MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii şi comunicări
seria arheologie

XXII/I

2005

Satu Mare. Studii şi Comunicări
Seria Arheologie
XXII/I
2005

Editura Muzeului Sătmărean
Satu Mare 2008

COPERTA: **Aurel Cordea, Iulian Petrescu**
(Sigiliul oraşului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Satu Mare. Studii şi Comunicări – Seria Arheologie
Anuarul Muzeului Judeţean Satu Mare

Colegiul de redacţie:
Péter Levente SZŐCS, redactor responsabil
Ciprian ASTALOŞ, secretar de redacţie
Robert GINDELE
Liviu MARTA
Cristian VIRAG

Referenţi ştiinţifici:
Tiberius BADER (Germania)
Ioan PISO (România)
Ioan STANCIU (România)
Adrian Andrei RUSU (România)

Adresa redacţiei:
Muzeul Judeţean Satu Mare
B-dul Dr. Vasile Lucaciu, Nr. 21
Satu Mare, Jud. Satu Mare
440031, România
Telefon: *0040-261-737526*
Fax: *0040-261-768761*
E-mail: muzeu@cjsm.ro

Tiparul: S.C. Gedo S. R. L.
ISSN 0258 - 1558

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI

seria
ARHEOLOGIE

XXII / I

2005

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN
SATU MARE
2008

Cuprins – Contents – Inhalt

Carol KACSÓ
János Németi la 65 de ani 5

Cristian VIRAG
Problematici ale neoliticului din nord-vestul României şi zonele învecinate 13
Questions of Neolithic period of NW Romania and neighbouring area 25

Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN
Stadiul cercetărilor privind perioada neo-eneolitică pe teritoriul judeţului Sălaj. Bazinul Barcăului şi Crasnei 27
Researches regarding the Neo-Aeneolithic age on the territory of Sălaj County. Settlements from the basin of Barcău and Crasna rivers. A research stage 31

Zsolt MOLNÁR
Habitatul culturii Otomani din Câmpia Careiului şi valea Eriului 33
The Habitat of the Otomani Culture in the Carei Plain and the Eriu Valley 53

Dan POP
Câteva consideraţii privind stadiul cercetării culturii Suciu de Sus şi a grupului Lăpuş 61
Some considerations about the research stage of the Suciu de Sus culture and the Lăpuş group 83

Ioan BEJINARIU
Stadiul cercetării epocii bronzului şi primei epoci a fierului pe teritoriul Sălajului 93
The researches stage of Bronze Age and First Iron Age in Sălaj county 98

Almássy KATALIN
Szabolcs–Szatmár–Bereg megye szkíta és kelta korának kutatástörténete 99
Istorcul cercetări perioadei scitie şi celtice în judeţul Szabolcs– Szatmár– Bereg 104
Die Geschichte der skitischen und keltischen Forschung im Bezirk Szabolcs– Szatmár– Bereg 105

Horea POP
Stadiul cercetării epocii dacice în vestul şi nord-vestul României, cu specială privire la judeţul Sălaj 107
Der Stand der Forschung der dakischen Zeitspanne im Westen und Nordwesten Rumäniens, mit spezieller Ansicht an das Bezirk Sălaj 114

Robert GINDELE
Stadiul cercetărilor din epoca romană şi prima epocă a migraţiilor din Bazinul Tisei Superioare 117
Der Forschungsstand der Römerzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im Oberen Theßgebiet 140

Eszter ISTVÁNOVITS
A császárkori kutatás története Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében 149
Istoricul cercetărilor de epocă romană în judeţul Szabolcs– Szatmár– Bereg 156
Die Geschichte der kaiserzeitlichen Forschung im Bezirk Szabolcs– Szatmár– Bereg 156

Dan BĂCUEŢ–CRIŞAN
Scurt istoric al cercetărilor arheologice privind secolele VII–XI pe teritoriul judeţului Sălaj 159
Discoveries from the VIIth and XIth centuries AD in Sălaj County. The stage of research 162

JÁNOS NÉMETI LA 65 DE ANI

Carol KACSÓ

Orașul Carei și împrejurimile sale au fost, până pe la începuturile anilor '60 ai secolului trecut, aproape necunoscute din punct de vedere arheologic. Câteva descoperiri întâmplătoare spectaculoase apărute atunci aici, printre care și coiful celtic de fier cu un șoim de bronz, în cea mai mare parte salvate de un colecționar local, au atras atenția lumii științifice asupra acestui teritoriu, săpături de mare amploare, ce vizau mai multe epoci și perioade, demarând în câteva localități din zonă. Aproape de la începuturile acestor lucrări, din colectivul de cercetare a făcut parte și János Németi, cel care în anii următori a devenit unul dintre cei mai fervenți cercetători ai obiectivelor arheologice din regiunea Eriului și Nirului, autorul unui număr impresionant de cărți, studii, comunicări și note, în care au fost valorificate descoperiri pre- și protoistorice de importanță deosebită, ce fac posibilă înțelegerea unor fenomene arheologice și procese istorice caracteristice în variate intervale de timp, într-un larg areal geografic.

János Németi (n. la 22 noiembrie 1939) și-a început cariera de arheolog în 1963 la muzeul din Baia Mare. Și-a continuat activitatea, de la începutul anului 1966, la muzeul din Carei. De aici a fost transferat, la sfârșitul anilor '70, la o școală din aceeași localitate. Aparent, a fost promovat într-o funcție mai importantă, de director adjunct, în realitate, din motive obscure, a fost îndepărtat de la muzeu, încercându-se totodată și excluderea sa din activitatea de cercetare. Evident, János Németi nu a abandonat nici investigarea vestigiilor arheologice, nici valorificarea acestora. Pentru un timp însă a trebuit să se mulțumească doar cu cercetări de suprafață, urmărirea unor lucrări de construcții și hidroameliorații în perimetrul unor obiective arheologice, salvarea artefactelor, din care a constituit o importantă colecție la școala unde lucra. Între timp și-a susținut cu succes teza de doctorat *"Hallstatt-ul târziu și Latènul timpuriu din nord-vestul României"*. A revenit la conducerea unui șantier arheologic din zonă de abia în 1986, atunci când, în colaborare cu Institutul de Tracologie din București, a reînceput cercetările în așezarea fortificată din epoca bronzului de la Carei–*Bobald*. A continuat să pună în circulație rezultatele propriilor cercetări în prestigioase reviste de specialitate din țară: Dacia, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (SCIVA), Thraco–Dacica, Acta Musei Napocensis (ActaMN) și multe altele. A publicat în 1978, în colaborare cu P. Roman, monografia *Cultura Baden în România*. Chiar într-o perioadă de izolare profundă, revistele și cărțile românești au ajuns și în străinătate, în acest fel cercetarea internațională a putut să cunoască descoperirile de mare importanță nou apărute în nord-vestul țării, în bună parte datorate strădaniei celui omagiat acum.

În 1990, János Németi s-a reintegrat și instituțional în cercetarea arheologică, prin cooptarea sa ca cercetător la Institutul Român de Tracologie, principala sa zonă de activitate rămânând Careiul și împrejurimile sale. Din 1996 și până la data pensionării sale, în anul 2003, a făcut parte din colectivul Muzeului Județean Satu Mare. A continuat să publice importante studii în țară și în străinătate, referitoare mai ales la diferite aspecte ale preistoriei zonei, precum și două volume: *Repertoriul arheologic al zonei Carei*, Bibliotheca Thracologica XXVIII, București, 1999 și, în colaborare cu Zsolt Molnár, *A tell telepek elterjedése a nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében* (Răspândirea așezărilor de tip tell în Câmpia Careiului și Valea Eriului), Kolozsvár, 2002. A participat la mai multe congrese și conferințe internaționale (Bratislava, Satu Mare, Szolnok, Mangalia, Zalău, Baia Mare etc.), la săpăturile arheologice din faimoasa stațiune de la Stillfried (Austria), la organizarea expoziției *Thraker und Kelten beidseits der Karpaten* (Hochdorf, Germania, 2000/2001). Pentru monumentala expoziție dedicată celților de la Veneția din anul 1991 a selectat cele mai valoroase artefacte celtice apărute în nord-vestul țării și a prezentat în catalog necropola de la Pișcolt (*La necropoli di Piscolt*, în *I Celti*, Palazzo Grassi, Venezia, 1991, 381).

Fără îndoială, contribuția științifică cea mai importantă a lui János Németi este cea referitoare la epoca hallstattiană târzie și epoca Latène timpurie și mijlocie. Săpăturile pe care le-a efectuat la Sanislău–*Homokos domb* și Pișcolt–*Homokos domb*, care se adăugau celor executate anterior la Ciumești, Berea, Sanislău, Tărian, Curtuiușeni, la unele dintre acestea contribuind direct, au adus o multitudine de date noi în privința perioadelor ce se înscriu în intervalul dintre secolele V și III î.e.n. Astfel, au fost stabilite trăsăturile unui nou grup cultural hallstattian târziu, numit Sanislău–Nir, legat organic de grupurile învecinate, cu caracteristici ce indică o evoluție spre o nouă etapă, definită drept a doua epocă a fierului. Printre elementele nou apărute se înscrie și ceramica lucrată la roată, cea din zona

Careiului fiind socotită de către János Németi o producţie locală, cel puţin de la mijlocul secolului V î.e.n., născută sub impulsuri venite din regiunea Tisei mijlocii, centrul de aici datorându-şi existenţa, eventual, unor legături comerciale cu colonii greceşti aflate la mare distanţă. Sfârşitul acestui grup a fost provocat de pătrunderea celţilor, eveniment petrecut puţin după mijlocul secolului IV î.e.n. János Németi consideră că descoperirile de tip Latène din nord-vestul ţării prezintă o notă distinctă, care se datorează convieţuirii populaţiei hallstattiene târzii traco-dacice cu celţii, cele două seminţii aducându-şi aportul la crearea unei culturi materiale cu elemente deosebite de ale altor zone. Probabil că şi viaţa spirituală, ideile şi practicile religioase, dar şi organizarea socială şi politică şi-au avut specificitatea lor.

Este regretabil că nu a fost încă publicată o lucrare monografică despre problematica Hallstatt-ului târziu şi a Latène-ului din nord-vestul ţării. Este însă extrem de meritorie strădania lui János Németi de a pune la dispoziţia lumii ştiinţifice rezultatele cercetărilor sale prin studii bine documentate, cu o prezentare riguroasă a obiectivelor arheologice investigate prin săpături. Astfel, necropola hallstattiană de la Sanislău, cercetată în anii 1967 şi 1968, a fost publicată în revista muzeului din Satu Mare, Studii şi Comunicări Satu Mare (StComSatu Mare) încă în 1972, apoi din nou, în limba germană, în revista Dacia N.S. 26, 1982, iar necropola celtică de la Pişcolt, cercetată de-a lungul mai multor campanii începând cu 1969, în revistele Alba Regia 14, 1975 şi Thraco–Dacica 9, 10, 13 şi 14 din anii 1988, 1989, 1992 şi 1993. Noi date despre cimitirele celtice de la Ciumeşti şi Sanislău, inclusiv despre inventarul mormântului princiar, au fost comunicate în Dacia 19, 1975. Descoperirile hallstattiene târzii din zona Carei apărute după săpăturile de la Sanislău (Carei, Cămin, Ghenci etc.) au făcut obiectul unui studiu din revista Acta Musei Porolissensis (AMP) 8, 1984. Câteva din aşezările epocii Latène au fost prezentate în SCIVA 25, 1974 (Andrid), StComSatu Mare 5–6, 1981–1982 (Carei–*Bobald*), ActaMP 10, 1986 (Berveni), aici fiind dezbătute şi problemele de cronologie ale Latène-ului. Istoricul cercetării prezenţei celtice în nord-vestul Transilvaniei a fost publicat în Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–1996 (1998). Problemele secolelor de mijloc şi de sfârşit ale mileniului I î.e.n. au fost reliefate şi în capitolul introductiv al catalogului expoziţiei de la Hochdorf. Cel mai recent articol al lui János Németi cu privire la celţii din nord-vestul României, din Marmatia 7/1, 2003, aduce lămuriri cu privire la locul de descoperire a unui ansamblu citat în literatură ca apărut la Foieni, care provine în realitate de la Ciumeşti.

Prezentarea studiilor lui János Németi în legătură cu Hallstatt-ul şi Latène-ul din nord-vestul României nu este completă. Ea este totuşi ilustrativă pentru strădania de mai multe decenii a unui arheolog de a obţine rezultate notabile, în condiţiile în care a fost lipsit aproape pe tot parcursul activităţii sale de o echipă (restauratori, desenatori etc.) cu care să conlucreze, de o bibliotecă bine înzestrată, de colegi aflaţi în apropiere, cu care să dezbată problemele ivite. Desigur a fost ajutat de bogăţia arheologică de excepţie a zonei pe care a cercetat-o. Această bogăţie a trebuit însă să fie descoperită, de multe ori salvată de la distrugere, dispariţie sau înstrăinare, şi apoi interpretată.

Cercetător dedicat în primul rând unui areal geografic şi numai apoi unui anumit domeniu, János Németi a adus contribuţii importante şi la cunoaşterea altor perioade pre- şi protoistorice. Dintre acestea, cele mai numeroase se referă la etapele de evoluţie ale epocii bronzului. Unul dintre primele obiective pe care le-a cercetat, având întreaga responsabilitate, a fost tell-ul Otomani de la Dindeşti (în 1966), pentru ca apoi, singur sau în colaborare, mai întâi de-a lungul mai multor campanii cu Petre Roman, mai recent cu Zsolt Molnár, să întreprindă ample săpături în tell-ul de la Carei–*Bobald*. A avut şansa să descopere importante vestigii ale epocii bronzului şi în cursul unor săpături ce vizau alte epoci, spre exemplu la Pişcolt, dar şi la Berea, Ciumeşti şi Sanislău, sau cu ocazia unor cercetări de suprafaţă şi mici sondaje, ca cele prilejuite de lucrările de hidroameliorații de pe Crasna. L-au interesat toate perioadele epocii bronzului, contribuţii majore având mai ales în ceea ce priveşte Bronzul timpuriu şi mijlociu. A publicat însă şi materiale foarte importante ce aparţin Bronzului târziu împreună cu consideraţii ce pun într-o nouă lumină o perioadă deosebit de controversată.

În definirea aspectelor caracteristice etapelor mai vechi ale epocii bronzului a colaborat cu Petre Roman şi Zsolt Molnár, precum şi cu János Dani, cu acesta din urmă publicând materiale similare ce proveneau din obiective aflate de o parte şi de alta a graniţei de stat (în A Josa András Múzeum Évkönyve 43, 2001). Cercetările efectuate de János Németi singur sau în colaborare au permis concluzii noi în privinţa evoluţiei culturale, fiind evidenţiate mai multe aspecte anterioare culturii Otomani, mult timp considerată ca fiind fenomenul cultural cel mai timpuriu al epocii bronzului în nord-vestul României. Deschizătoare de drum în această direcţie au fost studiile semnate împreună cu Petre Roman (în SCIVA 37, 1986; Prachistorica 14–15, 1989; Symposia Thracologica 8, 1990; StComSatu Mare 11–12, 1994–1995), dar şi articolul în care erau publicate mormintele timpurii

de la Pişcolt (în SCIVA 30, 1979). Studiul despre mormântul de la Carei–*Bobald*, recent apărut (în StComSatu Mare 17–21/1, 2000–2004), prezintă noi date despre perioada Bronzului timpuriu.

O parte însemnată a bazei documentare pentru cunoaşterea acestei perioade o reprezintă mormintele, tocmai din acest motiv, János Németi a avut preocupări constante în legătură cu descoperirile funerare. Chiar prima sa lucrare cu privire la această epocă a avut un astfel de subiect (în StComSatu Mare 1, 1969). A revenit la prezentarea ansamblului descoperirilor funerare ale epocii bronzului din nord-vestul României într-un studiu (în StComSatu Mare 13, 1996), care s-a bazat pe dovezi arheologice mai numeroase.

Datele comunicate până în prezent cu privire la cercetările referitoare la Bronzul mijlociu, în studii redactate în colaborare cu Petre Roman sau Zsolt Molnár (în Thraco–Dacica 11, 1990; *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*, Zalău, 2003; *In memoriam N. Chidioşan*, Oradea, 2003), precum şi în repertoriu sau în monografia dedicată tell-urilor, deşi sunt consistente, trebuie considerate totuşi ca fiind doar preliminare. Fiecare dintre obiectivele săpate (Dindeşti, Carei–*Bobald* etc.) merită câte o monografie, ca de altfel şi problemele generale ale locuirii acestei perioade, habitatul din nord-vestul României fiind înscris într-un vast areal geografic, în care evoluţia se petrece în coordonate similare.

În special pe baza cercetărilor pe care le-a efectuat János Németi s-a putut conchide că, în etapa posterioară existenţei tell-urilor, prefacerile în dezvoltarea comunităţilor din zona Eriu şi Nir, cel puţin în parte şi sub influenţe sau impulsuri externe, au dus la apariţia unor trăsături de cultură materială clar diferenţiate de cea a perioadei anterioare. Acestea reprezintă indicii certe de discontinuitate culturală, prezenţa unor comunităţi deosebite de cele din Bronzul mijlociu. În etapa mai recentă a Bronzului târziu, definită şi drept Hallstatt timpuriu, zona menţionată s-a integrat într-un amplu şi extins proces de sinteză culturală, având evident anumite elemente particulare, care abia încep a fi reliefate. Studiile publicate cu privire la descoperirile din Bronzul târziu de la Andrid, Berveni, Foieni, Pişcolt, Căpleni, Carei, Ciumeşti, Berea, Dindeşti, Căuaş şi altele (în SCIVA 29, 1978; StComSatu Mare 5–6, 1981–1982; SCIVA 41, 1990; Ősrégészeti Levelek 2, 2000) se remarcă printr-un număr mare de observaţii şi constatări pentru prima dată exprimate, cu unele supoziţii confirmate de cercetările ulterioare.

János Németi nu a neglijat nici fenomenul depunerilor de bronzuri, atât de răspândit în nord-vestul ţării mai ales în fazele finale ale epocii bronzului. A publicat mai multe descoperiri de acest fel, cea mai importantă fiind, fără îndoială, cea de la Pişcolt–*Öregszőlő* (1969), care conţinea un coif şi o ceaşcă de bronz (în StComSatu Mare 2, 1972). Interesat de multitudinea problemelor ridicate de cercetarea arheologică de ansamblu a unei zone geografice, János Németi s-a preocupat şi de celelalte etape de evoluţie parcurse de comunităţile locale. Deosebit de interesante sunt studiile sale cu privire la mormintele din secolul V e.n. de la Dindeşti şi Ghenci (în ActaMN 4, 1967; StComSatu Mare 1, 1969) şi la cele medievale de la Carei–*Bobald* (în StComSatu Mare 5–6, 1981–1982), dar şi cele referitoare la epoca neo-eneolitică (în ActaMP 7, 1983 [colaborare cu Gheorghe Lazarovici]; StComSatu Mare 7–8, 1986–1987; ActaMP 12, 1988) sau la epoca romană (în Crisia 2, 1972 [colaborare cu Gheorghe Lazin]; *Romani şi barbari la frontierele Daciei romane*, Zalău, 1997; StComSatu Mare 15–16, 1998–1999 [ambele în colaborare cu Robert Gindele]). Remarcabile sunt şi micromonografiile arheologice de localităţi, de ex. cea dedicată Careiului (în StComSatu Mare 5–6, 1981–1982), Moftinului Mic (în StComSatu Mare 7–8, 1986–1987) sau Ghenciului (StComSatu Mare 9–10, 1992–1993).

János Németi şi-a apropiat şi alte domenii de cercetare istorică. A studiat sigiliile medievale ale oraşelor Baia Mare şi Baia Sprie, istoria oraşului Baia Sprie, istoria localităţii Andrid şi a bisericii de aici, publicând despre toate acestea exegeze bine documentate (în Marmatia 1, 1969; *Felsőbányai Kalauz*, Emke Füzetek 15–16, Nagybánya, 1998 etc.).

Fire deschisă, având un acut simţ al colegialităţii de breaslă, interesat să-şi spună părerea, dar să asculte şi opiniile sau sugestiile altora, János Németi şi-a câştigat stima şi aprecierea specialiştilor, dar şi a locuitorilor din Carei şi din împrejurimi, aceştia furnizându-i nenumărate informaţii despre descoperirile întâmplătoare prilejuite de lucrările agricole sau de cele edilitare, unele dintre acestea de mare importanţă ştiinţifică, puncte de plecare pentru noi cercetări. Chiar dacă a trebuit să facă faţă unor greutăţi, unele provocate de o boală dificilă şi îndelungată, care l-au ţinut departe de propriile descoperiri, János Németi a reuşit să facă cunoscută lumii ştiinţifice, dar şi publicului amator istoria străveche şi veche a unei zone bogate în valoroase vestigii. Vor urma desigur alte cercetări şi noi exegeze. Îi dorim multă sănătate şi putere pentru a continua munca pe care a început-o cu multe decenii în urmă.

Cărți

1. *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978 (în colaborare cu Petre Roman).
2. *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, Bibliotheca Thracologica, Bucureşti, 1999.
3. *Az érendrédi református egyház rövid története*, Oradea, 1998, 35 p.
4. *A tell telepek elterjedése a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében*, Scientia Kiadó, Kolozsvár [Cluj], 2002, 280 p. (în colaborare cu Zsolt Molnár).
5. *A tell telepek fejlõdése és vége a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében,* Scientia Kiadó, Kolozsvár [Cluj], 2007 (în colaborare cu Zsolt Molnár).

Studii, articole

6. *Orânduirea comunei primitive*, în Gh. T. Pop (coord.), *Pagini din istoria Maramureşului*, Baia Mare, 1967, p. 17–39 + 6 planşe.
7. *Descoperiri funerare din sec. V e.n. lângă Carei [Grabfunde des 5 U. Z. aus der Umgebung der Stadt Carei]*, AMN, IV, 1967, p. 499 – 507
8. *Tezaurul monetar de la Hotoan, sec. XV – XVI [Der Münzhort von Hotoan (15 – 16 Jh.)]*, în T. Bader (ed.), *Tezaure monetare din județul Satu Mare [Münzhorte aus Kreis Satu Mare]*, 1968, p. 61 – 82 + planşele X – XVI (în colaborare cu E. Chirilă)
9. *Scurt istoric al sigiliilor oraşului Baia Mare [Kurze Geschichte der Stempel der Stadt Baia Mare]*, Marmatia, I, 1969, p. 16 – 21
10. *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului*, Satu MareStCom, I , 1969, p. 57 – 72
11. *Un mormânt din secolul V descoperit la satul Ghenci, comuna Căuaș*, Satu MareStCom, I, 1969, p. 121 – 124
12. *Descoperiri dacice din sec. II – IV e.n. din zona Carei [Dakische Funde aus dem II – IV Jahrhundert in der Zone von Carei]*, Crisia, 1972, p. 199 – 213 (în colaborare cu Gh. Lazin)
13. *Coiful de la Pişcolt [Bronzhelm von Pişcolt]*, Satu MareStCom, II, 1972, p. 113 – 120
14. *Necropola hallstattiană de la Sanislău [Gräberfeld aus der Hallstattperiode von Sanislău]*, Satu MareStCom, II, 1972, p. 121 – 149
15. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (IX) [Antike Münzfunde in Siebenbürgen (IX)]*, SibiuStCom, 18, 1974, p. 135 – 139 +5 planşe (în colaborare cu E. Chirilă, S. Dumitraşcu, I. Emödi, Gh. Lazin, Z. Nánási, V. Pepelea)
16. *Cuptoare de ars ceramică din epoca Latène de la Andrid (jud. Satu Mare)[Fours de potiers de l'époque Latène d'Andrid (dép. de Satu Mare)]*, SCIVA, 25, 4, 1974, p. 579 – 584
17. *Contributions concernant le facies latènien du Nord-Ouest de la Roumanie a la lumière des découvertes celtiques de Pişcolt, dept. de Satu Mare*, Alba Regia, XIV, 1975, p. 187 – 197
18. *Weitere Angaben über die keltischen Gräberfelger von Ciumeşti und Sanislău (Kreis Satu Mare)*, Dacia, XIX, 1975, p. 243 – 248
19. *Contribuții la cunoaşterea epocii fierului din nord-vestul R. S. România* [în sumar apare: *Contribuții la problema epocii fierului în NV României][Beiträge zur Kentniss der Eisenzeit in Nordwest Rumäniens]*, AMP, I, 1977, p. 47 – 56
20. *Descoperiri hallstattiene târzii din NV României (Aspecte de cronologie) [Découvertes hallstattiennes tardives du nord-ouest de la Roumanie (Aspects de chronologie)]*, AMP, I, 1977, p. 57 – 62 + 1 planşă
21. *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului în zona Careiului [Découvertes de la fin de l'époque de bronze aux environs de Carei]*, SCIVA, 29, 2, 1978, p. 99 – 122
22. *Nord-vestul României de la Hallstattul târziu până la Latène-ul mijlociu*, Rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca, 1979
23. *Morminte de la începutul epocii bronzului descoperite la Pişcolt (jud Satu Mare) [Die in Pişcolt (Kreis Satu Mare) Entdeckten Gräber aus der Frühbrozezeit]*, SCIVA, 30, 4, 1979, 527 – 536
24. *Descoperiri de la începutul Hallstatt-ului în zona Careiului [Entdeckungen von Beginn der Hallstattzeit in der Gegend um Carei]*, Satu MareStCom, V – VI, 1981 – 1982, p. 45 – 58
25. *Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei (Jud. Satu Mare) [Archäologische Endeckungen in der Ungebung der Stadt Carei (Kreis: Satu Mare)]*, Satu MareStCom (jud. Satu Mare), V – VI, 1981 – 1982, p. 167 – 182
26. *Das späthallstattzeitlichen Gräberfeld von Sanislău*, Dacia, N.S., XXVI, 1982, p. 115 – 144
27. *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul) [Die Entwickelte Jungsteinzeit in Nordwesten Rumänien (Sălaj, Satu Mare und Cluj)]* , AMP, VII, 1983, p. 17 – 60 + 28 planşe (în colaborare cu Gh. Lazarovici)

28. *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare) [Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei-Gegend]*, SCIVA, 34, 2, 1983, p. 134 – 150
29. *Contribuții la istoricul Hallstatt-ului târziu din nord-vestul României în lumina noilor descoperiri arheologice [Beiträge zur Geschichte der Späten Hallstattzeit in Nordwesten Rumäniens in Lichte der Neuen Archäologischen Entdeckungen]*, AMP, VIII, 1984, p. 129 – 146
30. *Unele aspecte ale cronologiei Latène-ului în nord-vestul României [Einige Aspekte der Chronologie der Latène-Zeit in Nordwesten Rumäniens]*, AMP, X, 1986, p. 71 – 82
31. *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României [Découvertes de la période ancienne (pré-Otomani) de l'âge du bronze dans le nord-ouest de la Roumanie]*, SCIVA, 37, 3, 1986, p. 198 – 232 (în colaborare cu P. Roman)
32. *Descoperiri din neoliticul târziu în valea Crasnei [Entdeckungen aus der Späten Jungsteinzeit in der Zone von Carei (Kreis Satu Mare)]*, Satu MareStCom, VII – VIII, 1986 – 1987, p. 15 – 61
33. *Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare) [Archäologische Entdeckungen auf dem Gebiet des Dorfes Moftinu Mic (Kreis Satu Mare)]*, Satu MareStCom, VII – VIII, 1986 – 1987, p. 101 – 137
34. *Contribuții la istoricul muzeului careian [Das Museum der Stadt Carei]*, Satu MareStCom, VII – VIII, 1986 – 1987, p. 478 – 488 (în colaborare cu N. Iercoșan, C. Karacsonyi)
35. *Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R. S. România (Latène B – C)[Aspekte der Entwicklung der Latènezeitlichen Keramik im Nordwesten Rumäniens (Latène B – C)]*, SCIVA, 39, 2, 1988, p. 87 – 111
36. *Noi descoperiri arheologice din eneoliticul târziu din nord-vestul României [Neue Archäologische Entdeckungen aus der Hochkupferzeit im Nordwesten Rumäniens]*, AMP, XII, 1988, p. 121 – 145
37. *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. I [Das Latènezeitliche Gräberfeld von Pișcolt, Kr. Satu Mare. I]*, Thraco–Dacica, IX, 1 – 2, 1988, p. 49 – 73
38. *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II [Das Latènezeitliche Gräberfeld von Pișcolt, Kr. Satu Mare. II]*, Thraco–Dacica, X, 1 – 2, 1989, p. 75 – 114
39. *Descoperiri de tip Cernavoda III – Boleraz din nord-vestul României*, Symp Thrac, 7, Tulcea, 1989, p. 231 – 232
40. *Die frühbronzezeitlichen Kulturgruppen der Vor Otomani Periode in Nordwest Rumänien*, Praehistorica Internationale Symposium, Univerzita Karlova, Praha, 1989, p. 243 – 248 (în colaborare cu P. Roman)
41. *Contribuții la cunoașterea sfârșitului epocii bronzului din nord-vestul României*, SCIVA, 41, 1, 1990, p. 19 – 47
42. *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Carei – "Bobald" [Einleitende Angaben de archäologischen Forschungen von Carei – "Bobald"]*, Thraco–Dacica, XI, 1–2, 1990, p. 39–47 (în colaborare cu P. Roman)
43. *Epoca bronzului în nord-vestul României*, SympThrac, 8, Satu Mare – Carei, 1990, p. 34–41 (în colaborare cu P. Roman)
44. *Problema relațiilor dintre daci și celți în nord-vestul României, în lumina izvoarelor arheologice*, SympThrac, 8, Satu Mare – Carei, 1990, p. 50–56.
45. *La necropoli di Pișcolt*, în S. Moscati (coord), *I Celti*, Bompiani, Milano, 1991, p. 381
46. *Depozitul de bronzuri de la Sărvăzel (jud. Satu Mare) [Dépôt de bronzes à Sărvăzel (dép. de Satu Mare)]*, Thraco–Dacica, XII, 1–2, 1991, p. 57–61 (în colaborare cu N. Iercoșan)
47. *Importuri greco-elenistice în descoperirile celtice din nord-vestul României*, Symp Thrac, 9, București, 1992, p. 138–141
48. *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. III [Das Latènezeitliche Gräberfeld von Pișcolt, Kr. Satu Mare. III]*, Thraco–Dacica, XIII, 1 – 2, 1992, p. 59 – 112
49. *Un mormânt celtic descoperit la Curtuișeni – Dâmbul Ars (jud. Bihor) [Une tombe celtique découverte a Curtuișeni – Dâmbul Ars (dép. Bihor)]*, Satu MareStCom, IX – X, 1992 – 1993, p. 23 – 28
50. *Repertoriul arheologic al localității Ghenci (com. Căuaș, jud. Satu Mare) [Das Archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci (Gemeinde Căuaș, Kreis Satu Mare]*, Satu MareStCom, IX – X, 1992 – 1993, p. 57 – 75
51. *Necropola Latène de la Pișcolt, jud. Satu Mare. IV [Das Latènezeitliche Gräberstätte von Pișcolt, Kr. Satu Mare. IV]*, Thraco–Dacica, XIV, 1 – 2, 1993, p. 117 – 129
52. *Noi descoperiri celtice în județul Sălaj [Neue Keltische Entdeckungen im Kreis Salaj]*, AMP, XVII, 1993, p. 77 – 90 (în colaborare cu E. Lakó)

53. *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislău) [Die Frühbronzezeit Nord-West Rumäniens. Die Sanislău – Gruppe]* , Satu MareStCom, XI – XII, 1994 – 1995, p. 25 – 32 (în colaborare cu P. Roman)
54. *Vas – chiup descoperit la Berea (com. Sanislău, jud. Satu Mare) [A large vessel (dolia) from Berea, Sanislău village, Satu Mare county]*, Satu MareStCom, XI – XII, 1994 – 1995, p. 33 – 39
55. *Sondaje arheologice în zona Careiului (1992) [Archäologische Forschungen bei Carei]*, în M. Gumă (red. resp.), *Cercetări arheologice în aria nord-tracică, I*, Bucureşti, 1995, p. 55 – 58 (în colaborare cu I. Sălcianu)
56. *Descoperirile arheologice de la Carei – Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994 [Archaeological researches in Carei – Bobald, Satu Mare county, year 1994]*, în M. Gumă (red. resp.), *Cercetări arheologice în aria nord-tracică, I*, Bucureşti, 1995, p. 123 – 126
57. *Câteva consideraţii privind descoperirile funerare din epoca bronzului din nord-vestul României [Some Comments on Bronze Age Burials from the North-West of Romania]*, Satu MareStCom, XIII, 1996, p. 27 – 55
58. *Descoperiri arheologice din epoca Latène de la Ciumeşti (com. Sanislău, jud. Satu Mare) [Archaelogical Discoveries from the Latène period in Ciumesti (Sanislau village, Satu Mare county)]*, Satu MareStCom, XIII, 1996, p. 61 – 69
59. *Descoperirile arheologice de la Lazuri – Lubi –Tag (jud. Satu Mare) din anii 1995 – 1996 [Archaeological discoveries from Lazuri–Lubi-Tag (Satu Mare county) in 1995 – 1996]*, în V. Sîrbu (redactor şef), *Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II*, Bucureşti, 1997, p. 78 – 86
60. *Câteva consideraţii asupra colecţiei Kovács [Some appreciations about the Kovács collections]*, Satu MareStCom, XIV, 1997, p. 63 – 68
61. *Spada descoperită incidental la Ciumeşti (com. Sanislău) [The sword discovered accidentally in Ciumeşti]*, Satu MareStCom, XIV, 1997, p. 111 – 114
62. *Beiträge zur Geschichte des Careigegend im 2.–4. Jahrhundert n.Chr.[Contribuţii la istoricul zonei Careiului în secolele II–IV p. Chr.]*, în N. Gudea (ed.), *Romani şi barbari la frontierele Daciei Romane. Römer und Barbaren an der Grenzen des Römischen Daciens*, AMP, XXI, Zalău, 1997, p. 599 – 630, 631 – 703 + planşa XLII (în colaborare cu R. Gindele)
63. *Az északnyugat – romániai kelta kutatás rövid áttekintése [Kürzer Überlick Keltenforschungenin Nordwest Rumanien]*, DMÉ, 1995 – 1996, Debrecen, 1998, p. 151 – 157
64. *Felsőbánya rövid története.* Felsőbanyai Kalauz. EMKE Füzetek 15–16, Nagybánya, 1998, p. 4 – 15
65. *Aşezarea din epoca romană de la Pişcolt – Lutărie [The Roman Age Settlement from Pişcolt – Lutărie]*, Satu MareStCom, XV – XVI, 1998 – 1999, p. 75 – 102 (în colaborare cu R. Gindele)
66. *Hallstatt-ul târziu şi epoca Latène din zona Careiului [Late Hallstatt and Latène Epoch in Carei Area]*, în V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relaţii româno – ucrainene – istorie şi contemporaneitate. Romanian – Ukrainean Relations – History and Present*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999, p. 95 – 100
67. *Cernavodă III – Boleráz finds in North-West Romania*, în P. Roman, S. Diamandi (eds.), *Cernavodă III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches phänomen zwischen dem oberrhein und der unteren Donau*, Symposium Mangalia / Neptun (18 – 24 Oktober 1999), (Studia Danubiana. Series Symposia II), Bucureşti, 2001, p. 299 – 329
68. *Roman Age settlement from Pişcolt*, Carpatica, 13, Ujgorod, 2001, p. 184 – 208 (în colaborare cu R. Gindele)
69. *Probleme der Erforschung der frühen Völkerwanderungszeit im Nordwesten Rumäniens*, în E. Istvánovits, V. Kulcsár (ed.), *International connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A. D.*, Aszód – Nyíregyháza, 2001, p. 285 – 298 (în colaborare cu R. Gindele)
70. *Data about the Beginning of the Tell Settlements from the N–V part of Romania*, în C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (ed.), *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Bibliotheca Musei Porolissensis, IV, Zalău, 2001, p. 67 – 93 (în colaborare cu Zs. Molnár)
71. *Néhány kora bronzkori sír az Érmellékről (Románia) és a Nyírségből (Magyarország). Adalékok ÉK-Magyarország és ÉNy-Románia kora bronzkorához [Some Early Bronze Age graves from the Érmellék (Romania) and Nyírség (Hungary). Some data on the Early Bronze Age of Northeast Hungary and Northwest Romania]*, NyJAMÉ, XLIII, 2001, p. 95 – 126 (în colaborare cu J. Dani)
72. *A mezőfényi (Foieni) Árpád-kori temetőrész rövid áttekintése [Short review of the Árpád Age cemetery part from Mezőfény (Foieni)]*, NyJAMÉ, XLIII, 2001, p. 225 – 239

73. *Descoperiri din Latene-ul târziu din județul Satu Mare [Die dakische Entdeckungen der Gegend von Sathmar]*. In: *Studii de istorie antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Bibliotheca Musei Napocensis, XX, Cluj Napoca, 2001, p. 57 – 70
74. *Mormântul celtic de la Ciumești – "Pârâul Sf. Paul"/"Szent Pal pátak" [A celtic grave from Ciumești – "Pârâul Sf. Paul"/"Szent Pal pátak"]*, Marmatia, 7/1, 2003, p. 187 – 199
75. *Contribuții la cunoașterea așezărilor de tip tell din nord-vestul României. Ceramica aparținând epocii bronzului de la Dindești [The contributions to the Knowledge of the Tell Type Settlements from North-West Part of Romania. The Bronze Age Pottery from Dindești]*, în A. Chiriac et al (coord.), *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 21 – 46 (în colaborare cu Zs. Molnár)
76. *Tracii și celții*, în A. Chiriac et al (coord.), *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 161 – 175
77. *Mormântul de incinerație în urnă descoperit la Carei – Bobald din epoca bronzului timpuriu și problematica acestei perioade din nord-vestul Transilvaniei [An Early Bronze Age Cremation Burial discovered at Carei – Bobald and the Problems of this Period in Nortwestern Transylvania]*, Satu MareStCom – Seria Arheologie, XVII – XXI / 1, 2000 – 2004, p. 31 – 37

Recenzii

78. *T. Bader, Die Fibeln in Rumänien, PBF, XIV, 6, München, 1983*, SCIVA, 35, 4, 1984, p. 383 – 384
79. *Vjaceslav Kotigorosko, Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (perioada Latène și romană), București, 1995*, Satu MareStCom, XIII, 1996, p. 457 – 461

Varia

80. *Dr. Nicolae Chidioșan, specialistul și omul*, în A. Chiriac et al (coord.), *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 15 – 16

Întocmit Ciprian ȘTEALOȘ

Problematici ale neoliticului din nord-vestul României şi zonele învecinate

Cristian VIRAG

Încă de la începutul secolului XX, zona de nord-vest a României a suscitat interes pentru o serie de istorici care, intrând în contact cu numeroase descoperiri întâmplătoare, au publicat câteva articole informative referitoare la acestea. În acest sens putem aminti articolele lui E. Orosz[1] şi ale lui M. Roska[2] referitoare la descoperirile neolitice din zona Tăşnadului.

Marton Roska publică unele studii privind judeţele Satu Mare şi Bihor precum şi un repertoriu arheologic al Transilvaniei, menţionând numeroase descoperiri noi, în special din Valea Ierului şi din Câmpia Nirului, cum ar fi cele de la Sălacea, Otomani, Curtuiuşeni, Valea lui Mihai, etc.[3]

În perioada interbelică s-a desfăşurat o intensă activitate de cercetare arheologică şi colecţionare, în cadrul căreia s-a remarcat dr. Andrassy Ernö, activând în Valea Ierului şi în Câmpia Nirului[4]. Ca medic, a avut contacte permanent cu populaţia locală, salvând şi menţionând numeroase descoperiri din această zonă. A înfiinţat din colecţia sa particulară Muzeul din Valea lui Mihai în 1952 şi a întocmit un catalog al colecţiei în 1954.

În perioda 1953–1954 s-au desfăşurat cercetări arheologice conduse de Szekely Zoltan de la Sfântu Gheorghe şi E. Kovács de la Baia Mare la Pir.

În 1958 a fost înfiinţat Muzeul Orăşenesc Carei cu un profil mixt de istorie-arheologie şi de ştiinţele naturii. Tot în această perioadă, învăţătorul Kovács Sándor a efectuat o serie de periegheze în zona Careiului, un mic sondaj la Tiream–*Movila Cânepii*, o săpătură de salvare la Ghenci–*Movila Spânzurătorii* (1959) şi alta împreună cu M. Rusu la Berea–*Vii*[5].

Acum se formează şi colecţia de la Ciumeşti – Berea, numită colecţia Kovács, realizată de preotul reformat Kovács Gyula din satul Berea care, probabil sub îndemnul medicului Andrassy Ernö a început să colecteze vestigii arheologice din zona comunelor Ciumeşti, Sanislău, Foieni[6].

Colecţionarul a identificat aproximativ 100 de situri, din diferite perioade istorice, colecţia cuprinzând un numeros material ceramic neolitic precum şi numeroase microlite de obsidian, adunate de pe dunele de nisip situate pe teritoriul localităţilor amintite mai sus[7].

O bună parte a colecţiei Kovács a fost achiziţionată în 1961 de Muzeul din Baia Mare, o parte, formată din 660 de obiecte ajunge în 1967 la Muzeul Orăşenesc Carei, pentru ca restul să fie achiziţionat de Muzeul Judeţean Satu Mare în 1977.

Pe baza materialului şi a informaţiilor furnizate de colecţia Kovács, au început primele săpături sistematice în anii 1962–1965 în hotarul comunei Ciumeşti, şi anume, în punctele Ciumeşti II–*Păşune*, *Berea I*, *Berea IX*, *Berea X–XI*[8]. Cercetări ulterioare au fost întreprinse de Eugen Comşa[9], precum şi de I. Németi între anii 1970–1982 la: Carei; Dindeşti; Moftinu Mic; Pişcolt–*Nisipărie*,–*Lutărie*,–*Cărămidărie*; Tiream şi Văşad, multe dintre aceste săpături având un caracter de salvare, cum ar fi cele de la Săcuieni–*Horo* din 1965[10].

Zona geografică avută în vedere, respectiv Bazinul Tisei Superioare ridică o serie de probleme legate de geneza şi evoluţia fenomenelor culturale, accentuate de diferitele denumiri şi termeni, folosiţi de către diversele istoriografii (română, maghiară, slovacă, dar nu numai).

AVK

Originea culturii ceramicii liniare a Alföldului (în maghiară AVK) se află în fondul vechi starčevian precum şi în rezultatul unei difuziuni culturale a influenţelor vinčiene şi a transformărilor

---

[1] Orosz 1909, p. 10.
[2] Roska 1910, p. 354-364.
[3] Roska 1932, p. 67-72; 1938, p. 1-15; 1939, p. 34-53; 1942.
[4] Németi 1999, p. 14.
[5] Németi 1999, p. 14.
[6] Németi 1999, p. 14.
[7] Păunescu 1964, p. 321.
[8] Păunescu 1964, p. 322; 1963, p. 467-475; Comşa 1963, p. 477-484.
[9] Comşa 1971, p. 31-43; 1972-1973, p. 39-49.
[10] Comşa–Nanaşi 1971, p. 633-636; Comşa–Nanaşi 1972, p. 3-18.

petrecute în comunităţile Starčevo–Criş târzii, deja influenţate de Vinča, numite de colegii maghiari „Protovinča"[11]. Aceste fenomene se petrec la nivel Starčevo–Criş IIIB/IVA–Vinča A2.

Cercetătorii maghiari susţineau formarea culturii AVK în N., dincolo de Valea Barcăului, unde nu erau atestate comunităţi de tip Starčevo–Criş, fiind considerate drept o componentă de bază comunităţile tardenoasiene[12], ipoteză preluată şi susţinută şi pentru alte grupe liniare: Ciumeşti[13], Szatmár[14], ceramica liniară est-slovacă[15].

Gheorghe Lazarovici identifică zona de formare a celor mai timpurii elemente liniare în Moravia de Sud, Slovacia, NE Ungariei, Transdanubia, identificând elemente Starčevo Criş evoluate la Bíňa, Hurbanovo precum şi în staţiunile celei mai vechi faze a ceramicii liniare din cronologia lui Pavuk[16] –Ältestel.inienbandkeramik[17]. Cele mai timpurii staţiuni ale liniarului timpuriu sunt la Michalovce–*Hrádok*, Barca–*Svetla III*, Barca III. Pentru geneza liniarului timpuriu din Pannonia, Gh. Lazarovici identifică două elemente sudice: elemente directe ale şocului vincian şi elemente de sinteză de tip Starčevo IV, la care se adaugă două componente pannonice vechi, un orizont Körös evoluat şi o componentă mezolitică, tardenoasiană. Geneza acestor fenomene liniare este cauzată de presiunea celor mai timpurii elemente vinčiene (Vinča A1 şi Starčevo Criş IIIB) iar momentul cronologic al celor mai timpurii descoperiri liniare se plasează la un orizont Starčevo Criş IVA–Vinča A2, atestat prin importuri liniare în mediul vincian[18].

N. Kalicz şi J. Makkay consideră limita nordică de răspândire a culturii Körös pe linia Kunhegyes–Beretteyóújfalu (V. Barcăului sau Beretăului). În percepţia autorilor, comunităţile Körös au dat un impuls în neolitizarea zonelor nordice, care a dus la naşterea culturii ceramicii liniare a Alföldului (AVK), cu noi tipuri de aşezări şi forme de "gospodărire", şi care va sta ulterior la baza dezvoltării comunităţilor din neoliticul mijlociu[19].

Săpăturile lui N. Kalicz şi J. Makkay de la Méhtelek au dovedit prezenţa în Bazinul Tisei Superioare a unor comunităţi de tip „Körös-variantă transilvăneană"[20], şi care-i determină pe autori să-şi revizuiască părerile despre grupul Szatmár. În percepţia celor doi autori citaţi anterior, originea grupului Szatmár II se află în fenomenele rezultate în urma contactelor dintre AVK şi Körös (Protovinča). Săpăturile de la Kőtelek–*Huszársarok* şi Tiszavolk–*Négyes*[21] au adus noi elemente în clarificarea fenomenelor din Câmpia Tisei. Astfel, săpătura de la Kőtelek–*Huszársarok* a relevat prima stratigrafie orizontală care a oferit relaţii între cultura Szatmár II şi AVK[22], pe lângă formele specifice culturii Körös, fiind vorba de forme şi ornamente care pot fi explicate, după părerea autorului, doar printr-o influenţă de origine transilvăneană. Diverse forme: ceramica neagră lustruită, farfurii biconice profilate, fructiere cu piciorul înalt sunt fără analogii în Körös–Starčevo-Criş–Cârcea–Anza–Kremicovci–Karanovo I-II–Protoseskio–Sesklo, în schimb îşi găseşte analogiile în Ciumeşti–Pişcolt–Vinča A –Dudeşti I –Karanovo III –Zlatorski–Porodini–Dimini I (Tsangli)–Protokokanj (Kokanj)–Danilo I[23]. La Kőtelek–*Huszársarok* şi Tiszavolk–*Négyes* apar forme de vase considerate de Raczky specifice pentru AVK: farfurii patrulatere, piciorul înalt, fiind întâlnite ornamente prin incizie, ornamente prin lustruire, motive pictate. Ca şi în aşezările Szatmár II, pe unele fragmente ceramice apar ornamente pictate cu linii vălurite combinate cu incizie. Ceramica uzuală este ornamentată cu ciupituri de tip Starčevo–Criş, combinate cu ornamente incizate. Apar, de asemenea, idoli antropomorfi, cu faţa triunghiulară, cu perforaţii în colţurile superioare ale feţei, consideraţi specifici pentru AVK[24], fiind întâlniţi în aşezările de tip Szatmár II, la Ebes–*Agyaghánya*, Tiszabezded–*Servapa*[25]. Fragmentele ceramice cu reprezentări antropomorfe sunt frecvente în grupurile culturale mai târzii ale

[11] Lazarovici 1985, p. 75.
[12] Kutzian 1944, p. 146-147.
[13] Comşa 1972, p. 11.
[14] Kalicz 1965, p. 33.
[15] Šiška 1974, p. 4-5.
[16] Pavuk 1980.
[17] Lazarovici 1980, p. 24.
[18] Lazarovici 1980, p. 28-29.
[19] Raczky 1988, p. 14-15.
[20] Kalicz–Makkay 1974; Kalicz–Makkay 1974a; Kalicz–Makkay 1976.
[21] Raczky 1983, p.161-192; Raczky 1988, p. 27.
[22] Raczky 1979-1980, p. 14; Raczky 1983, p. 161-162; Raczky 1988, p. 27.
[23] Raczky 1988, p. 27.
[24] Raczky 1988, p. 27.
[25] Kalicz–Makkay 1977.

AVK – Tiszadob, Esztár[26]. Raczky consideră Szatmár II mai degrabă un grup cultural în cadrul culturii AVK, faza timpurie, de formare a culturii, la un orizont Ciumeşti–Vinča A–Dudeşti I–Karanovo III–Zlotarski–ProtoKakany–Danilo I–DVK timpuriu. Prin urmare, Szatmár II este similar cu AVK I (în Bazinul Tisei Superioare), cu legături directe cu descoperiri de tip Ciumeşti–Pişcolt, prin care se pot stabili legături genetice cu Vinča A din Banat şi cu Dudeşti I (Muntenia, Oltenia)[27].

Evident, Raczky trage această concluzie pe baza materialelor publicate în 1983 de Lazarovici, Nemeti[28] însă la o analiză mai atentă materialele de la Ciumeşti şi Pişcolt se diferenţiază de cele de la Kőtelek–*Huszársarok* şi Tiszavolk–*Négyes*. La Pişcolt–*Lutărie*, Tiream, Moftinu Mic, Urziceni, care sunt aşezări contemporane, materialele pictate cu motive ornamentate prin cruţare, motive pictate perlate, motivele incizate combinate cu pictură, ciupiturile, sunt extrem de puţine, reprezentând sub 5% din procentul materialului ornamentat. Astfel, la Pişcolt–*Lutărie*, în gr. 2/1980, ciupiturile reprezintă doar 2%, inciziile sunt în proporţie de 3,6% iar la Urziceni–*Vamă* aceste elemente reprezintă 5% din totalul ceramicii ornamentate. Prin urmare, aceste ornamente reprezintă mai degrabă reminiscenţe, fiind necesară o datare mai târzie a acestor materiale. Astfel, dacă materialele de tip Ciumeşti sunt încadrate în Szatmár II/AVK I, materialele de tip Pişcolt–*Lutărie*, Tiream, Moftinu Mic, Urziceni trebuie încadrate în AVK IIA.

Raczky percepe AVK II ca o expansiune la nivel Gyoma–*107 Lh.*, Abádszalók–*Berei rev*, Hortobágy–*Faluvéghalma*, în E Slovaciei Barca III, Kopčany complexul 9[29]. Aşezările de la Kőtelek–*Huszársarok* şi Tiszavolk–*Négyes* sunt încadrate de autor în Szatmar II însă materialele de la Kőtelek–*Huszársarok* îşi găsesc prin formă, pastă, ornamente, analogii perfecte în aşezările Starčevo–Criş IVA–IVB, cum ar fi cea de la Tăşnad–*Sere* sau Öcsöd–*Kiritó*, lipsind ornamentele pictate şi inciziile liniare. La Tiszavolk–*Négyes* acestea însă sunt prezente reprezentând o fază mai târzie.

Gh. Lazarovici, preluând sistemul lui Vl. Milojcic, pe care ulterior îl modifică parţial, consideră Vinča A1 contemporan cu Starčevo–Criş IIIb, Vinča A2 contemporan cu Starčevo–Criş IVA şi Vinča A3 contemporan cu Starčevo–Criş IVB. Prin urmare, aşa numita cultură Protovinča este paralelizată cu Starčevo–Criş IVA. Totodată, Kalicz şi Makkay [30] consideră întreg complexul liniar ca fiind post-Protovinča, echivalându-l cu întreaga secvenţă cronologică a culturii Vinča A. Astfel, pentru Protovinča ar corespunde grupul Szatmár; faza timpurie AVK ar fi reprezentată prin siturile de la Hortobány, Abádszolok, Bodrogkeresztúr, Turcal, Barca III; o fază intermediară (mijlocie) care tipologic nu este foarte clară; faza târzie a AVK cu grupurile Tiszadob, Szakálhát, Esztár, Bükk, la nivel cronologic Vinča B1–B2[31].

Raczky, prin două lucrări [32] delimitează ca fază de formare AVK Szatmár II, echivalent cu AVK I, o a doua fază reprezentată prin complexul de tip Hortobágy–Faluvéghalom–Barca III; a treia fază reprezentată prin descoperiri de genul Tiszadob–Kapušany, Sonkád–Raskovce, Berettyószentmarton–Morotva, Békés–Déló; a patra fază – Bükk, Szakálhát, Esztár. Toate cele patru etape le paralelizează cu Vinča A pentru ca, în 1988 să revină, considerând doar primele două etape contemporane cu Vinča A.

Descoperirile de la Nadyecsed–*Peterzug*, Tiszabezded–*Servapa*, Méhtelek le încadrează în neoliticul timpuriu, dar care aparţin de varianta transilvăneană a culturii Starčevo–Criş, descoperiri cuprinse sub numele de Szatmár I. Se consideră ca zonă de pătrundere a acestor comunităţi pe Ier şi Barcău (Berettyo), intrând în contact cu comunităţile de tip Körös din Câmpia Alföldului. După cum subliniam în rândurile anterioare, limita nordică de răspândire a culturii Körös este considerată pe linia Kunhegyes–Beretteyóújfalu (V. Barcăului sau Beretăului), marcând zona de contact a celor două variante a culturii Starčevo[33]. De altfel, Raczky pune pe seama noilor comunităţi care pătrund în bazinul Tisei numărul în scădere al pieselor de obsidian în aria culturii Körös, pentru că acestea se interpun între zona de exploatare a obsidianului şi aria culturii Körös[34]. Prin urmare, AVK este rezultatul contactului culturii Körös cu varianta transilvană a culturii Starčevo, ca rezultat al unei

---

[26] Kalicz–Makkay 1972; Kalicz–Makkay 1977; Makkay 1982.
[27] Raczky 1988, p. 27; Raczky 1983.
[28] Lazarovici, Németi 1983, p.17-60
[29] Raczky 1988, p. 29
[30] Kalicz–Makkay 1977.
[31] Horváth–Hertelendi 1994, p. 114-115.
[32] Raczky 1986, Raczky 1988.
[33] Raczky 1988, p. 29.
[34] Raczky 1982, p. 9-10.

interferenţe. Astfel, Szatmár I este redefinit ca momentul de pătrundere a comunităţilor Starčevo, varianta transilvană, în timp ce Szatmár II este echivalat cu AVK I, fiind subliniat rolul hotărâtor jucat de Starčevo–Criş, varianta transilvană, în formarea acestei culturi. AVK II corespunde ca moment cu răspândirea acestei culturi în sud, până în zona Mureşului, unde intră în contact cu cultura Vinča A. În Slovacia, la acest orizont cronologic sunt definite grupurile Barca III, Kopčany[35].

O percepţie total diferită de cele exprimate anterior o reprezintă cea a lui O. Trogmajer care, pe baza săpăturilor de la Szolkszentmárton şi Gyálaréť–*Szilágyi*, consideră că ceramica liniară apare simultan cu cultura Körös, ambele având la bază comunităţile tardenoasiene[36]. La Gyálaréť–*Szilágyi*, în groapa nr. 1, O. Trogmajer observă materiale Körös timpurii alături de ceramică liniară, de unde autorul concluzionează că cele două fenomene diferite apar concomitent şi evoluează în paralel. Evident, această ipoteză este total eronată şi are la bază necunoaşterea temeinică a acestor materiale, cel puţin la vremea respectivă[37].

Faza timpurie a culturii AVK este contemporană cu cultura Körös în sud. De altfel, şi Kalicz şi Makkay au susţinut redefinirea fenomenului Szatmár I ca identic cu Starčevo–Criş, varianta transilvană, utilizând însă în continuare termenul de Szatmár I.

J. Korek, pe baza ceramicii pictate, consideră descoperirile de la Számossalyi, Kisvarsany, Sonkad ca fiind Szatmár II. Totodată, acesta consideră ceramica pictată din zona Someşului ca având caracteristici mai arhaice, dar prezenţa unor forme mai evoluate–picioarele de cupă în formă de clopot–precum şi pictura în formă de spirală îşi găsesc analogiile în materialele de tip Kopčany, Raškovce.

Lucrările de construire a autostrăzii M3 a oferit colegilor maghiari prilejul de a descoperi unele aşezări neolitice încadrate în AVK I, săpate exhaustiv, şi care relevă modul de organizare a aşezărilor, tipul locuinţelor, etc. Aşezările de la Füzesabony–*Gubakút*[38], Mezőkövesd–*Mocsolyás*[39], Polgár–*Csőszhalom-dűlő*[40] relevă locuinţe de suprafaţă de formă dreptunghiulară precum şi o serie de morminte descoperite în aşezare, între locuinţe (majoritatea copii), idoli cu capul triunghiular şi cu perforaţii în colţuri, ceramică incizată cu motive liniare, combinaţii de ornamente incizate şi pictate, ceramica pictată fiind în proporţie de 30-40%. Publicarea exhaustivă a materialelor rezultate din săpătură, vor aduce cu siguranţă unele clarificări cu privire la geneza şi evoluţia culturii AVK şi a fenomenelor înrudite.

PPC (Painted Pottery Culture)

Pe baza descoperirilor încadrate în grupul cultural Diakovo, M. Potushniak[41] defineşte un fenomen cultural mai larg, denumit PPC (Painted Pottery Culture) distinct de Alföld Linear Pottery Culture (ALPC–AVK, la Kalicz, Makkay 1977) precum şi de varianta estică a ceramicii liniare definită de Šiška (Šiška 1989) sub numele de Eastern Linear Pottery Culture. Percepţia lui M. Potushniak pare oarecum văduvită de necunoaşterea unei bibliografii mai recente, cel puţin pentru România referirile bibliografice oprindu-se la Comşa (1972).

M. Potushniak diferenţiază cele două arii culturale (PPC şi ALPC) din punct de vedere etno-cultural, precum şi pe baza materialelor ceramice, observându-se diferenţe, subliniate şi de Gh. Lazarovici, cu privire la diferitele procentaje în care este prezentă ceramica pictată (în NV României şi Ucraina Subcarpatică procentajul de ceramică pictată este mult mai mare în comparaţie cu ceramica incizată de tradiţie liniară, care este în scădere în fazele finale, spre deosebire de descoperirile din Ungaria şi Slovacia unde fenomenul este invers) fiind vorba despre comunităţi care ocupă diferite spaţii din regiunea Tisei. PPC este formată din diverse grupuri locale: Kopčany, Szamos (Szatmár II), Esztár, Raškovce, Diakovo, precum şi descoperiri de tip Săcuieni, acest fenomen fiind răspândit în partea estică a regiunii Tisa, incluzând judeţele Szabolcs–Szatmár–Bereg şi Hajdú–Bihar, precum şi teritoriile dintre râurile Bodrog şi Tisa (Borsod–Abaúj–Zemplén) în Ungaria, Câmpia de est a Slovaciei, Ucraina Subcarpatică şi judeţele Satu Mare şi Bihor în România. TLPC (Tisza Linear Pottery Culture) cuprinde fenomenele grupurilor Barca III, Tiszadob, Szakálhát, Szilmeg şi Bükk.

---

[35] Raczky 1979-1980; Raczky 1983.
[36] Trogmajer 1972, p. 75-76.
[37] Trogmajer 1972, p. 75-76.
[38] Domboróczki 1997, p. 19-28.
[39] Kalicz–Koós Judit, 1997, p. 28-34.
[40] P. Raczky–Anders Alexandra–Nady Emese–Kurucz Katalin–Z. Hajdú–Walter Maier–Arendt 1997, p. 34-47.
[41] Potushniak 1997, p. 37-39; Potushniak 1999, p. 9-37.

Pe baza materialelor deja publicate precum şi pe baza observaţiilor făcute în peste 30 de situri din Ucraina, autorul identifică trei faze certe în evoluţia acestei culturi (PPC). Cea mai completă stratigrafie în acest sens a fost descoperită de S. Šiška la Zemplínski Kopčany[42], încadrată de autorul săpăturii în Eastern Linear Pottery Culture. Aşezarea de la Zemplínski Kopčany prezintă trei nivele de locuire succesive şi care reprezintă cele trei etape de evoluţie a culturii în această zonă.

Faza timpurie PPC este reprezentată prin grupul Kopčany (Slovacia), descoperiri de tip Rivne–Kismező II din Ucraina Subcarpatică şi descoperiri de tip Sonkád din Ungaria. Această etapă este contemporană cu faza timpurie a TLPC. Šiška sincronizează grupul Kopčany cu grupul Barca[43].

Fazei mijlocii PPC îi aparţin descoperirile din grupul Raškovce, contemporan cu faza mijlocie a TLPC. Šiška sincronizează grupul Raškovce cu grupul Tiszadob[44].

Faza finală PPC este reprezentată prin Grupul Diakovo, delimitat în teritoriul cuprins între râurile Serne–Borzhava–Tisa–Botar, Tur şi Crasna. Descoperirile de la Zastavne–Kovadomb, oferă în percepţia lui M. Potushniak, o bună încadrare culturală şi analogii cu grupul Bükk. Ceramica uzuală, degresată cu pleavă, uneori acoperită cu angobă, uneori lustruită (de cele mai multe ori în interior) are o ardere bună iar ca formă, sunt întâlnite vase cilindrice, sferice, de dimensiuni mai mari sau mai mici, cu o pereche sau două de torţi, plasate pe umăr, gât sau buza vasului; vase cu gâtul înalt şi îngust, cu corpul sferic şi cu o pereche de torţi pe umăr; tavă de peşte; vase de formă conică, uneori cu proeminenţe împinse din interior, cu buza lobată cu patru lobi. Pentru această categorie, majoritatea ceramicii este neornamentată, unele vase prezintă impresiuni cu unghia şi linii oblice pe buză, ornamente plastice-torţi funcţionale sau ornamentale, alveole sau linii incizate.

Ceramica fină şi semifină este degresată cu mâl, pleavă tocată mărunt şi uneori cioburi pisate, ceramica fiind de culoare portocalie, roşu sau brun deschis. Ceramica este netezită bine, uneori cu angobă. Formele vaselor sunt cele cunoscute la acest nivel cronologic în întreag Bazinul Tisei: vase cu formă sferică, de dimensiuni mici, unele cu umărul profilat; cupă cu picior cu corpul sferic; străchini cu corpul conic, uneori cu buza lobată de forma unor lalele; cupe cu picior, cu piciorul cilindric şi cu buza lobată; oale cu gâtul cilindric, convex sau conic, cu corpul sferic; străchini mari (h. 25–27 cm.), cu o deschidere mare la gură şi cu gât profilat. Ornamentele pentru această categorie sunt exclusiv pictate, cu negru sau roşu, cu motive sub formă de meandre, pseudospirale, triunghiuri, forme geometrice. Pictura se păstrează în general prost dar este relevant procentajul de ceramică pictată–90%.

Legăturile cronologice ale grupului Diakovo sunt stabilite pe baza importurilor de tip Bükk, prezente aproape în fiecare complex (cu peste 20 de fragmente), ceramică ornamentată în principal cu linii incizate sub forma unor motive geometrice, realizate pe o ceramică de culoare neagră bine lustruită. Sunt şi câteva fragmente în care inciziile sunt pictate cu alb sau cu roşu. Aceste materiale sunt încadrate in faza B–C a grupului Bükk al TLPC (Tisza Linear Pottery Culture)[45].

Gurpul Diakovo reprezintă o continuare genetică a complexului etnocultural cu ceramică pictată: Kopčany, Szamos, Raškovce şi Esztár[46]. Faza finală PPC este reprezentată în Ucraina Subcarpatică prin descoperiri de tip Diakovo de la: Orihovci/Rahonca–*Valashchyneć*, Uzhgorod/Ungvár–*Keramos*, Uzhgorod/Ungvár–*Dravci*, Tarnovci/Ungtarnóc–*Diuna*, Velyki Heiivci/Nagygejőc, Diakovo/Nevetlenfalu–*Mandics-tag*, Novo Klinovo/Újakli, Bratovo/Batár, Zastavne–*Kovadomb I*, Mukachevo/Munkács–*Mala Hora/Kishegy*[47]. Până în prezent Potushniak confirmă existenţa a peste 30 de situri ale culturii Diakovo în Ucraina. În aria acestei culturi, autorul include şi 14 situri din Slovacia de Est, incluse de Šiška în versiunea estică a grupului Bükk, respectiv siturile de la Beša/Bés, Čierne Pole/Feketemező, Kašov/Kásó, Zemplínski Kopčany, Malčice/Málca, Michalovce/Nagymihály, Oborin/Abara, Sirník/Szürnyeg, Streda nad Bodrogom/Bodrogszerdahely, Tirna, Velke Raškovce/Nagyráska, Zemplin/Zemplén, Zemplínska Gradica, Gnojne[48] Humené/Hamonna[49]. Pentru teritoriul Ungariei, descoperirile de la Debrecen–*Tócópart* şi Derecske[50]

---

[42] Šiška 1974, p. 3-15.
[43] Šiška 1989, p. 126.
[44] Šiška 1989, p. 135-138.
[45] Potushniak 1985, p. 149.
[46] Potushniak 1997, p. 37.
[47] Potushniak 1999, p.9-37.
[48] Šiška 1979, p. 246-257.
[49] Vizdal 1989, p. 654-663.
[50] Kalicz–Makkay 1977, p. 125-126.

precum şi descoperirile din zona Szabolcs–Szatmár–Bereg şi Hajdú–Bihar şi judeţele Satu Mare şi Bihor în România, cu descoperiri de importuri Bükk, sunt încadrate în faza târzie a grupul Diakovo[51].

Pe baza importurilor Bükk, Potushniak împarte evoluţia grupului Diakovo în două etape; etapa timpurie, cu importuri Bükk A–A/B descoperite în siturile Orihovci/Rahonca–*Valashchyneć*, Uzhgorod/Ungvár–*Keramos*, Uzhgorod/Ungvár–*Draveci*, Tarnovci/Ungtarnóc–*Diuna*[52]. Faza finală a acestui grup este reprezentată prin importuri Bükk în siturile Velyki Heiivci/Nagygejőc, Diakovo/Nevetlenfalu–*Mandics-tag*, Novo Klinovo/Újakli, Bratovo/Batár, Zastavne–*Kovadomb I*, Mukachevo/Munkács–*Mala Hora/Kishegy* (Potushniak 1999, p.9–37). Prin urmare, grupul Diakovo este contemporan cu grupul Bükk, pe întreaga evoluţie, fiind încadrat cronologic în a doua jumătate a mileniului V (4500–4000 BC), la acelaşi nivel cronologic cu Kopčany, Sonkád şi Szamossályi. Descoperirile PPC (Painted Pottery Culture) sunt paralelizate cronologic cu faza timpurie a culturii Vinča (A–B2), cu întreaga evoluţie a culturii TLPC (Tisza Linear Pottery Culture) precum şi cu Linear Pottery Culture din regiunea mijlocie a Dunării.

În ce priveşte geneza acestui fenomen cultural, Potushniak o percepe ca pe o continuare a culturii Starcevo–Criş, un fenomen care apare în afara bazinului Tisei Superioare, prima etapă fiind contemporană cu etapa târzie a culturii Starčevo–Criş. Potrivit autorului, comunităţile cu ceramică pictată pătrund în bazinul Tisei Superioare în primul sfert al mileniului V B.C., fenomen care poate fi observat prin apariţia la nivelul final al culturii Starčevo–Criş a unor materiale diferite de cele ale comunităţilor starceviene.

Problematica neoliticului timpuriu din nord-vestul României a fost întrucâtva clarificată în urma săpăturilor arheologice desfăşurate în anii '70–'80 la Homorodu de Sus şi de Mijloc[53], Dumbrava[54], Fughiu[55], Suplacu de Barcău[56], Zăuan[57]. În ultimele două decenii, importante descoperiri s-au făcut în siturile de la Tăşnad–*Sere* (unde regretatul Neţa Iercoşan a săpat mai bine de un deceniu) şi Călineşti Oaş– *Dâmbul Sfintei Mării,* care reprezintă cel mai nordic punct cu descoperiri Starčevo–Criş din România.

Descoperiri aparţinând culturii Starčevo–Criş au fost surprinse şi dincolo de limita pe care au impus-o cercetătorii maghiari pentru răspândirea grupului Körös, stabilind limita nordică pe Valea Beretăului [58] Astfel de locuiri există la Nagykörübol, Nagyecsed, Tiszabezded, Fenyeslitke, Tiszacsege, Retközberencs, Mehtelek în Ungaria, precum şi la Buciumi, Chendu, Ciumeşti, Dej, Dragu, Fughiu, Homorod, Moigrad, Sarciu, Zăuan etc. în România[59].

Neolitizarea zonei avută în vedere se produce, foarte probabil, la nivel Starčevo–Criş IIIB–IVA, realizându-se prin pătrunderea purtătorilor culturii Criş în zona Careiului–dinspre Sălaj, prin Valea Beretăului, Valea Ierului şi poate, prin culoarul Crasnei[60]. Astfel de aşezări de tip Starčevo–Criş avem atestate la Sălacea, Tarcea, Voievozi, Văşad, Pişcolt, Berea, Urziceni, Tăşnad, etc.

Deosebit de importante sunt descoperirile de la Ciumeşti – Berea precum şi cele de la Văşad, din aria în care s-au format mai târziu fazele timpurii ale culturii ceramicii liniare. Materialele ceramice de la Văşad au în amestec mult nisip, cioburi pisate, mâl şi pleavă, fenomen caracteristic fazelor evoluate ale culturii Starčevo–Criş [61] şi unde, prezenţa ornamentelor incizate determină o încadrare cronologică în faza IIIB a culturii Starčevo–Criş. La acestea trebuie menţionate şi apariţia pe câteva fragmente a inciziilor sub buză.

La Berea–Ciumeşti, punctul *Păşune (Berea II)* există o ceramică caracteristică orizontului Starčevo–Criş IIIB–IVA, şi unde sunt prezente o serie de elemente, cum ar fi buzele scurte trase în afară, a picioarelor lobate şi a unor incizii lustruite, elemente corespunzătoare acestui orizont cronologic în mediul Vinča A, Starčevo–Criş târziu şi liniar timpuriu[62].

---

[51] Potushniak 1997, p. 37.
[52] Potushniak 1999, p.9-37.
[53] Bader 1968.
[54] Dumitraşcu–Luca 1991.
[55] Ignat 1978.
[56] Ignat 1978.
[57] Lazarovici–Lako 1981.
[58] Kalicz–Makkay 1977, p. 18-19; Comşa 1960, p. 217-218; Kalicz 1971, p. 146-147).
[59] Lazarovici–Németi 1983, p. 25.
[60] Németi 1999, p.19.
[61] Lazarovici–Lako 1981, p.19.
[62] Lazarovici–Németi 1983, p. 25.

Descoperirile de la Ciumeşti aparţin unui orizont cu ceramică pictată şi cu incizii liniare timpurii şi care subliniază o perioadă de formare a ceramicii liniare timpurii şi a unei civilizaţii cu ceramică pictată. Astfel, la *Berea I*, amestecul pastei cu resturi organice şi prezenţa mâlului este un proces care se întâlneşte din faza a IV a culturii Starčevo–Criş în afara ariei de răspândire a culturii Vinča A[63]. Un proces similar se observă şi la Zăuan–*Dâlma Cimitirului*[64].

Existenţa unor fragmente ceramice ornamentate cu ciupituri şi cu buza marcată de o incizie (tip Lippenrand), ciupituri pe o pastă cu mâl de aspect liniar, a unor forme tronconice sau bitronconice cu acelaşi tip de buză, a unor tipuri de picioare de cupă sau a unor urme de pictură demonstrează existenţa unei evoluţii spre un grup cu ceramică liniară şi pictată având elemente genetice de orizont Starčevo–Criş IVA–Vinča A2. Această evoluţie semnalată la *Berea I* este socotită o etapă de formare a ceramicii liniare timpurii şi a unui grup cu ceramică pictată în această zonă, paralelă fiind cu evoluţia fazei Starčevo–Criş IV[65].

Grupul Pişcolt a fost definit pentru prima dată, sub denumirea de cultura Ciumeşti de E. Comşa pe baza colecţiei Kovács şi a sondajelor de verificare efectuate la Ciumeşti–Berea[66], fiind stabilite, în primul rând, pe baza clasificării tipologice a ceramicii, două faze evolutive: prima, mai veche, surprinsă la *Berea I* şi alta, evoluată, caracterizată prin mai multă ceramică pictată surprinsă la *Berea IX*[67]. Acestor materiale li se adaugă cele de la Săcuieni–*Horo*, clasificate tipologic pe trei loturi[68].

Cultura Ciumeşti

Eugen Comşa explică geneza culturii Ciumeşti prin elemente de origine sudică, de tradiţie Starčevo–Criş, relevate prin pasta ceramicii, ornamentarea prin ciupituri, la care se adaugă contribuţia comunităţilor tardenoasiene. În ceea ce priveşte aportul comunităţilor locale, tardenoasiene, la geneza acestui grup, acesta este sesizabil prin caracterul microlitic al materialului litic. Astfel de comunităţi sunt atestate în nord-vestul României, unde, în zonele de dune de lângă Ciumeşti s-au descoperit resturi de sălaş tardenoasian, caracterizat prin unelte microlite specifice, lucrate în principal din obsidian. Este vorba de grupuri de vânatori nomazi care, prin tipurile de utilaje litice descoperite la Ciumeşti, fac parte dintr-o variantă a culturii tardenoasiene din Europa Centrală[69].

Zona de constituire a acestui fenomen este plasată în N Crişanei, V Maramureşului şi NE Ungariei, cândva la sfârşitul neoliticului timpuriu, prima fază a culturii Ciumeşti fiind contemporană cu Starčevo–Criş IIIB/IVA. În Ungaria, acest fenomen este împins până la Tisa, unde este definit ca grupul Szatmár în zona Someşului Inferior[70]. Descoperirile mai târzii au fost încadrate în Cultura ceramicii liniare a Alföldului care, s-a continuat în zonă prin câteva grupe cu ceramică pictată iar în Slovacia cu Ceramica liniară est-slovacă.

Primei faze a culturii Ciumeşti, E. Comşa îi atribuie descoperirile de la Berea I, caracterizate printr-o ceramică degresată cu pleavă şi decor realizat prin barbotinare şi linii ondulate largi şi trasate. Pentru faza a doua a culturii, Comşa atribuie descoperirile de la Berea IX – caracterizate prin vase cu picior şi decor pictat şi cu analogii în grupul Tiszadob, Săcuieni–*Horo* lotul A, Peştera Deventului, Satoralyiauyhely. Pentru faza a treia a culturii, Comşa îi atribuie Lotul B de la Săcuieni–*Horo*, cu analogii în Cultura ceramicii liniare a Alföldului în timp ce lotul C de la Săcuieni este atribuit unor fenomene de tip Tisa[71]. De altfel, pentru Comşa, cultura Ciumeşti este diferită de ALP (AVK) considerând un contact între cele două culturi foarte târziu şi numai în zona cursului mijlociu al Mureşului[72].

În urma a numeroase noi descoperiri, cultura Ciumeşti a fost redefinită de către Gh. Lazarovici drept Grupul Pişcolt [73] deoarece cele mai reprezentative şi mai numeroase materiale au fost descoperite la Pişcolt şi nu la Ciumeşti[74].

---

[63] Lazarovici–Németi 1983, p. 26.
[64] Lazarovici–Lako 1981, p. 16-19.
[65] Lazarovici–Németi 1983, p. 26.
[66] Comşa 1963, p. 477-484; Comşa 1972, p. 11; Păunescu 1963, p. 465-475.
[67] Comşa 1987, p. 32.
[68] Comşa–Nanaşi 1971; Comşa–Nanaşi 1972.
[69] Comşa 1987, p. 26.
[70] Comşa 1987, p. 31-32.
[71] Comşa 1972, p. 12-17; Comşa 1987, p. 31-32.
[72] Comşa 1987, p. 31-32.
[73] Lazarovici–Németi 1983, p. 17-60.
[74] Lazarovici–Németi 1983, p. 36.

Grupul Pişcolt

Cercetările din ultimele două decenii îşi păstrează caracterul unor săpături de salvare, singurele cercetări sistematice fiind efectuate, începând din 1995, de către Janos Németi la Pişcolt, fără însă ca descoperirile să fie publicate. La acestea adăugăm săpăturile de la Halmeu–*Vamă* şi Urziceni–*Vamă* efectuate în ultimii cinci ani[75].

Grupul neolitic Pişcolt este un grup cultural care se desfăşoară în nord–vestul României şi care se încadrează în orizontul mai larg a unei civilizaţii cu ceramică pictată (Painted Pottery Culture – PPC). Acest orizont este atestat atât în Transilvania cât şi în estul Ungariei, precum şi în zona învecinată din Slovacia şi Ucraina Subcarpatică[76].

Pentru teritoriul României, acest grup a fost cuprins în Complexul Cluj–Cheile Turzii–Lumea Nouă–Iclod (CCTLNI) care a fost definit ca o civilizaţie a neoliticului dezvoltat, formată din grupe cu aspecte culturale înrudite. Grupul Pişcolt se încadrează cronologic la nivel Vinča A2/A3–B, contemporan cu grupele Cluj–Cheile Turzii, Lumea Nouă[77].

În urma unor descoperiri de genul celor de la Sântandrei, Oradea, Săcuieni, Vărzari, şi care prezintă bune analogii cu cele de la Ciumeşti, Berea, Pişcolt, Tiream, D. Ignat a propus denumirea de grupul Sântandrei–Săcuieni–Vărzari, argumentând propunerea prin existenţa unui grup Pişcolt la nivelul epocii bronzului, fapt care, potrivit autoarei ar putea crea confuzie[78].

Originea acestui grup cultural se află în fondul vechi starčevian, peste care se suprapun elemente noi, de tip vinčian, caracterizate prin policromie, precum şi contribuţia manifestărilor de tipul celor de la Szolnok–*Szanda*, Öcsöd–*Kitiro*, Kőtelek, Tiszavolk–*Négyes* [79] şi într-o mai mică măsură elemente aparţinând orizonturilor anterioare, de tip tardenoasian.

Răspândirea acestui grup cultural pe teritoriul României este relativ bine delimitată de existenţa unor staţiuni în spaţiul cuprins între Bazinul Turului şi Crişul Repede[80], respectiv pe câmpiile din nord-vestul României: Câmpia Someşului şi a Barcăului; Câmpia Crasnei; Câmpia Ecedea; Câmpia Ierului; Câmpia Careiului şi Câmpia Nirului. Ulterior, arealul grupului Pişcolt (cultura Ciumeşti, după E. Comşa) s-a extins spre sud, acoperind o mică parte din cel al purtătorilor culturii Starčevo–Criş[81].

Astfel de descoperiri ale grupului Pişcolt avem atestate la Berea, Carei, Ciumeşti, Dindeşti, Moftinu Mic, Pişcolt, Sanislău, Săcuieni, Tiream, Văşad, etc. Aceste realităţi culturale sunt prezente şi în nord–estul Ungariei, respectiv în bazinul inferior al Someşului şi în cotul Tisei, precum şi în zona învecinată din Slovacia şi Ucraina Subcarpatică.

Evoluţia

Acest grup cultural are trei faze de evoluţie stabilite, în principal, pe baza materialului ceramic, urmărindu-se anumite elemente cum ar fi ciupiturile, inciziile meandrice, buzele cu Lippenrand precum şi tehnica arderii, lustruirii, stilul ornamentaţiei, fazele fiind contemporane cu celelalte grupuri culturale din CCTLNI[82].

1. Faza veche

În această primă fază evolutivă a grupului Pişcolt sunt destul de pregnante elementele din fondul vechi starcevian la nivel IIIB–IVA, şi anume: vasele bitronconice cu Lippenrand, castroanele bitronconice, oalele bitronconice cu buza scurtă, ornamente lustruite, barbotina organizată şi stropită, ciupiturile, altăraşele precum şi microlitismul pieselor litice[83].

Această fază se desfăşoară la nivelul neoliticului timpuriu şi a fost surprinsă în descoperiri arheologice într-o serie de puncte: la Berea–Ciumeşti (Stavilă Mică; Stavilă Mare; Viile Berei; Grădina Florilor; Berea I), la Ciumeşti–La Silozuri (Ciumeşti III), la Sântandrei, la Tiream, la Urziceni–Crucea Vada.

Aspectul ceramicii în această perioadă este moale datorită amestecului cu mâl şi resturi organice, fenomen care pentru ceramica uzuală începe încă din Starčevo–Criş IVA–IVB însă tot acum

---

[75] Virag 2004; 2004a; Virag 2004b.
[76] Potushniak 1997, p. 37-39.
[77] Maxim 1999, p. 69; Lazarovici–Németi 1983, p. 23.
[78] Ignat 1987, p. 46.
[79] Maxim 1999, p. 75.
[80] Maxim 1999, p. 76.
[81] Comşa–Nanaşi 1972, p. 11-14.
[82] Maxim 1999, p. 76.
[83] Lazarovici 1980, p. 23-29.

apare şi o ceramică degresată cu mâl şi pleavă foarte mărunt tocată, dintr-o pastă bine aleasă, bine lustruită şi foarte bine arsă, care deseori prezintă urme de pictură. Se pictează direct pe fondul vasului. Motivistica ornamentelor pictate şi incizate cunoaşte o mare varietate. Lipsa sau rărirea formelor cu Lippenrand şi a ciupiturilor indică o trecere spre etapa mijlocie.

Ceramica pictată continuă o motivistică cunoscută în fazele târzii ale culturii Starčevo–Criş din regiunea dunăreană, dar şi din orizonturi contemporane din sud-estul european[84].

Astfel, motivul din linii din puncte, realizat prin pictură precum şi liniile punctate cu motive în val sau zig-zag realizate în pozitiv, sunt întâlnite în fazele timpurii ale culturii Dimini. Benzi largi, pictate cu negru sau brun, cu spaţiile dintre ele umplute cu linii din puncte, prezintă numeroase analogii în grupul Szatmár, la Tiszacsege–*Sandgrube* şi Rétközberencs–*Paromdomb* [85].

Ornamentele incizate din benzi în zig-zag sau ciupituri marcate de linii în zig-zag, precum şi ornamente incizate combinate cu spaţii largi pictate cu negru apar în grupul Szatmár la Rétközberencs –*Paromdomb.*

2. Faza evoluată

În această fază se atinge maximum de evoluţie a comunităţilor aparţinând Grupului Pişcolt, fapt atestat prin numeroasele descoperiri de la: Andrid–*Păşune*, Berea–Ciumeşti, Carei, Căpleni, Ciumeşti, Dindeşti, Moftinu Mic–*Pescărie B*, Pişcolt, Resighea, Sanislău, Săcuieni–*Horo*, Tiream, Unimăt, Urziceni, Vărzari, Văşad, etc. Această fază se desfăşoară la nivelul neoliticului mijlociu şi se caracterizează prin importante descoperiri, atât cantitativ cât şi calitativ.

În această perioadă materialul ceramic este de bună factură, fiind utilizat un amestec de lut argilos foarte fin, degresat cu resturi organice şi cu o ardere bună, oxidantă. Spre sfârşitul etapei şi în unele aşezări secundare, se constată un uşor proces de retardare, amestecul este cu mâl, din care motive slipul se desprinde. Ciupiturile sunt înlocuite de alveole iar în ce priveşte ornamentele incizate, deşi se menţin pe întreaga perioadă, numărul acestora va scădea proporţional. Ornamentele pictate cunosc o mare varietate stilistică deşi registrele ornamentale sunt constante. Motivele constau din spaţii haşurate cu linii vălurite, motive din linii subţiri paralele, motive din benzi late dispuse în cruce sau meandre, pictură în reţea. Formele cunosc aproape aceeaşi evoluţie ca în etapa precedentă, încadrându-se în evoluţia generală a epocii neolitice.

Motivele ornamentale cum sunt: inciziile meandrice, rectilinii sau curboliniare, tăieturi şi alveole, precum şi motive pictate din linii formate din puncte- prezintă analogii cu zonele învecinate din Ungaria, în descoperiri aparţinând ceramicii liniare, culturii Szatmár, la Retközberencs–Paromdomb. Însă, în Ungaria, la acest nivel cronologic, ceramica pictată se reduce cantitativ, fenomen observat la Nagyecsed, Tiszavasvári, Berettjóújfalu, Nagykalo, Debrecen–*Tocokpart*, Szolnok şi Nagykalo–*Strondbad*, înmulţindu-se însă ceramica incizată cu motive din meandre[86].

În nord-vestul României, la Săcuieni, Pişcolt, Tiream, Carei, Căpleni–Aşezare neolitică, Moftinu Mic–Pescărie B, Zăuan–Dâlma Cimitirului, acum este momentul evoluţiei maxime a ceramicii pictate.

Motivistica pictată prezintă bune analogii în Ungaria, la Tiszavasvári–*Paptelekhat*, Poszob–*Zado* şi Tiszavasvári–*Kereszfal.*

Această ceramică pictată a fost definită de E.Comşa sub termenii de Săcuieni [87] şi Ciumeşti evoluat[88]. În Slovacia sunt cunoscute sub numele de grupul Vel'ke Raškovce la Vidzal [89] sau grupul Kopčany la Šiška[90], mai demult Bükk pictat, Samoshely[91], Satoralyiauyhely, Esztár[92].

În etapele târzii, ceramica pictată cu roşu o înlocuieşte treptat pe cea cu negru. Motivistica din etapele târzii este întâlnită şi la Esztár şi Debrecen–*Tacotpart.* Unele motive au bune analogii cu materialele de la Vărzari şi Sântandrei, şi care, fac trecerea spre faza târzie a ceramicii pictate.

---

[84] Lazarovici–Németi 1983, p. 29.
[85] Kalicz–Makkay, 1977.
[86] Lazarovici–Németi 1983,p. 32.
[87] Comşa 1960, p. 217-242 ; Comşa–Nanaşi 1972, p. 13-17.
[88] Comşa–Nanaşi 1972, p. 12-15.
[89] Vizdal 1973, p. 13.
[90] Šiška 1974, p. 3-14.
[91] Korek 1968, p. 15.
[92] Korek 1960, p. 49.

3. Faza târzie

Se constată un proces de decădere în amestec, locul resturilor organice fiind luat de nisip sau mâl. Suprafaţa vaselor nu mai are luciul metalic din neoliticul mijlociu, din care motiv se foloseşte tot mai des angobarea cu alb, fenomen foarte frecvent în Transilvania. Ornamentele incizate sunt extrem de rare, folosindu-se angobarea ca fond de pictură. Motivele pictate constau din benzi în arcade, benzi în ogive, benzi paralele oblice sau orizontale.

Formele de vase sunt cele din etapele anterioare, existând însă şi forme ce se dezvoltă în această etapă: văsciorul cu profil "S", bolul lobat, bolul cu toartă, vasul sferic, cupa lobată, amfora cu toarte mici şi o adâncitură care marchează umărul, cupa cu picior.

În această fază pare deja încheiat procesul evoluţiei ceramicii liniare în zonă, având loc o evoluţie spre Tisa, multe dintre descoperiri fiind definite sub termenul de Tisa, Tisa II, Tisa–Herpály, tisoide[93]. Aceste elemente târzii sunt similare cu ceea ce se petrece în grupele Cluj, Lumea Nouă, Szakálhát[94].

E. Comşa încadrează descoperirile de la Săcuieni, lotul C, la sfârşitul culturii Ciumeşti şi preciza o evoluţie spre Tisa[95]. Ornamentele din linii negre subţiri se leagă de începutul culturii Herpály.

Pe baza observaţiilor de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraţilor*, prima etapă a fazei târzii pare a fi contemporană cu faza I a culturii Tisa şi faza finală a culturii Szakálhát. Proeminenţele mari, împinse mult dinăuntru, întâlnite la Pişcolt–*Cărămidărie*, îşi găsesc bune analogii în cultura Szakálhát şi în grupul Bucovăţ[96]. Benzile înguste, motivele meandrice, benzile verticale îşi găsesc bune analogii la Zăuan–Dâmbul Spânzuraţilor, Oradea–Salca II, Suplacu de Barcău–nivelele I şi II[97].

Motivele pictate, în etapa târzie, se leagă de ceea ce este cuprins sub numele de Tisa sau tisoid în descoperirile de la Aiton, Gilău, etc. Astfel, grupul Pişcolt evoluază spre cultura Tisa şi spre grupul Suplacu de Barcău, care va prelua mai ales elemente din ultima fază a grupului Pişcolt[98].

O problemă majoră a arheologiei româneşti este că orice cercetare exhaustivă a unui sit arheologic tinde să se transforme într-un *facies cultural*, *aspect cultural*, *grup* sau *cultură*. Bunăoară, S. Dumitraşcu, în cadrul săpăturilor de la Biharea descoperă material ceramic pictat cu roşu crud şi cu bitum, „încadrat în neoliticul mijlociu, ... într-un grup de sine stătător în Crişana centrală, în Bihor, ...*Grupul Ceşmeu*", pe care autorul nu-l include „nici în cele de tip Criş şi nici în cale de tip Tisa"[99]. Autorul observă influenţe de tip Vinča–Turdaş, afirmând că „ceramica de tip Sântana–Holumb are un înaintaş mai vechi în ceramica cu butoni *găuriţi* de tip vincian din grupul Ceşmeu"[100]. Aceste influenţe de tip Vinča–Turdaş ne duc cu gândul la Suplacu de Barcău şi Giurtelecu Şimleului unde apar astfel de ornamente incizate şi vase patrulatere incizate de tip turdăşean. Urmărind firul narativ al autorului, aflăm că „prin materialul arheologic descoperit – unelte mici de piatră, silex şi obsidian –, prin trăsăturile proprii – tehnologice, tipologice şi stilistice – aşezarea neolitică de la Biharea se defineşte ca de sine stătătoare în cadrul descoperirilor neolitice din Crişana – ca un grup Ceşmeu – contemporan cu faza Bucovăţ I a grupului respectiv din Banat, legat genetic de cultura Vinča şi fiind un grup distinct de culturile neolitice Criş şi Tisa. Se documentează existenţa unui grup vincian (B–C?) în Crişana"[101].

De altfel, acelaşi autor, într-un studiu care doreşte să clarifice problema neoliticului din zonă, identifică trei componente neolitice, şi anume: o „componentă locală a Munţilor Apuseni reprezentată printr-un CERC CULTURAL CU CERAMICĂ PICTATĂ; o componentă răsăriteană....; o componentă nordică ... Peştera Lesiana, adică o componentă locală a unui cerc cu ceramică pictată, pe care noi îl denumim cercul neolitic cu ceramică pictată Munţii Apuseni, Grupul Crişul Repede, aspectul Lesiana"[102].

---

[93] Lazarovici–Németi 1983, p. 33.
[94] Maxim 1999, p. 80.
[95] Comşa–Nanaşi 1972, p. 3-17.
[96] Lazarovici–Németi 1983, p. 30.
[97] Németi 1986-1987, p. 27-28.
[98] Maxim 1999, p. 80; Ignat 1978, p. 21.
[99] Dumitraşcu 1994, p. 96.
[100] Dumitraşcu 1994, p. 96.
[101] Dumitraşcu 1994, p. 97.
[102] Dumitraşcu 2000, p. 15.

Doina Ignat defineşte un nou grup cultural pe baza descoperirilor de la *Corău*, şi anume Grupul cultural Suplacu de Barcău[103], care, potrivit lui S. Luca, şi căruia tindem să-i dăm dreptate, este un grup cultural ce cuprinde descoperiri de tip Pişcolt precum descoperiri de tip Herpály. Sunt două fenomene distincte, descoperirile de tip Pişcolt se încadrează în neoliticul mijlociu în timp ce, cele de tip Suplac îsi găsesc analogiile la Herpály. De altfel, autoarea include în grupul cultural Suplacu de Barcău şi descoperirile de la Vărzari, definite ca un grup sau aspect aparte şi care mai probabil ţine de fenomenele de tip Pişcolt decât de cele de tip Herpály. În descoperirile de la Suplac apar materiale ceramice incizate, de tradiţie vinciană, cum ar fi vasele patrulatere cu ornament incizat, cu analogii în descoperirile de la Giurtelecu Şimleului [104] şi care, după cum relevă S. A. Luca, reprezintă contacte culturale cu comunităţile turdăşene[105]. Cele mai importante aşezări pentru acest nivel cronologic sunt cele de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraţilor*, Suplac–*Corău*, Oradea–*Salca*, Giurtelecu Şimleului, Carei–*Cozard*, *Dumbrava*–Medieşul Aurit.

Pentru descoperirile de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraţilor*, autorii săpăturilor Gh. Lazarovici şi E. Lako încadrează descoperirile în fenomenele de tip Tisa II, Tisa II–Herpály sau Tisa–Herpály–Csőszhalom[106]. După cum observă autorii săpăturii, în zona dintre Crişuri şi Barcău, legăturile dintre Tisa şi Szakálhát sunt foarte puternice, colegii maghiari atribuind un rol genetic culturii Szakálhát la formarea culturii Tisa. În spaţiul dintre Crişul Repede şi Someş, în nordul Bihorului şi în zonele învecinate din Ungaria, spre vest, nord-est şi est este răspândită cultura Herpály, civilizaţie ce face parte dintr-un complex mai larg al neoliticului târziu, numit Tisa–Herpály–Csőszhalom, pentru România, astfel de descoperiri fiind definite sub numele de Tisa II–Herpály[107].

Pentru săpăturile de la Carei–*Cozard*, Neţa Iercoşan subliniază formele de vase cu profil *S* (căni sau oale) decorate pe linia diametrului maxim cu apucătoare în formă de talpă, şi care, după opinia colegilor maghiari, sunt specifice culturii Bicske II–Sopot II [108] din Transdanubia şi care contruibuie la geneza culturii Lengyel, fiind considerat import în mediul culturii Tisa. Autorul încadrează descoperirile de la Carei–*Cozard* în cele de tip Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleuş, şi care reprezintă un facies cultural distinct în vestul Munţilor Apuseni, cu legături şi interferenţe cu Gorzsa, Herpály, Csőszhalom şi Tisa[109]. Autorul intueşte bine analogiile însă nu era nevoie să se definească un facies cultural cum ar fi cel de tip Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleuş.

Materialele de la *Dumbrava*–Medieşul Aurit au fost publicate ca fiind un fenomen aparte, grupul Dumbrava[110], revenindu-se asupra acestor materiale în urma săpăturilor de la Oradea–Salca (Luca 2001, p. 44). S. A. Luca redefineşte acest fenomen, renunţând şi la denumirea de Grupul Dumbrava, propunând termenul de cultura Salca–Herpály. Sub această denumire autorul defineşte descoperirile de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraţilor*, Suplac–*Corău*, Oradea–*Salca*, Giurtelecu Şimleului, Carei–*Cozard*, *Dumbrava*–Medieşul Aurit, şi care au bune analogii în aşezarea de la Berettyóújfalu–Herpály.

Fără a urmări să propunem o nouă definire a unei culturi sau grup cultural, considerăm necesar utilizarea unei denumiri unitare pentru fenomenele culturale de acelaşi tip, de preferabil denumirea de Herpály sau, în definitiv, Salca–Herpály.

Bibliografie

Bader 1968: T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul culturii Criş*. In: AMN, V, 1968, p. 381–388.

Băcueţ 2001: Sanda Băcueţ–Crişan, *Complexe neolitice cu ceramică pictată din judeţul Sălaj*. In: AMP, IV, *Studia arheologica et historica Nicolao Gudea Dicata*, Zalău 2001, p. 49–67.

Comşa–Nanaşi 1971: E. Comşa – Z. Nanaşi, *Mormântul neolitic descoperit la Săcuieni*. In: SCIV, 22, 4, 633–636.

Comşa–Nanaşi 1972: E. Comşa – Z. Nanaşi, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crişana*. In: SCIV, 23, 1, 3–18.

Comşa 1960: E. Comşa, *Consideraţii cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul* RPR *şi din regiunile vecine*. In: SCIV, 11, 2, p. 217–242.

[103] Ignat 1996.
[104] Băcueţ 2001, p. 52, Pl. XI, p. 65.
[105] Luca 2001, p. 43.
[106] Lazarovici–Lako, 1981, p. 31.
[107] Lazarovici–Lako, 1981, p. 34.
[108] Kalicz–Makkay, 1972, p. 3-14.
[109] Iercoşan 1997, p.29-30.
[110] Dumitraşcu–Luca 1991.

Comşa 1963: E. Comşa, *K voprosu o periodizatii neoliticeskih kultur na severo-zapade RNR*. In: Dacia, VII, 477–484.
Comşa 1971: E. Comşa, *Über das Neolithikum in Westrumänien*. In: ActaAntArch, XIV, 1971, p. 31–43.
Comşa 1972: E. Comşa, *Uneltele de piatră şlefuită*. In: SCIV, 23, 2, 1972, 245–262.
Comşa 1972–1973: E. Comşa, *Quelques problemes concernant la civilization de Ciumeşti*. In: ActaArchCarp, XIII, 1972–1973, p. 39–49.
Comşa 1987: E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României*, Bucureşti.
Domboróczki 1997: L. Domboróczki, *Füzesabony–Gubakút*. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, 1997, p. 19–28.
Dumitraşcu 1994: S. Dumitraşcu, *Biharea I. Săpături arheologice (1973–1980)*, Oradea, 1994 .
Dumitraşcu 2000: S. Dumitraşcu, *Consideraţii generale privind neolitizarea Zonei Crişului Repede în lumina cercetărilor arheologice din Peştera Lesiana*. In: Analele Universităţii din Oradea, Istorie–Arheologie, Tom X, 2000, p. 5–31.
Dumitraşcu–Luca 1991: S. Dumitraşcu – S. A. Luca, *Contribuţii la cunoaşterea neoliticului din nord-vestul României (I). Aşezarea de la Dumbrava–Medieşul Aurit*. In: Crisia, 21, 1991, p. 289–295.
Horváth–Hertelendi 1994: F. Horváth – E. Hertelendi, *Contribution to the C14 based absolute chronology of the Early and Middle NeolithicTisza region*. In: NyJAMÉ, 1994, p. 111–135.
Iercoşan 1994–1995: N. Iercoşan, *Săpături arheologice în aşezarea neolitică aparţinând culturii Starcevo – Criş de la Tăşnad (jud. Satu Mare)*. In: Satu MareStCom, XI – XII, 1994–1995, 9–32.
Iercoşan 1997: N. Iercoşan, *Descoperiri arheologice în aşezarea târzie de la Carei–Cozard, Groapa nr. 2*. In: Satu MareStCom, XIV, 1997, 23 – 58.
Ignat 1978: D. Ignat, *Aşezarea neolitică aparţinând culturii Criş de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)*. In: Crisia, VIII, 1978.
Ignat 1987: D. Ignat, *Le céramique néolithique peinte du Nord-Ouest de la Roumanie*. In: La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Iaşi–Piatra Neamţ, 43–52.
Ignat 1996: D. Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*. Timişoara, 1998.
Kalicz–Koós 1997: N. Kalicz – Judit Koós, *Mezőkövesd–Mocsolyás*. In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, 1997, p. 28–34.
Kalicz–Makkay 1972: N. Kalicz – J. Makkay, *Probleme des früheren Neolithikums der nordlichen Tiefebene*. In: AFB, p. 77–92.
Kalicz–Makkay 1974: N. Kalicz – J. Makkay, *A méhteleki agyagistenek*, Nyiregyháza, 1974.
Kalicz–Makkay 1974a: N. Kalicz – J. Makkay, *Ásatások Méhteleken*. In: Szabolcs–Szatmári Szemle 9 (1974), p. 78–84.
Kalicz–Makkay 1976: N. Kalicz – J. Makkay, *Frühneolithische Siedlung in Méhtelek–Nádas*. In: Anteus, 6, 1976, p. 13–24.
Kalicz–Makkay 1977: N. Kalicz – J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der grossen ungarischen Tiefebene*, Budapest.
Kalicz 1965: N. Kalicz, *Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös- und der Theiss-Kultur*. In: AASzeg. 8, 1965, p. 27–40.
Kalicz 1971: N. Kalicz, *Sudliche Beziehungen in Neolithikum des sudlichen Donaubeckens*. In: Evolution und Revolution. Berlin, 145–157.
Korek 1960: J. Korek, *Vonaldiszies kerámia kultúra elterjedése az Alföldön*. In: MFMÉ, 1960, p. 18–52.
Korek 1968: J. Korek, *Die linienbandkeramik auf dem Alföld*. In: MFMÉ, 2, 13–20.
Kutzian 1944: I. Kutzian, *A Körös Kultúra*. Budapesta, 1944
Lazarovici 1980: Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârşitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*. In: AMN, XVII, 1980, 13–29.
Lazarovici 1985: Gh. Lazarovici, *Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj şi din Vestul României*. In: AMP, *IX*, 1985, p. 69–92.
Lazarovici–Lako 1981: Gh. Lazarovici – E. Lako, *Săpăturile de la Zăuan – campania din 1980 şi importanţa acestor descoperiri pentru neoliticul din nord – vestul României*. In: AMN, XVIII, 13–44.
Lazarovici–Németi 1983: Gh. Lazarovici – J. Németi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul Romaniei (Sălajul, Sătmarul şi Clujul*. In AMP, VII, 17–60.
Luca 2001: S. A. Luca, *Cercetări arheologice la Oradea Salca şi câteva probleme legate de cultura Salca–Herpály*. In: Apulum, XXXVIII/1, 2001, p. 27–85.
Makkay 1982: J. Makkay, *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Az időrend és a népi azonositás kérdései*, Budapesta, 1982.
Maxim 1999: Zoia Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj Napoca, 1999.
Németi 1986–1987: I. Németi, *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei*. In: Satu MareStCom, VII–VIII, 15–61.
Németi 1999: I. Németi, *Repertoriul arheologic al Zonei Carei*, Bucureşti, 1999, Institutul Român de Thracologie.
Orosz 1909: E. Orosz, *A taşnádi neolitkori telep*, Szamosújvár, 1909, p. 1–10.
Pavuk 1980: J. Pavuk, *Altere Liniarkeramik in der Slowakei*. In: SlovArch, 28, 1, 9–88.
Păunescu 1963: A. Păunescu, *Perjütki tardenoajkoi kulturi v drevnev neolite v Ciumeşti*. In: Dacia, NS, VII, 1963, 467–475.
Păunescu 1964: A. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României şi unele persistenţe în neoliticul vechi*. In: SCIV, 15, 1964, 3, p. 321–336.
Potushniak 1995: M. Potushniak, *Polgarskaia I badenskaia kulturi Zakarpatia*. In: Arheologia Ucrainskoi S.S.R. Kiev, 1995, p. 291–304.

Potushniak 1997: M. Potushniak, *Some results of research on the Middle Neolithic layer from a multilevel settlement near the village of Zastavne/Zapszony – Kovadomb in the Carpathian Ucraine.* In: NyJAMÉ '95 – '96, Nyiregyháza, 1997, p. 35 – 51.

Potushniak 1999: M. Potushniak, *A multilevel settlement on Mola Hora at Mukachevo/Munkács – Kishegy.* In: NyJAMÉ, Nyiregyháza, 1999, p. 9–37.

Raczky 1979–1980: P. Raczky, *New Figural Representations of the Körös Culture from the Middle Tisa Region and their Historical Connections.* In: Szolnok MMEvk, p. 27–33.

Raczky 1982: P. Raczky, *Vorbericht über die sich der Dritten Theiss Stufe Ansenden Archaeologischen Arbeiten im Komitat Szolnok.* In: AÉ, 109, 223–229.

Raczky 1983: P. Raczky, *A korai neolithikumbol a középsö neolithikumba valo átmenet kérdései a közép- és felsö- Tiszavidéken.* In: AÉ, 110, 2, 161–194.

Raczky 1986: P. Raczky, *Megjegyzések az „alföldi vonaldiszes kerámia" kialakulásának kérdéséhez (Notes of the problem of the appearance of the Alföld Linear Pottery).* In: J. Farkas – P. Német (Eds.): Régészeti Tanulmányok Kelet-Magyarországról, Debrecen, 1986, 25–43.

Raczky 1988: P. Raczky, *A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolikum, rézkor idöszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák*, Szolnok, 1988.

Raczky et colab. 1997: Raczky P. – Anders Alexandra – Nagy Emese – Kurucz Katalin – Z. Hajdú – Walter Maier-Arendt, *Polgár–Csöszhalom-dülö.* In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései, Budapesta, 1997, p. 34–47.

Roska 1910: M. Roska, *A tasnádi neolitkori leletek.* In: AÉ., 1910, p. 354–361.

Roska 1932: M. Roska, *Staţiunea preistorică de la Valea lui Mihai.* In: AISC, 1928–1932, p. 73–80.

Roska 1938: M. Roska, *Bihar-vármegye multja a legrégibb idöktöl a honfoglalásig.* In: MVVM, XXV, 1938, p. 1–15.

Roska 1939: M. Roska, *Szatmár-vármegye múltja a legrégibb idöktöl a honfoglalásig.* In: MVVM, XXVI, 1939, p. 34–53.

Roska 1942: M. Roska, *Erdely regeszeti repertoriuma I, Öskor / Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, I. Praehistorica.* Cluj, 1942.

Šiška 1974: S. Šiška, *Abdeckung von Siedlungen und einem Gräberfeld aus den jüngeren Steinzeit in Kopcany, Kreis Michalovce.* In: AR. 26/1, 1974, p. 3–15.

Šiška 1979: S. Šiška, *Die Bükker Kultur in der Ostslowakischen Tiefebene.* In: SlovArch, 27, 1979, p. 245–290.

Šiška 1989: S. Šiška, *Kultúra s vychodnou lineárnou keramikou na Slovensku*, Bratislava, 1989.

Vizdal 1973: M. Vizdal, *Zemlin v mladšej dobe kamennej*, Košice, 1973.

Vizdal 1989: M. Vizdal, *Bukovohorsky vyrobno-remeslny objekt v Humennom.* In: AR, 41/6, 1989, p. 654–662.

Virag 2004: C. Virag, *Un complex neolitic de la Halmeu–Vamă.* In: Studii de Istorie Veche şi Arheologie, Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca, Hunedoara, 2004, p. 25–45.

Virag 2004a: C. Virag, *Aşezările grupului neolitic Pişcolt din nord-vestul României.* In: Satu Mare StCom, Seria Arheologie, XVII–XXI/I; 2000–2004, p. 13–27.

Virag 2004b: C. Virag, *Cercetări arheologice la Urziceni–Vamă.* In: AMP, XXVI, 2004, p. 41–76.

Trogmayer 1972: O. Trogmayer, *Körös Gruppe–Linienbandkeramik.* In: Alba Regia 12, 1972, p. 71–76.

Questions of Neolithic period of NW Romania and neighbouring area (Abstract)

The questions of Early Neolithic of NW Romania were solved according to the results of the archaeological excavations undertaken in '70–'80 at Homorodu de Sus, Homorodu de Mijloc (Bader 1968), Dumbrava (Dumitraşcu, Luca 1991), Fughiu (Ignat 1978), Suplacu de Barcău (Ignat 1978), Zăuan (Lazarovici, Lako 1981). During the past two decades similar discoveries have been made at Tăşnad–Sere (where Neţa Iercoşan excavated for more than ten years) and at Călineşti–Dâmbul Sfintei Mării. The last one represents the northernmost site of Starčevo–Criş culture in Romania. Starčevo–Criş discoveries have also been made beyond the borderline of the area of Körös group, which has been imposed by hungarian scientists establishing the north limit in Beretău Valley (Kalicz, Makkay 1977, p. 18–19; Comşa 1960, p. 217–218; Kalicz 1971, p. 146–147). Such discovery also exist at Nagykörübol, Nagyecsed, Tiszabezded, Fenyeslitke, Tiszacsege, Rétközberencs, Méhtelek in Ungaria, and Buciumi, Chendu, Ciumeşti, Dej, Dragu, Fughiu, Homorod, Moigrad, Sarciu, Zăuan, Tăşnad etc, in Romania (Lazarovici, Németi 1983, p. 25). The Middle Neolithic Pişcolt group is a cultural group which unfolds itself in North-West of Romania and which belongs to the large area of a painted pottery culture. This area is certificaded in Transilvania but also in eastern Hungary, Slovakia and Ukraine (Potushniak 1997, p. 37–39). A major problem of Romanian archaeology is that each research of an archaeological site bears a new cultural facies, cultural aspect, group or culture. For example there were many names given to one of the Late Neolithic phenomena: Ceşmeu, Suplacu de Barcău, Tisa II, Tisa–Herpály–Csöszhalom, Tisa II–Herpály, Dumbrava–Suplac–Salca II–Seleuş, Dumbrava, Salca–Herpály.

Stadiul cercetărilor privind perioada neo-eneolitică pe teritoriul judeţului Sălaj. Bazinul Barcăului şi Crasnei

Sanda BĂCUEŢ–CRIŞAN

Cercetările arheologice atât de teren cât şi sistematice sau de salvare au creionat tabloul locuirii în neolitic pe teritoriul judeţului Sălaj. Bazinele râurilor Crasna şi Barcău care alcătuiesc în mare Depresiunea Şimleului sunt şi cel mai bine cunoscute făcând obiectul a numeroase studii. Pentru Sălaj ca de altfel şi pentru întreaga Tarnsivanie, primele date despre descoperirile neolitice aparţin lui Marton Roska[1]. Primul repertoriu privind perioada neo-eneoliticului strict pe Sălaj ilustrează un număr de 45 de puncte cu descoperiri specifice, ceramică sau unelte, 22 pe valea Barcăului şi 23 pe valea Crasnei. Acest repertoriu adună datele din repertorii mai vechi cum sunt cele publicate de Marton Roska şi Petri Mor precum şi date din publicaţiile mai vechi din tară şi străinătate[2]. La toate acestea s-au mai adăugat apoi încă 2 puncte cu descoperiri pe valea Barcăului şi 6 pe valea Crasnei[3]. Până în anii 90, în patru situri dintre cele repertoriate în depresiunea Şimleului s-au efectuat cercetări mai mult sau mai puţin sistematice – aşezările de la Zăuan "Dîmbul cimitirului" şi "Dîmbul Spînzuraţilor"[4] unde s-au efectuat mai multe campanii, aşezarea de la Pericei "Keller Tag" – un sondaj, Crasna "Dirika" – săpătură de salvare[5]. De la data întocmirii acestor repertorii cercetările s-au intensificat fiind cunoscute în prezent nu mai puţin de 101 de puncte cu descoperiri neo-eneolitice. Odata cu înmulţirea numărului de aşezări s-au înmulţit şi săpăturile arheologice fiind cercetate până în prezent un număr de 8 situri. Cercetări sistematice şi preventive sau de salvare au dus la identificarea unor aspecte culturale cunoscute foarte puţin sau chiar deloc în Depresiunea Şimleului. Au fost reluate cercetările din situl de la Pericei "Keller tag" unde s-au desfăşurat mai multe campanii în diferite zone ale sitului. Campaniile din 1999, 2000, 2001[6] au fost demarate în apropierea zonei cercetate în 1990 iar în anul 2004 ca urmare a unor lucrări utilitare, situl a fost secţionat de la est la vest aproape pe toată lungimea[7]. Rezultatele cercetărilor au făcut obiectul mai multor studii pe diverse epoci[8]. Un rol deosebit pentru ilustrarea perioadei neolitice l-au avut cercetările preventive din anii 2002, 2003 din situl de la Porţ "Corău" pandantul sălăjan al celui de la Suplacu de Barcău "Corău". Dimensiunile impresionante ale sitului, stratigrafia şi calitatea descoperirilor au dus la prezentarea acestora în numeroase studii şi comunicări[9]. Un sit poate mai puţin cunoscut pentru perioada neolitică, cel de la Giurtelecu Şimleului "Coasta lui Damian" a beneficiat de două campanii de cercetare. La descoperirile importante privind cultura Tiszapolgar s-au adăugat câteva mai timpurii care au fost în mare prezentate lumii arheologice[10].

Cu un total de 101 puncte identificate putem spune că zona în discuţie a fost intens locuită în perioada neo-eneolitică.

Cum cercetările arheologice sistematice sau de salvare au avut o intensitate diferită vom pomeni mai jos doar pe cele mai puţin cunoscute şi foarte pe scurt siturile care au fost prezentate în literatura de specialitate.

A. VALEA BARCĂULUI

Halmăşd "Dâmbul Bisericii"

Aşezarea situată pe pantele unui bot de deal deasupra văii Josanilor a fost identificată în urma unor periegheze[11]. În anul 2000, Parohia Ordoxă din localitate a intenţionat amenajarea unui spaţiu de locuit. Cu această ocazie au fost trasate pe pantele dealului două secţiuni paralele dispuse la 12,5 m

---

[1] Roska 1942.

[2] Lako 1981, p.38-80.

[3] Lako 1986, p. 48-50.

[4] Lako 1978, p. 11-15; Lazarovici–Lako, 1981, p. 16-43.

[5] Lako, 1986, p. 50.

[6] Pop–Băcueţ–Băcueţ 2000, p. 73-74; Băcueţ–Băcueţ 2001, p. 178; Băcueţ–Pop–Băcueţ 2002, p. 230-231.

[7] Matei şi colab 2005, p. 259-262.

[8] Băcuet–Băcueţ 2000, p. 499-520; Băcueţ–Braica 2003, p.9-16.

[9] Matei şi colab 2003, p. 246-248; Bejinariu şi colab 2004, p.245-247; Băcueţ 2004, p.87-91; Băcueţ 2005, p. 5-24.

[10] Bejinariu–Băcueţ–Băcueţ 1999, p. 48-49; Bejinariu–Sana 2000, p. 40-41; Băcueţ 2001, p.48-49.

[11] Bejinariu 1998.

una de alta. Secţiunea 1 de 25 x 1,5 metri nu a furnizat nici un complex neolitic. Dealtfel pe tot traseul secţiunilor nu au putut fi surprinse nivele de locuire preistorice, zona fiind puternic afectată de diversele amenajări pentru biserică şi casa parohială. La acestea se adaugă şi urmele de locuire din diferite epoci, ep. bronzului, epoca dacică, ev mediu târziu. În partea de jos a secţiunii au apărut numeroase materiale ceramice aparţinând complexului Starčevo–Criş, dar numai în poziţie secundară. În secţiunea 2 tot în partea de jos a apărut o zonă cu o concentare mai importantă de material ceramic neolitic care ar putea indica o locuinţă de suprafaţă de tip colibă[12].

În anul 2001 introducerea cablului optic în localitate a impus realizarea unei săpături de salvare în acelaşi sit[13]. A fost trasată o secţiune de 30 x 1m. Au fost surprinse mai multe complexe aparţinând perioadelor identificate şi în prima campanie. Din neolitic au fost cercetate complexele C6, posibilă locuinţă de suprafaţă şi C9 o amenajare în două trepte. Fragmentele de lipitură de perete arsă indică o distrugere prin foc a complexului. Cele trei complexe identificate par să indice locuinţe de suprafaţă de tip colibă. Cercetarea de mică anvergură nu a permis aflarea altor date cu privire la locuirea de la Halmăşd, în mare locuirea atribuindu-se complexului Starčevo–Criş IIIB–IVA în sistemul Lazarovici.

Porţ "Corău"

Aşezarea de la Suplacu de Barcău "Corău" (Porţ "Corău") a fost semnalată de Emeric Salanki care colectase materiale de pe suprafaţa sitului, materiale ajunse apoi în colecţiile muzeelor din Oradea şi Zalău. Primele cercetări sistematice au început în anul 1973, săpăturile fiind efectuate de Doina Ignat[14]. Cercetările au continuat de-a lungul anilor până în 1990. Noile realităţi din zonă, lucrările de construcţie ale barajului de acumulare de la Suplac care afectează aproape în totalitate situl de la Corău, au indus necesitatea efectuării unor cercetări preventive, atât pe teritoriul judeţului Bihor cât şi a judeţului Sălaj. Cercetările au fost reluate în 2002[15] continuând şi în anul 2003[16]. Astfel la informaţiile existente referitoare la habitat, economie şi credinţe religioase am adăugat informaţii noi datorate descoperirilor de complexe şi a unei mici necropole de incineraţie[17]. O primă constatare se referă la dimensiunile apreciabile ale sitului, numai în judeţul Sălaj ocupând o suprafaţă de aproximativ cinci hectare. Cercetările în zona sălăjană au dovedit existenţa unor nivele de locuire sau complexe necunoscute până atunci la Suplac. Este vorba de descoperiri aparţinând epocii romane, epocii bronzului, culturii Coţofeni, grupului Pişcolt, complexului Starčevo–Criş[18].

Zăuan "Dâmbul Cimitirului"

Aşezarea de la Zăuan "Dâmbul Cimitirului" este pentru moment una din cele mai intens cercetate situri Starčevo–Criş din nord-vestul României. Campaniile susţinute in anii 1975, 1976, 1977[19], 1980 au oferit numeroase informaţii privind habitatul[20], economia şi sistemul de credinţe religioase. Analiza pe complexe a materialului de la Zăuan a ilustrat până în prezent existenţa a trei etape de locuire. Prima poate fi atribuită etapei târzii Starčevo–Criş III B următoarele putând fi atribuite etapei IV A şi poate chiar IV B.

Zăuan "Dâmbul Spânzuraţilor"

Aşezarea este situată pe terasa a II-a a râului Barcău. Cercetările întreprinse în anul 1980 au identificat o locuinţă de tip bordei [21] şi o groapă. Au fost evidenţiate toate categoriile de ceramică, cea mai importantă fiind ceramica pictată. Majoritatea fragmentelor pictate au apărut în G2/ 1980.

Pictura a fost realizată întotdeauna înainte de ardere fiind aplicată fie direct pe peretele vasului fie pe un fond de angobă alb-murdar sau alb-gălbui. Culorile utilizate pentru pictare sunt negru, alb şi brun. Motivele ornamentale sunt dispuse atât la interior cît şi la exterior. Întâlnim benzi dispuse sub

---

[12] Pop–Băcueţ 2001, p. 97.
[13] Pop 2002, p. 150.
[14] Ignat 1998, p. 18-20.
[15] Matei şi colab. 2003, p. 246-248.
[16] Bejinariu şi colab 2004, 245-247.
[17] Băcueţ-Crişan 2004, p.87-91.
[18] Matei si colab 2003, p. 246-248; Lazarovici şi colab. 2003a, p. 305-309.
[19] Lako 1978, p. 11-15.
[20] Lazarovici–Lako 1981, p. 13-43; Băcueţ 2005a, p. 225-228.
[21] Lazarovici–Lako 1981, p. 26.

buză, linii înguste paralele cu buza, benzi haşurate, etc[22]. Materialele îşi găsesc analogii la Oradea– Salca şi Carei "Cozard" făcând parte dintre descoperirile de tip Oradea Salca–Herpály [23].

B. VALEA CRASNEI

Cehei "Mesig"

Identificată în anii 1980 a beneficiat de trei campanii de cercetare arheologică.

Campania 1986

Cercetări efectuate de E. Lako, muzeograf la MIAZ. Cercetările au avut un caracter de salvare, suprafaţa sitului fiind afectată de numeroase lucrări anexe pentru ferma din zonă. A fost trasată o singură casetă, în care nu sunt pomenite descoperiri neolitice. Analiza materialului din cercetarea din 1986 l-a condus pe I. Bejinariu la concluzia ca totuşi există şi materiale de acest tip fiind identificate câteva forme[24].

Campania 1996

Cercetarea a fost realizată de H. Pop, I Bejinariu, în această campaniae fiind trasată o secţiune de 50 x 2 m paralelă cu albia Crasnei. Deşi s-au identificat numeroase complexe arheologice niciunul dintre ele nu a aparţinut perioadei neolitice. Totuşi în unele carouri, 12,90-13,30 şi 18-18,50, a fost surprins un nivel neolitic de aproximativ 20 cm[25].

Campania 1998

Săpăturile au fost executate de I. Bejinariu, S. Băcueţ Crişan, D. Băcueţ Crişan.[26]. Au fost deschise două secţiuni şi o casetă. S1-1998 având 29x2m a fost trasata perpendicular pe S1/ 1996. A fost surprinsă următoarea situaţie stratigrafică: 0-0,25 (0,30) – nivel arat; 0,30-0,60 nivel epoca bronzului; 0,60-0,70 nivel în care apar materiale neolitice.

Caseta 1 de 9x2m a furnizat singurul complex – groapă (G7) care a fost datat în neolitic. Groapa s-a conturat la baza nivelului neolitic adâncindu-se în steril cu 0,85m.

Analiza materialului deşi destul de puţin pare să indice două momente cronologice diferite de locuire. Din pacate toate fragmentele ceramice sunt extrem de prost păstrate rezumându-se de cele mai multe ori la pişcotul fragmentelor, fiindu-ne astfel imposibil sa datam cu exactitate materialul. Pe baza unui fragment ceramic care prezintă angobă roşie şi un decor canelat organizat in V, atribuim primul orizont de locuire complexului Starčevo–Criş IIIB – IVA. Nu putem face o atribuire sigură materialului din cea de-a doua etapă de locuire.

Pericei "Keller Tag"

Aşezarea de la Pericei "Keller Tag", situată pe terasa a II-a a văii Crasnei, a fost sondată pentru prima dată în 1990 fără rezultate notabile, materialele nefiind publicate (cercetări E. Lako). Existenţa în zona aşezării a unei cariere de nisip care a afectat o parte din sit (în timp numeroase complexe identificate în periegheze au fost distruse), ne-a determinat să reluăm cercetările. Săpăturile din anii 1999, 2000, 2001 au avut un dublu scop, de salvare, urmărind cercetarea complexelor afectate, dar şi unul sistematic prin trasarea pe platou a unor secţiuni pentru verificarea statigrafiei şi a caracterului aşezării[27]. În anul 2004 lucrări cu caracter utilitar au impus din nou o campanie de cercetare preventivă a sitului, ocazie cu care a fost realizat un profil stratigrafic pe 500 m liniari şi o lăţime de 2 m. Cu acesata ocazie au fost cercetate mai mult sau mai puţin integral 126 de complexe aparţinând neoliticului, culturii Coţofeni, epocii bronzului, epocii romane şi evului mediu timpuriu[28].

Giurtelecu Şimleului "Coasta lui Damian"

Punctul "Coasta lui Damian" este un mamelon amplasat la capătul unui promontoriu prelung ce se leagă de versantul nord estic al Măgurii Şimleului .

Aşezarea a fost semnalată pentru prima dată de M. Moga care a executat şi un mic sondaj.

Calitatea materialele recoltate în cercetările de suprafaţă efectuate pe parcursul mai multor ani, a stârnit curiozitatea mai multor membri ai colectivului din muzeul zălăuan. Astfel în anul 1998 s-a

---

[22] Lazarovici–Lako 1981, fig.14-16.

[23] Lazarovici–Lako 1981, p.31-40 ; Băcueţ-Crişan 2001, p.50.

[24] Bejinariu–Lako 1996, p. 12.

[25] Bejinariu–Pop 1998, p. 90-95.

[26] Bejinariu–Băcueţ–Băcueţ 1999, p. 28.

[27] Băcueţ–Braica 2003, p. 9-16.

[28] Matei si colab.2004, p. 259-263.

decis deschiderea unor secţiuni de control a stratigrafiei sitului. Rezultatele deosebite au făcut ca cercetările să continue şi în anul 1999. Din păcate la începerea cercetărilor situl era în mare parte distrus de o cultură de viţă de vie, astăzi şi ea dezafectată.

Campania 1998

În campania din 1998 au fost trasate trei secţiuni pe platou, panta dealului şi şaua de legătură a mamelonului cu restul promontoriului[29].

Pentru noi mai interesante au fost descoperirile provenite din S 1. Deşi urmele aparţinând culturii Tiszapolgár au fost numeroase, concretizate şi printr-un mormânt de inhumaţie, materiale mai timpurii au apărut numai sporadic în nivel. Un fragment ceramic pictat aflat lângă schelet a fost prima dovadă că în acest punct a existat şi o locuire mai veche. Un nivel aferent acestei perioade a fost surprins în secţiunea 1/1998 fiind deosebit de cel eneolitic prin structura cenuşoasă care ar putea indica o distrugere violentă a aşezării.

Materiale mult mai interesante au fost recoltate în cadrul campaniei din anul 1999[30] când a fost identificat şi unul din puţinele complexe care aparţin perioadei neolitice – G4/1999[31]. Conţinutul gropii a fost destul de bogat, remarcăm ceramica de foarte bună calitate, această situaţie fiind dealtfel caracteristică întregului lot ceramic indiferent de cultura căreia îi aparţine.

Mult mai bine reprezentată este cultura Tiszapolgár pentru care s-au evidenţiat urme de locuinţe[32] şi un mormânt[33].

Deşi destul de puţine şi nu în toate cazurile intens cercetate, cele câteva situri prezentate mai sus oferă o secvenţă cronologică de locuire a bazinelor Crasnei şi Barcăului în neo-eneolitic. Până în prezent au fost descoperite situri aparţinând tuturor grupurilor sau culturilor specifice nord-vestului României, începând cu Starčevo–Criş şi terminând cu cultura Bodrogkeresztur, cunoscută printr-o descoperire întâmplătoare la Şimleul Silvaniei, str. Bariţiu (informaţie Horea Pop).

Bibliografie

Băcueţ 2000: S. Băcueţ, *Noi descoperiri preistorice în judeţul Sălaj.* In: AMP, XXIII/1, 2000, p. 9–28

Băcueţ 2001: S. Băcueţ, *Complexe neolitice cu ceramică pictată în judeţul Sălaj.* In: Omagiu Profesorului Nicolae Gudea, Zalău 2001, p. 49–65

Băcueţ 2004: S. Băcueţ, *Elemente de rit şi ritual funerar în grupul Suplacu de Barcău.* In: Carpatica 31, 2004, p. 87–91

Băcueţ 2005: S. Băcueţ, *Rituri şi ritualuri funerare în neoliticul din nord vestul României.* In: Marmaţia 8/1, 2005, p. 5–24

Băcueţ 2005a: S. Băcueţ, *Consideraţii asupra complexelor de locuit de la Zăuan–Dâmbul Cimitirului.* In: *Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu... Studii şi cercetări* arheologice, Alba Iulia 2005, p. 225–228.

Băcueţ–Băcueţ–Pop 2002: S. Băcueţ – D. Băcueţ – H. Pop, *Şantierul arheologic Pericei "Keller tag".* In: *CCAR, Campania 2001*, Buziaş 2002, p. 230–231

Băcueţ–Băcueţ 2001: S. Băcueţ - D. Băcueţ, *Şantierul arheologic Pericei "Keller Tag".* In: *CCAR*, Campania 2000, p. 178

Băcueţ–Braica 2003: S. Băcueţ - C. Braica, *Raport preliminar de cercetare arheologică a sitului de la Pericei "Keller tag".* In: AMP, XXV, 2003, p. 9–16

Bejinariu–Lako 1996: I. Bejinariu – E. Lako, *Despre sondajul arheologic de la Cehei "Misig" 1987.* In: AMP, XX, 1996, p. 11–34

Bejinariu–Pop 1998: I. Bejinariu – H. Pop, *Săpătura arheologică de la Cehei(jud. Sălaj).* In: Carpatica 1998, p. 90–95

Bejinariu–Bacueţ–Băcueţ 1999: I. Bejinariu - S. Băcueţ - D. Băcueţ, *Şantierul arheologic Giurtelecul Şimleului.* In: CCAR, campania 1998, Vaslui 1999, p.48–49

Bejinariu–Sana 2000: I. Bejinariu – D. Sana, *Şantierul arheologic Giurtelecul Şimleului.* In: CCAR, campania 1999, Deva 2000, p. 40–41

[29] Bejinariu–Băcueţ–Băcueţ 1999, p. 48-49.

[30] Bejinariu–Sana 2000, p. 40.

[31] Băcueţ 2001, p. 51-52.

[32] Bejinariu–Sana 2000, p. 40.

[33] Băcueţ 2000, p. 9-11.

Bejinariu și colab 2004: I. Bejinariu și colab, *Șantierul arheologic Port " Corău".* In: *CCAR*, Campania 2003, Cluj Napoca 2004, p. 245–247

Ignat 1998: D. Ignat, *Grupul neolitic Suplacu de Barcău*, Timișoara 1998

Lako 1978: E. Lako, *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud Sălaj) în anul 1977.* In: AMP, II, 1978, p. 11–15

Lako 1981: E. Lako, *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj.* In: AMP, V, 1981, p. 37–119

Lako 1986: E. Lako, *Date noi pentru completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj.* In: AMP, X, 1986, p. 47–59

Lazarovici–Lako 1981: Gh. Lazarovici – E. Lako, *Săpăturile de la Zăuan-campania 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord- vestul României.* In: AMN, XVIII, 1981, p. 13–43

Lazarovici și colab 2003: Gh. Lazarovici și colab, *Șantierul arheologic Suplacu de Barcău "Corău".* In: *CCAR*, Campania 2002, Covasna 2003, p. 305–309

Matei și colab 2003: Al. V. Matei și colab, *Șantierul arheologic Port "Corău.* In: *CCAR*, Campania 2002, Covasna 2003, p. 246–248

Matei și colab 2005: Al. V. Matei și colab, *Șantierul arheologic Pericei "Keller Tag".* In: *CCAR*, Campania 2004, Mangalia 2005, p.259–262

Pop–Băcueț 2001: H. Pop – S. Băcueț, *Șantierul arheologic Halmășd.* In: *CCAR*, Campania 2000, Suceava 2001, p. 97

Pop 2002: H. Pop, *Șantierul arheologic Halmășd.* In: *CCAR*, Campania 2001, Buziaș 2002, p. 150

Pop–Băcueț–Băcueț 2000: H. Pop – S. Băcueț – D. Băcueț, *Șantierul arheologic Pericei "Keller Tag".* In: *CCAR* , 1999, Deva 2000, p. 73–74

Roska 1942: M. Roska, *Erdely régészeti repertoriuma*, Cluj, 1942

Researches regarding the Neo-Aeneolithic age on the territory of Sălaj County. Settlements from the basin of Barcău and Crasna rivers. A research stage
(Abstract)

This article tries to present the stage of the archaeological researche which was made on the territory of Sălaj County and to show the results of Neo-Aeneolithic settlements' inquiry.

Archaeological research was made in some settlements placed in the basin of Barcău and Crasna rivers. The settlements are: Halmășd "Dâmbul Bisericii", Port "Corău", Zăuan "Dâmbul Cimitirului", Zăuan "Dâmbul Spânzuraților", Cehei "Mesig", Pericei "Keller Tag", Giurtelecu Șimleului "Coasta lui Damian".

Habitatul culturii Otomani din Câmpia Careiului şi valea Eriului[1]

Zsolt MOLNÁR

Ca proaspăt absolvent al Universităţii „Babeş-Bolyai", l-am cunoscut pe cel care mi-a fost un al doilea dascăl. Impresionat de personalitatea profesorului şi omului Németi János, bucurându-mă de privilegiul încrederii şi prieteniei sale, ani de zile locuinţa familiei Németi mi-a fost ca un al doilea cămin. Timpul ucenicici a trecut şi în acest moment aniversar pot doar să-mi exprim sentimentele de profundă afecţiune şi respect faţă de acest mare arheolog. *Magister auguro tibi: ad multos faustosque annos!*

Bazinul Carpatic, în perioada de aproximativ 500 de ani cât durează bronzul mijlociu, este asemănător unui mozaic cultural. În pofida faptului că diferitele comunităţi din acest spaţiu au dezvoltat o cultură materială originală, pe baza macro-caracteristicilor sociale şi economice existente, putem vorbi despre o „societate a tell-urilor". Acest sistem de habitat este prezent şi în Câmpia Careiului şi valea Eriului, zonă geografică care alături de valea râului Berettyó (Ungaria) reprezintă epicentrul complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd.[2]

Cercetarea moştenirii arheologice a comunităţilor Otomani–Gyulavarsánd, se confruntă cu greutăţi de ordin conceptual şi terminologic[3], cu toate că de-a lungul anilor au apărut lucrări monografice importante privind acest subiect.[4] Specialiştii care s-au ocupat de această problemă au folosit denumiri diferite (cultura Ottomány, cultura Otomani, cultura Gyulavarsánd) pentru desemnarea aceluiaşi fenomen cultural.

Cercetările noastre privind cultura Otomani, parte integrantă a complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd[5] şi habitatul din Câmpia Careiului şi valea Eriului au pornit de la înregistrarea exhaustivă

---

[1] Prezentele cercetări privind habitatul culturii Otomani au fost întreprinse împreună cu Németi János. Rezultatele acestora au fost publicate într-o primă fază în cartea scrisă împreună în 2002 (Németi–Molnár 2002).

[2] În anul 2002 am propus, împreună cu Németi J. denumirea de „complexul cultural Otomani-Gyulavarsánd" bazându-ne pe faptul că ceramica Otomani I (Németi–Molnár 2002), materialul arheologic pe care Máthé Sz. M. l-a denumit Ottomány B (Máthé 1984, Tab. 11/1-20, Máthé 1988, 39, Máthé 1994, 29, Máthé 2001, 39sqq, Németi–Roman 1994-1995, 30) şi Gyulavarsánd I (Banner–Bóna 1974, 42, Makkai 1998, 643, Máthé 1984, 157) pot fi incluse în etapa de dezvoltarea timpurie a aceluiaşi complex cultural (Németi–Molnár 2001, 76, Németi–Molnár 2002, 74 sqq), iar din punct de vedere cronologic aparţin Bronzului Mijlociu I. În viziunea noastră, termenul Otomani-Gyulavarsánd exprimă cel mai bine esenţa fenomenului cultural.

[3] În opinia cercetătorilor din Ungaria, cultura Ottomány se datează în perioada de tranziţie de la bronzul timpuriu la bronzul mijlociu (Bóna 1992, 16) sau poate fi inclusă în perioada care cuprinde sfârşitul bronzului timpuriu şi începutul bronzului mijlociu (*Magyar régészet az ezredfordulón...*, Tabel cronologic – Epoca bronzului) Analizând tabelul cronologic din volumul publicat în anul 2003 trebuie menţionat că, în mod interesant, cultura Gyulavarsánd începe în epoca Bronzului Mijlociu II. Ce se întâmplă în literatura de specialitate din Ungaria cu inventarul arheologic care datează din epoca Bronzului Mijlociu I şi considerat că ar fi independent de cultura Ottomány (Kovács 1982, Máthé 1984, Máthé 1988, *Bronzezeit* ...1992, Csányi–Tárnoki 2003, 158sqq). Credem că este vorba despre o greşeală tehnică intervenită cu ocazia editării tabelului. Deoarece termenul Ottomány indică îndeosebi un fenomen de la sfârşitul bronzului timpuriu, utilizarea lui pentru a desemna un complex cultural din bronzul mijlociu este mai mult decât discutabilă. Trebuie reevaluată şi utilizarea denumirii de Gyulavarsánd la întregul teritoriu al complexului cultural (vezi Gogâltan 1999a, 56, Gogâltan 2000, 129, Németi–Molnár 2001, 74) Pe parcursul bronzului mijlociu similaritatea dintre ceramica pe care am definit-o ca fiind Otomani I şi care în opinia noastră datează din perioada mijlocie a epocii bronzului, respectiv inventarul arheologic din Ungaria de aceeaşi vârstă persistă în ce priveşte formele şi ornamentele. Luând în considerare şi diferenţele de dezvoltare regională care pot fi demonstrate la nivelul culturii materiale, respectiv pe baza argumentelor prezentate am decis utilizarea denumirii de complex cultural Otomani-Gyulavarsánd. Tot cu acea ocazie am atras atenţia asupra faptului că cele două culturi care au întemeiat tell-urile din perioada bronzului mijlociu din nord-vestul României şi nord-estul Ungariei sunt înrudite, dar ar putea fi chiar similare (Németi–Molnár 2002, 10sq).

[4] Ordentlich 1973, Banner–Bóna 1974, Bóna 1975, Bader 1978.

[5] În viziunea noastră complexul cultural Otomani-Gyulavarsánd, la rândul lui, are două componente regionale: cultura Otomani şi cultura Gyulavarsánd. În stadiul actual al cercetării, considerăm că ar fi pripită utilizarea termenului de cultură Otomani pentru a desemna materialul arheologic din Ungaria. Nu excludem posibilitatea ca cele două culturi, Otomani şi Gyulavarsánd, să fie identice, dar această ipoteză nu poate fi susţinută în lipsa comparării detaliate din punct de vedere tipologic, stilistic şi stratigrafic a culturii materiale şi din perspectiva analizei comparatistice a habitatului, respectiv a ritului şi ritualului funerar.

a descoperirilor (marcarea pe hărţi topografice, vizitarea şi fotografierea fiecărui sit[6]). Bazându-ne pe cercetările de teren ale lui Németi J. efectuate pe parcursul mai multor decenii şi analiza vestigiilor arheologice aflate în depozitele muzeelor din Carei, Săcuieni, Oradea şi Satu Mare am încercat creionarea sistemului de aşezări din această zonă geografică.

Repere istoriografice

De la ultima analiză monografică a culturii Otomani[7], volumul informaţiilor privind habitatul acesteia a crescut considerabil. Periodizarea internă a culturii Otomani a fost şi ea reevaluată în urma noilor cercetări şi compararea descoperirilor din nord-vestul României cu cele din nord-estul Ungariei.[8]

În articolul de faţă nu dorim să analizăm părerile divergente referitoare la problemele ridicate de complexul cultural Otomani–Gyulavarsánd[9], acest demers depăşind mult cadrul acestui lucrări. Vom trece în revistă doar cele mai importante opinii ale cercetătorilor autohtoni privind habitatul culturii Otomani.[10]

După primul război mondial, Roska M. este unul dintre pionierii cercetării ştiinţifice a epocii bronzului din nord-vestul României. El continuă săpăturile de la Otomani[11] şi Vărşand[12] începute de către Andrássy E. şi Domokos J. În publicaţiile sale, materialul arheologic descoperit în săpăturile sistematice menţionate este încadrat cronologic în conformitate cu stadiul cercetărilor din acea vreme[13]. Cu ocazia evaluării stratigrafiei de la Vărşand– „Movila dintre vii" Roska defineşte şi din punct de vedere cultural manifestarea răspândită de-a lungul Crişurilor şi al Eriului. Conform opiniei sale, această cultură se regăseşte şi în Ungaria[14]

I. Nestor[15] introduce în literatura de specialitate denumirea de „cultură Otomani" pe baza rezultatelor săpăturilor efectuate la Otomani şi Vărşand de către Roska M.[16]. În 1960 profesorul bucureştean reanalizează problematica culturii, fiind de părere că, pe parcursul dezvoltării sale, cultura Otomani trece de linia Tisei. Nestor consideră materialul arheologic de la Tószeg, Füzesabony şi Hatvan, cele mai nordice descoperiri Otomani. Astfel, graniţa nordică a ariei de răspândire a culturii este trasată pe valea Hernád, pe linia Košice.[17]

Prima prelucrare monografică a culturii aparţine lui D. Popescu[18], care publică catalogul siturilor arheologice atribuite acestei culturi şi descrie aşezările mai importante. În opinia sa, aria de răspândire a culturii Otomani cuprinde în primul rând judeţele Bihor (România) şi Hajdú–Bihar (Ungaria). De asemenea, comunităţile Otomani ar fi ocupat şi cea mai mare parte a Ungariei estice, respectiv anumite zone din judeţele Arad, Sălaj, Satu Mare, Cluj şi Hunedoara.[19] Ulterior, în studiile sale privind epoca bronzului din România publicate în *Studii şi Cercetări de Istorie Veche*, Popescu se

---

[6] Catalogul complet al aşezărilor Otomani din Câmpia Careiului şi Valea Eriului a fost publicat împreună cu Németi J. într-o carte apărută în 2002. (Németi–Molnár 2002, 105sqq).

[7] Bader 1978. Cercetătorul reanalizează problematica acestei culturi într-un articol publicat în 1998, contribuţia esenţială a demersului său fiind analiza istoricului cercetărilor (Bader 1998).

[8] Németi–Molnár 2002, Németi–Molnár 2005.

[9] De la bun început, nu ne-am propus să analizăm opiniile diferiţilor cercetători din Ungaria referitoare la noţiunile de „Cultura Ottomány", Cultura Gyulavarsánd" respectiv ce înseamnă „Cultura Otomani" în accepţiunea colegilor din Slovacia. Dorim să ne referim doar la aria de răspândire a culturii Otomani din România. Prin trecerea în revistă a unor opinii aparţinând cercetătorilor din ţară am intenţionat schiţarea cadrului general existent în momentul începerii cercetărilor noastre.

[10] Există deja studii care prezintă în detaliu opiniile existente în literatura de specialitate română, maghiară, slovacă şi germană referitoare la cultura Otomani (Bader 1998).

[11] Roska 1926-1928, 193.

[12] Domokos 1908, 55sqq. Lucrarea citată cuprinde şi istoria "săpăturilor arheologice" efectuate anterior la Vărşand-"Movila dintre vii". Domokos János îşi începe cercetarea în 1902, în acelaşi an – cu puţin înainte - au loc săpături sub îndrumarea lui Marjai Szabó István şi a profesorului Krammer Nándor în partea nordică a movilei (Krammer 1902, Krammer 1903).

[13] Roska 1925, 400sqq, Roska 1926-1928, 192-205; Roska 1930, 163sqq. În conformitate cu datele arheologice de la Otomani-„Cetăţuie", populaţia stabilită în acest loc are o existenţă continuă. Inventarul arheologic al tuturor celor trei straturi culturale este foarte asemănător. (Roska 1926-1928, 204).

[14] Roska 1941, 45sqq.

[15] Nestor 1933, 11sqq. Cultura Otomani este plasată în cea de-a doua perioadă a epocii bronzului, cu menţiunea că o parte a acesteia se prelungeşte până în cea de-a treia perioadă a acestei epoci. (Nestor 1933, 89).

[16] Pe baza cercetărilor efectuate, Roska M. (Roska 1926-1928, 193) vorbeşte despre prezenţa acestui tip de material arheologic la Săcuieni, Sălacea şi Cheşereu. I. Nestor cunoaşte aceste date.

[17] Nestor 1960, 110sqq.

[18] Popescu 1944.

[19] Popescu 1944, 94sq.

referă doar succint la habitatul culturii Otomani. Este menţionat faptul că această cultură, caracteristică pentru regiunea Crişana[20], ocupă şi zona vestică a României, respectiv o parte a Slovaciei.[21]

D. Berciu a propus pentru prima dată periodizarea culturii Otomani în patru faze.[22] În opinia sa cultura Otomani a ocupat nord-vestul României şi dobândeşte o deplină dezvoltare în perioada mijlocie şi târzie a epocii bronzului.[23]

Székely Z., cu ocazia analizei problemelor de cronologie a epocii bronzului din Transilvania[24], respectiv prezentarea rezultatelor cercetării arheologice a necropolei de la Pir[25], susţinea că cultura Otomani a fost răspândită în partea vestică a Transilvaniei.[26]

K. Horedt în studiile sale analizează în special problemele de cronologie a culturii Otomani.[27] În raportul de săpătură publicat în colaborare cu M. Rusu şi I. Ordentlich[28] privind noile cercetări arheologice din aşezarea eponimă a culturii, Horedt este de părere că purtătorii culturii Otomani au populat Crişana şi teritoriile învecinate din Ungaria, respectiv unele zone din Slovacia.[29]

I. Ordentlich, autorul celor mai recente cercetări sistematice din aşezările Otomani–„Cetăţuie", Otomani–„Cetatea de pământ" şi Sălacea–„Dealul-Vida", prezintă într-o serie de articole problematica culturii Otomani.[30] În studiile sale şi în disertaţia de doctorat tratează printre altele şi problema ariei de răspândire a culturii. În 1971 el delimitează trei grupe teritoriale în cadrul ariei de răspândire a culturii Otomani (grupul aşezărilor cuprinse între: a. râurile Someş şi Bereteu; b. râurile Bereteu şi Crişul Repede; c. râurile Crişul Alb şi Mureş) completate de enclava de aşezări Otomani din Podişul Transilvaniei.[31] Conform opiniei sale, cele patru zone geografice în cadrul cărora au fost descoperite un număr de 86 de aşezări nu înseamnă în acelaşi timp şi o diferenţiere în ceea ce priveşte materialul arheologic, cultura fiind caracterizată „de o unitate stilistico-evolutivă a descoperirilor".[32] În teza sa de doctorat, Ordentlich dedică un subcapitol ariei de răspândire şi tipurilor de aşezări a culturii Otomani.[33] Este întocmit repertoriul aşezărilor aparţinând acestei manifestări culturale, precizându-se că modificările aduse de cercetările viitoare nu vor afecta în mod esenţial graniţele ariei de răspândire a culturii Otomani.[34] În teza de doctorat reîntâlnim ideile publicate în articolul său din 1971[35] şi anume existenţa celor trei grupe teritoriale şi a enclavei Otomani din Podişul Transilvaniei, respectiv tipurile de aşezări caracteristice acestora.[36] În opinia autorului, aria de răspândire a culturii depăşeşte hotarele administrative ale României, cuprinzând atât Câmpia Pannonică cât şi sud-estul Slovaciei. Pe teritoriul României comunităţile Otomani au ocupat Câmpia Crişurilor, Câmpia Someşului, aproximativ jumătate din podişul Transilvaniei şi zona geografică dintre Crişul Alb şi pârâul Bârzava situat la nord de Mureş.[37]

În monografia referitoare la epoca bronzului din nord-vestul Romaniei, ce a văzut lumina tiparului în 1978, T. Bader publică un catalog al aşezărilor, ce conţine mai mult de o sută de puncte care au fost identificate între munţii Oaş, râul Mureş şi podişul Transilvaniei. În studiul său apărut în 1998, în care sintetizează istoricul cercetării privind cultura Otomani, nu există diferenţe faţă de poziţia susţinută anterior.[38] Bader consideră că această cultură se întinde în cea mai mare parte a

---

[20] Popescu 1965, 332.
[21] Popescu 1961, 383sqq.
[22] Berciu 1966, 148.
[23] Berciu 1966, 218sq.
[24] Székely 1955, 843sqq.
[25] Székely 1966, 125sqq.
[26] Székely 1955, 852, Székely 1966, 133. În articolul din 1966, în legătură cu aria de răspândire a culturii Otomani, autorul citează (Székely 1966, 133, nota 1) cartea lui D. Popescu (Popescu 1944, 84sqq). Este probabil ca prin această metodă să sugereze faptul că este de acord cu aria de răspândire propusă de D. Popescu.
[27] Horedt 1966, 17sqq; Horedt 1967, 48sqq, Horedt 1967a, 137sqq, Horedt 1988, 151sqq.
[28] Horedt–Rusu–Ordentlich 1962, 317sqq.
[29] Horedt–Rusu–Ordentlich 1962, 317.
[30] Ordentlich 1963; Ordentlich 1964; Ordentlich 1965; Ordentlich 1967; Ordentlich 1968; Ordentlich 1969; Ordentlich 1970; Ordentlich 1971; Ordentlich 1972; Ordentlich 1973; Ordentlich 1974; Ordentlich–Kacsó 1970; Ordentlich–Chidioşan 1975.
[31] Ordentlich 1971, 33.
[32] Ordentlich 1971, 22sqq.
[33] Ordentlich 1973, 202sqq.
[34] Ordentlich 1973, 224sq.
[35] Ordentlich 1971.
[36] Ordentlich 1973, 225sqq.-Ordentlich stabileşte 5 tipuri de aşezări. El discută pentru fiecare grupă geografică, respectiv etapă de dezvoltare a culturii, tipul de habitat caracteristic. (Ordentlich 1973, 227sqq).
[37] Ordentlich 1973, 225. în parte.
[38] Bader 1998, 43sqq.

teritoriului nord-vestic şi vestic al României, aria ei de răspândire cuprinzând câmpiile râurilor Someş, Crasna, Eriu, Criş, Mureş şi Câmpia Careiului şi anumite zone din podişul Transilvaniei.[39] În opinia sa, cele trei grupe teritoriale stabilite (Someş–Barcău, Barcău–Crişul Alb, Crişul Alb–Mureş) diferă din punct de vedere al structurii şi poziţionării geografice a aşezărilor. Astfel, în grupa Someş–Barcău aşezările sunt situate pe cel de-al doilea şi al treilea terasament al râului sau pe diferite platouri, în timp ce în celelalte două grupe domină tell-urile. În opinia lui Bader epicentrul culturii Otomani se află în Câmpia Careiului. Totodată, distinge şi două subunităţi culturale (Eriul, Barcăul şi mlaştina Ecedea, respectiv câmpia Someşului–zona Oaşului).[40] El consideră că delimitarea ariei de răspândire a culturilor Otomani şi Suciu de Sus, respectiv încadrarea lor cronologică, este sarcina cercetărilor viitoare.

În două articole publicate în revista *Crisia*, N. Chidioşan discută aria de răspândire a culturii Otomani.[41] În opinia sa, Crişana, bazinul inferior al Someşului, Câmpia Tisei şi estul Slovaciei au fost locuite de purtătorii acestei culturi.[42] În viziunea cercetătorului există 110 aşezări Otomani în nord-vestul României, care pot fi încadrate în 5 tipuri.[43]

G. Fazecaş, în articolul său apărut în revista *Crisia* din 1997 discută problematica habitatului culturii Otomani.[44] Alături de trecerea în revistă a unor opinii privind cronologia şi periodizarea culturii, autorul întocmeşte repertoriul aşezărilor Otomani pe baza informaţiilor existente în literatura de specialitate. În opinia sa, pe teritoriul judeţelor Satu Mare, Bihor şi Arad există 98 de aşezări care pot fi atribuite acestei culturi.[45] Fazecaş respinge ideea existenţei unei enclave de populaţie Otomani în Podişului Transilvaniei, rezultată în urma pătrunderii purtătorilor acestei culturi pe văile râurilor Mureş, Crişul Repede şi Someş.[46]

Nu dorim să comentăm opiniile lui D. Popescu, I. Ordentlich, T. Bader, N. Chidioşan şi G. Fazecaş împărtăşite şi de alţi arheologi, precum M. Rotea, I. Andriţoiu, Gh. Lazarovici despre pătrunderea comunităţilor Otomani în podişul transilvănean începând cu a II-a sau a III-a etapă de dezvoltare a culturii.[47] Această ipoteză este depăşită în stadiul actual al cercetării.

C. Kacsó, într-un articol dedicat problemelor fazei finale a culturii Otomani, menţionează că zona de câmpie străbătută de râurile Crasna, Eriu şi Barcău, aria primară de răspândire a grupului Cehăluţ, a fost ocupată anterior de purtătorii culturii Otomani.[48] În studiul său privind prima fază a culturii Suciu de Sus, susţine că zona Câmpiei Someşene nu a mai aparţinut la un moment dat ariei culturii Otomani, ci ariei Suciu de Sus.[49]

De-a lungul carierei sale Németi J. a scris numeroase studii referitoare la problematica culturii Otomani. Într-un articol apărut în *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie* din 1978 autorul menţionează că marginea Câmpiei Nirului, valea Ierului şi a Crasnei au fost ocupate în epoca bronzului de purtătorii culturii Otomani.[50] În concluziile repertoriului regiunii Careiului (Capitolul IV)[51], Németi este de părere că odată cu apariţia şi extinderea culturii Otomani se produce unificarea culturală a regiunilor din vestul ţării cuprinse între Mureş şi Tisa Superioară. În opinia sa „fenomenul Otomani", populaţia care a creat tell-urile, pătrunde în nord-vestul Transilvaniei, având un rit funerar, un habitat şi o cultură materială diferită de cea a comunităţilor bronzului timpuriu.[52] Repertoriul său cuprinde o listă a descoperirilor Otomani (56), Wietenberg şi Suciu de Sus din regiunea Careiului.[53]

În urma prelucrării materialelor arheologice nepublicate din depozitele muzeelor Arad,

---

[39] Bader 1978, 32.
[40] Bader 1998, 48.
[41] Chidioşan 1981, 59sqq, Chidioşan 1984, 27sqq.
[42] Chidioşan 1981, 60.
[43] Chidioşan 1984, 27. – Tipurile stabilite de N. Chidioşan sunt: aşezări întărite cu şanţuri şi valuri (Otomani-„Cetăţuie", Sălacea-„Dealul Vida"), de tip atol (Socodor, Vărşand), de tip tell (Girişu de Criş), aşezări întemeiate pe insulele din zonele mlăştinoase (Otomani-„Cetatea de pământ", Săcuieni) şi aşezările situate pe terasele înalte ale unor râuri (Oradea, Pir, Andrid, Valea lui Mihai).
[44] Fazecaş 1997, 51sqq.
[45] Fazecaş 1997, 52sqq
[46] Fazecaş 1997, 59.
[47] Lazarovici 1971, 71sqq, Andriţoiu 1978, 63sqq; Andriţoiu 1990, 114sqq, Andriţoiu 1992, 55sq, Rotea 1994, 39sqq.
[48] Kacsó 1997, 86.
[49] Kacsó 1990, 45, Kacsó 1995, 97.
[50] Németi 1978, 119.
[51] Németi 1999, 119sqq.
[52] Németi 1999, 124.
[53] Németi 1999, 103.

Timişoara şi Vršac, respectiv a ceramicii descoperite de către Roska M. la Socodor–„Căvăjdia", păstrată în muzeul din Cluj, F. Gogâltan schiţează o nouă hartă a habitatului bronzului mijlociu la nord de râul Mureş. În cursul analizei, cercetătorul clujean compară ceramica analizată cu materialul arheologic din valea Barcăului publicat de către Sz. Máthé M[54]. Gogâltan este de părere că unele aşezări considerate până acum ca aparţinând culturii Otomani (de ex. Cicir, Socodor) sunt caracteristice grupului Corneşti–Črvenka (cultura Vatina) şi înaintează ideea că aria de răspândire a culturii Otomani s-ar extinde spre sud doar până la Crişul Alb.

În tratatul de *Istoria Românilor* apărut în 2001 capitolul „Epoca metalelor"[55], A. Vulpe face o sinteză a epocii bronzului din România. Conform opiniei sale, aria de răspândire a culturii Otomani a ocupat bazinul mijlociu al Tisei (vestul si nordul României, nord-estul Ungariei si estul Slovaciei) şi Ucraina Transcarpatică.[56] Profesorul bucureştean este de părere că spaţiul populat de comunităţile Otomani se restrânge la sfârşitul celei de a II-a faze de dezvoltare a culturii.[57] Vorbeşte de asemenea despre apariţia elementelor de tip Otomani în aria culturii Wietenberg şi la est de Munţii Apuseni[58], fără a menţiona o prezenţă efectivă a populaţiei Otomani în Transilvania.[59]

Această scurtă prezentare a opiniilor divergente din literatura de specialitate din ţară justifică de la sine întrebarea: Care este de fapt aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României?

Cronologie (Tabel 1.)

Evoluţia culturii Otomani din Câmpia Careiului şi din valea Eriului poate fi intercalată între sfârşitul bronzului timpuriu, respectiv sfârşitul perioadei Koszider, mai exact de la sfârşitul grupului Sanislău, eventual a orizontului ceramicii ornamentate cu măturicea şi impresiuni textile[60], până la apariţia grupurilor post-Otomani (Cehăluţ, Igriţa). Din punct de vedere cronologic divizarea tripartită a bronzului mijlociu poate fi asociată cu câte una din etapele de dezvoltare ale culturii Otomani (BM I – Otomani I, BM II – Otomani II, BM III – Otomani III[61]). În lipsa datelor radiocarbon cronologia absolută a bronzului mijlociu din nord-vestul României se confruntă cu dificultăţi, în ciuda datelor C^{14} cunoscute din spaţiile învecinate (Ungaria, Slovacia, Serbia).

Haosul terminologic din cercetarea maghiară şi română referitor la problematica Ottomány–Otomani-Gyulavarsánd este agravat de faptul că unele date C^{14} referitoare la cultura Ottomány[62] sunt contemporane cu o anumită parte a datelor[63] privind culturile Gyulavarsánd şi Füzesabony[64] Deoarece

---

[54] Gogâltan 1999a, 55sq.
[55] Vulpe 2001, 211sqq.
[56] Vulpe 2001, 258sqq.
[57] Vulpe 2001, 260.
[58] În opinia lui Vulpe elementele caracteristice culturii Otomani apar în spaţiul transilvănean cândva la sfârşitul evoluţiei acestei manifestări culturale.
[59] Vulpe 2001, 260.
[60] Încă nu este certă existenţa ceramicii ornamentate cu măturicea şi impresiuni textile la nord de Crişul Alb. Referitor la acest subiect vezi Gogâltan 2000, 125, nota 37, Németi–Molnár, 2001, 76. Lipsa explorărilor sistematice influenţează răspunsul la această întrebare. Să sperăm că cercetarea aşezării de la Pişcolt-"Ógát"-(Németi 1999, 45) va oferi un răspuns cu privire la existenţa sau lipsa ceramicii ornamentate cu măturicea şi impresiuni textile (perioada Bronzului timpuriu IIIb). Trebuie să amintim faptul că în cursul cercetărilor din aşezarea Carei-"Bobald" din 2001, ceramica decorată cu impresiuni textile descoperită în complex este amestecată cu material Otomani II clasic (probabil import Hatvan).
[61] B. Hänsel împarte etapa Bronzului mijlociu III în două faze. (Hänsel 1968. 165sqq) Acestă opinie este împărtăşită şi de W. David, în viziunea căruia perioada Reinecke B poate fi împărţită în două, fiecărei etape fiindu-i caracteristice alte tipuri de aşezări, necropole şi depozite de bronzuri. (David 1998. Fig. 14-15). Argumentaţia lui David se bazează pe faptul că depozitele de bronzuri de la Téglás, Zajta, Turda şi Békés din punct de vedere al compoziţiei lor diferă de cele descoperite la Dunaújváros (Kosziderpadlás I), Áporka, Mezőberény, Kolodnoje şi Krüssow databile de asemenea în perioada Bronzului mijlociu III (perioada Koszider) (David 2002. 247). La rândul nostru suntem de acord cu împărţirea în două faze a perioadei Bronzului mijlociu III. Credem de-asemenea că denumirea „etapa de dezvoltare târzie a BM III" propusă de către Bóna I. este adecvată (Bóna 1992, 17) deoarece inventarul arheologic al acestei perioade se găseşte în gropile menajere care pornesc din punct de vedere stratigrafic din partea superioară a ultimului nivel de locuire al tell-urilor. Lângă diferenţele tipologice şi ornamentale, ceramica din gropi se leagă organic de perioada „clasică" a culturii Otomani. Pe baza informaţiilor care ne stau la dispoziţie la ora actuală, se poate afirma în mod cert că dezvoltarea tell-urilor ia sfârşit cu acest inventar, dar limita inferioară a apariţiei „ceramicii târzii" nu poate fi stabilită cu exactitate în BM III.
[62] Cf. cercetării din Ungaria cultura Ottomány datează din perioada de tranziţie dintre epoca bronzului timpuriu III şi epoca bronzului mijlociu I. (Bóna 1992, 16, 29sq, pentru o prezentarea mai detaliată vezi Bader 1998, 43sqq, Németi–Molnár 2002).
[63] De exemplu: Berettyóújfalu-Herpály (Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44) Bln-2490 – 1884-1740, Bln-2491 – 1890-1746, Bln-2492 – 1878-1836 – Date referitoare la cultura Ottomány, Bln.-2484 – 1872-1844, 1812-1808, Bln.-2485 – 1882-1862, 1854-1752, Bln.-2487 – 1880-1840, Bln.-2488 – 1876-1840, 1820-1798 – date referitoare la cultura Gyulavarsánd.
[64] Bóna consideră că începutul culturilor amintite datează din prima etapă a bronzului mijlociu. (Bóna 1992, 17, 26sq, 30sq).

ceramica numită de noi Otomani I, vestigii arheologice pentru care Máthé Sz. M. foloseşte termenul de Ottomány B[65], respectiv materialul Gyulavarsánd I, reprezintă prima etapă de dezvoltare a complexului cultural Otomani–Gyulavarsánd[66]. Asemănarea datelor ^{14}C referitoare la culturile Ottomány şi Gyulavarsánd timpuriu ni se pare astfel firească. Totuşi, oscilaţiile curbei de calibrare[67] şi dispersia mare a datelor radiocarbon din bronzul mijlociu[68] oferă puncte cronologice de sprijin mai incerte.[69]

Bronzul mijlociu I (*BM I*) precede perioada depozitelor de bronz Apa–Hajdusámson. Definirea mai exactă a acestui segment cronologic este posibilă cu ajutorul observaţiilor stratigrafice stabilite în urma cercetării tell-urilor din Ungaria. În această perioadă apare acel inventar arheologic care nu mai aparţine bronzului timpuriu, deşi uneori mai înfăţişează caracteristicile stilistice ale acestei epoci, însă este mai vechi decât binecunoscutele materiale Otomani II – Gyulavarsánd. Datarea celor din urmă este din ce în ce mai exactă pe baza ceramicii de import Wietenberg II, respectiv a altor vestigii. Dintre datele ^{14}C referitoare la BM I pot fi folosite rezultatele probelor provenite din stratul Ottomány de la Gáborján–"Csapszékpart"[70], sau eventual din necropola culturii Mureş de la Mokrin. Din această perioadă datează şi apariţia culturii Vatya.[71] BM I începe aproximativ după 2100 î.Hr. şi ia sfârşit în jurul anului 1900 î.Hr.[72]. Conform cronologiei central-europene etapa de mai sus poate fi paralelizată cu faza finală a perioadei A1. În ceea ce priveşte lumea egeeană ea este concomitentă cu debutul helladicului mijlociu (MH).[73]

Pe baza depozitelor de tip Hajdusámson[74], respectiv a pieselor de aur din depozitul de la Ţufalău[75], *BM II* poate fi asociată cu perioada Bz. A2 a cronologiei central-europene. Acest fapt este susţinut de ornamentele spiralice ale toreuticii obiectelor de os, respectiv asemănările tipologice ale pieselor de os cu cele incluse în orizontul Karum I_b[76] din Anatolia. Limita superioară, respectiv cea inferioară a evoluţiei aşezării de la Karum a fost stabilită la 1850–1650 î.Hr.[77].

Pe baza datelor dendrocronologice începutul etapei Bz. A2 poate fi datată la 2000–1900 î.Hr.[78] Sfârşitul acestei perioade coincide cu apariţia Heladicului târziu (LH I /LH IA)[79], despre care se consideră că a început în 1700 î.Hr.[80], sau conform încadrării tradiţionale, în jurul anului 1600 î.Hr.[81]

În opinia lui S. Gerloff durata perioadei *BM III* poate fi încadrată între 1650–1500 î.Hr. În linii mari, această perioadă cuprinde etapele A3 şi B1 ale cronologiei central-europene[82]. Acest fapt este confirmat de datele ^{14}C referitoare la culturile Füzesabony[83], Vatya[84], Vatina[85], respectiv perioada Koszider[86], grupate undeva în jurul anului 1500 î.Hr.

---

[65] Máthé 1984, Táb. 11/1-20, Máthé 1988, 39, Máthé 1994, 29, Máthé 20001, 39sqq, Németi–Roman 1994-1995, 30.

[66] Németi–Molnár 2001, 76, Németi–Molnár 2002, 74sqq.

[67] De exemplu: cultura Gyulavarsánd de la Békés-„Városerdő"– Bln.-1222 – 3020-3000, 2930-2860, 2820-2660, 2640-2620. (Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 45). Datele ^{14}C cuprind un interval de 1000 de ani în ce priveşte cultura Hatvan (Gogâltan 1999, 70).

[68] Gogâltan 1999, 70, Pl. 13.

[69] Forenbaher 1993, 246, Fig. 5.

[70] Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44.

[71] Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 43.

[72] Vulpe 1996, 43; Gogâltan 1999, 75.

[73] Warren–Hankey 1989, 11, tabel 2.1.

[74] La fel ca alţi cercetători (Gogâltan 1999), am omis inventarul depozitului de la Apa, deoarece în opinia lui Bóna I. acesta este ulterior celor de tip Hajdusámson şi datează din perioada Koszider (Bóna 1992b, 56). J. Lichardus şi J. Vladar (Lichardus–Vladar 1996, 30) însă, consideră că depozitele de tip Apa sunt contemporane cu cele de tip Hajdusámson. În legătură cu denumirea "Hajdusámson-Apa-Ighiel-Zajta"(David 1997, 248, David 2002) utilizată de W. David, trebuie să amintim faptul că în opinia lui Mozsolics cele două din urmă datează din perioada Koszider (Mozsolics 1967, 141sq, 178sq).

[75] Mozsolics 1968, 54 sq, Pl. 2-3.

[76] David 1997, 247; Gogâltan 1999, 75.

[77] Kull 1989, 72.

[78] Becher–Krause–Kromer 1989, 440.

[79] Gogâltan 1999, 76.

[80] Forenbaher 1993, 253.

[81] Warren–Hankey 1989, 169; Gogâltan 1999, 76.

[82] Forenbaher 1993, 251sq.

[83] Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

[84] Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

[85] Gogâltan 1999, 77sq, nota 448.

[86] Raczky–Hertelendi–Horváth 1992, 44sq.

Câteva repere privind cronologia internă a culturii Otomani

Deoarece diferitele aşezări din zona cercetată au fost încadrate în fazele culturii Otomani în special pe baza ceramicii descoperite, dorim să oferim câteva repere privind studiul acestor vestigii.

În urma săpăturilor de la Carei–"Bobald", efectuate în vara anului 2000, s-a stabilit că şanţul de apărare din jurul tell-ului a fost săpat de purtătorii culturii Otomani.[87] Pe fundul şanţului nu s-au găsit fragmente ceramice caracteristice grupului Sanislău[88]. Analogiile ceramicii recoltate se regăsesc în materialul arheologic descoperit cu ocazia cercetării tell-ului şi în gropile de la Andrid–"Curtea CAP".[89] Această ceramică, care poate fi numită mai degrabă de tip Otomani timpuriu[90] decât de tip Sanislău târziu, există şi în tell-urile de la Gáborján–"Csapszékpart", Bakonszeg–"Kádárdomb", Herpály–"Földvár" considerate de Sz. Máthé Márta ca fiind Ottomány B.[91]

În ceramica Otomani I, vasele de influenţă Sanislău ornamentate cu impresiuni de formă triunghiulară sunt foarte puţine, şi în cadrul complexelor acestea se asociază tot mai rar cu cele decorate cu măturicea. Se pot observa schimbări în rândul formelor ceramice. În Otomani I apar vetrele portative, cănile şi ceştile cu corp semisferic, iar aşa-zisele motive decorative „clasice" apar ocazional pe vase, prefigurându-le doar pe cele din faza următoare.[92]

La Carei–"Bobald", ceramica decorată cu caneluri incipiente din nivelul intercalat între cel cu material „clasic" Otomani II şi cel aparţinând grupului Sanislău[93] se regăseşte doar sporadic în repertoriul ceramicii Otomani II.

Analizând materialul din aşezările de la Dindeşti, Tiream, Sălacea, respectiv Căpleni şi Andrid–„Curtea CAP" se poate observa că unele forme din repertoriul grupului Sanislău[94] (cea de-a doua etapă a culturii Nir[95] propusă de T. Bader)[96] se regăsesc încă în materialul Otomani (I) timpuriu. Totuşi, forme noi precum ceştile şi străchinile de diferite dimensiuni ornamentate cu caneluri incipiente sunt dominante.

Pot fi sesizate diferenţe şi faţă de ceramica Otomani II. Alături de apariţia ornamentelor spiralice incizate, se modifică şi forma torţii vaselor. În timp ce torţile din prima fază de dezvoltare sunt mai subţiri şi supraînălţate, cele din faza Otomani II sunt mai mici şi mai late, nedepăşind înălţimea buzei vasului. În nivelurile aparţinând celei de a II-a faze a culturii Otomani apare o gamă variată de ulcioare şi cănile cu corp sferic, iar numeroasele ceşti existente aparţin unui număr mai restrâns de tipuri.[97] Şirul acestor modificări tipologice şi ornamentale este încheiat de schimbările perioadei Otomani III (ceşti cu corp semisferic puternic bombat, decorate cu caneluri late, având torţi supraînălţate).

În ceea ce priveşte tipurile principale ale celor trei etape de dezvoltare a culturii[98], putem observa nu numai existenţa unor diferenţe tipologice, dar şi modificarea raportului numeric dintre tipurile existente.[99] De exemplu: numărul tipurilor de căniţe din diferitele faze este relativ constant, dar în perioada târzie a fazei Otomani III, spre deosebire de cele două-trei variante câte cunoaştem din fazele anterioare, acum avem mai multe variante.[100] În etapele Otomani I şi II numărul tipurilor de străchini existente este aproximativ acelaşi, pe când în faza a III-a şi mai ales în etapa târzie de dezvoltare a acesteia avem o gamă mult mai bogată.[101]

---

[87] Observaţii arheologice nepublicate Németi J. – Molnár Zs.

[88] Privind noţiunea de grup Sanislău vezi: Németi–Roman 1994-1995, 25sqq.

[89] Németi–Molnár 2001, 67sqq, Németi–Molnár 2002, Pl. 1-57.

[90] Németi–Roman 1994-1995, 30.

[91] Máthé 1984, Tab. 11/1-20; Máthé 1988, 39; Máthé 1994, 29; Németi–Roman 1994-1995, 30.

[92] Ordentlich 1972; Máthé 1988, 27sqq; Máthé 1994, 28.

[93] Németi–Roman 1994-1995, 30sq.

[94] Németi–Roman 1994-1995, 25sqq.

[95] Bader 1978, 20sqq; Bader 1982, 17sqq.

[96] Máthé M. nu este de acord cu existenţa culturii Nir în maniera propusă de T. Bader. (Máthé 1994, 30).

[97] Máthé 1988, 27-30; Máthé 1994, 28.

[98] Ceşti, căniţe, străchini, castroane, boluri.

[99] Trebuie că aceste observaţii se bazează pe analiza ceramicii Otomani din Câmpia Carciului şi valea Eriului care ne-au fost accesibile. Ele reprezintă stadiul actual al cercetărilor. Prin urmare, seriile tipologice realizate pentru etapele Otomani II şi III nu sunt exhaustive, pot lipsi tipuri de vase, sau anumite variante.

[100] În perioada Otomani I avem 4 tipuri de căniţe, în Otomani II-3, în etapa clasică a fazei Otomani IIIa-3, iar în etapa târzie a fazei III-4.

[101] În perioada Otomani I cunoaştem 1 tip de strachină şi 3 de castron, în faza Otomani II 2 tipuri de strachină şi 1 de castron. În etapa clasică a fazei Otomani III cunoaştem 1 tip de strachină şi 2 de castron, iar în etapa târzie a fazei III 4 tipuri de strachină şi 3 de castron. În perioada târzie a fazei III şi numărul variantelor existente este mai mare.

Conform cunoştinţelor actuale mănunchiurile de linii incizate, înguste şi superficiale, decorurile în zig-zag şi cele în formă de arcadă apar numai în perioadele de dezvoltare I şi II.

Privind raportul decorurilor incizate folosite în diferitele etape de dezvoltare a culturii, putem stabili că în I-a[102] şi a II-a perioadă[103] ele sunt dominante, iar în perioada clasică a fazei a III-a apar într-o mai mică măsură. Ornamentele incizate, cunosc o nouă etapă de înflorire în perioada târzie, "barocă", a fazei III, ele fiind combinate adesea cu alte elemente ornamentale (impresiuni, caneluri) formând noi decoruri, necunoscute anterior.

Canelurile incipiente oblice, caracteristice fazei I, se modifică în perioada Otomani II. Ornamentul denumit de Máthé M. "primitiv Early Gyulavarsánd Channeling" se transformă într-o "canelură clasică", mai lată.

În perioada clasică a fazei Otomani III canelura este torsadată în majoritatea cazurilor. Acest tip de canelură apare şi în ornamentarea unor cești din etapa târzie a fazei III, dar ponderea ei este mică.

"S"-urile culcate, cu capetele unite, realizate prin caneluri incipiente, cunoscute din prima fază de dezvoltare a culturii apar foarte rar în faza Otomani II. Acum ele devin mai late şi mai îngrijit lucrate. În această fază respectivul tip de ornament este realizat mai mult prin incizie.

Habitatul şi condiţiile naturale

Conform divizării teritoriale moderne, aria de răspândire a culturii Otomani cuprinde anumite teritorii din judeţele Bihor şi Satu Mare. Pe parcursul istoriei, dezvoltarea celor două regiuni mai sus-amintite a fost diferită de cea a altor zone din nord-vestul României (Maramureş sau Sălaj). Partea românească a Câmpiei Nirului, Câmpia Careiului şi a Crişurilor, respectiv valea Eriului au fost parţial izolate de mlaştina Ecedea şi de zona mlăştinoasă a văii Crasnei.[104]

Zona de câmpie din partea nord-vestică a României se distinge de spaţiul deluros şi montan din restul acestui areal geografic. Interferenţa celor două regiuni (câmpie/deal şi zonă muntoasă) are loc în valea râurilor Crasna şi Barcău.

Spaţiul geografic cercetat, Câmpia Careiului şi valea Eriului formează alături de Câmpia Someşului, Câmpia Ecedei, Câmpia Nirului şi Câmpia Crasnei o zonă de câmpie orientată nord-est – sud-vest cu o lungime de aproximativ 120 km şi lăţime de circa 30 km, reprezentând aproape o treime din teritoriul nord-vestic al României.[105] Reţeaua hidrografică a acestei zone este foarte bogată. Aici se găsesc numeroase zone mlăştinoase care toamna şi primăvara sunt alimentate cu precipitaţii prin albii vechi, astăzi secate.[106]

Câmpia Careiului se întinde în partea estică a Câmpiei Nirului, înălţimea ei medie în unele locuri atingând 140–160 m deasupra nivelului mării. Acest spaţiu este străbătut de pârâuri mai mici, dintre care unele aprovizionau cu apă mlaştina Ecedea[107], sau se revărsau în câmpia inundabilă, mlăştinoasă, a Crasnei. Aici se găseşte solul de cea mai bună calitate (brun, negru) din toată regiunea nord-vestică a României[108]. Totuşi, în opinia unor cercetători densitatea populaţiei în epoca bronzului din Câmpia Careiului este mai scăzută decât în câmpia Eriului.[109]

Altitudinea Câmpiei Eriului, este mai mică decât cea a teritoriilor limitrofe[110] Acest spaţiu geografic reprezintă o tranziţie spre zona deluroasă, în partea sa mai înaltă atingând graniţa colinelor din jurul Tăşnadului. Ea este brăzdată de vechile albii ale râurilor Someş şi Crasna, lente şi cu debit

---

[102] Decorurile simple incizate domină mai ales în ornamentarea ceramicii din aşezarea de la Andrid-„Curtea CAP", dar şi în cazul ceramicii Otomani I. Cu incizii în formă de zig-zag incipiente ne întâlnim numai de 4 ori, iar cu decor în formă de arcadă o singură dată. (vezi Németi–Molnár 2002, Tábla 1-66).

[103] În această etapă de dezvoltare interioară spre deosebire de perioada anterioară, decorurile incizate devin mai complexe, respectiv creşte în mod exploziv numărul motivelor decorative realizate prin incizii.

[104] Németi 1995, 45.

[105] Bader 1978, 13; Karácsonyi 1995, 7sqq.

[106] Karácsonyi 1994-1995, 195.

[107] Bazinul sedimentologic al mlaştinii Ecedea s-a format în perioada boreală a holocenului. Datorită diferenţei de altitudine, unele râuri din regiune, cum ar fi Crasna s-au deversat în mlaştină, iar în perioadele ploioase ea mai era alimentată cu apă şi prin albiile secate a pâraielor. (Karácsonyi 1994-1995, 195sqq). Dimensiunile mlaştinii şi a terenurilor acoperite temporar de apă se schimbă (Borsy 1959, 269), dar formele mai înalte de relief ce se înălţau deasupra luciului apelor au fost folosite din cele mai vechi timpuri pentru agricultură şi în vederea locuirii. (Bogdan 1957, 109).

[108] Bogdan 1957, 365; Karácsonyi 1995, 8; Ghinea 2002, 363.

[109] Bader 1978, 11.

[110] Diferenţă de nivel faţă de Câmpia Careiului este de 30-40 m.

mare de apă în antichitate[111], care jucau rolul unor văi colectoare. După ce râurile şi-au schimbat cursul, în valea tectonică ocupată odinioară de acestea[112] şi-a creat drum Eriul şi afluenţii săi, fiind în continuare o zonă inundabilă, mlăştinoasă. Dunele de nisip şi insulele mai înalte înconjurate de apă existente aici dispun de o faună şi vegetaţie specifică[113]. Aceste forme de relief s-au format în pleistocen în urma depunerilor masive de sedimente fluviale.[114]

Reconstituirea paleomediului din câmpia Careiului şi valea Eriului (clima, vegetaţia şi caracteristicile geomorfologice etc.) oferă un ajutor important în studierea societăţii şi a economiei din bronzul mijlociu. Din această regiune nu dispunem de cercetări pedologice, palinologice şi microzoologice moderne.[115]

Câmpia Careiului şi valea Eriului, regiunea dintre Dunăre şi Tisa şi teritoriile din nord-estul Ungariei aparţin unei regiuni geografice mai largi, cu o structura unitară a vegetaţiei.[116] Astfel, analizele de polen din regiunea Eriului, fără datare radiocarbon, pot fi comparate cu rezultatele cercetărilor palinologice efectuate în diferite puncte ale regiunii amintite. [117] Concluziile noastre privind paleomediul din Câmpia Careiului şi valea Eriului pot fi rezumate astfel: cercetările palinologice[118] efectuate la Săcuieni, Cheşereu şi Tarcea arată creşterea polenului de cereale şi de plante acvatice, precum şi scăderea nivelului de polen provenit de la diferiţi arbori.[119] Cercetările de acest gen efectuate în vecinătatea văii Eriului, în regiunea Nyírség la mlaştina Bátorliget[120] arată existenţa unei zone forestiere mai deschise, formată încă din neolitic[121] şi care dăinuie până la sfârşitul bronzului mijlociu 3100 BP (1500 CAL BC).[122] Existenţa acestui paleomediu este dovedită şi de analiza microfaunei din zonă.[123]

---

[111] Ghinea 2002, 716.

[112] Karácsonyi 1995, 8.

[113] Bader 1978, 12.

[114] Bogdan 1957, 359.

[115] Bogdan–Diaconeasa 1960, Ciobanu 1948; Pop 1929; Pop 1932; Pop 1943; Bogdan–Diaconeasa 1960, 148; Borsy 1961, 124 sq. Recentele contribuţii ale lui A. Feurdean (Feurdean 2005. 435sqq) privind paleomediul din nord-vestul României se bazează pe cercetări din zona Oaşului.

[116] Privind graniţele teritoriului vezi Sümegi, Kertész 1998, Fig. 3, Sümegi, Bodor 2000, Fig. 4, Vicze 2000, 122. În opinia lui Sümegi P. şi Bodor E. regiunea despre care vorbim avea o vegetaţie caracteristică zonei de silvostepă, iar clima era conformă acestei vegetaţii. (Sümegi–Bodor 2000, Fig. 3,4). Epocii bronzului îi corespunde regiunea B (92,5- 55cm) din diagrama polinică. Reducerea procentajului polenului de *Quercus petrea*, *Hedera* şi *Tilia* precum şi creşterea polenului de *Phragmites*, *Myriophyllum* şi Sparganium dovedeşte răcirea climei şi creşterea nivelului de umiditate. Tendinţa de creştere a nivelului polenului de *Gramineae* şi *Artemisia* poate fi observat şi în valea râului Eriului. (Sümegi–Bodor 2000, 87, Bogdan, Diaconeasa 1960, 153).

[117] Scopul cercetării palinologice efectuate în regiunea Eriului a fost de a reconstitui dezvoltarea pădurilor situate la marginea teritoriilor de stepă şi silvostepă precum şi stabilirea începutului procesului de înmlăştinire. Rezultatele arată că structura pădurilor din această regiune, în mare măsură, se aseamăna cu cea a pădurilor din jur. (Bogdan–Diaconeasa 1960, 141sqq). Rezultatele analizelor palinologice din nord-vestul României pot fi corelate cu datele existente provenite în urma cercetărilor întreprinse de colectivul de cercetare condus de către Sümegi P. Din totalitatea celor 16 puncte analizate 8 se situează la graniţa dintre România şi Ungaria. (Sümegi–Juhász–Bodor–Gulyás 2004, 109, Fig. 1).

[118] Trebuie să menţionăm că probele palinologice au fost recoltate pe 20 de km, aflate între cele trei localităţi unde deschiderea văii Eriului este mai mică.(Bogdan–Diaconeasa 1960, 147). Deoarece lăţimea văii şi aici este mare cele 150 de probe pot fi atât de origine locală cât şi extralocală. (Jakobson–Bradsaw 1981, 80sqq, Sümegi–Bodor 2000, 86). Deoarece este vorba de un sistem hidrologic deschis este foarte probabil că în perioada inundaţiilor polenul de cereale să fi ajuns aici şi din alte regiuni. În consecinţă diagrama de polen făcută pe baza probelor recoltate din fosta albie a râului (Bogdan, Diaconeasa 1960, Fig. 4) oglindeşte doar parţial structura vegetaţiei şi clima regiunii (Fall 1987, 396sqq).

[119] Járai-Komlódi 1987, 45; Bogdan-Diaconeasa 1960, 154. În opinia cercetătorilor, polenul de cereale a apărut deja în neolitic (perioada carpen, î.Ch. 5000-2500). Scăderea nivelului polenului de copac este mai accentuat în epoca bronzului (perioada molid cu carpen, î.e.n. 2500-800). Conform mostrelor analizate din regiunea Eriului nivelul polenului se prezintă astfel: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33 %), *Salix* (4,66 %), *Corylus* (20%), *Gramineae* şi *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%) *Filis* (4%). Apariţia *Carpinus*-ului coincide cu scăderea polenului *Quercus mixtum*. Procentul de *Ulmus* este în scădere continuă, în schimb polenul *Picea* acum ajunge la nivelul maxim. Scăderea proporţiei de *Quercus* şi *Tilia* faţă de perioada precedentă arată răcirea climei. Prezenţa mare de polen *Gramineae*, *Cypraceae* şi *Diatomeae* dovedeşte că este vorba de o regiune mlăştinoasă deschisă, unde exista o agricultură activă. (Bogdan–Diaconeasa 1960, 153).

[120] Mlaştina de la Bátorliget se situează în nord-estul Ungariei la aproximativ 2 km de la graniţa Ungariei cu România.

[121] Fauna databilă la 7200 BP (6000 CAL BC) poate fi caracterizat prin asociaţia *Carychium tridentatum-Vitrea crystallina-Helix lutescens*. Sümegi P. atrage atenţia că perioada neolitică a produs schimbări în ecosistemul regiunii, şi a determinat dispariţia mai multor specii. (Sümegi 2003, 151).

[122] Sümegi 2003, 181.

[123] Sümegi 2003, 183. - În materialul osteologic din această regiune de silvostepă domină oasele de şomâc şi şoareci. În acelaşi timp se găsesc şi rămăşiţele animalelor care preferă regiunile mai deschise precum şopârla, pe lângă rozătoare găsim şi oase de

Faza molidului cu carpen[124] (care cuprinde şi epoca bronzului) corespunde etapei subboreale a Holocenului şi se caracterizează prin răcirea continuă a climei[125] respectiv de creşterea nivelului precipitaţiilor căzute.[126] În această perioadă s-a transformat zona de stepă în silvostepă, iar mlaştinile acoperă mare parte a zonei cercetate.[127] În cadrul perioadei climatice amintite (2500–800 î.Ch.), unii cercetări susţin că secvenţa cronologică a bronzului târziu a fost o etapă cu o climă mai uscată.[128]

Activitatea mai mult sau mai puţin conştientă a comunităţilor umane de modelare a mediului înconjurător alături de condiţiile geografice şi climaterice a contribuit la formarea unui anumit tip de habitat („societatea tellurilor"). [129] Condiţiile naturale schimbătoare au influenţat viaţa omului, obligându-l să se adapteze la situaţia existentă, să-şi îmbunătăţească modul de subzistenţă.[130]

Pentru cercetătorul de azi nu este întotdeauna clar gradul influenţei exercitate de om asupra mediului înconjurător. Unii autori consideră că defrişarea pădurilor, începută în neolitic şi intensificată în epoca bronzului, a contribuit într-o mare măsură la menţinerea echilibrului ecologic al pădurii.[131].

Răcirea continuă a climei, începută în jurul anului 2500 î.Hr.[132] şi creşterea cantităţii de precipitaţii[133], au condus la eroziunea tot mai puternică a solului. Această eroziune alături de creşterea nivelului râurilor ar putea constitui unul dintre factorii care au determinat comunităţile omeneşti să-şi părăsească aşezările aflate pe primele terase ale râurilor.[134]

În aceste condiţii, este interesantă creşterea numărului de aşezări din perioada bronzului mijlociu, ceea ce s-ar putea datora sporului demografic şi dinamicii aşezărilor. Trebuie însă menţionat faptul că numărul aşezărilor şi creşterea populaţiei a atins cote maxime în perioada bronzului târziu şi în perioada imediat următoare.[135]

Tipurile de aşezări

Aşezările şi sistemul de fortificaţie a acestora sunt strâns legate de condiţiile naturale ale zonei în care se află. La clasificarea tipurilor de aşezări am folosit modelul oferit de T. Bader[136] coroborat cu observaţiile tipologice propuse de Kovács T.[137] Suntem de acord că poziţionarea geografică a aşezărilor, respectiv prezenţa sau lipsa fortificaţiilor pot constitui criteriile de bază ale clasificării acestora.

Înaintea prezentării habitatului culturii Otomani trebuie să atragem însă atenţia asupra unor probleme: I. Ordentlich şi T. Bader, analizând tipurile de aşezări, pe baza poziţionării lor geografice au distins mai multe categorii[138] din care unele nu sunt caracteristice arici de răspândire a culturii Otomani (ex: aşezări de înălţime[139]), iar altele ridică probleme de terminologie (ex: aşezări de tip atol[140]). În pofida faptului că de-a lungul timpului au apărut o serie de studii privind tipurile de aşezări

broaşte, şerpi şi peşti.

[124] Palinologii români folosesc periodizarea în funcţie de procentul polenului copacilor dominanţi în epoci diferite (Bogdan–Diaconeasa 1960, 147sq; Borsy 1961, 124sq., Pop, Boşcaiu–Lupşa 1971, 7sqq, Cârciumaru 1996, 9sqq). Pentru corelarea acestora cu subfazele holocenului vezi Cârciumaru 1996, 10, Tabel 1.

[125] Valoarea maximă a acestei răciri se înregistrează undeva între 3000 şi 1500 (Kordos 1977, 229).

[126] Sümegi–Juhász–Bodor–Gulyás 2004. 109.

[127] Borsy 1961, 121sqq, Willis 1997, 200. Pe baza cercetărilor din Bátorliget, P. Sümegi este de părere că la sfârşitul bronzului mijlociu odată cu creşterea influenţei omului asupra sistemului paleoecologic, a continuat şi procesul de înmlăştinire a regiunii (Sümegi 2003, 182).

[128] Magny 1982, 34-cu bibliografia.

[129] Kovács 2000, 37; Kordos 1987, 19sqq.

[130] Kordos 1987, 19sqq; Füköh 1987, 53, Sümegi, Hertelendi, Magyari, Molnár 1998; Sümegi, Juhász, Bodor, Gulyás 2004. 109sqq. de ex: În Europa epocii bronzului, în regiunile cu altitudine mai joasă ameninţate de inundaţii, terenurile arabile au fost extinse cu ajutorul unor diguri (Kordos 1987, 22).

[131] Willis 1997, 199.

[132] Kordos 1987, 22.

[133] Járai-Komlódi 1987, 45; Bouzek 1982, 183, Fig. 4.

[134] Somogyi 1987, 25.

[135] Bouzek 1982, Fig. 4.

[136] Bader 1978, 32sqq.

[137] Kovács 1998, 481sqq.

[138] a.) aşezări fortificate de înălţime b.) aşezări întemeiate în meandrările râurilor c.) aşezări de tip atol d.) aşezări întemeiate pe terasele râurilor (Ordentlich 1969, 458; Bader 1978, 33).

[139] În urma verificării siturilor prin care a fost exemplificată această categorie de aşezări am constatat că aşezările în cauză au fost întemeiate pe prima sau a doua terasă a râurilor Crasna şi Eriu sau a afluenţilor acestora. Pentru corectitudinea ştiinţifică trebuie menţionat că, am folosit şi noi în cartea scrisă în colaborare cu Németi J categoria „aşezări de înălţime" (Németi–Molnár 2002, 47sqq), revizuindu-ne punctul de vedere în acest sens în teza de doctorat (Molnár 2005).

[140] Conform Dicţionarului explicativ a limbii române, termenul „atol" rezultat din preluarea cuvântului francez „atoll" este

din nord-vestul României[141], termenul „aşezare de tip atol", impropriu habitatului epocii bronzului din Bazinul Carpatic, persistă în literatura de specialiate de mai bine de patru decenii.[142] În mod greşit, cu ocazia analizei tell-urilor din Câmpia Careiului şi Valea Eriului, am folosit şi noi această denumire, cu scopul de a menţine un limbaj comun cu autorii care s-au referit în studiile lor la aşezările Săcuieni–„Cetatea boului" şi Căpleni–„Drumul Căminului".[143] În urma discuţiilor purtate cu colegii de breaslă[144] şi reanalizarea observaţiilor arheologice privind aşezările de la Girişu de Criş[145] şi Săcuieni[146], credem că aşa zisele „aşezări de tip atol" sunt de fapt tell-uri. În cazul sitului de la Căpleni[147] putem vorbi despre o aşezare de tip tell. În concluzie, folosirea termenului „aşezare de tip atol" nu este justificată.

Analizând aşezările culturii Otomani din nord-vestul României, pe baza criteriilor elaborate de diferiţi cercetători[148], putem creiona următoarele caracteristici:

– Aşezările au fost întemeiate pe terasele râurilor, sau în apropierea acestora, pe insule sau dune înconjurate de apă.
– Unitatea de bază a habitatului constă dintr-o aşezare centrală întărită şi una sau mai multe aşezări deschise.
– În zona geografică analizată cunoaştem puţine aşezări Otomani I[149], în comparaţie cu aşezările care se datează în fazele Otomani II şi III.
– În etapa de dezvoltare Otomani III numărul aşezărilor a scăzut faţă de perioada Otomani II.

Explicaţiile existente în literatura de specialitate pentru creşterea cantitativă a numărului de aşezări dintr-o perioadă istorică sunt controversate. Frecvenţa siturilor arheologice pe terase şi formele de relief aflate în vecinătatea apelor curgătoare a condus la naşterea a două ipoteze:

– Purtătorii aceleiaşi culturi au trăit în comunităţi mai mici, întemeind aşezări de dimensiuni mai reduse alături de aşezările principale.
– Purtătorii unei culturi, în funcţie de condiţiile demografice şi economice existente, au întemeiat mai multe aşezări.[150]

În cazul unor aşezări Otomani (ex: Otomani–„Cetăţuie"[151]) s-a observat că şanţul de apărare datând din prima fază de dezvoltare a fost umplut în perioada următoare. Pe baza acestui fapt unii cercetători[152] au formulat ideea apariţiei unei populaţii noi care se stabileşte în aceste aşezări deja existente. Pe de altă parte, I. Ordentlich şi Máthé M consideră că schimbarea dimensiunii aşezărilor se datorează creşterii populaţiei.[153] Această idee este susţinută şi de faptul că numărul siturilor arheologice a crescut. Nu numai aşezările existente s-au extins, ci comunităţile întemeiază altele la periferia ariei de răspândire a culturii, nelocuite anterior. În urma condiţiilor paleoclimatice favorabile s-au extins şi terenurile propice agriculturii.[154]

Dimensiunile aşezărilor sunt determinate şi de condiţiile geografico-ecologice. Stabilirea comunităţilor pe dunele existente în zona inundabilă, mlăştinoasă şi pe terasele râurilor s-ar putea datora faptului că în zona de câmpie numai aceste forme de relief erau propice habitatului. Mărimea aşezărilor era practic determinată de suprafaţa locuibilă a diferitelor forme de relief.

---

denumirea „unei insule în formă de inel formată din schelete de corali" (Breban 1997, 49).

141 Ordentlich 1971, Bader 1978, 32sqq, Bader 1982, 47sqq, Gogâltan 2000, 121sqq, Németi 1999.

142 Popescu 1956, 103sqq, Bader 1978, 35, Chidioşan 1984, 27 (Vărşand), Ordentlich 1971, 24, Bader 1978, 35, Dumitraşcu 1989, 119 (Girişu de Criş), Ordentlich 1971, 28, Bader 1978, 34, 128, (Săcuieni), Ordentlich 1971, 22, Bader 1978, 35, 122, Németi 1999, 78, Németi–Molnár 2002, 125 (Căpleni), Bader 1978, 35, Chidioşan 1984, 27, Gogâltan 2000, 123 (Socodor), Vulpe 2001, 260.

143 Németi–Molnár 2002, 125, 162, Németi–Molnár 2005. În cartea scrisă în 2005 am atras însă atenţia că folosirea *ad litterum* a denumirii este inadecvată, dar asemănarea dintre forma aşezărilor de la Săcuieni şi Căpleni şi cea a unui atol („insulă în formă de inel") este admisibilă. Cu aceste ocazii i-am dat dreptate lui G. Fazecaş (Fazecaş 1997, 56) care consideră că aşezarea de la Săcuieni -„Cetatea boului" este un tell.

144 Le mulţumesc şi pe această cale cercetătorilor F. Gogâltan şi T. Kovács pentru sugestiile şi ajutorul acordat.

145 Fazecaş 1997, 58 nota 4, Gogâltan 2000, 123 nota 25.

146 Fazecaş 1997, 58 nota 4.

147 Németi 1999, 78., Németi–Molnár 2002,125.

148 Observaţiile noastre se bazează în special pe contribuţiile ştiinţifice ale lui Banner J, Bóna I., Kovács T., I. Ordentlich, T. Bader şi Sz. Máthé M.

149 Imaginea lacunară conturată se datorează şi stadiului actual al cercetărilor.

150 Dani 1999, 64.

151 Ordentlich 1973, 15.

152 Kalicz 1970, 23sqq.

153 Ordentlich 1968; Máthé 1988, 27sqq. Această idee este susţinută şi de F. Gogâltan (Gogâltan 2005, 96).

154 Kovács 1998, 481sqq.

În ceea ce priveşte relaţia dintre diferitele aşezări, imaginea pe care ne-o putem alcătui pe baza datelor existente este modestă. În stadiul actual al cercetării, în pofida modelelor existente în literatura de specialitate, rareori putem contura diferitele „microregiuni administrativ-teritoriale" respectiv zonele exploatate din punct de vedere economic de diferitele aşezări.[155] Este cert însă, că majoritatea tell-urilor Otomani se află în valea Eriului şi Câmpia Careiului schiţând epicentrul culturii.[156]

Conform opiniei noastre, aşezările pot fi divizate în funcţie de poziţionarea lor geografică în două subunităţi:

– Aşezări întemeiate pe terase (Harta 5)

– Aşezări întemeiate în zona joasă a câmpiei (Harta 6)

Modul de fortificare al unei aşezări, existenţa sau lipsa fortificaţiilor, reprezintă alt criteriu de bază al clasificării.[157] Din acest punct de vedere aşezările pot fi împărţite în două grupe mari:

– Aşezări fortificate (Harta 7)

– Aşezări deschise (Harta 8)

Astfel, în zona Câmpiei Careiului şi văii Eriului aşezările culturii Otomani pot fi împărţite în următoarele categorii:

a. Aşezări fortificate întemeiate pe terase

În general în aria de răspândire a culturii Otomani aceste aşezări (Carei–„Bobald", Otomani–"Cetăţuie", Sălacea–"Dealul Vida", Ardud, Şilindru, Roşiori, Văşad etc.) se situează pe prima sau a doua terasă a Eriului sau a Crasnei. Aceste locuri au fost ideale pentru întemeierea unor aşezări, deoarece nu sunt inundabile, iar prin înălţimea lor domină formele geomorfologice din jur. Laturile acestor forme de relief sunt de regulă abrupte, iar unde pantele erau mai line, există fortificaţii (val, şanţ). În unele cazuri (Sălacea–"Dealul Vida") aşezările au fost întărite prin fortificaţii de formă circulară de-a lungul perimetrului aşezării.

În cadrul acestei categorii întâlnim tell-uri [Harta 2– (Otomani–„Cetăţuie", Sălacea–„Dealul Vida")], aşezări de tip tell [Harta 3– (Andrid–„Curtea CAP", Dindeşti–„Cetate")] şi situri fortificate (Pir–„Roszgaz", Roşiori–„Cetatea de pământ") care au în componenţă mai multe niveluri de cultură. (multistratificate[158]) (Harta 3)

b. Aşezări fortificate întemeiate în zona joasă a câmpiei

Aceste aşezări au fost întemeiate în zona inundabilă, mlăştinoasă a Eriului şi în câmpia Careiului pe insule sau popine (Andrid–„Cetatea taurului", Pir–„Cetate", Otomani–„Cetatea de pământ", Tiream–„Holmul cânepii", Berveni–„Halmos"). În cazul acestor aşezări, apa râurilor reprezenta o fortificaţie naturală. În cadrul acestei categorii întâlnim atât tell-uri [Harta 2– (Tiream–„Holmul cânepii", Săcuieni–„Cetatea boului", Berveni–„Halmos")] şi aşezări de tip tell [Harta 3– (Andrid–„Bikadomb", Căpleni–„Cetate", Pir–„Cetate")], cât şi situri fortificate (Otomani–„Cetatea de pământ") care au în componenţă mai multe nivele de cultură. (multistratificate[159]) (Harta 3)

c. Aşezări deschise întemeiate pe terase

În Câmpia Careiului şi valea Eriului aceste aşezări (Acâş–„La moară", Carei–„Bobald I 1b", Carei–„Bobald VI", Portiţa–„Vis-a-vis de cimitir" etc.) se situează pe prima terasă a Eriului sau a Crasnei. Nu dispun de sistem de fortificaţie.

În cadrul acestei categorii întâlnim atât aşezări care au în componenţă mai multe nivele de cultură [Harta 3– (Acâş–„La moară", Carei-„Bobald I 1b", Pir-„Várgánc" etc)] cât şi aşezări cu un singur nivel de cultură. [Harta 4-(Vezendiu-„Broscari", Pişcolt-„Lângă biserica reformată")]

---

155 Pentru metodologie vezi: Härke 1979. Fig. 55, Renfrew, Bahn 1999. 171sqq, Renfrew, Level 1979. 145sqq, Vita-Finzi, Higgs 1970. 1 sqq, Higgs Vita-Finzi 1972, 29sqq, Gillings 1997. 163 sqq.

156 Kovács 1998, 481sqq.

157 Acest criteriu stă la baza tipologiei propuse şi de către T. Bader (1978) şi G. Fazecaş (1997). Menţionăm că tellurile pot fi încadrate în categoria aşezărilor fortificate, dar ele reprezintă un caz aparte. Ele sunt aşezări specifice datorită structurii lor şi al rolului social-economic, nu datorită sistemului lor defensiv. Comunităţile Otomani care formează aceste aşezări se folosesc de caracteristicile favorabile ale terenului, protecţia naturală oferită de mlaştinile înconjurătoare. Astfel, aşezările tell se găsesc atât pe terasa Eriului cât şi în zona de câmpie (Carei-„Bobald", Otomani-"Cetăţuie", Sălacea-"Dealul Vida", Tiream-"Holmul Cânepii", Berveni-„Halmos").

158 Am folosit termenul de „aşezare multistratificată" pentru denumirea acelor situri care, în pofida faptului că sunt fortificate, nu îndeplinesc criteriile necesare pentru a putea fi denumite „aşezări de tip tell". (dispun de două nivele de locuire din aceeaşi perioadă dar grosimea stratigrafici este mai mică de 1 m, sau grosimea stratigrafiei atinge 1 m dar nivelele de locuire aparţin unor perioade istorice diferite).

159 Vezi nota 158.

d. Aşezări deschise întemeiate în zona joasă a câmpiei

Aceste aşezări au fost întemeiate în zona inundabilă, mlăştinoasă, a Eriului şi pe insule sau popine în câmpia Careiului (Sanislău-„Cserepes", Moftinu Mic-„Ograda sediului fostei CAP", Urziceni-„Drumul Careiului", Otomani-„Elősziget"). În cadrul acestei categorii întâlnim atât aşezări care au în componenţă mai multe nivele de locuire [Harta 3-(Sanislău-„Cserepes", Moftinu Mic-„Ograda sediului fostei CAP" etc)] cât şi aşezări cu un singur nivel. [Harta 4-(Urziceni-„Drumul Careiului", Otomani-„Elősziget")]

Trebuie menţionat faptul că doar o parte din datele existente în catalogul descoperirilor provin în urma observaţiilor efectuate cu ocazia cercetărilor arheologice sistematice. Din cele 80 de aşezări cunoscute (Harta 1) doar în 10 cazuri (12,5 %) s-au efectuat săpături arheologice sistematice (Harta 13). În 20 aşezări (20 %) au avut loc doar sondaje de verificare (Harta 14). Observaţiile pe care le-am efectuat cu ocazia cercetărilor perieghetice au furnizat informaţii despre alte 36 de aşezări (45%).(vezi Harta 15) Pentru un număr de 18 aşezări am folosit date din literatura de specialitate. (Harta 16)

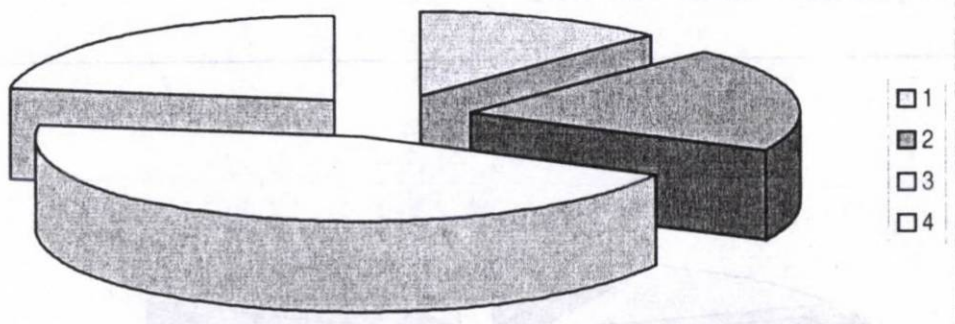

1-Săpături sistematice; 2-Sondaj; 3- Periegheze; 4-Date preluate din literatura de specialitate;

Nu dispunem de observaţii detaliate cu privire la 30% (24 de aşezări) din aşezările cunoscute. Deşi acestea au fost semnalate în literatura de specialitate, în lipsa informaţiilor necesare, identificarea pe teren a aşezărilor s-a dovedit imposibilă. Majoritatea lucrărilor care tratează problematica sistemului de aşezări a culturii Otomani sunt caracterizate de utilizarea greşită a toponimelor din hotarele diferitelor localităţi. [160]

Controlarea datelor existente în bibliografie prin cercetări de teren, a dus la identificarea mai multor informaţii greşite.

Materialul arheologic descoperit cu ocazia cercetărilor de teren a fost analizat, iar observaţiile de ordin arheologic au fost completate cu informaţii din literatura de specialitate. În cazul în care datarea ceramicii nu era clară sau prezenta diferenţe faţă de datele bibliografice existente, acest lucru a fost luat în considerare la clasificarea aşezărilor respective.

În caz ideal, în stadiul actual al cunoaşterii, sistemul de aşezări al culturii analizate conţine 11 aşezări cu nivel de locuire Otomani I (Harta 9), 46 cu nivel de locuire Otomani II (Harta 10) şi 28 cu nivel de locuire Otomani III (Harta 11).[161] Cu privire la 24 (30 %) de aşezări, care apar în literatura de specialitate, nu deţinem informaţii suficiente. (Harta 12)

În realitate, dintre cele 80 de aşezări cartate, 10 (12,5 %) dispun cu certitudine de un strat de cultură care conţine ceramica Otomani I, iar 1 (1,25%) dispune probabil de un asemenea nivel.[162] Material arheologic caracteristic perioadei Otomani II a fost descoperit în 36 de aşezări (45%). Probabil încă 10 (12,5 %) aşezări pot fi datate în această perioadă. Celei de a III-a perioade de dezvoltare a culturii îi pot fi atribuite 21 de aşezări. Acestora probabil li se mai pot adăuga încă 7 (26 %) aşezări.

---

[160] În afară de repertoriul arheologic redactat de Németi J (Németi 1999), toponimele maghiare au fost traduse adesea în mod greşit. În majoritatea cazurilor nici nu există denumire în limba română a zonelor topografice respective.

[161] Suma datelor enumerate depăşeşte 80. Acele aşezări multistratificate în care există materiale arheologice aparţinând diferitelor faze (I, II, III) ale culturii Otomani au fost incluse, conform acestora, în mai multe categorii.

[162] În literatura de specialitate sunt menţionate o serie de aşezări aşa zise „Otomani I", deoarece multă vreme vestigiile arheologice ale grupului Sanislău au fost considerate ca aparţinând primei faze a culturii Otomani.

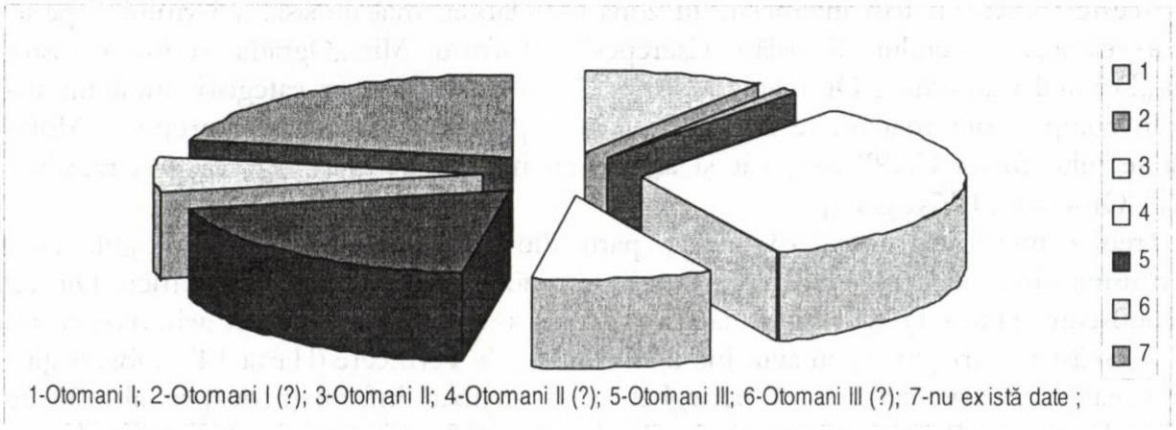

1-Otomani I; 2-Otomani I (?); 3-Otomani II; 4-Otomani II (?); 5-Otomani III; 6-Otomani III (?); 7-nu există date ;

Dintre siturile analizate 6 (8%) sunt tell-uri, 7 (9%) de tip tell [163], 44 (54%) aşezări multistratificate, iar 6 (8%) aşezări cu un singur nivel. Categoriei aşezărilor multistratificate şi a celei cu un singur nivel de locuire îi mai pot fi atribuite probabil 2 (3%), respectiv 10 (12%) aşezări. Cu privire la 5 aşezări (6%) nu dispunem de date certe.

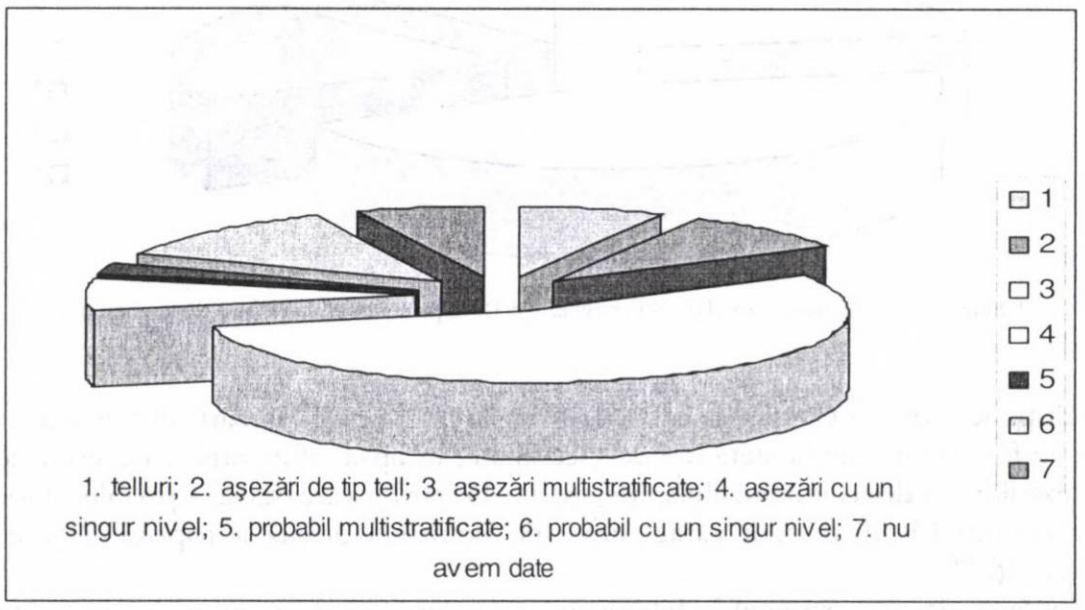

1. telluri; 2. aşezări de tip tell; 3. aşezări multistratificate; 4. aşezări cu un singur nivel; 5. probabil multistratificate; 6. probabil cu un singur nivel; 7. nu avem date

Din punctul de vedere al amplasamentului geografic 12,5% dintre aşezări nu pot fi identificate pe teren. 26,25% dintre cele 80 de aşezări analizate au fost întemeiate pe popinele şi insulele din zona inundabilă al râurilor (Harta 6), iar 61,25% pe terasele râurilor (Harta 5).

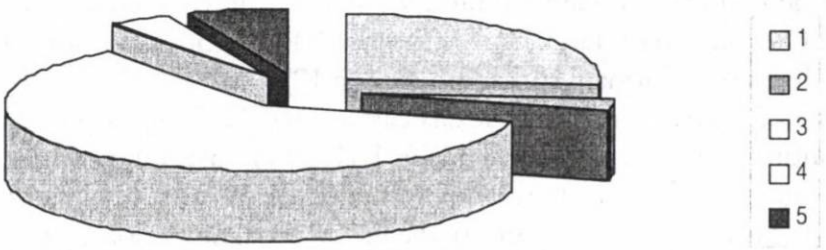

1-Aşezare întemeiată pe insulă sau dună de nisip; 2-Aşezare întemeiată pe insulă sau dună de nisip(?); 3-Aşezare întemeiată pe terasă; 4- Aşezare întemeiată pe terasă (?); 5-Nu există date;

[163] Privind înţelesul termenilor „tell" şi „aşezare de tip tell" vezi Kalicz–Raczky 1987, 15, Gogâltan 2002, 11sqq-cu bibliografia, Németi–Molnár 2002, 34sqq, Gogâltan 2005, 80.

Cu ocazia clasificării observăm că procentul aşezărilor întemeiate pe insule (21), este mai mic decât cel al aşezărilor de pe terase.

Se poate observa abandonarea aşezărilor la sfârşitul perioadei Otomani II începutul etapei Otomani III şi retragerea populaţiei spre insulele mai protejate.

14 (17,5%) dintre siturile analizate sunt fortificate, iar 7 (8,75%) ar putea fi fortificate (Harta 7). Lângă acestea au fost descoperite 43 (53,75%) de aşezări deschise şi 11 (13,75%) probabil aparţinând de asemenea acestui tip (Harta 8). Datele din urmă sunt aproximative, rareori fiind bazate pe observaţii efectuate cu ocazia unor cercetări arheologice sistematice.

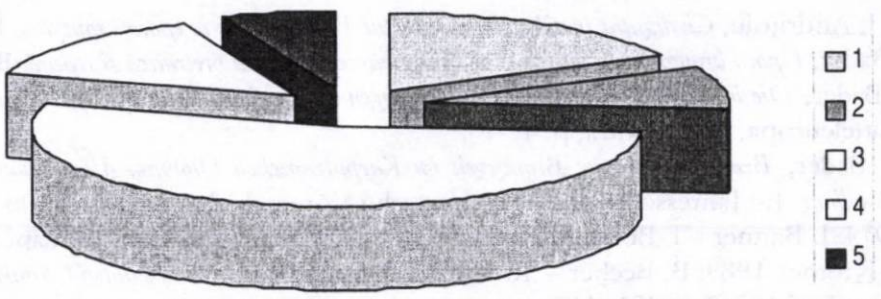

1-Aşezare fortificată; 2-Aşezare fortificată (?); 3-Aşezare deschisă; 4-Aşezare deschisă (?); 5-Nu există date ;

În urma analizei habitatului Otomani din Câmpia Careiului şi valea Eriului putem trage următoarele concluzii:

- În bronzul mijlociu această zonă geografică a fost locuită de o populaţie cu o structură socială ierarhizată, cu un mod de viaţă sedentar şi o economie bazată pe agricultură. Tell-urile însemnă centrele economice, comerciale şi de "putere" a unor microregiuni. În zona apropiată aşezării centrale putem observa un cerc de aşezări "satelit".[164] Tell-urile, reşedinţe ale liderilor comunităţilor, funcţionau printre altele şi ca centre de redistribuţie pentru teritoriile subordonate sau periferice. Aşezările din zona de influenţă a tell-urilor erau locuite de diferite comunităţi agrare, bine structurate social.

- În urma cercetărilor din nord-vestul României şi nord-estul Ungariei este cunoscut faptul că populaţia întemeietoare a tell-urilor epocii bronzului din Valea Eriului şi Barcăului, respectiv valea Crişurilor, (comunităţile Otomani I/Ottomány B) a venit cu o structură a habitatului bine cristalizată şi o cultură materială (ceramică şi tipuri de unelte) unitară.[165]

- Creşterea numărului aşezărilor Otomani întemeiate în cea de a doua perioadă evolutivă a culturii pare cauzată de creşterea demografică a populaţiei.

Împărtăşim opinia lui Németi J[166], I. Ordentlich[167], T. Bader[168] şi C. Kacsó[169] privind abandonarea unei părţi a aşezărilor cândva la sfârşitul celei de a II-a faze şi începutul celei de a III-a faze de dezvoltare a culturii.[170] În viziunea noastră însă, acest fenomen se datorează unor factori ecologici şi economici, deoarece dezvoltarea tell-urilor situate în Câmpia Careiului continuă neîntrerupt până la sfârşitul bronzului mijlociu.[171] (Tiream-„Holmul cânepii", Carei-„Bobald")

- La nivelul actual al stadiului de cercetare, aria de răspândire a culturii Otomani are graniţa nordică pe linia localităţilor Ciumeşti-Berea-Urziceni-Foieni aflate pe malul mlaştinii Ecedea, la sud fiind limitată de Crişul Alb. Graniţa estică a arealului culturii este marcată de râul Crasna[172] şi cursul

---

[164] Această situaţie poate fi observată şi în cazul sitului de la Carei-„Bobald", unde în imediata apropiere a tellului au fost descoperite mai multe aşezări cu un singur nivel de locuire.

[165] Máthé 1994, 27.

[166] Németi 1969, 68.

[167] Ordentlich 1971, 33, Ordentlich 1973, 227.

[168] Bader 1978, 35sq.

[169] Kacsó 1997, 85. Nu suntem de acord cu o parte a observaţiilor făcute de C Kacsó, şi anume că aşezările de la Carei-Bobald şi Tiream-Holmul Cânepii au fost abandonate înainte de faza finală a culturii Otomani. Conform noilor cercetări cele două tell-uri sunt locuite până la sfârşitul bronzului mijlociu.

[170] Comparativ cu perioada Otomani II, numărul aşezărilor Otomani III scade; vezi Németi–Molnár 2002, 51. (grafic 2)

[171] Mühlmann 1964; Gogâltan 2005, 96sq.

[172] Cel mai estic punct Otomani din această zonă este Acâş-„La moară".

inferior al Barcăului (zona Sânicolau de Munte – Cresturi). În lipsa unei analize amănunţite a descoperirilor arheologice din nord-estul Ungariei[173] nu ne putem pronunţa în legătură cu graniţa vestică a culturii.

Sperăm ca analiza efectuată şi concluziile stabilite să ofere un punct de plecare pentru cercetările noastre viitoare.

Bibliografie:

Andriţoiu 1978: I. Andriţoiu: *Contribuţii la cunoaşterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei.* In: AMN 15, 1978, p. 63-83.

Andriţoiu 1990: I. Andriţoiu: *Răspîndirea culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei.* In: SympThrac 8. Satu Mare. p. 114-115.

Andriţoiu 1992: I. Andriţoiu, *Civilizaţia tracilor din sud–vestul Transilvaniei în epoca bronzului.* Bucureşti, 1992

Bader 1978: T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică.* Bucureşti, 1978.

Bader 1982: T. Bader, *Die befestigten bronzezeitlichen Siedlungen in Nordwestrumänien.* In: Bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa, Berlin-Nitra, p. 47-70.

Bader 1998: T. Bader, *Bemerkungen zur Bronzezeit im Karpatenbecken Otomani–Füzesabony komplex. Überblick und Fragestellung.* In: Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 80, p. 43–108.

Banner–Bóna 1974: J. Banner – I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell Siedlung bei Békés.* Budapest, 1974

Becher–Krause–Kromer 1989: B. Becher – R. Krause – B. Kromer, *Zur absoluten Chronologie der Frühen Bronzezeit.* In: Germania 67. 2, p. 421–442.

Berciu 1966: D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966

Bogdan 1957: A. Bogdan, *Contribuţie la raionarea fizico–geografică a Câmpiei Tisei de Nord.* Cluj, p. 357–368.

Bogdan–Diaconeasa 1960: A. Bogdan – B. Diaconeasa, *Problema Eriului în lumina analizelor de polen.* In: Studia UBB II. Cluj–Napoca. p. 141–155.

Bóna 1975: I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen.* ArchHung II.. Budapest, 1975.

Bóna 1992: I. Bóna, *Bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn.* In: Bronzezeit... p. 9–39.

Bóna 1992b: I. Bóna, *Bronzenguß und metalbearbeitungbis zum Ende der mittleren Bronzezeit.* In: Bronzezeit... p. 48–65.

Borsy 1955: Z. Borsy, *A Bereg-Szatmári vízrendszer kialakulása.* In: Kosuth Lajos Tudományegyetem Kozleményei. Debrecen. p. 253-266.

Borsy 1961: Z. Borsy, *A Nyírség természeti földrajza*, Budapest, 1961.

Bouzek 1982: J. Bouzek, *Climatic changes and central European prehistory.* In: Climatic Change in Later Prehistory, p. 179–191.

Breban 1997: V. Breban, *Mic dicţionar al limbii Române*, Bucureşti, 1997.

Bronzezeit...1992: *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss.* In: W. Meier-Arendt (Hrsg.), Frankfurt am Main.

Cârciumaru 1996: M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica,* Iaşi, 1996.

Chidioşan 1981: N. Chidioşan, *Contribuţii privind epoca bronzului pe teritoriul municipiului Oradea.* In: Crisia XI. p. 59–67.

Chidioşan 1984: N. Chidioşan, *Prelucrarea osului în aşezările culturii Otomani din nord-vestul României.* In: Crisia XIV. p. 27-52.

Ciobanu 1948: I. Ciobanu, *Analize de polen din turba Masivului Semenic.* In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XXVIII. p. 97–107.

Csányi–Tárnoki 2003: M. Csányi – J. Tárnoki, *A Berettyó–Körös–vidék középső bronzkori lakói –A Gyulavarsánd kultúra.* In: Magyar régészet az ezredfordulón... Budapest. p. 158–160.

Dani 1999: J. Dani, *A korabronzkori Nyírség –kultúra települései Polgár határában.* In: DMÉ LXXIII. p. 49-128.

David 1997: W. David, *Altbronzezeitliche Beinobjekte des Karpatenbeckens mit Spirahwirbel. –oder Wellenbrandornament und ihre Paralellen auf der Pelopones und Anatolien in frühmykenischer Zeit.* In: Thracians... p. 244–305.

David 1998: W. David, *Zum Ende der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften.* In: Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag. Regensburg. H. Küster. A. Lang. P. Schauer (Hrsg.). p. 231–267.

David 2002: W. David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe. Hajdusámson–Apa–Ighiel–Zajta.* Bibliotheca Musei Apulensis XVIII. 1–2. Alba Iulia.

Domokos 1908: J. Domokos, *A Lopós–halom (Arad m.).* In: AÉ 28. 1908, p. 55–78.

[173] La prima vedere, analiza ceramicii şi analogiile existente ne pot crea impresia că materialele Otomani şi Gyulavarsánd sunt identice din punct de vedere cultural. Nu putem trage însă concluzii pripite, deoarece nu cunoaştem, din punct de vedere cantitativ, cât la sută din totalitatea ceramicii Otomani şi Gyulavarsánd este asemănătoare. Având în vedere că în ambele culturi există un habitat specific (societatea tell-urilor), analiza amănunţită a culturii materiale ar putea constitui „cheia" soluţionării, în viitor, a problemei. Comparând ceramica Otomani şi Gyulavarsánd trebuie stabilit în ce măsură cele două materiale sunt asemănătoare. Alături de studiul structurii aşezărilor şi ritului funerar analiza culturii materiale poate stabili dacă avem de-a face cu manifestări culturale identice sau numai înrudite. Terminologia utilizată poate fi modificată în caz de nevoie, în conformitate cu acest fapt. Pentru aceasta este indispensabilă prelucrarea materialului arheologic nepublicat.

Dumitraşcu 1989: S. Dumitraşcu, *Contribuţii la cunoaşterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în judeţul Bihor.* In: Crisia, XIX. p. 119-168.

Fall 1987: P. L. Fall, *Pollen taphonomy in a canyon stream.* In: Quaternary Research 28. p. 96–406.

Fazecaş 1997: G. Fazecaş, *Aspecte privind aşezările culturii Otomani pe teritoriul României.* In: Crisia XXVI-XXVII. p. 51–67.

Feurdean 2005: A. Feurdean, *Holocene forest dynamics in northwestern Romania.* In: The Holocene, 15. 3. 425–446.

Forenbaher 1993: S. Forenbaher, *Radiocarbon dates and absolute chronology of the Central European Bronze Age.* In: Antiquity 67. p. 218–220. 235–256.

Füköh 1987: L. Füköh, *Evolution of the Mollusca fauna og the Hungarian uplands in the Holocene.* In: Holocene environment in Hungary. Ottava. Canada. Budapest. p. 49–56.

Gerloff 1993: S. Gerloff, *Zu Fragen mittelmeerländischer Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel– und Westeuropa.* In: PZ 68. 1. p. 58–102.

Ghinea (Ed.) 2002: D. Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, 2002

Gillings 1997: M. Gillings, *Spatial Organisation in the Tisza Flood Plain.* In: Dynamic Landscapes and GIS. Landscape in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity. J. Chapman. P. Dolukhanov (Ed.). Oxford. p. 163–181.

Gogâltan 1999: F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul Românesc şi pe cursul inferior al Mureşului*, Timişoara, 1999.

Gogâltan 1999a: F. Gogâltan, *The Southern Border of the Otomani Culture.* In: MFMÉ- StudArch V. p. 51–76.

Gogâltan 2000: F. Gogâltan, *Aria sudică de răspândire a culturii Otomani.* In: AMP XXIII/1. p. 121–152.

Gogâltan 2002: F. Gogâltan, *Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. Terminologische Fragen.* In: Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum, 2 jahrthausend V. Chr.-1 jahrthausend N Chr.. p. 11-47.

Gogâltan 2005: F. Gogâltan, *Tell–uri în Orientul Apropiat şi Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (II.).* In: Acta Terrae Septemcastrensis IV. p. 79–133.

Hänsel 1968: B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.

Härke 1979: H. Härke, *Settlement Types and Settlement Patterns in the West Hallstatt Province.* BAR 57. Oxford.

Higgs–Vita-Finzi 1972: E.S. Higgs – C. Vita-Finzi, *Prehistoric economies: a territorial approach.* In: Papers in Economic Prehistory. Studies by Members and Associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture. E. S. Higgs (Ed.). Cambridge. p. 27-36.

Horedt 1966: K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmaţiei.* Baia Mare, 1966.

Horedt 1967: K. Horedt, *Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velaticer Kultur in Siebenbürgen.* In: Germania 45. p. 42-50.

Horedt 1967: K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat din Transilvania.* In: StComBruchental 13. p. 137-156.

Horedt 1988: K. Horedt, *Zur Zeitsellung der Otomani und Wietenbergkultur.* In: Germania 66. p. 151-161.

Horedt–Rusu–Ordentlich 1962: K. Horedt – M. Rusu – I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani.* In: Materiale 8. p. 317–323.

Járai–Komlódi 1987: M. Járai–Komlódi, *Postglacial climate and vegetation history in Hungary.* In: Holocene environment in Hungary. Ottava. Canada. Budapest. p. 37–47.

Jacobson–Bradshaw 1981: G. L. Jacobson – R. H. W. Bradshaw, *The selection of sites for paleovegetational studies.* In: Quaternary Research 16. p. 80–96.

Kacsó 1990: C. Kacsó, *Bronzul târziu în nord vestul României.* In: SympThrac 8. Satu Mare. p. 41–49.

Kacsó 1995: C. Kacsó, *Noi date cu privire la prima fază a culturii Suciu de Sus.* In: Apulum XXXII. p. 83–98.

Kacsó 1997: C. Kacsó, *Faza finală a culturii Otomani şi evoluţia culturală ulterioară acesteia în nord-vestul României.* In: Satu Mare StCom. XIV. p. 85-110.

Kalicz 1970: N. Kalicz N, *Bronzkori telep Rétközberencs határában.* In: AÉ 97. p. 23–31.

Kalicz–Raczky 1987: N. Kalicz – P. Raczky, *The Late Neolitic of the Tisza region. A survey of recent archeological research.* In: The Late Neolitic.... p. 11-30.

Karácsonyi 1994–1995: C. Karácsonyi, *Date istorice despre apele şi lucrările de hidroamelioraţii efectuate în nord–vestul României (cu referiri la modificările microclimatice edatice şi biocenotive survenite în urma acestor lucrări).* In: Satu MareStCom. XI–XII. p. 195–233.

Karácsonyi 1995: C. Karácsonyi, *Flora şi vegetaţia judeţului Satu Mare*, Satu Mare, 1995.

Kordos 1977: L. Kordos, *Changes in the Holocene climate of hungary reflected by the „vole–thermometer" method.* In: Földrajzi Közlemények. p. 222–229.

Kordos 1987: L. Kordos, *Climatic and ecological changes in Hungary during the last 15000 years.* In: Holocene environment in Hungary. Ottava. Canada. Budapest. p. 11–24.

Kovács 1982: T. Kovács, *Die terminologischen und chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn.* In: Atti del X. Simposio Internazionale sulla fien del Neolitico e gli inzi dell'Eta del Bronzo in Europa. Verona. p. 153–164.

Kovács 1998: T. Kovács, *Siedeln in der Tiefebene - Das Problem der bronzezeitlichen Nutzung der Überschwemmungsgebiete an der Theiß.* In: Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Kiel. p. 481-492.

Kovács 2000: T. Kovács, *Bronzkori ékszerek. fegyverek. aranykincsek.* In: A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Budapest. p. 37–62.
Krammer 1902: N. Krammer, *A gyulavarsándi Laposhalomról.* In: Békésmegyei Közlöny. 95.1902.
Krammer 1903: N. Krammer, *A gyulavarsándi lelet.* In: Békésmegyei Közlöny. 96.1903.
Kull 1989: B. Kull, *Untersuchungen zur Mittelbronzezeit in der Türkei und ihre Bedeutung für die absolute Datierung der europäischen Bronzezeit.* In: PZ 64. 1. p. 48–73.
Lazarovici 1971: Gh. Lazarovici, *Sondajul arheologic de la Deuş (jud. Cluj).* In: Apulum IX. p. 71-80.
Lichardus–Vladar 1996: J. Lichardus – J. Vladar, *Karpatenbecken–Sintasta–Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche.* In: SlovArch XLIV. 1. p. 79–129.
Magny 1982: M. Magny, *Atlantic and Sub–boreal: dampness and dryness?.* In: Climatic Change in prehistory... p. 33–43.
Makkay 2003: M. Makkay, *Magyar régészet az ezredfordulón.* Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma-Teleki László Alapítvány, Visy Zs, Nagy M. (Szerk.), Budapest, 2003.
Makkai 1998: J. Makkai, *Békés.* In: Magyarország régészeti... 10/1. p. 641–654.
Máthé 1984: M. Sz. Máthé, *Preliminary Report on the 1977–82 Excavation at the Neolithic and Bronze Age Settlement of Berettyóújfalu–Herpály. Part II. Bronze Age.* In: ActaArchHung, 36. p. 137–159.
Máthé 1988: M. Sz. Máthé, *Bronze Age Tells in the Berettyó–Valley. Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain. I.* I.P.H. 1. Budapest. p. 27–122.
Máthé 1994: M. Sz. Máthé, Adatok az Ottomány–kultúra eredetéhez (kutatási vázlat). Történeti és Néprajzi Tanulmányok. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen. p. 27–31.
Máthé 2001: M. Sz. Máthé, *Angaben zum Ursprung der Ottomány (Otomani) Kultur (Vorschungsskizze).* In: Der Nordbalkanische.... Baia Mare. p. 39–45.
Molnár 2005: Zs. Molnár, *Cultura Otomani în nord-vestul României. Contribuţii la cunoaşterea perioadei bronzului mijlociu din Câmpia Careiului şi valea Eriului.* Teză de doctorat, Alba Iulia, mss.
Mozsolics 1967: A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdusámson und Kosziderpadlás.* Budapest.
Mozsolics 1968: A. Mozsolics, *Goldefunde des Depotfundehorizontes von Hajdusámson.* In: Bericht RGK 45–47. (1965–1966). p. 1–76.
Mühlmann 1964: W. E. Mühlmann, *Chiliasmus und Nativismus. Studien zur Psychologie. Soziologie und historischen Kasuistik der Umsturzbewegungen.* Berlin.
Németi 1969: J. Németi, *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului.* In: SatuMare StCom 1. 57-71.
Németi 1978: J. Németi, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului în zona Careiului.* In: SCIVA. 29. 1. p. 99-122.
Németi 1995: J. Németi, *Descoperiri arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare) în anul 1994.* In: Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă. p. 123-126.
Németi 1999: J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei.* Bucureşti.
Németi–Roman 1994–1995: J. Németi – P. Roman, *Epoca bronzului timpuriu din nord–vestul României.* In: SatuMareStCom XI–XII. 25–31.
Németi–Molnár 2001: J. Németi – Zs. Molnár, *Data about the beginning of the tell settlements from the N–V part of Romania.* In: Studia Arch.... P. 67–93.
Németi–Molnár 2002: J. Németi – Zs. Molnár, *A tell telepek elterjedése a Nagykárolyi–síkságon és az Ér völgyében.* Kolozsvár.
Németi–Molnár 2005: J. Németi – Zs. Molnár, *A tell telepek fejlődése és vége a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében,* Scientia kiadó, Kolozsvár-sub tipar.
Nestor 1933: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien.* In: Bericht RGK. 22. 11–181.
Nestor 1960: I. Nestor, *Epoca bronzului.* In: Istoria României. I. 90–115.
Ordentlich 1963: I. Ordentlich, *Poselenija v Otomani v svete poslednih raskopok.* In: Dacia. 7. 115–138.
Ordentlich 1964: I. Ordentlich, *Aspecte privind cultura Otomani.* In: Crisia IV. 135–151.
Ordentlich, 1965: I. Ordentlich, *Sistemul de fortificaţie în aşezarea eponimă a culturii Otomani.* In: RevMuz 2. 420–421.
Ordentlich 1967: I. Ordentlich, *Două statuete cu "cap mobil" descoperite la Sălacea.* In: SCIV 18. 1. 147–154.
Ordentlich 1968: I. Ordentlich, *Anordung und Bau der Wohnungen im Rahmen der Otomanikultur in Rumänien.* In: Dacia N.S. XII. 141–153.
Ordentlich 1969: I. Ordentlich, *Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur in deren rumäniscem Verbreitungsgebiet.* In: Dacia N.S. XIII. 457–474.
Ordentlich: I. Ordentlich, *Die chronologie Gliederung der Otomanikultur auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale.* In: Dacia 14. 83–97.
Ordentlich 1971: I. Ordentlich, *Aria de răspîndire a culturii Otomani de pe teritoriul României.* In: Marmaţia 2. 19–35.
Ordentlich 1972: I. Ordentlich, *Contribuţia săpăturilor arheologice de pe –Dealul Vida (Comuna Sălacea. Jud. Bihor) la cunoaşterea culturii Otomani.* In: SatuMareStCom II. 63–84.
Ordentlich 1973: I. Ordentlich, *Cercetările arheologice de la Otomani şi Sălacea şi locul lor în contextul culturii Otomani.* Teză de doctorat. Mss. Iaşi.
Ordentlich 1974: I. Ordentlich, *Aspecte privind cultura Otomani.* In: Crisia. 135–151.

Ordentlich–Kacsó 1970: I. Ordentlich – C. Kacsó, *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumeşti.* In: SCIV 21. 1. 49–63.

Ordentlich–Chidioşan 1975: I. Ordentlich – N. Chidioşan, *Cărucioare miniatură din lut aparţinînd culturii Otomani de pe teritoriul României.* In: Crisia 27–36.

Pop 1929: E. Pop, *Analize de polen în turba Carpaţilor Orientali (Dorna–Lucina).* In: Bul.Grăd.Bot. Cluj IX. 3–4. 81–210.

Pop 1932: E. Pop, *Contribuţii la istoria vegetaţiei cuaternare din Transilvania.* In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XII. 1–2.29–102.

Pop 1943: E. Pop, *Flaza pinului din bazinul Bilborului.* In: Bul.Grăd.Bot. Cluj XXIII. 97–116.

Pop–Boşcaiu–Lupşa–Rădulescu 1971: E. Pop – N. Boşcaiu –V. Lupşa –D. Rădulescu, *Analiza sporo–polinică a sedimentelor de la mlaştina Peşteana (jud. Hunedoara).* In: Contribuţii botanice. 7–10.

Popescu 1944: D. Popescu, *Die frühe und mittlere bronzezeit in Siebenbürgen.* Bucureşti.

Popescu 1956: D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (II). Săpăturile de la Vărşand.* In: Materiale II. 89-152.

Popescu 1961: D. Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania.* In: SCIV 12. 2. 337-386.

Popescu 1965: D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (Partea a II-a).* In: SCIV 16. 2. 323-340.

Raczky–Hertelendi–Horváth 1992: P. Raczky – E. Hertelendi – F. Horváth, *Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell Kulturen in Ungarn.* In: Bronzezeit.... 42–47.

Renfrew–Level 1979: C. Renfrew – E. V. Level, *Exploring Dominance: Predicting Polities from Centers. Transformations. Mathematical Approaches to Culture Change.* In: C. Renfrew. K. L. Cooke (Ed.). New York–London. 145–167.

Renfrew–Bahn 1999: C. Renfrew –P. Bahn, *Régészet. Elmélet. Módszer. Gyakorlat.* Budapest.

Roska 1925: M. Roska, Rapport *préliminaire sur les fouilles archéologiques de l' année 1925.* In: Dacia 2. 400-403.

Roska 1926–1928: M. Roska, *Cercetări la Cetăţuia de la Otomani.* In: ACMI 192–205.

Roska 1930: M. Roska, *Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban.* In: Dolg 6. 163–177.

Roska 1941: M. Roska, *A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai.* In: FA 3–4. 45–61.

Rotea 1994: M. Rotea, *Penetraţia culturii Otomani în Transilvania. Între realitate şi himeră.* In: Apulum XXXI. 39-57.

Somogyi 1987: S. Somogyi, *Relationship between environmental changes and human impact until the 9th Century.* In: Holocene environment in Hungary. Ottava. Canada. Budapest. 25–36.

Sümegi 1999: P. Sümegi, *Reconstruction of flora. soil. and landscape evolution and human impact on the Bereg Plain from the late–glacial up to the present. based on palaeoecological analysis. The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background. Hungarian. Romanian. Slovakian and Ukrainian co–operation.* In: Hamar J. Sárkány–Kiss A. (Eds.). Szeged. p. 173–204.

Sümegi 2003: P. Sümegi, *A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai.* JATE Press. Szeged.

Sümegi–Kertész 1998: P. Sümegi – R. Kertész, *A Kárpát–medence őskörnyezeti sajátosságai – egy ökológiai csapda az újkőkorban?.* In: Jászkúnság 44. p. 144–157.

Sümegi–Hertelendi–Magyari–Molnár 1998: P. Sümegi – E. Hertelendi – E. Magyari – M. Molnár, *Evolution of the environment in the Carpathian Basin during the last 30000 BP years and its effects on the ancient habits of the different cultures.* In: Archaeometrical research in Hungary II. L. Költő. L. Bartosiewicz (Eds.). Budapest–Kaposvár–Velem.

Sümegi–Bodor 2000: P. Sümegi – E. Bodor, *Sedimentological, pollen and geoarchaeological analysis of core sequence at Tököl.* In: SAX. 83–96.

Sümegi–Bodor–Juhász–Hunyadfalvi–Molnár–Herbich–Szegvári–Imre–Timár 2004: P. Sümegi – E. Bodor – I. Juhász – Z. Hunyadfalvi – S. Molnár – K. Herbich – G. Szegvári – M. Imre –G. Timár, *A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása.* In: ΜΩΜΟΣ. III. "Öskoros Kutatók III Összejövetelének konferenciatörténete". Szombathely. 399–420

Sümegi–Juhász–Bodor–Gulyás 2004: P. Sümegi – I. Juhász – E. Bodor – S. Gulyás, *Bronze Age Agricultural Impacts in the Central Part of the Carpathian Basin.* In: Acts of the XIVth UISPP Congress. University of Liége.Belgium. 2–8 September 2001. P. Haesaerts. F. Damblon (Eds.). BAR 1271. 107–111.

Székely 1955: Z. Székely, *Contribuţie la cronologia epocii bronzului în Transilvania.* In: SCIV 6. 4. 843–863.

Székely 1966: Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir.* In: SCIV 17. 1. 125–135.

Vicze 2000: M. Vicze, *Background information to the field–survey.* In: SAX. 119–129.

Vita-Finzi–Higgs 1970: C. Vita-Finzi – E. S. Higgs, *Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis.* In: PPS XXXVI. 1–37.

Vulpe 1996: A. Vulpe, *Spaţiul egeo–anatolian şi Europa sud–estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului.* In: Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologice Seria IV. Tom. XXI. 33–47.

Vulpe 2001: A. Vulpe, *Epoca metalelor.* In: Istoria românilor. Vol. I. Moştenirea timpurilor îndepărtate. M. Petrescu-Dîmboviţa. Al. Vulpe (Coord.). Bucureşti. 211–377.

Warren–Hankey 1989: P. Warren – V. Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology.* Bristol.

Willis 1997: K. J. Willis, *The impact of Early Agriculture upon the Hungarian Landscape.* In: Landscapes in flux. Central and Easten Europe in Antiquity. Colloquia Pontiqa 3. 193–207.

Lista aşezărilor Otomani din Câmpia Careiului şi Valea Eriului

1. *Andrid* (*Érendréd*)-"Cetatea Taurului" (Bikadomb), -jud. Satu Mare.
2. *Andrid* (*Érendréd*)-"Curtea Grajdurilor CAP" (A TSz istállóinak udvara), -jud. Satu Mare.
3. *Andrid* (*Érendréd*)-"Sub Holmul Mare" (Nagyhalom), -jud. Satu Mare.
4. *Acâş* (*Ákos*)-"Togul lui Veres" (Veres tag), -jud. Satu Mare.
5. *Adoni* (*Éradony*)- "Cetatea de pe insulă" (Sziget Vár), -jud. Bihor.
6. *Ardud* (*Erdőd*)- "Vii" (Szőlők), -jud. Satu Mare.
7. *Beltiug* (*Krasznabélteg*) -"Teveli", -jud. Satu Mare.
8. *Berea* (*Bere*)- "Grădina Florilor" (Virágkert), -jud. Satu Mare.
9. *Berea* (*Bere*)- "Pârâul Turcului" (Török folyás), -jud. Satu Mare.
10. *Berea* (*Bere*)- "Togul Sf. Gherghe" (Szentgyörgy tag), -jud. Satu Mare.
11. *Berea* (*Bere*)- "Togul evreului" (Zsidó tag), -jud. Satu Mare.
12. *Berveni* (*Börvely*)- "Halmos" (Halmos), -jud. Satu Mare.
13. *Cadea* (*Érkágya*)- "Dealul chel" (Kopasz domb), -jud. Bihor.
14. *Carei* (*Nagykároly*)- "Bobald" (Bobáld), -jud. Satu Mare.
15. *Carei* (*Nagykároly*)-"Bobald I_2" (Bobáld I_2), -jud. Satu Mare.
16. *Carei* (*Nagykároly*)- "Bobald I 2a" (Bobáld I 2a), -jud. Satu Mare.
17. *Carei* (*Nagykároly*)-"Bobald II" (Bobáld II), -jud. Satu Mare.
18. *Carei* (*Nagykároly*)-"Bobald VI" (Bobáld VI), -jud. Satu Mare.
19. *Carei* (*Nagykároly*)-"Spitz", -jud. Satu Mare.
20. *Căpleni* (*Kaplony*)- "Malul canalului de irigaţie" (Az öntözőkanális partja), -jud. Satu Mare.
21. *Căpleni* (*Kaplony*)- "Drumul Căminului" (Király földek), -jud. Satu Mare.
22. *Cehăluţ* (*Magyarcsahoj*)-"Fântâna tătarilor" (Tatár kút), -jud. Satu Mare.
23. *Cheşereu* (*Érkeserű*)- "Dealul episcopului" (Püspökdomb), -jud. Bihor.
24. *Cheşereu* (*Érkeserű*)- "Borzhalom", -jud. Bihor
25. *Ciumeşti* (*Csomaköz*)- "Via Veche" (Öregszőlők), -jud. Satu Mare.
26. *Ciumeşti* (*Csomaköz*)- "La păşune" (Legelő), -jud. Satu Mare.
27. *Craidorolţ* (*Királydaróc*)-jud. Satu Mare.
28. *Cresturi* (*Apátkeresztúr*)- "Cetăţuia" (Várhegy), -jud. Bihor.
29. *Curtuiuşeni* (*Érkörtvélyes*)- "Dealul ars" (Égető hegy), -jud. Bihor.
30. *Dindeşti* (*Érdengeleg*)- "Cetate" (Vár), -jud. Satu Mare.
31. *Diosig* (*Diószeg*)- "Colonie" (Kolónia), -jud. Satu Mare
32. *Domăneşti* (*Domahida*), -jud. Satu Mare.
33. *Foieni* (*Mezőfény*)- "Lângă podul peste canal" (A Bere patak hídja mellett), -jud. Satu Mare.
34. *Galoşpetreu* (*Gálospetri*)- "Pădurea Frater" (Fráter erdő), -jud. Bihor.
35. *Galoşpetreu* (*Gálospetri*)- "La Vii" (Szőlők), -jud. Bihor.
36. *Galoşpetreu* (*Gálospetri*)- "Podul cu cinci găuri" (Az ötlyukú híd mellett), -jud. Bihor.
37. *Galoşpetreu* (*Gálospetri*)- "Malul drept al Ganaşului" (A Gánás patak jobb partján), -jud. Bihor.
38. *Ghirişa* (*Körösgéres*)- "Dâmbul serei" (Széra domb), -jud. Satu Mare.
39. *Mihai Bravu*, -jud. Bihor.
40. *Mihăeni* (*Kraszna mihályfalva*)- "Cetate" (Vár), -jud. Satu Mare.
41. *Moftinu Mare* (*Nagymajtény*)- "Grădina lui Bota" (Bota kertje), -jud. Satu Mare.
42. *Moftinu Mic* (Kis*majtény*)- "Curtea parohiei reformate" (A református parókia udvarán), -jud. Satu Mare.
43. *Moftinu Mic* (Kis*majtény*)- "Hanul Messzelátó" (Messzelátó csárda), -jud. Satu Mare.
44. *Moftinu Mic* (Kis*majtény*)- "Ograda sediului fostei CAP" (A mezőgazdasági társulás székhelyének kertje), -jud. Satu Mare.
45. *Otomani* (*Ottomány*)- "Cetăţuie" (Várhegy), -jud. Bihor.
46. *Otomani* (*Ottomány*)- "Cetatea de pământ" (Földvár), -jud. Bihor.
47. *Otomani* (*Ottomány*)- "Înainte de insulă" (Elősziget), -jud. Bihor.
48. *Pir* (*Szilágypér*)- "Cetate" (Vár), -jud. Satu Mare.
49. *Pir* (*Szilágypér*)- "Várgánc", -jud. Satu Mare.
50. *Pir* (*Szilágypér*)- "Roszgáz", -jud. Satu Mare.
51. *Pişcolt* (*Piskolt*)- "Lângă biserica reformată" (A református templom mellett) –jud. Satu Mare.
52. *Pişcolt* (*Piskolt*)- "Ógát", -jud. Satu Mare.

53. *Portiţa* (*Portelek*)- "Vis-a-vis de cimitir" (A temetővel szemben), -jud. Satu Mare.
54. *Roşiori* (*Biharföldvár*)- "Cetatea de pământ" (Földvár), -jud. Bihor.
55. *Sanislău* (*Szaniszló*)- "La hârburi" (Cserepes), -jud. Satu Mare.
56. *Sanislău* (*Szaniszló*)- "Lângă Heleşteu" (A halastó mellett) -jud. Satu Mare.
57. *Săcuieni* (*Székelyhíd*)- "Cetatea Boului" (Ökörvár), -jud. Bihor.
58. *Sălacea* (*Szalacs*)- "Dealul Vida" (Vida domb), -jud. Bihor.
59. *Sânicolaul de Munte* (*Hegyközszentmiklós*)- "Dealul Bătrânilor" (Öregdomb), -jud. Bihor.
60. *Şilindru* (*Érselénd*-"Füzék", -jud. Bihor.
61. *Şimian* (*Érsemjén*)- "Locul grădinilor" (Kerthelyek), -jud. Bihor.
62. *Tarcea* (*Értarcsa*)- "Dealul mare" (Nagydomb), -jud. Bihor.
63. *Tarcea* (*Értarcsa*)- "Dealul de mijloc" (Középhegy), -jud. Bihor.
64. *Tarcea* (*Értarcsa*)- "Holmul mare" (Nagyhalom), -jud. Bihor.
65. *Terebeşti* (*Krasznaterebes*), -jud. Satu Mare.
66. *Tiream* (*Mezőterem*)- "Holmul cânepii" (Kendereshalom), -jud. Satu Mare.
67. *Unimăt* (*Újnémet*)- "Dalboci" (Dalbócs), -jud. Satu Mare.
68. *Urziceni* (*Csanálos*)- "Vatra satului" (A falu területén), -jud Satu Mare.
69. *Urziceni* (*Csanálos*)-"Drumul Careiului" (A nagykárolyi út mentén), -jud. Satu Mare.
70. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)-"Groapa cu lut" (Sárgaföldes gödör), -jud. Bihor.
71. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)-"Groapa cu lut" (Sárgaföldes gödör), -jud. Bihor.
72. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)- -"Dienes", -jud. Bihor.
73. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)-"La păşune" (Legelő), -jud. Bihor.
74. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)-"La izvoare" (Forrás), -jud. Bihor.
75. *Valea lui Mihai* (*Érmihályfalva*)-"La vii" (Szőlők), -jud. Bihor.
76. *Văşad* (*Vasad*), -jud. Bihor.
77. *Văşad* (*Vasad*)-"Dealul viilor" (Szőlők), -jud. Bihor.
78. *Văşad* (*Vasad*)- "Cartierul ţiganilor" (Cigánynegyed), -jud. Bihor.
79. *Vezendiu* (*Vezénd*)- "Broscari" (Békás), -jud. Satu Mare.
80. *Voivozi* (*Érkenéz*) -jud. Bihor.

The Habitat of the Otomani Culture in the Carei Plain and the Eriu Valley (Abstract)

During the circa 500 years of the Middle Bronze Age the Carpathian-Basin resembles a mosaic from the cultural point of view. Despite the fact that every community developed a specific material culture in this chronological sequence we still may talk on a so-called „tells' society" based on the social and economic macro features. This type of habitat is specific for the studied region and for the great Hungarian Plain, too. During the Middle Bronze Age in these areas had been created a "cultural complex" characterized by homogeneity of pottery and metallurgy of bronze. The aim of this study is to present a much accurate image on the Middle Bronze Age landscape from the Carei Plain and the valley of the Eriu River. The starting point was the exhaustive recording of the Otomani settlements (mapping, visiting and photographing each site, analyzing archeological evidence). 80 settlements have been identified in the researched area. The list of sites is far from being complete, but it still does reflect the actual state of the research. In the current paper, I present a brief review of the Romanian scholars' opinions regarding the inhabited area of the Otomani communities.

The settlement system from the Carei Plain and the Valley of Eriu River is framed on its natural landscape of the analyzed region and the background of the Middle Bronze Age environment. Although the research on vestiges of the Otomani communities is facing various difficulties we still can draw some conclusions such as:

– within the Carei Plain and Valley of the Eriu River the makers of the Middle Bronze Age civilization as well as the founders of the tells were the bearers of the Otomani Culture;

– in the analyzed area the "tell society" is made of hierarchical communities with a sedentary life and a rural economy. The settlements system is structured on sites of various sizes and well organized from the social point of view. The tells were "political" and economical centers. The residential area (the tells) of the local chieftains can be considered centers for the redistribution of goods to the periphery zones.

– in the 2nd period of the Otomani Culture, one can observed the numerical increase of settlements within the Carei Plain as well as in the Valley of Eriu River. In the 3rd period of this culture part of the settlements where abandoned by the Otomani communities. This abandonment was probably due to the climatic and environmental changes, as well as economic reasons. I hope that the analysis and the few conclusions presented here will provide a starting-point for the future research on this matter.

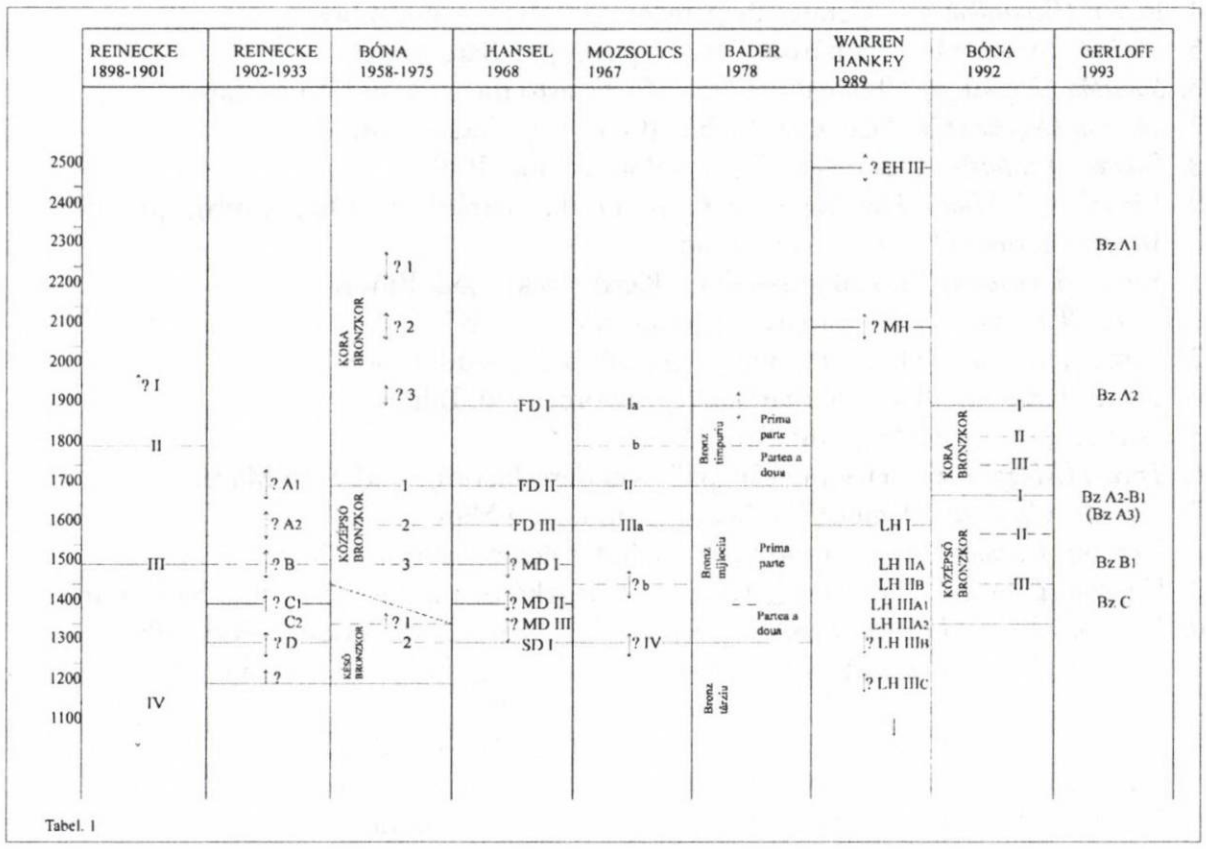

Tabel. 1

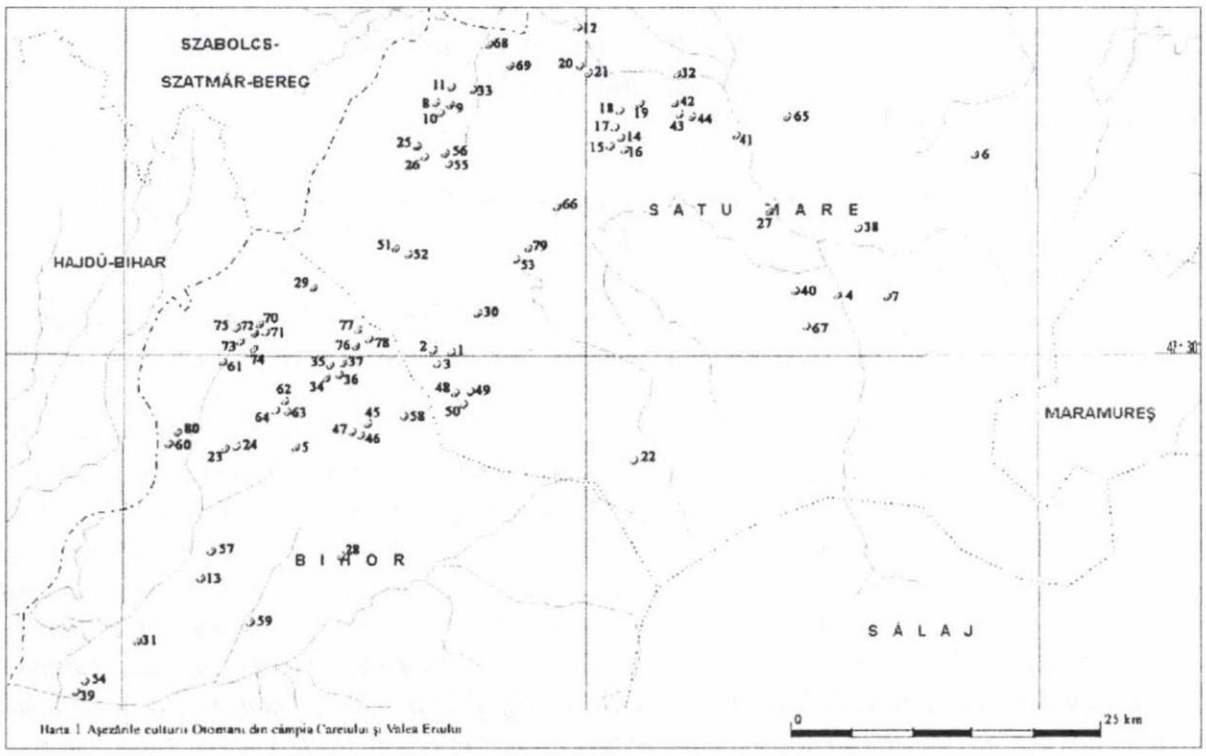

Harta 1 Aşezările culturii Otomani din câmpia Careiului şi Valea Eriului

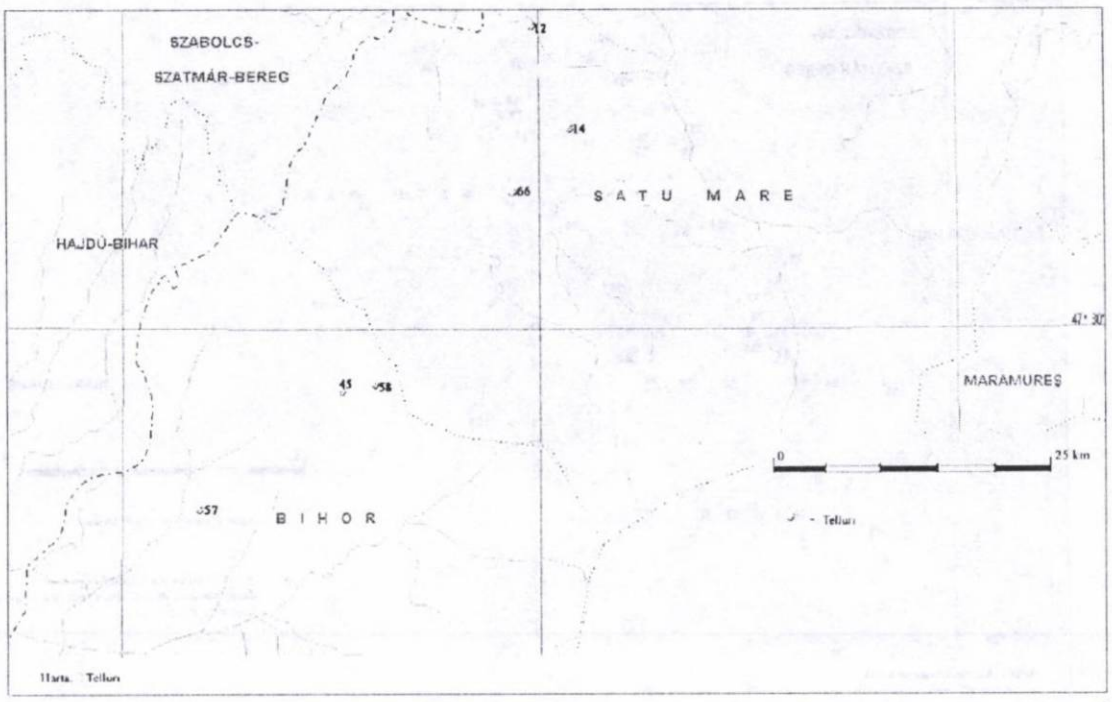

Harta 1. Tell

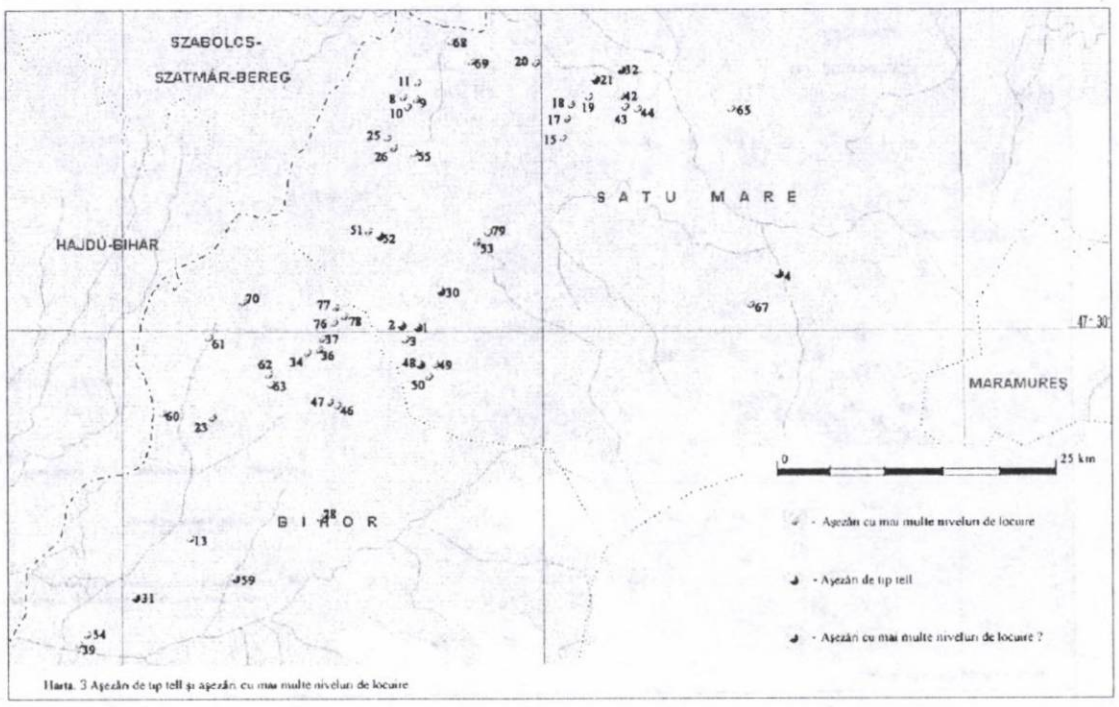

Harta 3. Aşezări de tip tell şi aşezări cu mai multe nivelun de locuire

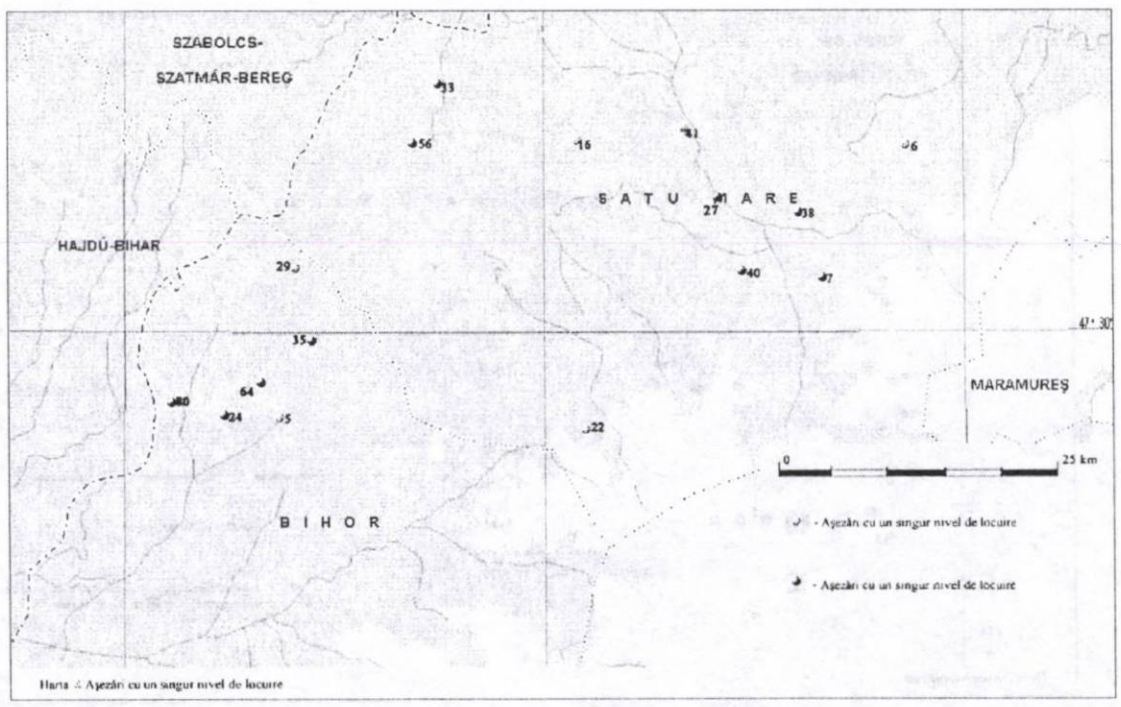

Harta 4. Aşezări cu un singur nivel de locuire

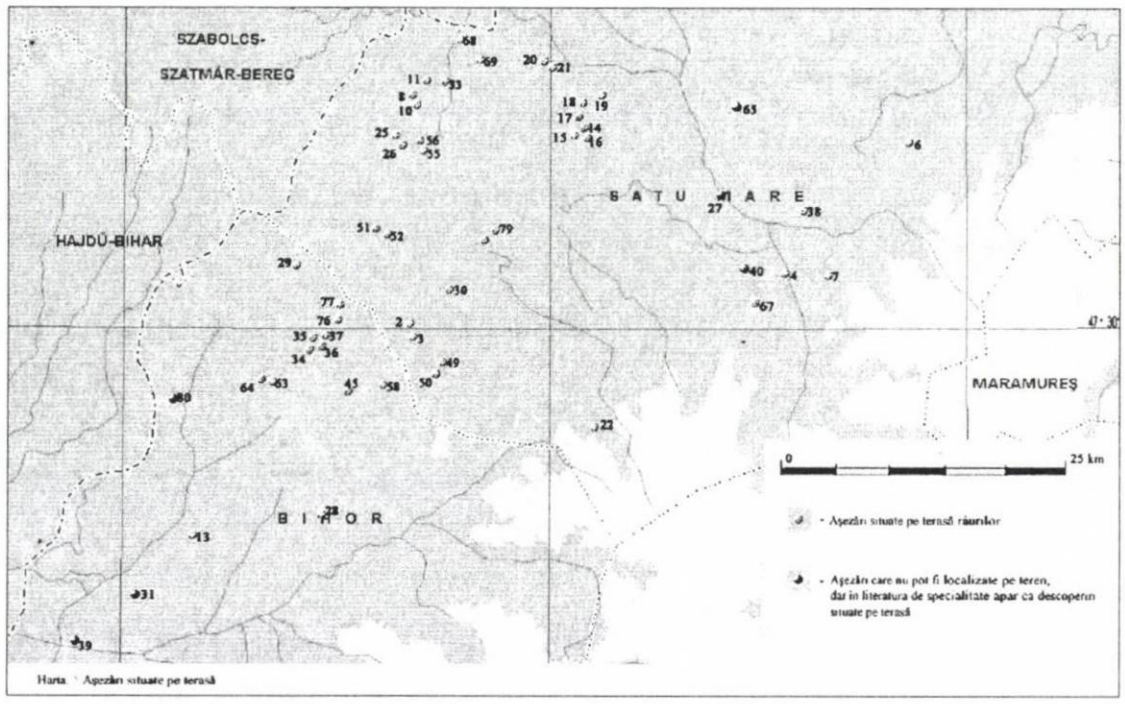

Harta 6 - Aşezări situate pe terasă

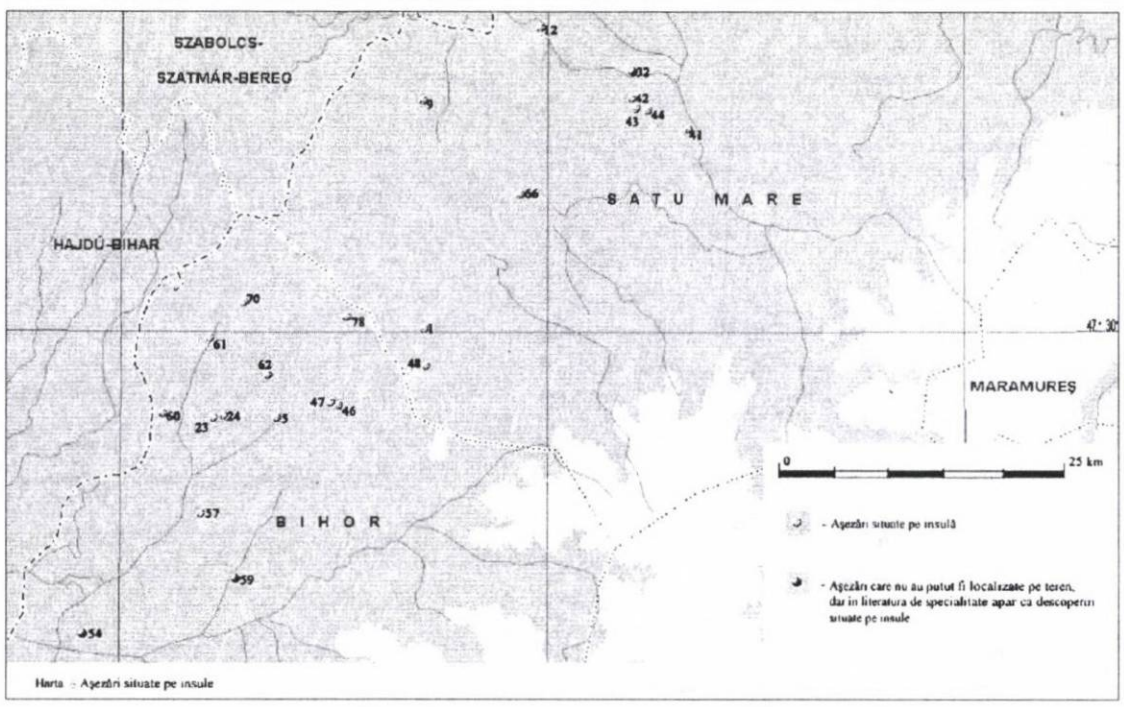

Harta 7 - Aşezări situate pe insule

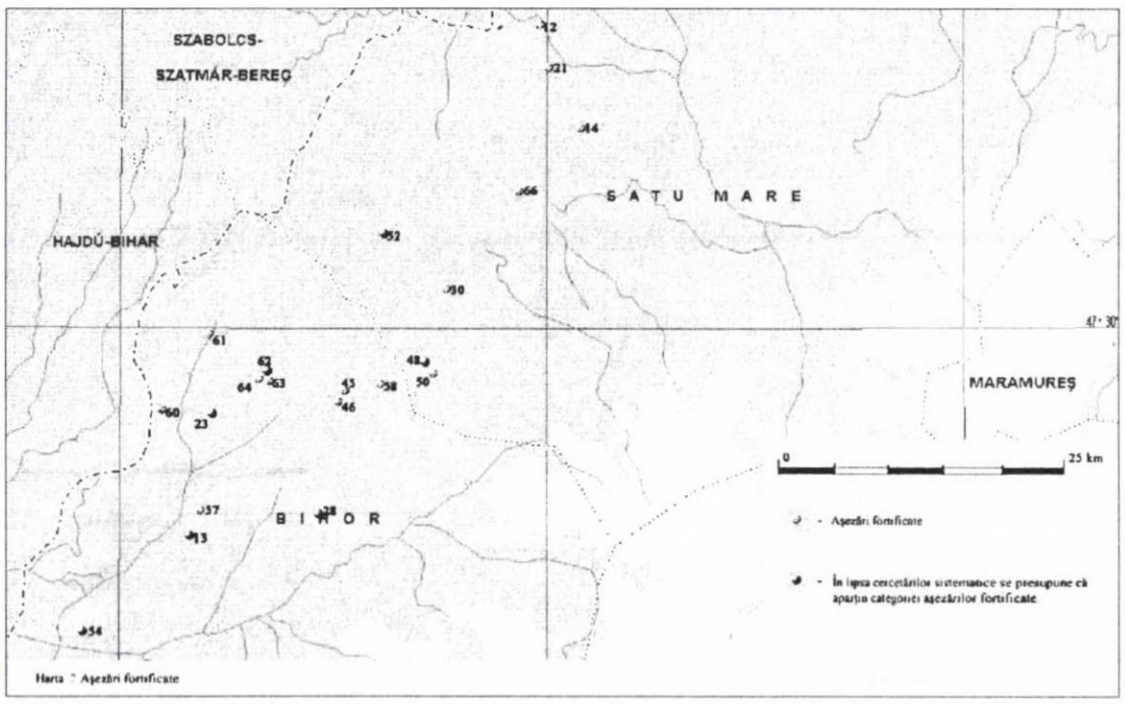

Harta 7 Aşezări fortificate

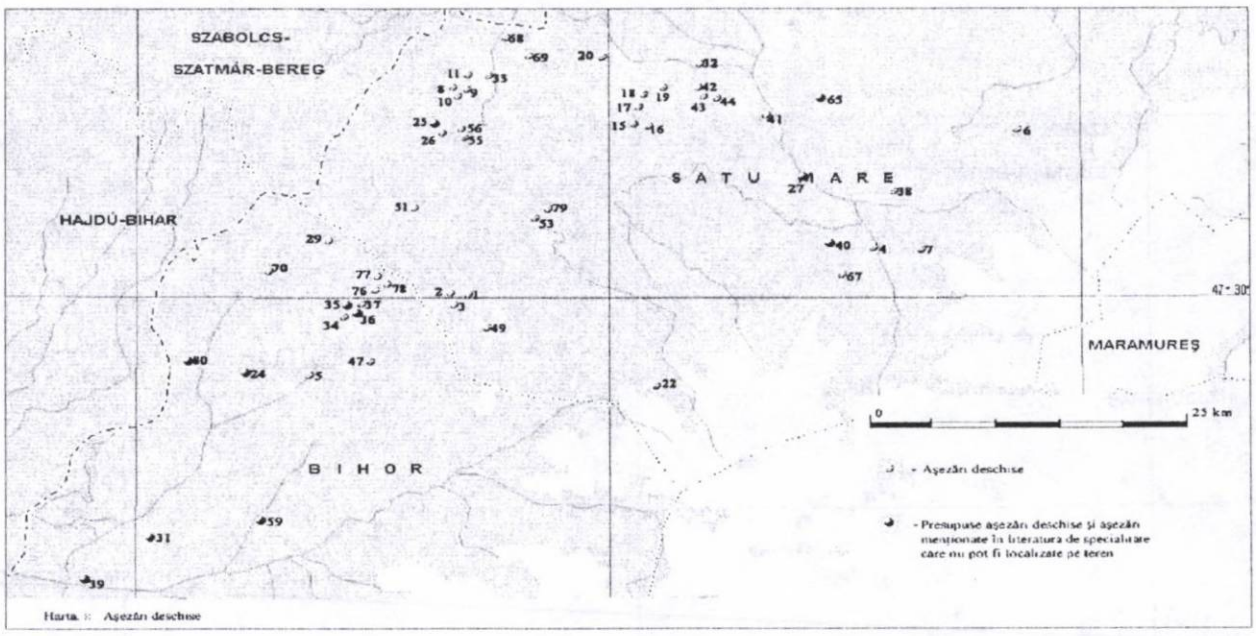

Harta 1: Aşezări deschise

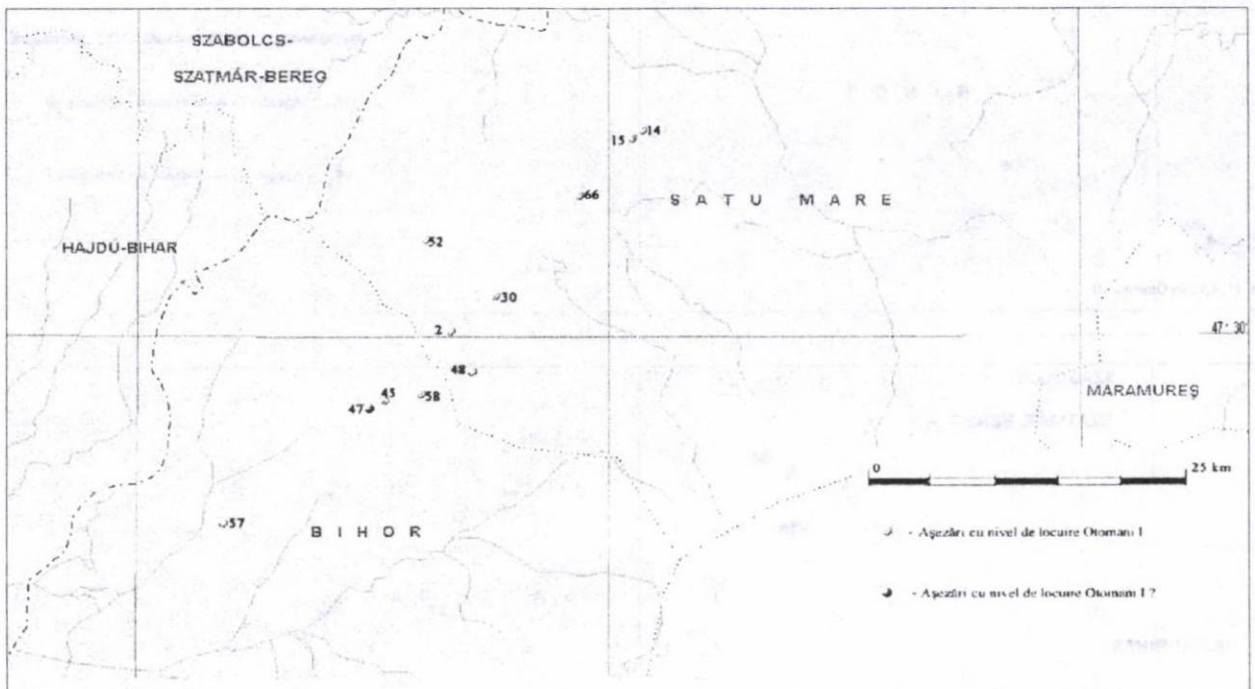

Harta 2: Aşezări Otomani I

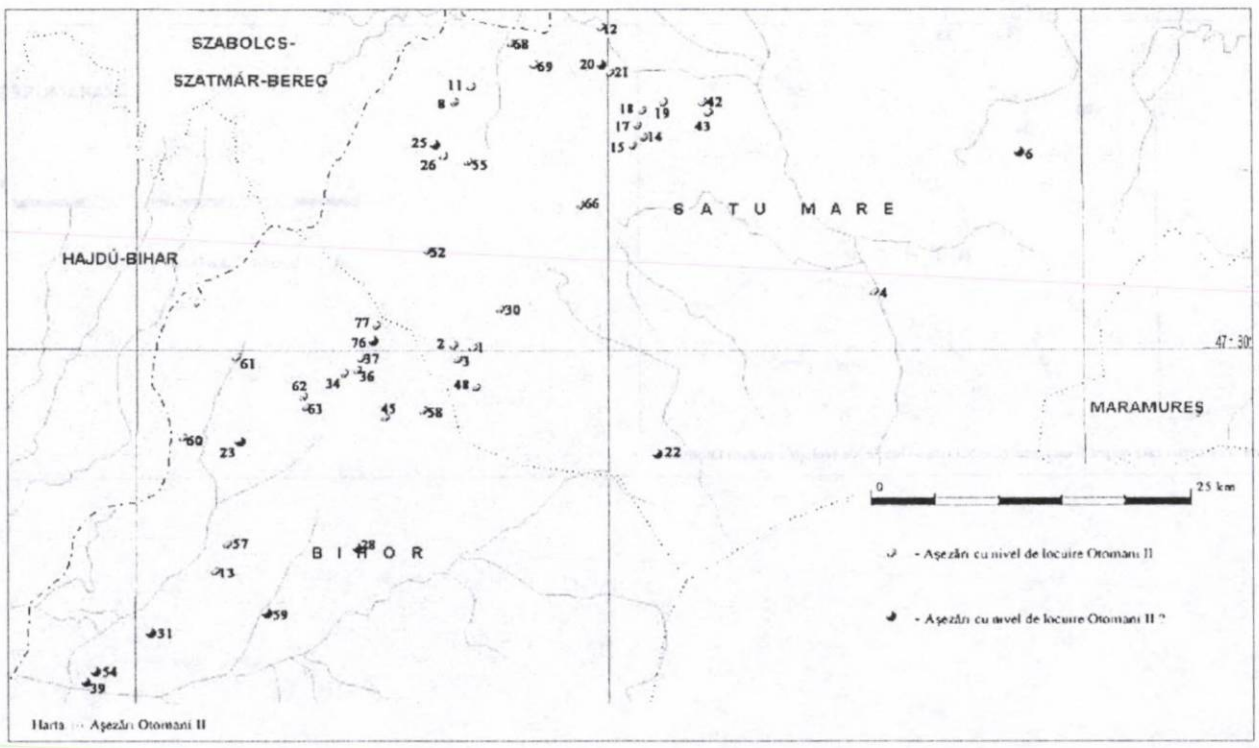

Harta 3: Aşezări Otomani II

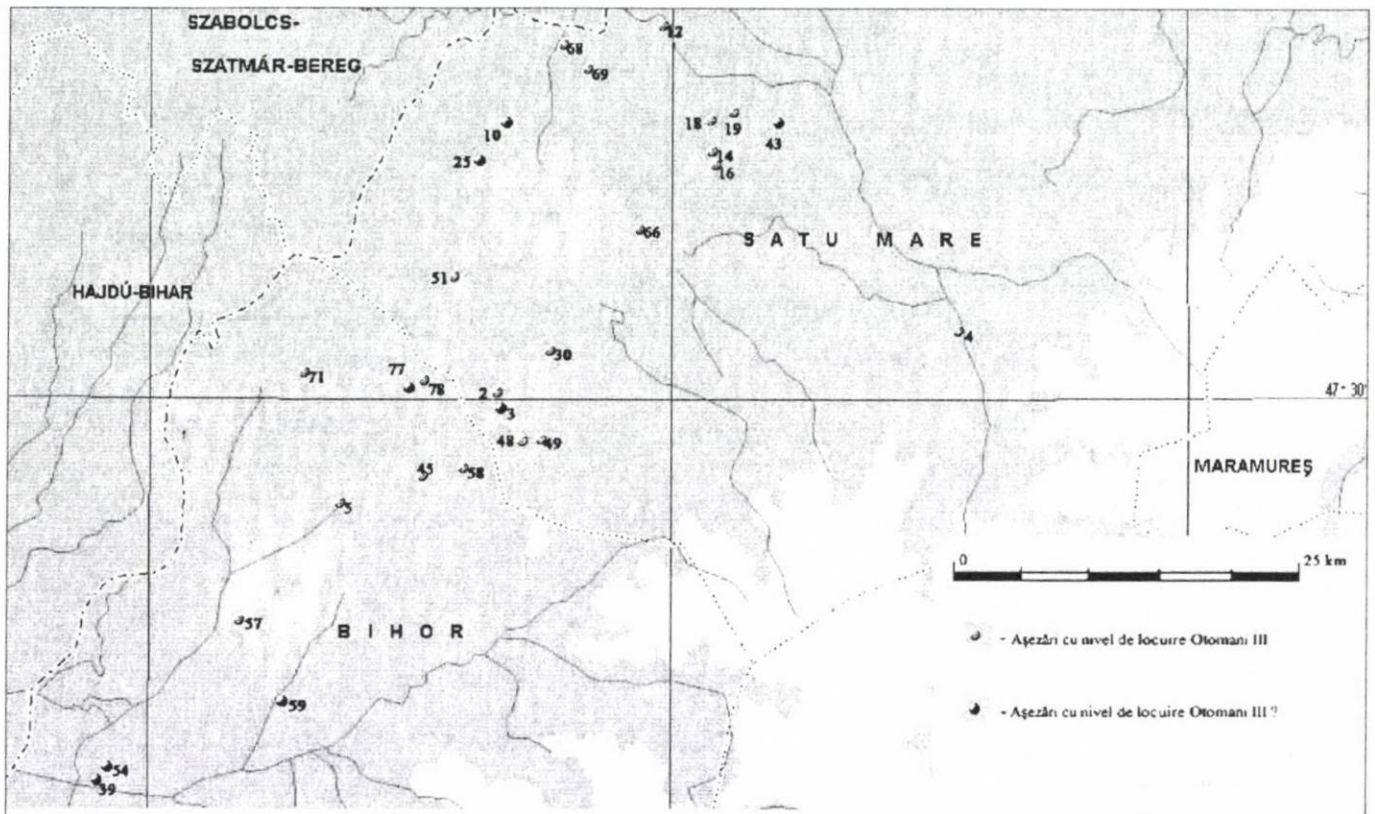

Harta. 11 Aşezări Otomani III

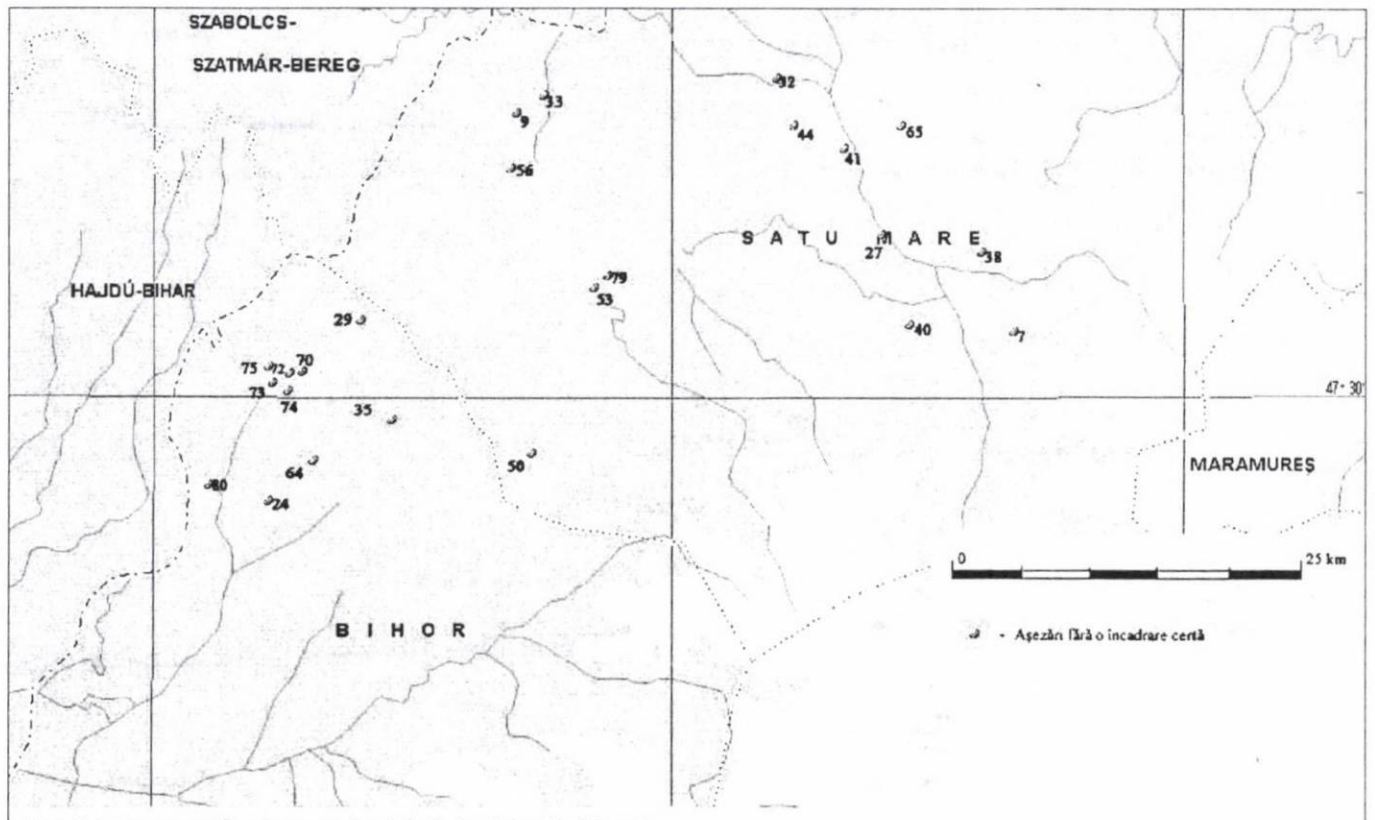

Harta. 12 Aşezări care nu pot fi incadrate cu exactitate in fazele de evoluţie a culturii Otomani

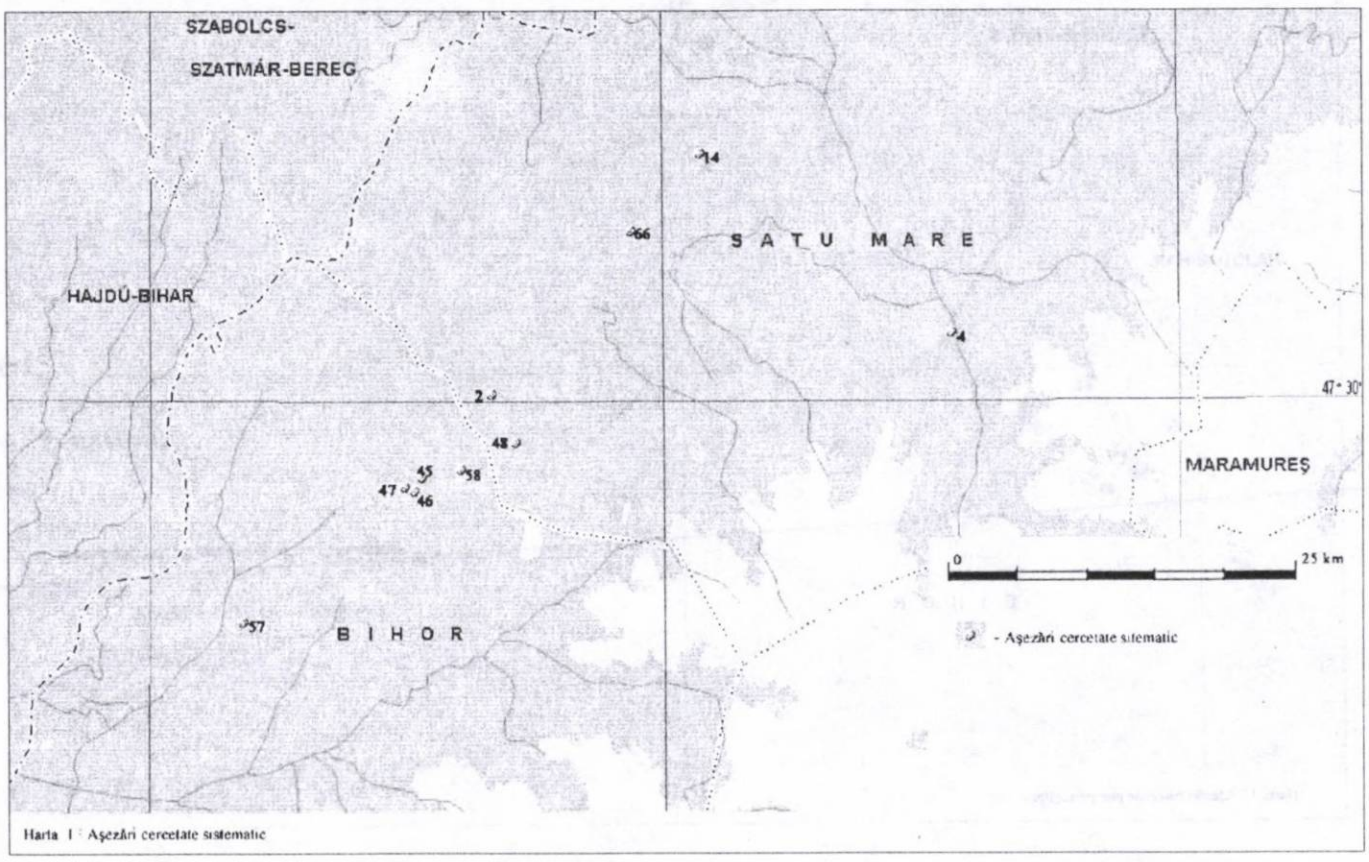

Harta 1 - Aşezări cercetate sistematic

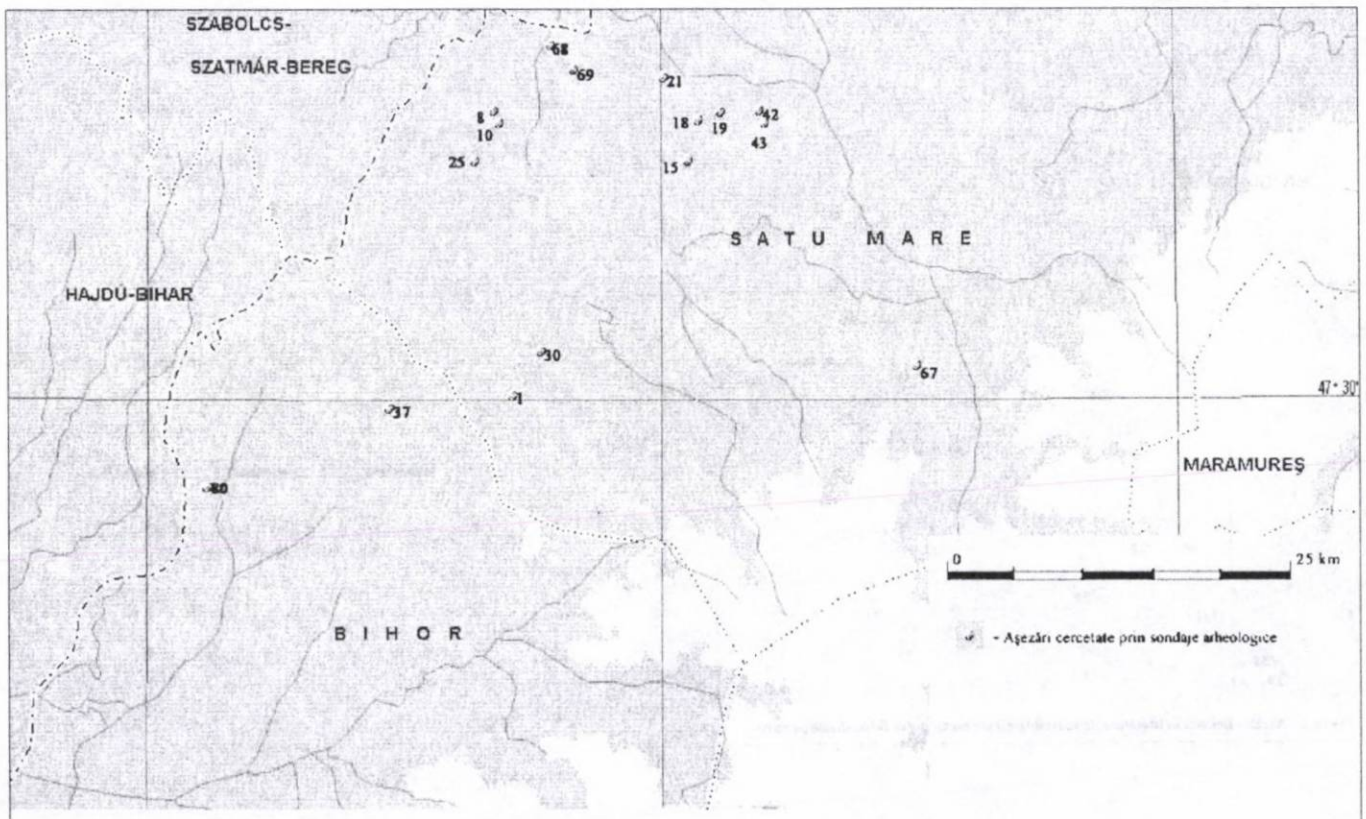

Harta 14 Aşezări cercetate prin sondaje arheologice

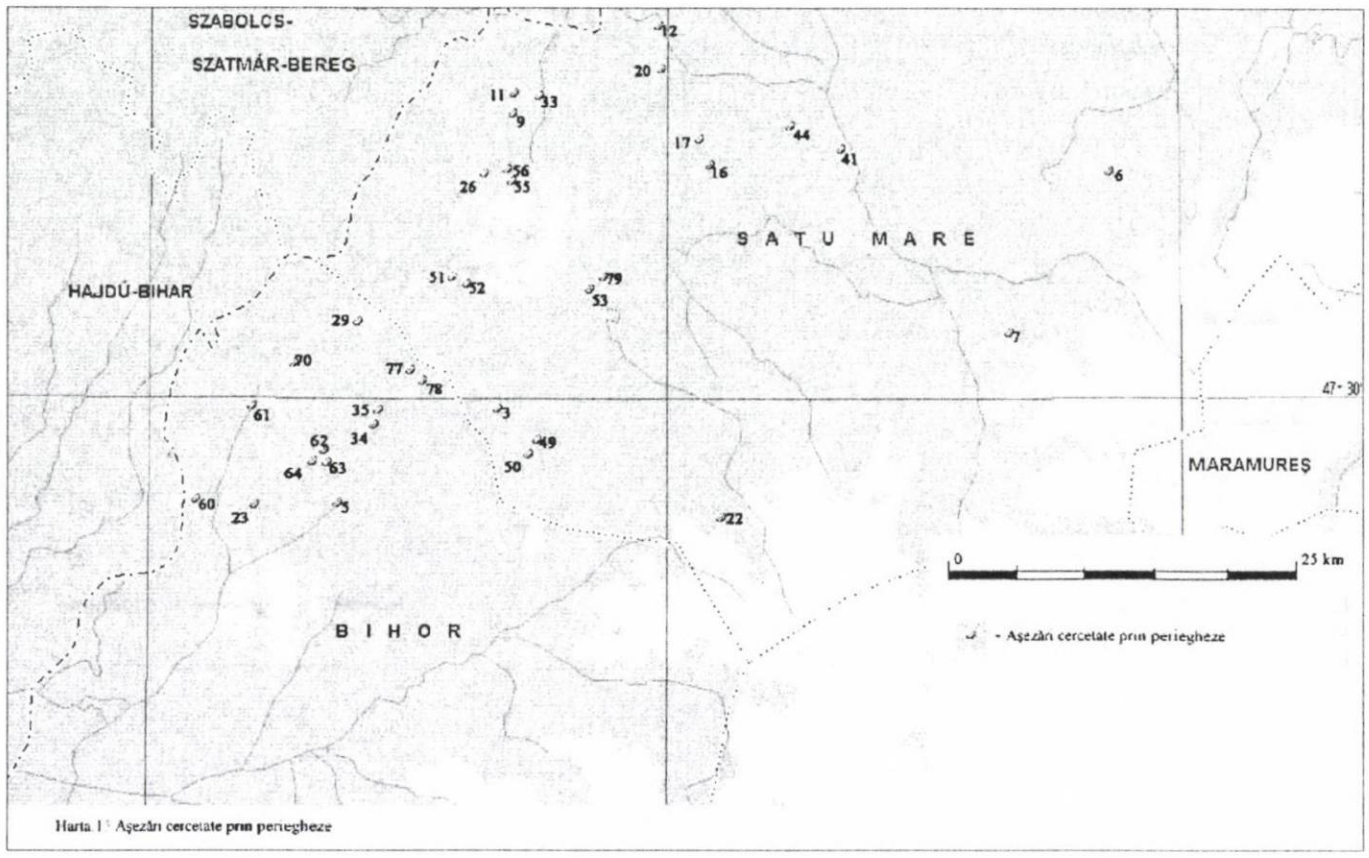

Harta 1: Aşezări cercetate prin periegheze

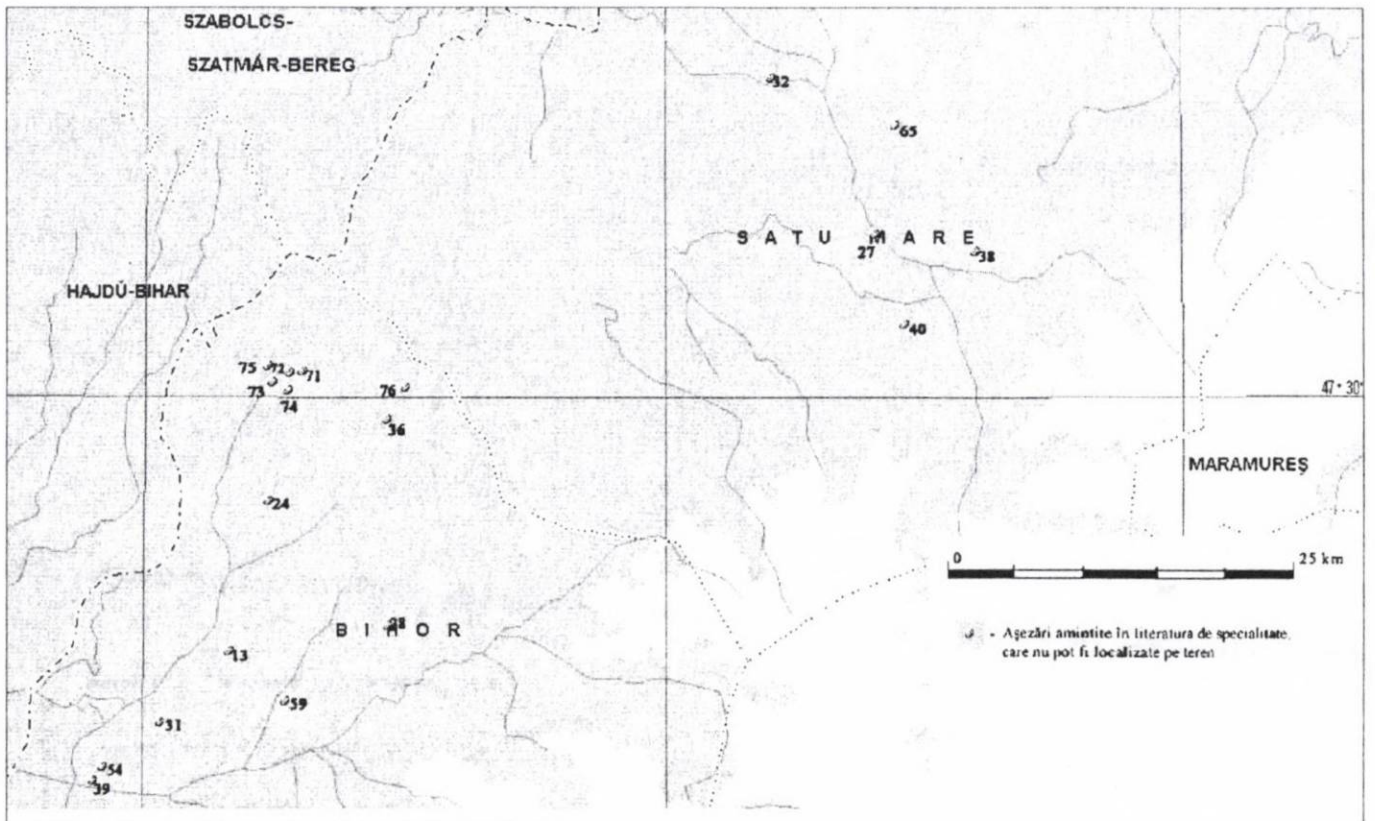

Harta 1: Aşezări amintite în literatura de specialitate, care nu au putut fi localizate pe teren

Câteva consideraţii privind stadiul cercetării culturii Suciu de Sus şi a grupului Lăpuş

Dan POP

Îndeobşte prin *stadiul cercetărilor*, aşa cum rezultă din literatura arheologică din România, se înţelege *trecerea în revistă* şi/sau sintetizarea cunoştinţelor arheologice acumulate până la un moment dat. Poate fi vorba fie de o epocă, fie de o cultură arheologică (grup sau aspect cultural, stil ceramic etc.) cu toate elementele ce ţin de definirea acesteia (arie de răspândire, habitat, practici funerare etc.), sau cu unul ori câteva dintre aceste elemente. De cele mai multe ori însă stadiul cercetărilor se rezumă la o simplă enumerare a noilor şi vechilor descoperiri cunoscute din literatură şi/sau inedite, fără o evaluare critică a datelor din literatură din care să rezulte valoarea informaţiilor pe care se construiesc teorii, ipoteze de lucru şi se trag concluzii[1].

Câteva chestiuni ce ţin de cantitatea şi calitatea informaţiilor de care dispunem privind cultura Suciu de Sus şi grupul Lăpuş le vom discuta în rândurile ce urmează.

A. Consideraţii preliminare[2]

1. Cultura Suciu de Sus

Acum 120 de ani, în anul 1886, J. Hampel publica pentru prima oară un vas, cu locul descoperiri neprecizat, caracteristic culturii Suciu, aflat în colecţia Muzeului Naţional de la Budapesta. Din anul 1887 sunt cunoscute primele informaţii referitoare la investigaţiile arheologice desfăşurate de D. Teleki şi J. Szendrei, în localitatea Suciu de Sus / Felsőszőcs (judeţul Maramureş), în punctele "Poduri" şi "Troian", unde au fost investigate o necropolă plană şi una tumulară. La începutul secolului XX, M. Roska continuă cercetările de la Suciu de Sus şi Lăpuş şi foloseşte pentru prima dată în 1940 denumirea de "ceramică de tip Felsőszőcs" / Suciu de Sus. Descoperirile din Ucraina sunt reunite sub numele Stanovo, localitatea unde în 1931 fraţii Zatlukál au cercetat o necropolă plană de incineraţie.

În cei mai bine de 100 de ani trecuţi de la debutul cercetărilor, săpăturile arheologice au relevat faptul că siturile Suciu sunt răspândite în zona de câmpie din sud-estul Slovaciei, sud-vestul Ucrainei (Ucraina Transcarpatică), nord-estul Ungariei şi nord-vestul României. La cercetarea acestor situri au contribuit arheologi ca J. şi E. Zatlukál (Stanovo), J. Jankovich (Diakovo), F. M. Potuschniak (Beregovo, Čopivcy, Diakovo, Holmci, Kliaceanovo, Lochovo), E. A. Balaguri (Cepa, Diakovo) şi mai recent J. Kobal' şi V. Vasiliev (Solotvino) pentru Ucraina Transcarpatică; K. Andel (Budkovce), S. Demeterová (Zemplinske Kopčany), J. Vizdal (Vel'ke Raskovce, Zemplinske Kopčany) pentru Slovacia orientală; T. Bader (Boineşti, Culciu Mare, Culciu Mic, Medieşu Aurit), C. Kacsó (Copalnic Mănăştur, Lăpuşel, Oarţa de Jos, Oarţa de Sus, Vad) şi L. Marta (Lazuri, Petea) pentru nordul României; K. Almássy, E. Istvánovits (Csengersima) pentru Ungaria estică.

Din cele circa 215 staţiuni cunoscute până în acest moment doar cea de la Boineşti este fortificată, celelalte fiind deschise. Aşezările mai intens cercetate sunt cele de la Boineşti, Culciu Mare "Sub Grădini", Diakovo "Ferma" şi "Virágvár", Medieşu Aurit "Şuculeu", Oarţa de Jos "Vâlceaua Rusului", Oarţa de Sus "Oul Făgetului". Săpăturile arheologice din necropolele şi mormintele plane de la Suciu de Sus, Stanovo, Zemplinske Kopčany, Brakovce, Budkovce, Lastovce, precum şi din cele tumulare de la Suciu de Sus „Troian", Medieşu Aurit au relevat faptul că defuncţii erau incineraţi, fie cu cenuşa depusă în vase – urne – întregi sau fragmentare, acoperite la rândul lor cu străchini sau castroane depuse cu gura în jos, fie cu resturile cinerare lăsate pe vatra de incineraţie.

În urma cercetărilor arheologice a rezultat o mare cantitate de "ceramică de tip Felsőszőcs" uşor de recunoscut după motivele ornamentale redate prin excizie şi nu numai. Formele cel mai ades întâlnite sunt: *oalele* cu corpul bitronconic, gâtul conic, marginea evazată, fundul drept; torţile mici tubulare (câte două sau câte patru) pot fi aşezate pe gât, la baza acestuia, pe umărul vasului sau pe diametrul maxim; *cănile* de diferite dimensiuni, cu corpul bitronconic sau sferic, gâtul conic, toarta în bandă nu depăşeşte marginea; exemplarele mici pot avea fundul drept sau picior circular; *ceştile* cu corpul bitronconic sau sferic, marginea răsfrântă spre exterior, fundul drept; toarta în bandă supraînălţată; *străchinile* cu marginea evazată, cel mai adesea cu o toartă mică în bandă situată sub aceasta; cu fundul drept sau cu picior inelar; străchini tronconice cu pereţii rotunjiţi terminaţi cu marginea dreaptă sau uşor trasă spre interior, fundul drept, nu au torţi; străchini tronconice, cu gât scurt, locul unde acesta se îmbină cu corpul este rotunjit, marginea mult evazată şi teşită oblic spre interior; *castroanele* cu forma corpului bitronconică sau sferică, marginea evazată, sub aceasta aflându-se o toartă, fundul drept; *vasele vatră* (pyraunoi) de diferite forme; vasele *rython; vasele în formă de sac* de diferite dimensiuni, cu corpul mai mult sau mai puţin bombat, marginea evazată sau dreaptă,

---

[1] Pentru un altfel de *stadiu al cercetării* însoţit de o critică a izvoarelor la: Oanţă-Marghitu 2003 şi Motzoi-Chicideanu 2004.

[2] Pentru bibliografia Suciu de Sus şi Lăpuş vezi în mod special Kacsó 2003a, 105-181; Kacsó 2005b, 436-443.

fundul drept; unele au sub buză sau trasă din ea două torţi tubulare; *tipsii* cu corpul scund, pereţii drepţi, marginea dreaptă sau rotunjită, fundul drept şi secţiunea plan-ovală; *strecurătorile* de diferite forme: în formă de oală, de pahar şi de tigaie; *capacele* conice sau plate cu un buton de prindere sau cu mâner circular.

Vasele sunt decorate cu *motive în relief:* brâuri alveolate sau crestate, aplicate cu precădere pe tipurile făcute din pastă grosieră, de obicei sub buză. Reprezentări zoomorfe stilizate sunt întâlnite pe vase de diferite dimensiuni dispuse sub torţi; *striurile* se întâlnesc foarte frecvent pe vasele din pastă grosieră şi acoperă cel mai adesea întreaga suprafaţă a vaselor; prin *incizie* sunt realizate motive ca: spirale cu cârlig, spirale false, simple sau înlănţuite; linii incizate sau mici şănţuleţe, succesiuni de linii verticale sau semicirculare; iar prin *excizie* sunt redate spirale simple sau combinate în şiruri, linii în zig-zag, cercuri mari şi mici, cercuri concentrice, motive vegetale. Această tehnică de ornamentare, realizată prin scobirea unor părţi din suprafaţa vasului a fost pusă în legătură cu ornamentarea lemnului şi anume transpunerea în lut a unor motive executate pe lemn; *canelurile* se întâlnesc destul de rar şi sunt prezente îndeosebi pe ceşti, căni şi castroane ele fiind aşezate pe pântecul vaselor în poziţie oblică.

Există o mare varietate de motive ornamentale, redate prin diferite tehnici, mai cu seamă prin excizie, care însă nu caracterizează întreaga arie de răspândire a culturii. De exemplu excizia şi decorul realizat cu ajutorul striurilor nu sunt cunoscute în estul Slovaciei şi sunt prezente într-un număr destul de mic în Ucraina şi estul Ungariei, aici fiind însă foarte bine reprezentată ceramica incizată.

O dată cu creşterea numărului descoperirilor şi implicit a materialului arheologic au apărut şi o serie de încercări de împărţire în etape, pornindu-se *exclusiv de la decorul vaselor* şi de la *tehnica* în care acesta este redat pe vase. T. Bader deosebeşte trei etape în dezvoltarea culturii Suciu: prima denumită "faza Mediesu Aurit", după tumulul cercetat în această localitate, este caracterizată prin prezenţa ceramicii decorate prin incizie şi este datată în perioada Reinecke B_1 şi considerată contemporană cu Otomani II şi Wietenberg II. În cea de-a doua fază, denumită "faza Culciu Mic", se observă că, alături de incizie, apar în număr mic şi vase ornamentate prin excizie. Descoperirea în aşezarea de la Culciu Mic a unei valve de tipar pentru pandantivi în formă de semilună şi a unei brăţări la Boineşti au permis datarea acestei faze în perioada Reinecke C. În faza a treia, denumită "Culciu Mare" după aşezarea din această localitate din punctul "Sub grădini", considerată şi faza clasică a culturii, se remarcă în special prezenţa ceramicii ornamentate prin excizie. Această fază a fost datată pe baza unor obiecte de bronz din aşezare, în perioada Reinecke D. Acelaşi autor revine în articolul din 1979 asupra datării primei faze, datând-o în bronz A_2-B.

Pentru o împărţire în două faze s-a pronunţat C. Kacsó care, constatând sensibilele asemănări dintre primele două faze stabilite de T. Bader, le reuneşte într-una singură, pe care o numeşte Suciu de Sus I. Această fază se caracterizează prin ceramică striată şi incizată (Culciu Mic, Boineşti, Giuleşti, Seini, Bîrsana "Cetăţuia" şi Sarasău "Moară"). Pentru datarea ei au fost luate în considerare tiparul de la Culciu Mic şi brăţara de la Boineşti şi a fost datată în perioada Reinecke B_1. Pe baza observaţiilor din aşezarea de la Oarţa de Jos, unde un strat Wietenberg II este suprapus de un strat Suciu I, iar în conţinutul depozitului de vase de la Valea lui Mihai (Otomani III) există vase Suciu timpurii, C. Kacsó a propus sincronismul fazei Suciu I cu Wietenberg III şi Otomani III. Faza a doua, în care apar elemente incizate-excizate, este datată în zona Maramureşului şi Lăpuşului în perioada Reinecke B_2-C.

Recent, cu prilejul publicării unor noi materiale din aşezarea de la Căşeiu, Fl. Gogâltan consideră că artefactele ieşite la lumină în această staţiune nu pot fi încadrate în nici una din etapele până acum definite lăsând să se înţeleagă existenţa unei faze post Suciu II şi anterioară fazei Lăpuş I. O parte a materialelor considerate iniţial ca fiind Suciu sunt astăzi atribuite grupurilor Berkesz şi Lăpuş. Autorii care au deslusit cele două grupuri sunt de părere că ele s-au născut din cultura Suciu, că mai păstrează o serie de caracteristici ale acesteia, dar că alături de acestea apar şi elemente noi care la diferenţiază. În funcţie de momentul *naşterii* celor două grupuri se datează şi sfârşitul culturii Suciu de Sus cândva pe parcursul bronzului târziu.

2. Grupul Lăpuş

Primele cercetări desfăşurate în necropola tumulară de la Lăpuş (jud. Maramureş), datează de la finele secolului XIX şi au în prim plan aceeaşi protagonişti: J. Szendrei (în anul 1890) şi D. Teleki. Săpăturile arheologice au fost reluate în 1961, ele continuând cu câteva întreruperi şi astăzi. În această perioadă au fost cercetate 25 de movile - M. Rusu şi I. Ordentlich trei, iar C. Kacsó 22 movile - situate în diferite puncte pe terasa Podanc. În urma acestor cercetări C. Kacsó a deosebit trei tipuri principale de practici funerare în cadrul tumulilor: 1. cu vetre de incineraţie deasupra cărora se ridicau movilele; 2. cu vetre de incineraţie şi depuneri de resturi arse; 3. cu depuneri de resturi arse. În cazul primelor două tipuri resturile umane incinerate erau depuse fie în urnă, fie erau lăsate pe vatră. Din movilele tipului trei lipsesc, cu o singură excepţie, resturile cinerare umane, fiind însă prezente în unele cazuri oase calcinate de animale.

Ceramica precum şi obiectele de metal descoperite au stat la baza definirii celor două faze evolutive propuse de acelaşi cercetător. Prima dintre acestea se caracterizează prin practicarea ritului incineraţiei în urnă sau cu cenuşa pe vatră (tipul 1 şi 2), ceramica fiind reprezentată prin vasele pântecoase "de tip Lăpuş" cu marginea evazată, gâtul conic sau cilindric şi corpul tronconic, ornamentate cu motive incizate-excizate. Aceste vase au pe diametrul maxim patru proeminenţe zoomorfe sau falice realist redate. Străchinile cu marginea evazată, corpul uşor arcuit şi o toartă mică sub margine sunt ornamentate folosindu-se aceeaşi tehnică dar sunt folosite mai cu seamă motive spiralice. Alături de acestea întâlnim şi ceşti scunde cu corpul bitronconic, gâtul scurt şi drept cu marginea rotunjită şi torţi supraînălţate; oale, vase vatră, capace etc. În movilele fazei a II-a (tipul 3) sunt prezente vase pântecoase ornamentate prin canelare şi dublu colorate, roşii în interior şi negre în exterior.

Desigur că alături de aceste tipuri ceramice și motive decorative există și altele, unele comune ambelor faze Lăpuș, iar altele similare cu cele întâlnite în cultura Suciu de Sus, cum ar fi spre exemplu ceramica ornamentată cu striuri etc. Prima fază este datată nu mai târziu de Bronzul târziu 2 și este contemporană cu faza finală a culturii Suciu, iar începutul celei de-a doua faze în Bronzul târziu 3.

Grupul Lăpuș este cunoscut datorită descoperirilor funerare cu morminte tumulare: Lăpuș – necropola tumulară, Bicaz "Togul Nemților" iar mai nou, C. Kacsó include necropola tumulară de la Suciu de Sus "Troian" tot în acest grup; complexe funerare: Lăpuș "Gruiul Târgului" și Libotin și așezările de la Lăpuș "Arini", Oarța de Sus "Oul Făgetului" și "Făget", Suciu de Sus "Pe șes" etc. La Oarța de Sus "Oul Făgetului" a fost surprinsă stratigrafic succesiunea fazelor Lăpuș I - Lăpuș II care vine astfel să confirme stratigrafia orizontală stabilită pentru necropola de la Lăpuș.

Recent B. Teržan, pornind de la materialul ilustrat precum și de la mențiunile din literatură[3] a deosebit trei grupări în cadrul necropolei tumulare de la Lăpuș. Primului grup îi sunt atribuite mormintele (cu cenușa risipită) din partea vestică a necropolei, în al căror inventar se găsesc vase pântecoase de tip Lăpuș și străchini ornamentate cu incizie-excizie în asociere cu arme de bronz și piese de aur. În opinia autoarei acestea ar aparține unor bărbați – războinici. Cel de-al doilea grup a fost distins în partea sud-estică a necropolei fiindu-i caracteristice mormintele în urnă, vasele canelate, străchinile ornamentate cu incizie-excizie și podoabele de bronz și sunt considerate morminte de femei. Cea de-a treia grupare, situată în nord-estul necropolei ar aparține unor persoane care aveau legătură cu activitatea metalurgică. În tumulii acestei grupări nu s-au descoperit oase umane - probabil cenotafe – dar s-au găsit oase de animale, numeroase fragmente ceramice, chirpic, tipare de piatră, obiecte de metal ce pot fi puse în legătură cu activitatea metalurgică. Autoarea consideră că necropola a fost utilizată în etapele Hänsel SD I și probabil și Ha A1.

3. Din punctul meu de vedere modul în care a fost prezentată și este cunoscută în acest moment cultura Suciu de Sus pentru aria vestică - Ungaria[4] - nu mai poate fi astăzi susținut. De asemenea numeroasele confuzii și neclarități privind câteva din siturile Suciu din Ucraina[5] m-au determinat să iau în considerare, până la clarificarea situației, numai o parte a descoperirilor Suciu de Sus și anume cele din Transilvania.

4. Există mai multe (47) situri, relevate mai cu seamă datorită cercetărilor de suprafață sau descoperirilor întâmplătoare, în care au apărut deocamdată doar elemente comune culturii Suciu și grupului Lăpuș cum ar fi ceramica ornamentată cu striuri și în consecință ele nu pot fi cu *certitudine* atribuite cultural. Totodată avem mai mult de jumătate (94) de situri din care nu avem nimic publicat. Acestea sunt câteva din motivele pentru care prezentul catalog al descoperirilor conține deopotrivă situri Suciu și Lăpuș, în ordine alfabetică și nu ordonate cultural (harta 5).

5. Siturile

Recent C. Kacsó a publicat un nou repertoriu ce cuprinde 186 de puncte[6] acesta fiind al cincelea repertoriu pentru cultura Suciu din spațiul transilvănean[7] și primul în care apar examinate împreună descoperirile Suciu de Sus și Lăpuș. Sunt totodată amintite cele mai importante așezări și descoperiri funerare cu elementele care le caracterizează: locuințe, vetre, rit și ritual funerar, precum și referiri le ceramică, obiecte de lut ars, piese de metal etc.

5.1. La baza aprecierilor noastre din acest studiu stă un catalog cu 183 de puncte (harta 1) și 186 de stațiuni[8] - așezări, descoperiri funerare, descoperire izolată[9], depunere cultică (?) în peșteră, descoperiri cu caracter neprecizabil – atât Suciu de Sus (106) cât și Lăpuș (33), precum și stațiuni care nu au fost și nu pot fi deocamdată atribuite nici uneia dintre cele două (47).

5.2. Pentru atribuirile culturale (harta 6) mi-am exprimat opțiunea în funcție de elementele caracteristice fiecărei faze de evoluție precizate în literatură, în situațiile în care există material arheologic ilustrat precum și atunci când artefactele sunt inedite dar am beneficiat de descrierea lor.

---

[3] Cu excepția celui din teza de doctorat a lui C. Kacsó.

[4] Kalicz 1960; Kovács 1966-1967, 27-58; Kemenczei 1963, 182-183; Kemenczei 1984, 28-39.

[5] Balaguri 1974; Balaguri 1976; Balaguri 1990; Balaguri 2001.

[6] Kacsó 2003a, 134-141; anexa 1 cuprinde o listă cu 185 de puncte la care se adaugă așezarea de la Oarța de Sus "Făget" menționată doar în text.

[7] Roska 1940; Bader 1972; Bader 1978; Bader 1979; Kacsó 2003a.

[8] În așezările de la Oarța de Sus "Oul Făgetului", Oarța de Jos "Vâlceaua Rusului" și Petea "Vamă" există deopotrivă etape de locuire Suciu și Lăpuș.

[9] O ceașcă a fost descoperită de un elev, pe malul Someșului, în zona ștrandului "Someș" din Satu Mare. Cum nu se face nici o precizare la contextul descoperirii și nici privind existența altor obiecte care ar fi putut însoți ceașca, considerăm că este o descoperire izolată. Faptul că ceașca a fost găsită aproape întreagă, doar toarta este ruptă din vechime, ar putea fi un argument în favoarea atribuirii ei unui mormânt.

Când nu există nici una nici alta am păstrat atribuirile autorilor (harta 5). Rezultatele acestui demers trebuie privite cu precauţie din pricina faptului că atribuirile culturale nu sunt unitare.

5.3. Nu mai apar în lista noastră şapte situri menţionate de C. Kacsó şi anume: Ariniş "Dealul Baronului" după părearea mea acelaşi cu cel de la "Mocira"[10], doar că localnicii folosesc două toponime diferite pentru parcelele de teren pe care se întinde aşezarea; fragmentul ceramic găsit la Ciolt "Arinde" este în poziţie secundară[11]; aşezarea de la Doh "Izvoare" aparţine grupului Cehăluţ, între materialele aparţinând acestui grup existând şi câteva importuri Suciu de Sus II[12]; în opinia mea fragmentele ceramice găsite la Lăpuş în punctele: „Mlacă / Sub Mlacă", „Tinoasa", „Gura Tinoasei" sunt grupări ce ţin de necropola tumulară, iar „Răstoci" de aşezarea din punctul "la Arini". Există fără indoială motive pentru care staţiunea de la Săpânţa[13], mai demult menţionată în literatură, nu mai este amintită de C. Kacsó în acest din urmă repertoriu şi prin urmare nu o vom include nici noi în lista noastră.

5.4. Au fost adăugate descoperirile de la Livada, Odoreu, Poienile de sub Munte şi Sarasău "După ştrec".

5.5. Câteva chestiuni ce ţin de descoperirile şi cercetările arheologice făcute la finele secolului XIX sau la începutul celui următor, cum ar fi cele legate de identificarea lor pe teren sau de atribuire a materialului arheologic unuia sau altuia dintre aceste situri este, dacă nu imposibil, foarte dificil de realizat astăzi. M. Roska menţionează în localitatea eponimă mai multe puncte în care au fost găsite artefacte Suciu de Sus: "Tabăra"[14], "Şesu" şi "Valea Groşilor"[15]. Aceste denumiri topografice nu se mai regăsesc astăzi în tradiţia orală a locuitorilor din zona respectivă şi în consecinţă datele mai vechi nu pot fi corelate cu cercetările mai noi. Nu poate fi deci exclusă posibilitatea ca acelaşi sit arheologic să poarte două nume în funcţie de perioada când s-a desfăşurat cercetarea. Din aceste motive cele trei descoperiri nu se regăsesc în lista noastră. Punctul "Poduri" din aceeaşi localitate credem că trebuie pus în legătură cu "Poduri pe coastă"[16].

5.6. Rezultatele prospecţiunii din 2005 de la Sighetu Marmaţiei "Cămara Cireghii" nu confirmă existenţa în acest loc a unei necropole tumulare menţionată în literatură[17].

5.7. Prezenţa sitului de la Căprioara în repertoriul culturii Suciu de Sus trebuie privită cu rezerve. Deocamdată din materialul ilustrat reiese o mai mare apropiere de prima fază a culturii Suciu - prezenţa ceramicii ornamentate cu striuri şi a spiralelor înlănţuite realizate din linii incizate duble - decât de faza a doua (după Lazarovici) sau B (după Boroffka) a culturii Wietenberg[18].

B. Caracterul descoperirilor, al cercetărilor şi modul de valorificare a materialului

I. Aşezări (harta 2-4; tabel 1-6). Din cele 186 de staţiuni, 169 (90,71 %) sunt aşezări ce pot fi clasificate astfel: 157 sunt aşezări deschise, 11 ţin foarte probabil tot de aşezările deschise şi o singură aşezare este fortificată, cea de la Boineşti. Majoritatea aşezărilor (102) au rămas cunoscute doar datorită cercetărilor de suprafaţă, în 55 s-au desfăşurat săpături arheologice, 6 provin din descoperiri întâmplătoare iar pentru alte 6 nu avem informaţiile necesare. Am avut în vedere, la evaluarea raportului dintre prospecţiuni şi descoperiri întâmplătoare pe de o parte şi săpături pe de altă parte, faptul că în unele aşezări care au mai multe etape de locuire din epoci diferite, cum sunt cele de la Căşeiu sau Nadiş "Buia Mitrului"[19], săpăturile iniţiale nu au vizat aşezările din epoca bronzului. Este dificil de spus, în lipsa datelor, dacă aceste săpături au urmărit ulterior şi cercetarea aşezărilor din epoca bronzului ori s-au limitat doar la studierea epocilor romană sau medievală, cum este cazul celor două staţiuni amintite anterior.

Materialul, ceramică în mod special, rezultat în urma diferitelor tipuri de cercetare a fost valorificat în 77 din cazuri (45,56 %), iar în 92 (54,43 %) dintre acestea este inedit. Raportul dintre

[10] Kacsó 2003a, 108 nr.1a şi b, 134 nr.8 şi 9. Autorul nu exclude posibilitatea ca materialele recoltate din cele două puncte să ţină de o singură aşezare.

[11] Kacsó 2003a, 109 nr.6b, 135 nr.37. Autorul crede că este posibil ca fragmentul să se fi aflat în poziţie secundară.

[12] Bejinariu–Lakó–Sana 2004, 111-131.

[13] Kacsó 1981a, 379.

[14] Roska 1942, 90-91 nr.78, 91; Kacsó 2003b, 50 nr.10.

[15] Roska 1940, 6-7 nr.9; după Kacsó 2003b, 50 nr. 11 "Valea Groşilor" şi "Şesu" ar putea fi identice cu punctul Troian.

[16] Kacsó 2003b, 47 nr.3; Kacsó 2003a, 140 nr.161.

[17] Ivanciuc 1990, 116-117.

[18] Lazarovici 1977, 35-37, fig. 1/3, 7, 9-14; 2/5; Kacsó 1987, 51 nr.7, 73; Boroffka 1994, 27-28 nr.97.

[19] În aşezarea de la Lazuri "Lubi tag" săpăturile sistematice desfăşurate începând cu 1993 au vizat şi aşezarea din epoca bronzului.

valorificarea artefactelor și modul de cercetare arată că 50,90 % din așezările în care s-au făcut săpături și 45,37 % din așezările găsite în urma prospecțiunilor și a descoperirilor întâmplătoare au materialele publicate.

Cantitativ raportul amintit mai sus se prezintă astfel: din cele aproximativ 2061 de vase sau fragmente ceramice ilustrate în literatură 1692 (82,09 %) provin din așezări. Dintre acestea 912 (53,90 %) provin din așezări cercetate prin săpături, 722 (42,67 %) din cercetări de suprafață și 58 (3,42 %) din descoperiri întâmplătoare.

În privința documentației de șantier avem însă o situație mai puțin favorabilă și anume: din cele 55 de săpături arheologice întreprinse doar 10 obiective (18,18 %) au publicate parțial și incomplet planurile generale, de sectoare, suprafețe sau secțiuni și profile etc., iar când acestea există, fie nu au săgeata care indică nordul, fie lipsește scara la care sunt reprezentate planurile:

1. Boinești "Coasta Boineștilor" [21] - are publicat planul general, un profil fără orientare și fără scară din campania 1970 (din două campanii diferite de săpături, ultima în 1970);
2. Cășeiu "Cetățele" [33] - pentru epoca bronzului un plan de sector și un profil la stadiul cercetărilor din 1995 (din 20 de campanii de săpături, ultima în 2001);
3. Culciu Mare "Sub grădini" [48] - cu planul general fără orientare și fără scară la stadiul cercetărilor din anul 1972 (din 19 campanii de săpături, ultima în 1988);
4. Culciu Mic "La gropi de siloz" [50] - cu planul general fără scară (o campanie de săpături) la stadiul cercetărilor din anul 1973;
5. Giulești "Valea Mestecăniș" [57] - un profil fără orientare din campania 1966 (ultima campanie din 1968);
6. Halmeu "Vamă" [63] - are planul general la stadiul din anul 2000 (două campanii de săpături, ultima din 2003);
7. Lăpușel "Ciurgău" [87] - are planul general la stadiul cercetărilor din 1993 (patru campanii de cercetări, ultima din 2000);
8. Medieșu Aurit "Cioncaș" [96] - are planul general, profile la secțiuni la stadiul cercetărilor din 1964 (două campanii de săpături diferite, ultima în 2003);
9. Medieșu Aurit "Șuculeu" [97] - plan general la nivelul anului 1966 (alte două campanii diferite în 1975 și 1996);
10. Petea "Vamă" [124] - cu planul unui sector și profilul acestuia din 1998 (altă campanie în 1999);

Pe lângă acestea mai dispunem de un profil - fără orientare - din așezarea de la Moftinu Mic unde nu au fost efectuate săpături arheologice, profilul fiind realizat cel mai probabil în urma îndreptării unuia din pereții excavați de constructor.

I. 1. Locuințe de diferite tipuri au fost găsite în câteva din așezările Suciu de Sus (cel puțin 46) și Lăpuș (probabil doar una la Petea "Vamă"). Cu observația că folosim „inedit" în cazul de față (de asemenea și pentru gropi, vetre și practici funerare) numai cu referire la documentația tehnică – planurile și profilele – și nicidecum la artefactele descoperite în interiorul lor amintim informațiile de care dispunem:

I.1.a. Locuințe de suprafață

1. Călinești "Rogoaze" [28] – una (inedit).
2. Culciu Mare "Sub grădini" [48] - 34 de locuințe (inedit).
3. Homorodu de Jos [65], neprecizat numărul (inedit).
4. Lazuri "Lubi Tag" [74] – două (inedit).
5. Lăpușel "Ciurgău" [87] – "mai multe" (inedit).
6. Medieșu Aurit "Șuculeu" [97] - patru locuințe (inedit).
7. Oarța de Jos "Vâlceaua Rusului" [111] - "mai multe" (inedit).
8. Petea "Vamă" [124] – "mai multe", din care una ce poate fi atribuită grupului Lăpuș[20] (inedit).
9. Vad "Poduri" [177] - "mai multe" (inedit).

I.1.b. Locuințe ușor adâncite / "Semibordeie"

10. Culciu Mic "La gropi de siloz" [50] - unul (inedit).
11. Giulești "Valea Mestecăniș" [57] - unul (inedit).
12. Lăpușel "Mociar" [90] – unul (inedit).
13. Oarța de Sus "Dealul Stremțului" [117]– unul (inedit).

[20] Marta 2005, 78, 80, pl.3/11-12.

I.1.c. "Locuinţe"

14. Medieşu Aurit "Cioncaş" [96], una (inedit)[21].
15. Oarţa de Sus "Oul Făgetului" [114], "locuinţe" (inedit).
16. Sâncraiu Silvaniei [146]; "mai multe" (inedit).

I.2. Vetre aşezate fie în interiorul locuinţelor fie în afara lor sunt atestate la:

1. Călineşti "Rogoaze" [28] - o vatră situată în partea nord-vestică a unei locuinţe de suprafaţă (inedit).
2. Culciu Mare "Sub grădini" [48] – patru vetre de foc deschise, dintre care una lângă locuinţa 4 cu dimensiunile de 0,95 x 0,70 m (inedit).
3. Oarţa de Jos "Vîlceaua Rusului" [111] – "mai multe" în locuinţe şi una deschisă (inedit).
4. Oarţa de Sus "Dealul Stremţului" [117] – două vetre deschise (inedit).
5. Petea "Vamă" [124] – "vetre" (inedit).
6. Sîncraiu Silvaniei [147] – "mai multe" locuinţe cu vetre de foc (inedit).
7. Tăuţii Măgherăuş [171] - o vatră (inedit).
8. Vad "Poduri" [176] - una într-o locuinţă şi "mai multe" deschise (inedit).
9. Vad "Ştiurdina" [177] - una deschisă (inedit).

I.3. Gropi de diferite forme şi dimensiuni întâlnim la:

1. Călineşti "Rogoaze" [28] - trei gropi din care una de formă circulară, cu diametrul gurii de 1,50 m (inedit).
2. Culciu Mare "Sub grădini" [48] – "mai multe" (inedit).
3. Halmeu "Vamă" [63] - o groapă cu plan şi profil.
4. Lazuri "Drumul Dorolţ" [75] – două gropi (inedit).
5. Lăpuşel "Ciurgău" [87] – "cîteva gropi" de mici dimensiuni (inedit).
6. Lăpuşel "Mociar" [90] – una circulară (inedit).
7. Medieşu Aurit "Cioncaş" [96] – "gropi" (inedit).
8. Moftinu Mic [101] – una necercetată în întregime cu profil, fără plan.
9. Oarţa de Sus "Oul Făgetului" [114] – o groapă îngustă (inedit).
10. Petea "Vamă" [124] – "gropi" (inedit).
11. Românaşi [136] – una (inedit).
12. Suciu de Sus "Pe Şes" [166] – două gropi (inedit).
13. Vad "Poduri" [176] – "mai multe" (inedit).

II. Descoperiri funerare (harta 2-4; tabel 1, 3-4, 6-8). Din cele 186 de staţiuni 9 (4,83 %) sunt descoperiri funerare sau cu caracter funerar ce pot fi clasificate astfel: necropole tumulare (3) şi morminte tumulare izolate (1), necropole plane (1), grupuri de morminte plane (1) şi morminte izolate plane (1) precum şi "complexe funerare" (2). O descoperire este cunoscută datorită cercetărilor de suprafaţă, iar în opt situri s-au desfăşurat săpături arheologice de mai mică sau mai mare amploare.

Artefactele ieşite la lumină în urma cercetărilor au fost valorificate în 8 cazuri (99 %), într-unul fiind inedite. Este vorba de circa 317 (15,38 %) fragmente ceramice din cele aproximativ 2061 de vase sau fragmente ceramice publicate; 307 (96,84 %) provin din siturile cercetate prin săpături, iar 10 (3,15 %) din cercetări de suprafaţă[22].

II.1. Necropolele plane.

Suciu de Sus "Poduri pe coastă" [161], 12-13 morminte de incineraţie în urnă, inedit.

II.2. Grupuri de morminte plane

Medieşu Aurit "La Leşu" [98], 2 morminte plane de incineraţie în urnă, din care unul distrus, inedit[23].

II.3. Morminte izolate plane

Suciu de Jos "Vârful carpănului" [160], un mormânt plan de incineraţie în urnă, inedit.

---

[21] Cu menţiunea că aceasta ar putea aparţine culturii Otomani.

[22] Alte 55 de fragmente ceramice sunt publicate din punctele Mlacă / sub Mlacă şi Tinoasa de la Lăpuş (Kacsó 2003a, 113 nr.14h, j, pl. 16/4-17; 17-18; 19/1-2; pl. 20). Din punctul meu de vedere acestea provin din tumulii distruşi de pe cuprinsul necropolei tumulare de la Lăpuş "Podanc".

[23] Din planul ilustrat la Dumitraşcu – Bader 1967, 43, fig. 21, lipsesc mormintele de epoca bronzului.

II.4. Necropole tumulare[24]

1. Bicaz "Togul Nemţilor" [18], compusă din circa 31 de tumuli, inedit.
2. Lăpuş "Podanc" [84], formată din circa 60-70 de tumuli din care au fost cercetaţi 25; este publicat planul general al necropolei, iar într-o lucrare cu circulaţie mai restrânsă sunt publicate atât planurile cât şi profilele tumulilor cercetaţi între anii 1967- 1974[25].
3. Suciu de Sus "Troian" [163], 15-20 tumuli, inedit.

II.5. Tumuli izolaţi

Medieşu Aurit "Togul lui Schweizer" [99], cu planul şi profilul publicat, un tumul.

II.6. Complexe funerare (sau depuneri cu caracter funerar)

1. Lăpuş "Gruiul Târgului" [85], plan general, plan complex, ambele fără scară.
2. Libotin "Dâmbu crucii 1" [92] - cu planul general, planuri complexe funerare, fără profile, o campanie de săpături.

III. Depunere cultică? (harta 2-4; grafic 1-3)

Probabil acestui tip de descoperire îi poate fi atribuită staţiunea de la Vălenii Şomcutei din peştera Valea Rea [181][26]. Câteva (19) fragmente ceramice Suciu de Sus au fost găsite în valea ce străbate peştera. În privinţa acestei descoperiri au fost avansate două posibile interpretări: depunere cultică sau poziţie secundară a fragmentelor ceramice. Acestea ar fi ajuns în peşteră dintr-o posibilă aşezare de pe platoul de deasupra peşterii într-un moment în care acesta s-a surpat[27]. Cu prilejul cercetării de suprafaţă din anul 2003, pe platoul cu pricina nu au fost găsite fragmente ceramice şi nici urmele unei surpări nu erau vizibile.

IV. Descoperiri cu caracter neprecizabil (harta 2; grafic 1-3, 10)

Există şase staţiuni (3,22 %) a căror apartenenţă la categoria aşezărilor sau la cea a descoperirilor funerare nu poate fi cu certitudine stabilită. Cinci dintre ele au fost găsite în urma cercetărilor de suprafaţă, iar pentru una nu dispunem de date. Trei au material arheologic ilustrat însumând 32 fragmente ceramice, adică 1,55 %. Nu putem exclude posibilitatea ca o parte din materialele rezultate în urma cercetărilor mai vechi de la Suciu de Sus, ajunse în colecţia Teleki şi apoi la Muzeul din Târgu Mureş să fie din punctul Mocira.

Cele şase staţiuni sunt:

1. Lăpuş "Cioncaş" şi "Sub Cioncaş" [76]
2. Lăpuş "Podul Hotarului II" [77]
3. Lăpuş "Valea Herţii" [81]
4. Lăpuş "Cioncaş II" [86]
5. Suciu de Sus "Troian II" [164]
6. Suciu de Sus "Mocira" [165]

Aşa cum afirma şi C. Kacsó[28], descoperirile de la Lăpuş din punctele "Cioncaş", "Sub Cioncaş" şi "Cioncaş II" ar putea ţine probabil de necropola tumulară, acestea fiind situate relativ aproape (200-250 m sud) de tumulii ce formează (formau) prima grupare din cuprinsul acestei necropole. Din păcate terenul este astăzi aplatizat şi urmele eventualelor movile din aceste puncte nu mai pot fi observate. Aceeaşi situaţie o putem presupune şi în cazul descoperirilor din punctele Podul Hotarului II şi Valea Herţii.

Încă mai dificilă este situaţia de la Suciu de Sus unde din punctul Mocira avem un fragment ceramic din săpăturile de la finele secolului XIX. Locul de hotar Mocira nu a putut fi identificat pe teren, presupunându-se chiar că ar putea fi vorba de aşezarea din punctul Pe Şes[29]. Pentru punctul Troian II putem bănui, ca şi în cazul descoperirilor de la Lăpuş, enumerate anterior, că ţine mai degrabă de necropola tumulară decât de o aşezare fiind şi foarte aproape de locul unde se crede că a fost necropola[30].

---

[24] În literatură sunt menţionaţi la Sighetu-Marmaţiei "Cămara Cireghii" 7 tumuli (Ivanciuc 1990, 116-117). În urma unei periegheze efectuate în anul 2005 convingerea mea este că aici nu poate fi vorba de o necropolă tumulară aşa cum apare menţionat în literatură.

[25] Kacsó1981b.

[26] Avem publicat planul / cartarea peşterii.

[27] Kacsó 1999b; Kacsó 2003a, 122; Kacsó 2004c, 71.

[28] Vezi trimiterile din anexă pentru fiecare punct discutat aici.

[29] Bader 1976, 39 n.10, 43 n. 19, pl. 5/1; Kacsó 1993, 32 şi nota 14; Kacsó 2003b, 50 nr. 13.

[30] Kacsó 1987, 59 nr. 24b; Kacsó 2003b, 49 nr. 8.

Concluzii

Reiese din cele prezentate mai sus că documentaţia pe care o avem la îndemână pentru înţelegerea celor două fenomene culturale la care ne-am referit aici este mai mult decât insuficientă. Profunzimea concluziilor şi a interpretărilor se bazează pe prezenţa, claritatea, cantitatea şi calitatea informaţiilor obţinute în urma cercetărilor arheologice. Absenţa unor detalii esenţiale privind dispunerea geografică a staţiunilor, suprafaţa acestora, dispunerea spaţială a locuinţelor sau a altor complexe în cadrul aşezărilor ori a mormintelor în cimitire, precum şi relaţia dintre spaţiul locuit şi cel funerar limitează drastic atât posibilităţile de interpretare, evaluare şi comparare (cu situaţia din alte culturi de exemplu) cât şi concluziile.

În acelaşi timp cu enumerarea câtorva tipuri de "complexe", am urmărit cu prezentarea de mai sus şi prezenţa sau absenţa din literatură a documentaţiei de şantier cu precizarea că eventualele neajunsuri ale acestei bogate documentaţii vor trebui să stea în atenţia celor ce folosesc informaţiile privind cele două manifestări culturale.

Cu doar 10 aşezări având publicată parţial şi incomplet documentaţia de şantier cu „mai multe" locuinţe publicate exclusiv prin menţionare, nesusţinute documentar, este de la sine înţeles că nici concluziile nu pot depăşi acest nivel. Atunci când avem cunoştinţă despre dimensiunile estimate ale aşezărilor[31] nu ştim suprafaţa cercetată, deoarece datele tehnice nu au fost publicate. Sunt astfel eliminate din discuţie posibilităţile de evaluare şi interpretare a metodei de săpătură arheologică precum şi a raportului dintre întinderea aşezării şi suprafaţa cercetată. Absenţa planurilor generale împiedică de asemenea eventualele observaţii de ordin general şi particular cu privire la raporturile (geografice, spaţiale etc.) dintre spaţiul locuit, funerar şi cel destinat depunerilor (depozite de bronzuri de exemplu) aşa cum au putut fi constatate la: **Lăpuş** cu aşezarea "La Arini", necropola tumulară "Podanc" şi depozitul de bronzuri de la "Secătura Savului"; **Bicaz** cu aşezarea la "Făget", necropola tumulară "Togul Nemţilor", depozitul / depozitele de bronzuri la "Valea Unghiului"; **Medieşu Aurit** cu aşezarea "Cioncaş", tumulul "Togul lui Schweizer" şi depozitul de bronzuri de la Apa "Jungreis".

Situaţia nu este mai îmbucurătoare nici în cazul locuinţelor deoarece datele de care dispunem nu merg mai departe de nivelul informării generale, al menţionării de cele mai multe ori fără alte detalii şi fără documentaţie sau altfel spus nu avem nici o locuinţă publicată din spaţiul "transilvănean". Aceste omisiuni fac ca o serie de aspecte importante legate de arhitectura aşezărilor, dispunerea locuinţelor şi a celorlalte construcţii adiacente din interiorul lor să rămână la nivelul cunoştinţelor minime generale. Pentru unele gropi este presupusă folosinţa în scopuri menajere sau de uz gospodăresc, altele sunt considerate a avea destinaţii speciale – religioase, cultice – aşa cum se presupune pentru cele de la Culciu Mare "Sub Grădini" şi Oarţa de Sus "Oul Făgetului"[32]. Pornind de la faptul că nu putem nici măcar aprecia numărul lor, cu un plan şi două profile ilustrate, cu materialele publicate fără precizarea clară a contextului (locuinţe, gropi etc.) din care provin, nu mai rămân prea multe de spus.

În urma cercetărilor arheologice de la sfârşitul secolului XIX în necropolele de la Suciu de Sus "Troian", "Poduri pe coastă" şi de la Lăpuş nu ne-au rămas decât câteva descrieri sumare privind descoperirile făcute, totodată materialele rezultate s-au amestecat aşa încât astăzi sunt foarte greu de atribuit unuia sau altuia dintre aceste situri. Pentru cercetările mai noi de la Lăpuş şi Medieşu Aurit "Togul lui Schweizer" informaţiile sunt mai cuprinzătoare, ceea ce face ca şi ipotezele de lucru să fie mai numeroase şi mai detaliate[33]. Rămâne totuşi să remarcăm că nici una din cele 23 de movile cercetate (în perioada 1961, 1967-1974) la Lăpuş nu are datele tehnice şi întregul inventar publicat. De asemenea rămân în continuare nesatisfăcător rezolvate analizele antropologice şi arheozoologice.

În funcţie de modul în care este adusă în faţa cititorului informaţia rezultată în urma cercetărilor arheologice (periegheze, săpături) putem spune că în cazul nostru avem cel mai adesea menţionări de complexe şi artefacte - de tip Cronica cercetărilor - şi abia pe ultimul loc publicarea complexelor şi a bunurilor descoperite. După datele pe care le avem până în acest moment putem face câteva aprecieri cu privire la tipul cercetărilor precum şi la modul de tratare al descoperirilor. Aşa cum aminteam mai sus,

---

[31] Aşezarea de la Culciu Mare "Sub grădini" are "câteva" sute de metri lungime şi 50-60 m lăţime; cea de la Medieşu Aurit "Şuculeu" are o lungime de 150-200 m şi o lăţime de 60-80 m; la Culciu Mic aşezarea de la "La gropi de siloz" are lungimea de 200 de m şi lăţimea de 50-60 m; aşezarea fortificată de la Boineşti are lungimea de 100 m şi lăţimea de 40-45 m.

[32] Bader 1978, 67; Kacsó 2003a,

[33] Mai recent pentru necropola tumulară de la Lăpuş: Kacsó 2001, 231-278 şi opiniile diferite exprimate de Biba Teržan 2005, 241-261. Pentru literatura privind necropola de la Lăpuş: Kacsó 2005b, 439-443.

informațiile noastre provin în principal în urma săpăturilor arheologice și a prierighezelor (grafic 11)[34]. În privința săpăturilor arheologice -sistematice, de salvare, sondaje, "săpături"- putem spune că după perioada de început, cuprinsă între sfârșitul secolului XIX și anii 60, când astfel de cercetări erau sporadice, numărul lor crește și păstrează o relativă constanță până în zilele noastre. Trebuie însă remarcat *avântul* pe care „săpăturile" îl cunosc de la mijlocul anilor 60 până la finele anilor 70 – în acest interval demarează cercetările de la Lăpuș și Culciu Mare, două dintre cele mai intens cercetate situri, ambele cu câte 19 campanii de săpături - în comparație cu cele întreprinse în deceniul opt al secolului XX. Acestor două stațiuni li se adaugă cele de la Cășeiu și Lazuri cu 20 și respectiv 14 campanii de cercetări. Toate celelalte situri cercetate prin săpături nu au beneficiat decât în fericite cazuri de mai multe stagii de cercetare: cinci campanii la Mediesu Aurit "Șuculeu", patru campanii la Oarța de Sus "Vâlceaua Rusului", Lăpușel "Ciurgău" sau trei campanii la Călinești "Rogoaze" etc. Explicațiile pentru care mai bine de jumătate din stațiunile Suciu și Lăpuș au fost cercetate prin una sau două campanii de săpături nu le cunoaștem, câteva le putem însă presupune. Pe lângă cauzele obiective: lipsa fondurilor pentru mai multe șantiere, implicarea arheologilor în prea multe proiecte și deci imposibilitatea de a continua unele din cercetări, necesitatea epuizării lor într-un timp scurt (în cazul cercetărilor mai noi de salvare și preventive), există și numeroase cauze subiective: apariția unor descoperiri "mai spectaculoase" și renunțarea la cercetarea celor începute, rezultatele "nesatisfăcătoare" ale primelor campanii cum ar fi lipsa "fosilelor directoare" (ceramică tipică pentru încadrarea culturală sau mai cu seamă piese de metal) sau chiar prezența lor ceea ce însemna implicit și clarificarea problemelor ... din punct de vedere al culturii materiale.

Cercetările de suprafață cunosc aproximativ aceeași dezvoltare, cu aceleași perioade ca și săpăturile arheologice. Din păcate pe graficul nostru nu au putut fi reprezentate toate aceste cercetări deoarece acolo unde s-au făcut săpături, anii prierighezelor (sau al descoperirilor întâmplătoare) nu mai sunt amintiți decât de foarte puține ori. Din acest motiv intrepretarea graficului trebuie făcută cu precauție. Dacă nu cumva este vorba de descoperiri fortuite atunci "numărul mic" de prierighezе din perioada anilor '60 -'70 se explică prin aceea că ele au fost urmate de săpături, sondaje în mod special, și în consecință nu mai figurează pe grafic. Această observație relevă însă un aspect interesant referitor la modul de cercetare din acea perioadă și anume sondarea stațiunilor după identificarea lor (grafic 11). Metoda este însă abandonată (cel puțin așa reiese din datele de care dispunem) la finele anilor '80 fie datorită creșterii semnificative a numărului de stațiuni rezultat în urma prierighezelor, fie ca urmare a resurselor financiare reduse sau datorită unei schimbări în plan metodologic determinată poate de ineficiența metodei. O notă aparte însă pentru stațiunile unde s-au efectuat săpături preventive și de salvare care nu urmează cursul menționat mai sus și care caracterizează începutul secolului XXI.

În măsura în care a ajutat la rezolvarea chestiunilor legate de cronologie ceramica s-a bucurat de un tratament privilegiat comparativ cu alte aspecte ale cercetării arheologice (locuințe, gropi, vetre etc.) și din acest motiv ea este mai bine cunoscută. Precizăm totuși că această cunoaștere nu se referă nicidecum la chestiunile tehnologice: locul de proveniență a lutului, degresanți, temperatura de ardere, diferențele de fabricare dintre stațiuni diferite, dintre așezări și necropole sau dintre diferite tipuri de vase etc. De asemenea trebuie precizat că nu avem încă, nici pentru Suciu și nici pentru Lăpuș, o tipologie a formelor și a motivelor decorative.

Referitor la modul de tratare a descoperirilor, la ilustrarea lor (graficele 13-14), apare evident numărul foarte mic de artefacte publicate, foarte probabil rezultat al selecției subiective necesară susținerii diferitelor soluții cronologice. Remarcăm că indiferent de tipul cercetării sau de contextul descoperirii numărul artefactelor ilustrate nu trece decât de puține ori peste 20.

Pornind însă numai de la materialul ceramic ilustrat în literatură (harta 6), atribuindu-l în funcție de periodizarea culturii Suciu (în două etape) și cartând datele astfel obținute reiese că siturile Suciu timpurii / sau „ceramica cu decor incizat" se concentrează în nordul și nord-vestul Transilvaniei, pe cursul superior al Someșului, până la confluența cu Lăpușul, pe cursul mijlociu al Crasnei, pe cursul superior și mijlociu al Turului și pe cursul superior al Izei. O problemă privind descoperirile timpurii ale culturii Suciu de Sus o reprezintă așezarea de la Căprioara. Dacă suntem de acord că materialul aparține culturii Suciu atunci ele pot fi interpretate fie ca o pătrundere Suciu I în mediul Wietenberg (poate Wietenberg B), fie ca un import în același mediu. Nu putem exclude nici posibiltatea ca întregul material să aparțină culturii Wietenberg așa cum crede N. Boroffka[35].

---

[34] Pentru realizarea graficului am luat în considerare următoarele date: sunt trecuți toți anii în care s-au făcut săpături; prierighezele sunt trecute numai dacă nu au fost efectuate ulterior săpături (cu excepția celor de la Oarța de Sus "Dealul Stremțului" și Giurtelecu Hododului).

[35] Boroffka 1994, 27-28 nr.97.

O mare parte din această zonă se păstrează şi în faza a doua a culturii Suciu / sau "ceramica cu decor excizat", dar sunt "pierdute" teritoriile din bazinele superioare ale Crasnei şi Someşului - ocupate acum de grupurile Cehăluţ / Hajdubágos, iar prin retragerea culturii Wietenberg spre sud şi sud-est are loc extinderea culturii Suciu în bazinul mijlociu al Lăpuşului şi Someşului. Nesigure şi deocamdată neclare sunt descoperirile Suciu II din bazinul superior al Lăpuşului şi din depresiunea Maramureşului.

Aşezarea de la Căşeiu[36] nu-şi găseşte locul în etapele definite ale culturii Suciu şi mai degrabă aceasta ar putea fi pusă în legătură cu prima fază a grupului Lăpuş, numai că aceasta din urmă este foarte puţin cunoscută în afara necropolei din localitatea eponimă.

În următoarea etapă, grupul Lăpuş mai păstrează doar părţile răsăritene (Ţara Lăpuşului) din bazinul superior al Lăpuşului, dar şi cele apusene (Zona Codrului) din bazinul Sălajului. Nu mai puţin important este faptul că între aceste două zone sunt cele mai numeroase staţiuni ce nu pot fi deocamdată atribuite cu certitudine culturii Suciu sau grupului Lăpuş şi care ar putea aparţine acestuia din urmă.

Vom aduce în discuţie, într-un viitor nu prea îndepărtat, şi un *stadiu al ideilor vehiculate*, idei ce au emanat de-a lungul celor 120 de ani de când sunt colectate, cercetate şi făcute cunoscute monumentele arheologice pe care le numim Suciu de Sus şi Lăpuş.

Anexă

În anexa de mai jos sunt prezentate, sub formă de tabel, datele cu privire la siturile Suciu şi Lăpuş cu următoarea desfăşurare:

a. numerele de ordine ce se regăsesc pe hărţi şi grafice.

b. numele localităţilor, ale judeţelor, prescurtat între paranteze[37] şi punctele în care s-au făcut descoperirile dacă acestea sunt cunoscute.

c. caracterul descoperirilor:

c.1. aşezări, descoperiri singulare: aşezarea fortificată, descoperirea izolată şi depunerea cultică ?[38].

c.2. descoperiri funerare[39].

d. caracterul cercetărilor; aşa cum se ştie siturile arheologice se fac cunoscute în urma descoperirilor întâmplătoare şi a cercetărilor de teren, fiind urmate în unele cazuri de săpături arheologice de mai mică (sondaje şi săpături de salvare) sau mai mare amploare (sistematice). Considerând că săpăturile efectuate într-un anume sit oferă date mult mai plauzibile decât cele rezultate în urma unor cercetări de teren, am renunţat, în unele cazuri, la menţionarea tipurilor de cercetare care au dus la identificarea sitului, la anul/ii şi la autorul/ii acestor cercetări[40]. Am păstrat aceste menţiuni în situaţia în care informaţiile din aceste cercetări prezintă date diferite, noi sau rezultatele săpăturilor nu sunt cunoscute.

d.1. săpături[41].

d.2. periegheze.

d.3. descoperiri fortuite[42].

d.4. fără date.

e. anul/ii în care s-au desfăşurat cercetările.

f. autorul/ii care au efectuat cercetarea.

g. valorificarea materialelor *publicate* este reprezentată cantitativ mai cu seamă prin ceramică (fragmente şi vase întregi) cu menţiunea că uneori, în lipsa ceramicii, între paranteze sunt trecute piesele de metal, piatră etc. ce provin din straturi de cultură Suciu sau Lăpuş; nu am luat în considerare materialele publicate rezultate ca urmare a cercetărilor mai vechi intreprinse în

---

[36] Caracterizată prin puţinătatea fragmentelor decorate prin excizie, canelură şi a celei canelate negre-roşii, prezenţa masivă a ceramicii neornamentate în cazul vaselor din pastă fină şi intermediară, iar în cazul ceramicii din pastă grosieră decorul striat şi brâurile în relief.

[37] Şi anume: CJ - Cluj, MM - Maramureş, SJ - Sălaj, SM - Satu Mare

[38] Aşezările marcate cu X; X ? - aşezările probabile; Af - aşezările fortificate; DepP- depunere în peşteră; D.iz – descoperire izolată.

[39] X ? - probabil funerare, cu Cf - complexele funerare, cu Nt - necropolele tumulare, cu Mt - mormintele tumulare, cu Np – necropolele plane, Mp – mormintele plane.

[40] Nu am urmărit cu acest prilej activitatea - cercetările de teren: săpături ori periegheze - a unuia sau altuia dintre arheologii care de-a lungul timpului s-au preocupat de aspectele culturale aici discutate. Rezultatele şi modul în care a fost valorificată cercetarea ne interesează în cazul de faţă.

[41] Cu precizarea că am păstrat menţiunile privind tipurile de săpături efectuate aşa cum le-am găsit în literatură folosind următoarele prescurtări: Sist – săpături sistematice; Săpăt – săpături; Sond – sondaje; Salv – săpături de salvare.

[42] Sau descoperirile făcute de nespecialişti, locurile cu pricina nefiind ulterior verificate de arheologi.

localităţile Lăpuş şi Suciu de Sus şi care sunt astăzi amestecate în diferite colecţii şi nu mai pot fi cu certitudine atribuite uneia sau alteia dintre staţiunile cercetate[43].

h. pentru *atribuirea culturală* a stat în atenţia noastră materialul publicat care, cu câteva excepţii, corespunde menţiunilor din literatură; acolo unde materialul este inedit am păstrat pentru anexă şi harta 2 aprecierile din literatură: Suciu de Sus, Suciu de Sus sau Lăpuş şi Lăpuş dar fără să le folosesc la realizarea hărţii 5.

i. la *literatură* sunt citate doar lucrările de unde provin informaţiile cu privire la demersul în cauză[44].

Nr.crt.	Localitatea, judeţul, punctul	Aşezări,desc. izolată etc.	Desc. funerare	Săpături	Perieghеze	Desc. fortuite	Fără date	Anul / ii cercetării	Autorul / ii cercetării	Edit	Suciu de Sus	Suciu/Lăpuş	Lăpuş	Literatura
1	Adrian (SM) *Cerii mari*	X	-	-	X	-	-	1965-66	T. Bader	-	X	-	-	Bader 1978, 119 nr. 3, pl. 37/2; 95/3.
2	Adrian (SM) *Câmpia morii*	X	-	-	X	-	-	1965-66	T. Bader	-	X	-	-	Bader 1978, 119 nr. 3, pl. 37/2; 95/3.
3	Aluniş Benesat (SJ) *Secătura / Secături*	X	-	-	X	-	-	1997	I. Bejinariu, H. Pop, J. Stobbe.	5	X	-	-	Bejinariu 2003, 66 nr. 1, pl.5/2-6.
4	Apa (SM) punct neprecizat	X	-	-	-	-	X	-	-	-	X	-	-	Kacsó 2003a, 134 nr. 4; (informaţii Liviu Marta).
5	Apateu (SM)	X	-	-	-	-	X	-	T. Bader	-	X	-	-	Bader 1979, 28.
6	Ardud (SM) *Szőlök / Vii*	X	-	-	X	-		-	J. Németi	-	X	-	-	Németi, Molnár 2002, 110 nr. 6.
7	Ardud (SM) *Vár / Cetate*	X	-	-	X	-	-	1998	J. Németi	-	X	-	-	Németi 1999, 124; Németi, Molnár 2002, 110 nr. 6.
8	Ardusat (MM) *Sub pădure*	X	-	-	X	-	-	1977	C. Kacsó	-	X	-	-	Kacsó 1987, 51 nr.1, 66; Stanciu 1992, 171-172 nr. 1.
9	Ariniş (MM) *Subt ogrăzi*	X	-	-	X	-	-	1975	C. Kacsó	15	X	-	-	Kacsó 1980, 39-40 nr. 10, 46 fig.2/15-30.
10	Ariniş (MM) *Mocira.*	X	-	-	X	-	-	2002	C. Kacsó, D. Pop	18	X	-	-	Kacsó 2003a, 108 nr. 1a, 134 nr. 8, pl.1.
11	Baia Mare (MM) *Dealul Morgău*	X	-	Salv	-	-	-	1966	C. Kacsó	45	X	-	-	Kacsó 1987, 51 nr. 2, 66, pl.1; Kacsó 2005a, 155, fig.2-6.
12	Băseşti (MM) *Piatra Frunturii*	X	-	-	X	-	-	2000	D. Pop	-	X	-	-	Pop D. 2003, 83 n. 2.
13	Bârsana (MM) *Cetăţuia*	X	-	Sond	-	-	-	1968	C. Kacsó	-	X	-	-	Kacsó 1971, 369; Kacsó 1987, 51 nr. 4a, 66, 68.
14	Bârsana (MM) *Podul Miresei*	X	-	-	X	-	-	1966	R. Popa, M. Zdroba şi ulterior C. Kacsó	-	-	X	-	Kacsó 1987, 51 nr. 4b, 66; RepArhMaramureş.
15	Bezded (SJ) *La halauă*	X	-		X	-	-	1976	Al. V. Matei	-	X	-	-	Bejinariu 2003, 66 nr. 2.
16	Bicaz (MM) *Igoaie*	X	-	Săpăt	-	-	-	1990	C. Kacsó, I. Stanciu	-	-	X	-	Kacsó, Stanciu 1996, 13 nr. 17; Kacsó 2004c, 56.
17	Bicaz (MM) *Ciurgău*	X	-	-	X	-	-	1990	I. Stanciu	-	-	-	X	Kacsó 2003a, 108 nr. 3a, 135 nr.16.
18	Bicaz (MM) *Togul Nemţilor I*	-	Nt	Săpăt	-	-	-	1978	C. Kacsó	-	-		X	Kacsó 1980, 38 nr. 7, 42-43.
19	Bicaz (MM) *Togul Nemţilor II*	X ?	-	-	X	-	-	1978	C. Kacsó	4	-	-	X	Kacsó 2003a, 108 nr. 3b, 135 nr. 18, pl.2/1-4.

[43] Mozsolic 1960, pl.71/1-3, 5; pl. 72; Daicoviciu H. 1967, fig.7; Bader 1976; Kacsó 2003b.

[44] Pentru bibliografia Suciu de Sus şi Lăpuş vezi în mod special Kacsó 2003a, 105-181; Kacsó 2005b, 436-443.

20	Bogdan Vodă (MM) *La podeț*	X	-	-	X	-	-	1978	C. Kacsó, M. Dăncuș, G. M. Iuga, J. Béres	-	-	X	-	Kacsó 1987, 51 nr. 5, 66; RepArhMaramureș.
21	Boinești (SM) *Coasta Boineștilor*	Af	-	Sist	-	-	-	1892 / 1970	J. Mihálik / T. Bader	30 cc a.	X			Bader 1978, 14, 17, 64-66, 75-76, 87, 99-101, 114, 121 nr. 15, pl. 37/43; 40-41; 42/56; 47-49; 88/35; 95/15.
22	Bozânta Mică (MM) *Grind*	X	-	-	X	-	-	1992	I. Stanciu	10	X			Stanciu 2003, 279 nr. 21; Kacsó 2003a, 109 nr. 4a, 135 nr. 21, pl.2/5-14.
23	Bozânta Mică (MM) *Movile*	X	-	-	X	-	-	1992	I. Stanciu	-		X		Kacsó 2003a, 109 nr. 4b, 135 nr. 22.
24	Bozânta Mică (MM) *Unchiu Popii*	X	-	-	X	-	-	1992	I. Stanciu	-		X		Kacsó 2003a, 109 nr. 4c, 135 nr. 23.
25	Bulgari (SJ) *La izvoare*	X	-	-	X	-	-	1972, 1979	Al. V. Matei	11	X			Kacsó 1980, 37-38 nr. 2, fig.1/9-19; Lakó 1983, 71 nr. 12.
26	Bușag (MM) *Pe tog*	X	-	-	X	-	-	1989, 1994	I. Stanciu, C. Kacsó	4	X			Kacsó 2003a, 109 nr. 5a, 135 nr. 25, pl.3/1-4.
27	Bușag (MM) *Grădina lui V. Zoicaș*	X	-	-	X	-	-	1989, 1995, 2001	I. Stanciu, C. Kacsó, D. Pop	-		X		Kacsó 2003a, 109 nr. 5b, 135 nr. 26.
28	Călinești (MM) *Rogoaze*	X	-	Sond	-	-	-	1971 / 1978-1979	R. Popa, C. Kacsó / L. Nemoianu, Gh. Todincă	37	X			Nemoianu, Todincă 1981, 66-69; Kacsó, 1999a, 57-58, fig.5/1-5, 8-11, 13-17, 21-22; 6/2-4, 8-11, 14-16, 19-20, 22; 7/3, 6-9, 13-15, 17.
29	Călinești (MM) *Grajdurile CAP*	X	-	-	X?	-	-	1984	-	26		X		Kacsó, 1999a, 58, fig.5/6-7, 12, 18-20, 23-24; 6/1, 5-7, 12-13, 17-18, 21; 7/1-2, 4-5, 10-12, 16; RepArhMaramureș.
30	Călinești (MM) *Mănăstirea*	X	-	Sond	-	-	-	1979	L. Nemoianu, Gh. Todincă	-	X			Nemoianu, Todincă 1981, 67-68.
31	Căprioara (CJ) *Săliște*	X	-		X	-	-	1968	Gh. Lazarovici	19 cc a.	X			Lazarovici 1977, 35-37, fig. 1/3, 7, 9-14; 2/5; Kacsó 1987, 51 nr.7, 73; Boroffka 1994, 27-28 nr.97.
32	Cărășeu (SM) punct neprecizat	X?	-	-	-	-	X	-	T. Bader	-	X			Bader 1979, 28.
33	Cășeiu (CJ) *Cetățele*	X	-	Sist	-	-	-	1928-1929 / 1980-1981, 1986-2001	Em. Panaitescu / D. Isac, A. Isac	91	X?		X?	Gogâltan, Isac 1995, 5-26; Gogâltan 2001, 191-214.
34	Ceaca (SJ) *Ponoare*	X	-	-	X	-	-	2000	I. Bejinariu, D. Tamba	-	X			Bejinariu 2003, 66-67 nr. 3.
35	Cidreag (SM) *pe malul stâng al pârâului Negru*	X ?	-	-	-	X	-	1959	-	1	X			Bader 1972 , 511 nr. 8, fig. 2/8; 16/7.
36	Ciocmani (SJ) *Dâmbu Luchii*	X	-	-	X	-	-	1987	D. Tamba, I. Bajusz	3		X		Bajusz, Tamba 1988, 94 nr. 11b, pl. 1/24; 6/1; 22/5-7.
37	Ciolt (MM) *Cioltișor*	X	-	-	X	-	-	2000, 2002	C. Kacsó, D. Pop	93	X			Kacsó 2003a, 109 nr. 6a, 135 nr. 39, pl.3/5-19; 4-8.
38	Cliț (SJ) *Dealul Grindului*	X	-	-	X	-	-	1987	D. Tamba, I. Bajusz	5		X		Bajusz, Tamba 1988, 93-94 nr. 6, pl. 1/16; 8/2; 18/7-11.
39	Copalnic Mănăștur (MM) *Poiana*	X	-	Săpăt	-	-	-	1975, 1979	C. Kacsó	11	X			Kacsó 1987, 51 nr. 8a, 58, 66, 69, pl.2.

40	Copalnic Mănăștur (MM) *Pe mal*	X	-	-	X	-	-	1979	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 58 nr. 8b, 66; RepArhMaramureș.
41	Corni (MM) *Băbțișoara*	X	-	-	X	-	-	2000, 2003	C. Kacsó, D. Pop	12	-	X		Kacsó 2003a, 110 nr. 7, 136 nr. 41, pl.9.
42	Corod (SM) punct neprecizat	X	-	-	-	-	X	-	-	-	X			Bader 1979, 28.
43	Coruia (MM) *Cărarea Morii-*	X	-	-	X	-	-	2003	C. Kacsó	-			X	Kacsó 2003a, 110 nr. 8, 136 nr.43.
44	Crăciunești (MM) *Mohelca*	X	-	Săpăt	-	-	-	1972, 1976	R. Popa, C. Kacsó, R. Harhoiu, G. M. Iuga (R. Popa, C. Kacsó)	-	X			Kacsó 2003a, 110 nr. 9, 136 nr.44.
45	Crăciunești (MM) *pe terasa joasă din stânga Tisei*	X	-	-	X	-	-	2000	V. Vizauer, T. Ivanciuc	-	X			Kacsó 2003a, 141 nr. 185.
46	Cuceu (SJ) *Pe lab*	X	-	-	X	-	-	1979	E. Lakó	6	X			Lakó 1983, 74 nr. 22a; Kacsó 1987, 58 nr. 9a, 66, pl. 4/1-6.
47	Cuceu (SJ) *Cuceul Sec*	X	-	-	X	-	-	1980	E. Lakó	9	X			Lakó 1983, 74 nr. 22a; Kacsó 1987, 58 nr. 9b, 66, pl. 4/7-15.
48	Culciu Mare (SM) *Sub grădini*	X	-	Sist	-	-	-	1969, 1971-1988	T. Bader	95 cc a.	X			Bader 1972, 512 nr. 11, 520-522, 528, 532, fig. 2/11; pl. 1/1, 3, 5, 7-9; 2-11; 12/1-7; Bader 1978, 17, 64, 66-68, 75, 99, 114, 123-124 nr. 31; pl.37/7; 38; 42/1-2, 4; 50/1-7, 9-12, 14; 51-52; 53/1-2, 4-9; 55-56; 57/ 1-3, 5; 58; 62/24; 95/31; Iercoșan 1992-1993, 83 nr. 14a.
49	Culciu Mare (SM) *Kendervető*	X	-	Sond	-	-	-	1972	T. Bader	-	X			Bader 1972, 512 nr. 11, 520, fig.2/11.
50	Culciu Mic (SM) *La gropi de siloz*	X	-	Săpăt	-	-	-	1973	T. Bader	23 (1)	X			Bader 1978, 17, 64-69, 75-76, 84, 87, 99, 107, 124 nr. 32; pl.37/ 9; 39; 45-46; 54; 62/25; 95/32.
51	Dămăcușeni (MM) *Obreja*	X	-	-	X	-	-	1974	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 10, 66; RepArhMaramureș.
52	Dorolț (SM) *Nagyhomo-kos / pescărie*	X	-	Salv	-	-	-	2001	L. Marta	-	X			Marta 2002, 129 nr. 86. Informații L. Marta
53	Dragu (SJ) *La bulbuc*	X	-	-	X	-	-	1974	Al. V. Matei	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 12, 66; Bejinariu 2003, 67 nr. 4.
54	Gârbou (SJ) *casa ing. Vultur*	X	-	-	-	X	-	-	-	-		X		Lakó 1983, 76 nr. 32b; Kacsó 1987, 59 nr. 14, 66, 69.
55	Gârcei (SJ) *la Glimeie*	X	-	-	X	-	-	1999	Al. V. Matei. I. Bejinariu, H. Pop, S. și D. Băcueț	-	X			Bejinariu 2003, 67 nr. 5.
56	Gherța Mică (SM) *Dealul Bocaghița*	X ?	-	-	-	-	X	-	-	-	X			Bader 1978, 125 nr. 41, pl.37/12; 45/41.
57	Giulești (MM) *Valea Mestecăniș*	X	-	Săpăt	-	-	-	1966 / 1968	R. Popa, M. Zdroba / C. Kacsó	48	X			Kacsó 1987, 59 nr. 13, 66, 68; pl.5-7; Kacsó 2003c, 133, fig.1/3.
58	Giurtelecu Hododului (SJ) *Dealul*	X	-	Săpăt	X	-	-	1999-2000 / 2000	M. Rotea / M. Rotea, C. Kacsó, D. Pop	12	X			Kacsó 2003a, 110 nr. 10, 136 nr. 58, pl.10; Informații M. Rotea. Publicat material din

	nucilor														perieghează.
59	Groşi (MM) *Între pâraie*	X	-	-	X	-	-	2000, 2004	D. Pop, C. Kacsó, R. Cardoş	-		X		Kacsó 2003a, 110 nr. 11, 136 nr. 59.
60	Groşii Ţibleşului (MM) *Tăuşor*	X	-	-	X	-	-	1989	C. Kacsó, I. Stanciu	9			X	Kacsó 1993, 33, 48, pl.13/5-14.
61	Groşii Ţibleşului (MM) *Ograde*	X	-	Sond	-	-	-	1989	C. Kacsó, I. Stanciu	14			X	Kacsó 1993, 33, pl.12.
62	Groşii Ţibleşului (MM) *Valea Obrejei*	X	-	-	X	-	-	1989	C. Kacsó, I. Stanciu	-		X		Kacsó 2003a, 111 nr. 12, 136 nr. 62.
63	Halmeu (SM) *Vamă*	X	-	Salv	-	-	-	2000, 2003	L. Marta, C. Astaloş	19	X			Marta 2004a, 39-46; Marta 2004b, 133-134 nr.83.
64	Halmeu (SM) *Király Domb*	X	-	Sond	-	-	-	2002	L. Marta, C. Astaloş, C. Virag	-	X			Marta, Virag 2003, 140-141 nr. 89; Marta 2004a, 39.
65	Homorodu de Jos (SM) *Togul popii*	X	-	-	X	-	-	1966	T. Bader	-	X			Bader 1972 , 513 nr. 18, 520, fig. 2/18; Bader 1978, 68, 125 nr.45.
66	Homorodu de Sus (SM) *Ograda borzului*	X ?	-	-	X	-	-	-	T. Bader	-	X			Bader 1978, 125 nr. 46, pl.37/14; 45/46.
67	Homorodu de Sus (SM) *grădina lui Soreanu*	X	-	-	X	-	-	-	T. Bader	-	X			Bader 1978, 125 nr. 46.
68	Ieud (MM) *Podul de la gura Gârbovei*	X	-	Sond		-	-	1971	R. Popa, C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 14; RepArhMaramureş.
69	Ieud (MM) *Podereiu Dumbrăviţei*	X	-	-	X	-	-	1985, 2000	M. Dăncuş, C. Kacsó	13	X			Kacsó 2003a, 111 nr. 13, 137 nr. 69, pl.11.
70	Ileanda (SJ) *Pe coastă*	X	-	-	X	-	-	1987	D. Tamba, I. Bajusz	2		X		Bajusz, Tamba 1988, 94 nr. 8a, pl.1/18; 19/5-6.
71	Ileanda (SJ) *Dealul Măguriţa*	X	-	-	X	-	-	1987	D. Tamba, I. Bajusz	4	X			Bajusz, Tamba 1988, 94 nr. 8b, pl.7/1; 19/1-4;
72	Iojib (SM) *Podul Şarului*	X	-	Săpăt	-	-	-	1975	T. Bader	-	X			Bader 1978, 64, 75, 125 nr. 50, pl.37/15; 45/50.
73	Jibou (SJ)	X ?	-	-	-	X	-	-	-	6	X			Kacsó 1987, 59 nr. 16, 66, 69, pl.8/1-6.
74	Lazuri (SM) *Lubi tag*	X	-	Sist	-	-	-	1977-1978, 1984/ 1993-2003	Gh. Lazin / Gh. Lazin, J. Németi, C. Kacsó, I. Stanciu, L. Marta	2 (4)	X			Németi 1997, 78-86; Stanciu 1999, 115; Stanciu 2003, 177-182 nr. 110; Stanciu, Marta 2004, 173-176 nr. 100 (cu literatura mai veche); Puskás 1997, fig.12.
75	Lazuri (SM) *Drumul Dorolţ*	X	-	Salv	-	-	-	2000	L. Marta	-	X			Marta 2001, 126 nr. 102.
76	Lăpuş (MM) *Cioncaş şi sub Cioncaş*	X?	X?	-	X	-	-	începu tul sec. XX / anii '90	M. Roska / C. Kacsó	23			X	Roska 1942, 209 nr. 23; Kacsó 2003a, 111 nr. 14a, 137 nr. 76, pl.12-13.
77	Lăpuş (MM) *Podul Hotarului II*	X?	X?	-	X	-	-	1970	C. Kacsó	8			X	Kacsó 2003a, 111 nr. 14b, 137 nr.77, pl.14.
78	Lăpuş (MM) *La arini*	X	-	-	X	-	-	1988, 1995-2004	C. Kacsó, M. Voinaghi, D. Pop, R. Cardoş	15			X	Kacsó 2003a, 111-112 nr. 14c, 137 nr. 78, pl.15.
79	Lăpuş (MM) *Tuliceasca*	X	-	-	X	-	-	1996	C. Kacsó	3			X	Kacsó 2003a, 112 nr.14e, 137 nr. 80, pl.16/1-3.
80	Lăpuş (MM)	X	-	-	X	-	-	1996	C. Kacsó, D.	9			X	Kacsó 2003a, 112 nr. 14f,

	Valea Cerțiului								Pop					137 nr. 81, pl.19/3-11.
81	Lăpuș (MM) *Valea Herții*	X ?	X ?	-	X	-	-	1996	C. Kacsó	-			X	Kacsó 2003a, 112 nr. 14f (?), 137 nr. 82.
82	Lăpuș (MM) *Lacuri*	X ?	-	-	X	-	-	1996	D. Pop	-			X	Kacsó 2003a, 112-113 nr. 14g, 137 nr. 83.
83	Lăpuș (MM) *Dumbrăvița*	X ?	-	-	X	-	-	1998	C. Kacsó, D. Pop	-			X	Kacsó 2003a, 113 nr. 14i, 137 nr. 85.
84	Lăpuș (MM) *Podanc, Podancul Mare, Podul Hotarului I*	-	Nt	Sist	X	-	-	sfârșitul sec. XIX / 1961 / 1967-1974 / 1995-1998, 2000-2005	J. Szendrei / M. Rusu / C. Kacsó / C. Kacsó, D. Pop, R. Cardoș	189 cca			X	Kacsó 2001, 231-278. (aici și literatura mai veche); Kacsó 2003a, 111-113, pl.16/4-17, pl.17-18, 19/1-2, pl.20; Kacsó 2005b, 439-443; Teržan 2005, 241-261.
85	Lăpuș (MM) *Gruiul Târgului*	-	Cf	Sond	-	-	-	1969	C. Kacsó	27			X	Kacsó 1994, 9-21.
86	Lăpuș (MM) *Cioncaș II*	X?	X?	-	X	-	-	2003	C. Kacsó	-			X	Kacsó 2003a, 113 nr. 14l, 137 nr. 90.
87	Lăpușel (MM) *Ciurgău*	X	-	Sist	-	-	-	1992-1994 / 2000	C. Kacsó, I. Stanciu / C. Kacsó, I. Stanciu, D. Pop	75	X			Stanciu 1994, fig.2; Kacsó 1995, 83-99; Kacsó, Stanciu, D. Pop 2001, 130-131 nr. 104; Kacsó 2004 c, 72-73.
88	Lăpușel (MM) *Tedeș*	X	-	-	X	-	-	1992, 2000	I. Stanciu, C. Kacsó, D. Pop	22	X			Kacsó 2003a, 113-114 nr. 15a, 137 nr. 92, pl.21.
89	Lăpușel (MM) *Hodiștău*	X	-	-	X	-	-	1992	I. Stanciu	-		X		Kacsó 2003a, 114 nr. 15b, 137 nr. 93.
90	Lăpușel (MM) *Mociar*	X	-	Salv	-	-	-	2000	D. Pop	-	X			Kacsó, Stanciu, D. Pop 2001, 131-132 nr. 105.
91	Letca (SJ) *deal în apropiere de borna kilometrică 118+6*	X	-	-	X	-	-	1987	D. Tamba, I. Bajusz	9		X		Bajusz, Tamba 1988, 94 nr. 10, pl.1/21; 7/2; 21.
92	Libotin (MM) *Dâmbu Crucii I*	-	Cf	Sist	-	-	-	1976	C. Kacsó, G. M. Iuga	75			X	Kacsó 1990, 79-98.
93	Libotin (MM) *Dâmbu Crucii II*	X ?	-	-	X	-	-	1976	C. Kacsó	-			X	Kacsó 1987, 59 nr. 17a; RepArhMaramureș.
94	Libotin (MM) *Podoroiu Mare*	X	-	-	X	-	-	1976	C. Kacsó	-			X	C. Kacsó 1987, 59 nr. 17b, 66; RepArhMaramureș.
95	Livada (SM)	X ?	-	-	X	-	-	-	T. Bader	-	X?			Bader 1978, 125 nr. 53.
96	Medieșu Aurit (SM) *Cioncaș*	X	-	Săpăt	-	-	-	1964 / 2003	S. Dumitrașcu, T. Bader / L. Marta, R. Gindele, C. Astaloș, Kadas Z.	2	X			Bader, Dumitrașcu 1970, 127-136; Marta și alții 2004, 191-195 nr. 120.
97	Medieșu Aurit (SM) *Șuculeu*	X	-	Sist	-	-	-	1964-1966, 1975 / 1996	S. Dumitrașcu, T. Bader / S. Dumitrașcu	17 cca.	X			Dumitrașcu, Bader 1967, 18, 28, fig.1, 3, 12; Bader 1972, 514 nr. 21, 520-522, fig.2/21; pl.12/8; 13-15; Bader 1978, 64-66, 68, 75, 126 nr. 55, pl.37/16; 50/15; 53/3; 59; Iercoșan 1992-1993, 86 nr. 24; Dumitrașcu 1997, 35-36 nr. 60;
98	Medieșu Aurit (SM) *La Leșu*	-	Mp	Sist	-	-	-	1965	S. Dumitrașcu, T. Bader	(1)	X			Dumitrașcu, Bader 1967, 43, fig.1, 21; Bader 1972 , 514 nr. 21, 522, fig. 2/21; pl.12/8.
99	Medieșu	-	Mt	Săpăt	-	-	-	1968	T. Bader / L.	12	X			Bader 1978, 17, 68-70,

	Aurit (SM) *Togul lui Schweizer*							şi / sau 1969 / 2003.	Marta, R. Gindele, C. Astaloş, Kadas Z.					74, 81, 91, 114-115, 126 nr. 55; pl.37/17; 42/3; 43; 44/1-6, 8-13; 95/55; Bader 1982, 153; Marta şi alţii 2004, 191-195 nr. 120.
100	Mesteacăn (MM) *La parhon şi Valea caselor*	X	-	Sist	-	-	-	1978-1979	G. M. Iuga, Gh. Lazin	23	X			Kacsó 1987, 59 nr. 18, 66, 69, pl.5/7-19; 9/1-11; Iuga 1981, 151.
101	Moftinu Mic (SM) *marginea Drumului Naţional Carei-Satu Mare*	X	-	-	X	-	-	1982	J. Németi	13	X			Németi 1986-1987, 109 nr. 5, fig.16; 17/3, 5-8; Németi 1999, 80-81.
102	Moisei (MM) *Tarniţa Purcăreţului*	X	-	-	X	-	-	1987, 1988	M. Dăncuş, J. Béres, Gh. Todincă	-			X	Kacsó 1993, 48.
103	Muncel (SJ) *grădina lui Al. Toma*	X	-	Sond	-	-	-	1976	Al. V. Matei	2		X		Bejinariu 2003, 67-68 nr. 6, pl.5/1; 6/2-3.
104	Nadiş (SJ) *Dealul Bal*	X	-	-	-	X	-	-	-	1	X			Bejinariu 2003, 68 nr. 7, pl.3/3.
105	Nadiş (SJ) *Buia Mitrului*	X	-	Săpât	-	-	-	1966-1967	M. Zdroba, I. Iuga	6		X		Kacsó 2003a, 114 nr. 16, 138 nr. 107. Kacsó 2004a, 78, 5/2-7.
106	Nadişu Hododului (SM) *în stânga drumului dintre Nadişu Hadodului şi Hodod*	X	-	-	X	-	-	1978	J. Németi	-	X			Németi 1999, 88 nr. 78.
107	Necopoi (SM) *Lângă Gara CFR*	X	-	-	X	-	-	-	T. Bader	-	X			Bader 1978, 126 nr. 62, pl.37/19; 95/62.
108	Negreni (SJ) *Şesul Mic*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	-		X		Bajusz, Tamba 1988, 93 nr. 4a.
109	Negreni (SJ) *Arie*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	6		X		Bajusz, Tamba 1988, 93 nr. 4c, pl.18/1-6.
110	Noroieni (SM) *sud-est de sat, pe malul stâng al pârâului Şar*	X	-	-	X	-	-	-	T. Bader	-	X			Bader 1978, 126 nr. 64, pl.37/20; 95/64.
111	Oarţa de Jos (MM) *Vâlceaua Rusului*	X	-	Sist	-	-	-	1971, 1977-1979	C. Kacsó, G. M. Iuga	91	X		X	Kacsó 1980, 39 nr. 9a; Kacsó 1987, 66, 69, 62 pl.20-21; Kacsó 2004b, 327-340.
112	Oarţa de Jos (MM) *Alac*	X	-	-	X	-	-	1977	C. Kacsó	-	X			Kacsó 1980, 39 nr. 9b
113	Oarţa de Sus (MM) *Făget*	X	-	-	X	-	-	-	C. Kacsó	25			X	Kacsó 2003a, 115 nr. 18c, pl.26-27.
114	Oarţa de Sus (MM) *Oul Făgetului*	X	-	Sond / Sist	-	-	-	1977 / 1987	C. Kacsó	14	X		X	Kacsó 1980, 39 nr. 8b, 43, fig.2/1-14; Kacsó 1990, 95 şi nota 18. Materielele Lăpuş sunt inedite.
115	Oarţa de Sus (MM) *Mânzata, Costişa şi Citere*	X	-	-	X	-	-	1978	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1980, 39 nr. 8c, 43.
116	Oarţa de Sus (MM) *Dealul*	X	-	-	X	-	-	anii '80	C. Kacsó	-		X		Kacsó 2003a, 115 nr. 18b; RepArhMaramureş.

	Crucii													
117	Oarța de Sus (MM) *Dealul Stremțului*	X	-	Sond	X	-	-	2003-2004 / 2002	C. Kacsó, D. Pop, R. Cardoș	67	X			Kacsó 2003a, 114-115 nr. 18a, pl.22-25. (Materialul publicat provine din periegheza din 2002)
118	Odoreu (SM) *nu departe de pădurea Gâmbaș*	X	-	Săpăt	-	-	-	1965	T. Bader	-	X			Bader 1972, 514 nr. 24, fig.2/24.
119	Odoreu (SM) *la nord de localitate*	X	-	Sond	-	-	-	1987	T. Bader, Gh. Lazin	-	X			Iercoșan 1993, 84 nr. 17.
120	Onceşti (MM) *Pe corni*	X	-	-	X	-	-	1973	R. Popa, R. Harhoiu, C. Kacsó	-			X	Kacsó 1981a, 374 nota 18; Kacsó 1987, 59 nr. 19.
121	Onceşti (MM) *Cetățuie*	X	-	-	X	-	-	anii '50	Fr. Nistor	-	X			Kacsó 2003a, 115 nr. 19, 139 nr. 121.
122	Orțița (MM) *Pe lab*	X	-	-	X	-	-	1987, 2002-	Tr. Rus, C. Kacsó, D. Pop	2		X		Kacsó 2003a, 115 nr. 20a, 139 nr.22, pl.29/1-2; RepArhMaramureș.
123	Orțița (MM) *Țempe*	X	-	-	X	-	-	1985	C. Kacsó	8			X	Kacsó 2003a, 115 nr. 20b, 139 nr.123, pl.28.
124	Petea (SM) *Vamă*	X	-	Salv	-		-	1998-1999	J. Németi, Gh. Lazin, L. Marta, R. Gindele, C. Astaloș	40	X		X	Németi și alții 2000, 74 nr. 104; Marta 2005, 75-94.
125	Podișu (SJ) *Pe lab*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	4	X			Bajusz, Tamba 1988, 92 nr. 2a, pl.1/nr1; 2/2; 9/5-8.
126	Podișu (SJ) *Pe Inat*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	5		X		Bajusz, Tamba 1988, 92 nr. 2d, pl.1/nr.5; 3/1; 12/1-5.
127	Poienile de sub Munte (MM) *Zarika*	X	-	-	X	-	-	2005	Aug. Coroian	-		X		Inedit. Materialul la Muzeul județean Maramureș.
128	Popeni (SJ) *Pogor*	X	-	Sond	-	-	-	1980	Al. V. Matei	-	X			Bejinariu 2003, 68 nr. 8.
129	Prislop (MM) *Fântâna boului*	X	-	-	X	-	-	-	G. M. Iuga	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 20.
130	Prislop (MM) *Ograde* și *Valea boului*	X	-	Săpăt	-	-	-	1984, 1988	G. M. Iuga	38	X			Kacsó 2003a, 116 nr. 21, 139 nr.130, pl.29/3-24; 30; RepArhMaramureș.
131	Racâș (SJ) *Gura Jernăului*	X	-	-	X	-	-	-	Fl. Gogâltan, I. Popescu	26	X			Kacsó 2003a, 107, 139 nr. 131; Bejinariu 2003, 68 nr. 9; Kacsó 2004a, 78-79, fig.3/2-12; 4/1-16.
132	Rogna (SJ) *Bulbuc*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	6		X		Bajusz, Tamba 1988, 92-93 nr. 3a, pl.1/6; 8/1; 13/1-6.
133	Rogna (SJ) *Coasta lui Nicolae*	X	-	-	X	-	-	1987	I. Bajusz, D. Tamba	6		X		Bajusz, Tamba 1988, 93 nr. 3f, pl.1/10; 4/2; 16; 17/1-6.
134	Rogoz (MM) *Șesurile Rogozului*	X	-	-	X	-	-	2002	C. Kacsó, D. Pop	-			X	Kacsó 2003a, 116 nr. 22, 139 nr. 134.
135	Rohia (MM) *Poderei*	X	-	-	X	-	-	2002	C. Kacsó	-			X	Kacsó 2003a, 116 nr.23, 139 nr. 135.
136	Românași (SJ) *Stația de carburanți S. C. Comeso*	X	-	Salv	-	-	-	1996	I. Bejinariu	2		X		Bejinariru 2003, 68-69 nr. 10, pl.4/1-3.
137	Rus (SJ) *Șesul lui Măican*	X	-	-	X	-	-	1992	I. Muscă	-		X		Bejinariu 2003, 69 nr. 12.
138	Sarasău (MM) *Moară*	X	-	-	X	-	-	anii '70	R. Popa	4	X			Kacsó 1987, 59 nr. 21a, 66, 68, 56 pl.9/12-15; RepArhMaramureș.
139	Sarasău (MM)	X	-	Sond		-	-	1966	M. Zdroba	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 21b, 66; RepArhMaramureș

	Lazu Mare													
140	Sarasău (MM) *Vaşcapău*	X	-	-	X	-	-	1965-1970	Fr. Nistor	-	X			Kacsó 2003a, 116 nr. 24, 139 nr.140.
141	Sarasău (MM) *După ştrec*	X	-	Salv	-	-	-	2005	C. Kacsó, D. Pop, R. Cardoş	-	X			Inedit. Materialul la Muzeul judeţean Maramureş
142	Satu Mare (SM) Ştrandul Someş	D.i z	-	-	-	-	-	1969	-	1	X			Bader 1975, 28-29, pl.4/1 (desenul greşit); Bader 1978, 127-128 nr. 77, pl.37/24; 44/7; 95/77.
143	Satulung (MM) *în apropierea drumului dintre Satulung şi Finteuşu Mic*	X	-	Sond	-	-	-	începu tul sec. XX.	A. Vende	1	X			Kacsó 2003a, 116-117 nr. 25, 139 nr. 142.
144	Satulung (MM)	X	-	-	X	-	-	-	E. Kovács	6	X			Bader 1972 , 515 nr. 30, 519 fig.2/30, pl.16/1-6;
145	Săsar (MM) *Dâmbul Morii*	X	-	-	X	-	-	1989	I. Stanciu	46	X			Kacsó 2003a, 117 nr. 26, 139 nr. 144, pl.31-33.
146	Sâncraiu Silvaniei (SJ) *Barázdahát*	X	-	-	X	-	-	1979	E. Lakó, Al. V. Matei	8	X			Kacsó 1980, 37 nr. 1, 45 fig.1/1-8; Lakó 1983, 87 nr. 72.
147	Sâncraiu Silvaniei (SJ) *Lazuri*	X	-	Sond	-	-	-	1984	Al. V. Matei	-	X			Bejinariu 2003, 69 nr. 12.
148	Sârbi (MM) *Valea Popii*	X	-	Sond	-	-	-	1965	Fr. Nistor	-	X			Kacsó 2003a, 117 nr. 27, 139 nr. 135.
149	Seini (MM) *IAS Ferma 7*	X	-	-	-	X	-	1985	-	47	X			Kacsó 1987, 59 nr. 22, 66, 68, pl.10-13
150	Seini (MM) *Dagas*	X	-	-	X	-	-	1989, 1991	I. Stanciu, C. Kacsó	30	X			Kacsó 2003a, 117-118 nr. 28, 140 nr. 146, pl.34-36.
151	Sighetu Marmaţiei (MM) *Cămara Cireghi*	X	-	Sond	X	-	-	1988 / 2005	C. Ivanciuc, T. Ivanciuc / C. Kacsó, D. Pop, R. Cardoş, T. Ivanciuc	-		X		Ivanciuc C. 1990, 116-117.
152	Sighetu Marmaţiei (MM) *Cearda-Ţărmuri*	X	-	-	X	-	-	1988-1996 / 2005	T. Ivanciuc / C. Kacsó, D. Pop, R. Cardoş, T. Ivanciuc.	11	X			Ivanciuc T. 1999, 15-22.
153	Sighetu Marmaţiei (MM) *str. Avram Iancu*	X	-	-	X	-	-	-	Fr. Nistor	-		X		Kacsó 2003a, 118 nr. 29a, 140 nr. 149.
154	Sighetu Marmaţiei (MM) *Biserica reformată*	X	-	Săpăt		-	-	1983	R. Popa	-	X			Kacsó 2003a, 118 nr. 29b, 140 nr. 150.
155	Someş-Uileac (MM) *Bicirig*	X	-	-	X	-	-	2000	D. Pop, C. Kacsó, M. Rotea	83	X			Pop D. 2003, 83-104.
156	Stremţ (MM) *Dealul Buii*	X	-	-	X	-	-	1990	I. Stanciu	-	X			Kacsó 2003a, 118 nr. 30, 140 nr. 155.
157	Suciu de Jos (MM) *Izvorâşte*	X	-	-	X	-	-	1971, 2003	C. Kacsó, D. Pop	-		X		Kacsó 2003b, 46 nr. 1.
158	Suciu de Jos (MM) *Gura Boii*	X	-	-	X	-	-	1970 (anii)	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 59 nr. 23b, 66; RepArhMaramureş.
159	Suciu de Jos (MM) *Muncei*	X	-	-	X	-	-	2003	C. Kacsó, D. Pop	-		X		Kacsó 2003b, 46-47 nr. 3.
160	Suciu de Jos (MM)	-	Mp	-	X	-	-	1998	C. Kacsó, N. Palincaş, Fl.	10			X	Kacsó 2003a, 118 nr. 31a, 140 nr. 159, pl.37

	Vârful Carpănului								Gogâltan, D. Pop					
161	Suciu de Sus (MM) *Poduri pe coastă I*	-	Np	Sond / Salv	-	-	-	sfârșitul sec. XIX / 1913 / 1961	D. Teleki, J Szendrei / M. Roska / M. Rusu	2 ?	X			Roska 1942, fig.113; Mozsolics 1960, pl.71/1; Bader 1972, 516-517 nr. 34, 522, fig.2/34; Daicoviciu 1967, fig.7.
162	Suciu de Sus (MM) *Poduri pe coastă II*	X	-	-	X	-	-	1970 anii	C. Kacsó	-	X			Kacsó 1987, 59 nr. 24a; RepArhMaramureș
163	Suciu de Sus (MM) *Troian I*	-	Nt	Sond	-	-	-	sfârșitul sec. XIX	D. Teleki, J Szendrei	1	X			Mozsolics 1960, 115-116, 119, pl.72; Bader 1976, 37-45, pl.3/1.
164	Suciu de Sus (MM) *Troian II*	X ?	X ?	-	X	-	-	-	C. Kacsó	-			X	Kacsó 1987, 59 nr. 24b; Kacsó 2003b, 49 nr.8.
165	Suciu de Sus (MM) *Mocira*	X ?	X ?	-	-	-	X	-	-	1		X		Bader 1976, 39 n.10, 43 n.19, pl.5/1; Kacsó 1993, 32 și nota 14.
166	Suciu de Sus (MM) *Pe șes*	X	-	Sond	-	-	-	1968, 1989	C. Kacsó, I. Stanciu	140			X	Kacsó, 1993, 29-33, pl.1-11; Kacsó 2004c, 50 apare menționat anul 1969.
167	Suciu de Sus (MM) *Pe rât*	X ?	-	-	X	-	-	1989	C. Kacsó, I. Stanciu	-		X		Kacsó 2003a, 119 nr. 32, 140 nr. 166.
168	Supuru de Jos (SM) *Dealul Sențiului*	X	-	-	X	-	-	1977	J. Németi	3			X	Roska1940, 4 nr. 2, fig.2; Németi 1978, 114 nr. 8, fig.5/5-7; Kacsó 2003a, 119 nr.33, 140 nr. 167.
169	Tămășești (MM) *Dealul Tămășeștilor*	X	-	-	X	-	-	2002	C. Kacsó, D. Pop	-		X		Kacsó 2003a, 119 nr. 34, 140 nr. 168.
170	Tătărești (SM) *Dealul Tătăreștilor*	X	-	-	X	-	-	1997	Gh. Lazin, S. Pop	12	X			Lazin, Pop S. 1997, 75-84.
171	Tăuți Măgherăuș (MM) *Viile Tăuți*	X	-	-	X	-	-	înainte de 1980	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 66 nr. 25; RepArhMaramureș.
172	Tihău (SJ) *La Cerniele*	X	-	Salv	-	-	-	2001	I. Bejinariu	3	-	X		Bejinariu 2003, 69-70 nr. 13, pl.2/4-6; 3/1-2, 5.
173	Tg. Lăpuș (MM) *Întorsura*	X	-	-	X	-	-	1973	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 66 nr. 26; RepArhMaramureș.
174	Tg. Lăpuș (MM) *Eghereș*	X	-	-	X	-	-	1978	C. Kacsó	-		X		Kacsó 1987, 66 nr. 26; RepArhMaramureș.
175	Turulung-Vii (SM) *malul Turului*	X	-	Salv	-	-	-	1975	T. Bader	-	X			Bader 1978, 75, 130 nr. 96, pl.37/30; 95/96; Iercoșan 1993, 84 nr. 19
176	Vad (MM) *Poduri*	X	-	Săpăt	-	-	-	1973, 1975, 1979	C. Kacsó	38	X			Kacsó 1987, 66 nr. 27a; pl.14-15.
177	Vad (MM) *Știurdina*	X	-	Săpăt	-	-	-	1975	C. Kacsó	-	X			Kacsó 1987, 66 nr. 27b.
178	Valea Vinului (SM) *valea Lipăuțului*	X	-	-	X	-	-	-	A. Pop	13	X			Pop S., Pop A. 1999, 35-44.
179	Vama (MM) *Dealul Mare*	X	-	-	-	-	X	-	-	-	X			Bader 1978, 130 nr. 100, pl.37/33; 95/100.
180	Vădurele (SJ) *Curături*	X	-	-	-	X	-	-	-	3	X			Bejinariu 2003, 70 nr. 14, pl.3/4, 6-8.
181	Vălenii Șomcutei (MM) *Peștera Valea Rea*	De pP	-	-	X	-	-	1980, 1990, 2003	G. M. Iuga, C. Kacsó, I. Emödi, J. Dany, G. Szabó, D. Pop	19	X			Kacsó 1999b, 113-126.

182	Vălenii Şomcutei (MM) *Valea lui Ştefan*	X	-	Sond	-	-	-	1980	G. M. Iuga	-	X			Kacsó 1999b, 114, 118; RepArhMaramureş.
183	Vălenii Şomcutei (MM) *Ograda Budenilor*	X	-	Sond	-	-	-	1992	G. M. Iuga	-	X			Kacsó 1999b, 118 şi n.4.

Bibliografie

Bader 1972: T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României – Die Suciu de Sus-Kultur im Nordwesten von Rumänien.* In: SCIV 23, 1972, p. 509-535.

Bader 1975 : T. Bader, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului Satu Mare. Descoperiri arheologice (I) – Beiträge zur Kenntnis der Geschichte der Stadt Sathmar. Archäologische Funde.* In: Satu MareStCom 3, 1975, p. 19-45.

Bader 1976: T. Bader, *O veche colecţie de ceramică aparţinînd culturii Suciu de Sus în Muzeul judeţean Mureş – Eine alte Keramiksammlung aus der Suciu de Sus Kultur im Kreismuseum Mureş.* In: Marisia 6, 1976, p. 37-47.

Bader 1978: T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică*, Bucureşti, 1978.

Bader 1979: T. Bader, *Die Suciu de Sus-Kultur in Nordwestrumänien.* In: PZ 54, 1979, p. 3-31.

Bader 1982: T. Bader, *Săpăturile arheologice din judeţul Satu Mare (Partea I-a) – Die archäologische Grabungen im Kreis Satu Mare.* In: Satu Mare StCom 5-6, 1981-1982, p. 143-158.

Bader–Dumitraşcu 1970: T. Bader – S. Dumitaşcu, *Săpăturile arheologice la aşezarea de tip Otomani de la Medieşul Aurit – Les fouilles archéologiques dans l'établissement de type Otomani de Medieşul Aurit.* In: Materiale 9, 1970, p.127-136.

Bajusz–Tamba 1988: I. Bajusz – D. Tamba, *Contribuţii la topografia arheologică a văii Someşului (sectorul Căpîlna-Jibou) – Beiträge zur archäologischen Topographie des Someştals.* In: AMP 12, 1988, p. 91-120.

Balaguri 1974: E. A. Balaguri, *Do pitannja pro doslidčennja pam'jatok pizn'obrozovoi dobo u Vinogradvs'komu raioni Zakarpats'koi oblast. Zbornik Metodičnii Posibnik dlja Studentiv z Archeologii*, Užgorod, 1974, p. 25-47.

Balaguri 1976: E. A. Balaguri, *Novje dannye k istorii pozdnej bronzy Zakarpatja, Eneolit i bronzovyj vek Ukrainy*, Kiev, 1976, p. 240-256.

Balaguri 1990: E. A. Balaguri, *Procesele cultural-istorice din zona Tisei superioare din a doua jumatate a mileniului II îen şi începutul mileniului I îen pe baza materialelor expediţiei transcarpatice a universităţii din Ujgorod.* In: SympThrac 8, 1990, p. 121-122.

Balaguri 2001: E. A. Balaguri, *Naselenie verhnego potisia v epohu bronzî*, Ujgorod, 2001, p. 243-288.

Bejinariu 2003: I. Bejinariu, *Noi descoperiri ale culturii Suciu de Sus din judeţul Sălaj – New discoveries belonging to the Suciu de Sus culture from Sălaj county.* In: Marmatia 7/1, 2003, p. 65-81.

Bejinariu–Lakó–Sana 2004: I. Bejinariu – Eva Lakó – D. V. Sana, *Materiale arheologice din epoca bronzului de la Doh (com. Măierişte), jud. Sălaj – Bronze Age archeologic materials from Doh (the Măierişte commune, Sălaj county).* In: AMP 26, 2004, p. 111-131.

Boroffka 1994: N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn, 1994.

Daicoviciu 1967: H. Daicoviciu (red.), *Muzeul de Istorie din Cluj*, Bucureşti, 1967, fig.7.

Dumitraşcu 1997: S. Dumitraşcu, *Medieşu Aurit "Cioncaş", jud. Satu Mare.* In: CCAR, Campania 1996, Bucureşti, 1997, p35-36, nr. 60.

Dumitraşcu–Bader 1967: S. Dumitraşcu – T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşu Aurit (I)*, Satu Mare, 1967.

Gogâltan 2001: Fl. Gogâltan, *The settlement of Căşeiu and some problemes concerning the Late Bronze Age in the center and northern Transylvania.* In: C. Kacsó (ed.), Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7.-10. Oktober 1998, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001, 191-214.

Gogâltan–Isac 1995: Fl. Gogâltan – Adriana Isac, *Die späthronzezeitliche Siedlung von Căşeiu.* In: EphNap 5, 1995, 5-26.

Hampel 1886: J. Hampel, A bronzkor emlékei magyarhonban I, Budapest 1886.

Iercoşan 1993: N. Iercoşan, *Săpăturile arheologice din judeţul Satu Mare (1971-1990) – Les fouilles archéologiques du département de Satu Mare (1971-1990).* In: Satu Mare StCom 9-10, 1992-1993, 77-90.

Iuga 1981: Georgeta Maria Iuga, *Cercetări de suprafaţă din zona Chioar – Recherches archéologiques de surface dans de Chioar.* In: Marmatia 5-6, 1979-1981.

Ivanciuc 1990: C. Ivanciuc, *Date privind cultura Suciu de Sus în N-V dep. Maramureş.* In: SympThrac 8, 1990, 16-17.

Ivanciuc 1999: T. Ivanciuc, *Noi dovezi privind locuirea Maramureşului în protoistorie. – New discoveries concerning the habitat of Maramureş-Protohistory.* In: Maramureş vatră de istorie milenară. Lucrările celui de-al patrulea Simpozion Maramureş, Bucovina şi Moldova. Ieud, Săliştea de Sus, Cârlibaba, Rădăuţi, Putna, 28 iunie-2 iulie 1998, Cluj - Napoca, 1999, 15-22.

Kacsó 1971: C. Kacsó, *Bârsana "Cetăţuia".* In: Cronica săpăturilor arheologice efectuate de Muzeul judeţean Maramureîn perioada 1968-1970 – Chronik der Ausgrabungen des Bezirksmuseums Maramureş fürden Zeitraum 1968-1970, Marmatia 2, 1971, 369.

Kacsó 1980: C. Kacsó, *Descoperiri din epoca bronzului în Depresiunea Sălajului – Entdeckungen der Bronzezeit in der Sălaj-Niederung.* In: AMP 4, 1980, 38-46.

Kacsó 1981a: C. Kacsó, *Date noi cu privire la tezaurul de aur de la Sarasău – Neue Daten bezüglich des Goldfundes von Sarasău.* In: SCIVA 32, 3, 1981, 371-381.

Kacsó 1981b: C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș, teză de doctorat, Cluj – Napoca*, 1981

Kacsó 1987: C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suciu de Sus-Kultur.* In: Dacia N.S. 31, 1987, 51-75.

Kacsó 1990: C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Libotin.* In: Thraco-Dacica 11, 1990, 79-98.

Kacsó 1993: C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Suciu de Sus și Grosii Țibleșului – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Suciu de Sus und Grosii Țibleșului.* In: RevBistriței 7, 1993, 29-48.

Kacsó 1994: C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Lăpuș – "Gruiul Târgului" – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Lăpuș-Gruiul Târgului.* In: Crisia 24, 1994, 9-21.

Kacsó 1995: C. Kacsó, *Noi date cu privire la prima fază a culturii Suciu de Sus – Neue Angaben zum Anfang der Suciu de Sus Kultur.* In: Apulum 32, 1995, 83-99.

Kacsó 1999a: C. Kacsó, *Date noi cu privire la preistoria Maramureșului – Neue Daten zur Vorgeschichte in der Maramureș.* In: Angustia 4, 1999, 55-70.

Kacsó 1999b: C. Kacsó, *Descoperiri din epoca bronzului în peștera Valea Rea de la Vălenii Șomcutei – Bronzezeitliche Funde in der Valea Rea-Höhle bei Vălenii Șomcutei.* In: SCIVA 50, 1999, 113-126.

Kacsó 2001: C. Kacsó, *Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș.* In: C. Kacsó (ed.), Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7.-10. Oktober 1998, BiblMarmatia 1, Baia Mare, 2001, 231-278.

Kacsó 2003a: C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei – Neue Suciu de Sus und Lăpuș – Funde im norden Siebenbürgens.* In: Marmatia 7/1, 2003, 105-181.

Kacsó 2003b: C. Kacsó, *Contribuții la topografia arheologică a Depresiunii Lăpușului. Descoperirile de la Suciu de Sus și împrejurimi – Beiträge zur archäologischen Topographie der Lăpuș-Senke. Die Funde von Suciu de Sus und der Umgebung.* In: RevBistriței 17, 2003, 45-54.

Kacsó 2003c: C. Kacsó, *Radu Popa și cercetarea arheologică din Maramureș – Radu Popa und die archäologischen Forschungen in der Maramureș.* In: D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (coord.), In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european, Cluj-Napoca, 2003, 25-40.

Kacsó 2004a: C. Kacsó, *Contribuții la topografia arheologică a județului Sălaj – Beiträge zur archäologischen Topographie des Bezirkes Sălaj.* In: AMP 26, 2004, 77-87.

Kacsó 2004b: C. Kacsó, *Zu den Problemen der Suciu de Sus-Kultur in Siebenbürgen.* In: J. Bátora, V. Furmánek, L. Veliačik (Hrsg.) Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Joszef Vladár zum 70. Geburtstag, Nitra 2004, 327-340.

Kacsó 2004c: C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004.

Kacsó 2005a: C. Kacsó, *Descoperiri pre - și proto istorice la Baia Mare – Vor – und frühgeschichtliche funde in Baia Mare.* In: Marmatia 8/1, 2005, 153-181.

Kacsó 2005b: C. Kacsó, *Expoziția "Comori ale epocii bronzului din nordul Transilvaniei" la Muzeul de Arheologie și Istorie din Baia Mare.* In: Marmatia 8/1, 2005, 421-451.

Kacsó–Pop–Stanciu 2001: C. Kacsó – D. Pop – I. Stanciu, *Lăpușel, com. Recea, jud. Maramureș. Punct: Ciurgău și Mociar.* In: CCAR, Campania 2000, București, 2001, 130-132, nr. 104-105.

Kacsó–Stanciu 1996: C. Kacsó – I. Stanciu, *Bicaz, "Igoaie", jud. Maramureș.* In: Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, Brăila, 1996, 13, nr. 17.

Kalicz 1960: N. Kalicz, *A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete – Funde und chronologische Situation der Felsőszőcs-Gruppe der Spätbronzezeit.* In: AÉ, 87, 1960, 3-15

Kemenczei 1963: T. Kemenczei, *Adatok Észak Magyarország későbronzkori történéhez – Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in Nordungarn.* In: AÉ, 90, 1963, 169-188.

Kemenczei 1984: T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984.

Kovács 1967: T. Kovács, *Eastern connections of North Eastern Hungary in the late bronze age.* In: FA, 18, 1966-1967, 27-58.

Lakó 1983: Eva Lakó, *Repertoriul topografic al epocii bronzului și al Hallstattului în județul Sălaj – The topographical catalogue of the Bronze Age and Early Iron Age in Sălaj district.* In: ActaMP 7, 1983, 69-100.

Lazarovici 1977: Gh. Lazarovici, *Cercetări arheologice de suprafață la hotarele județelor Cluj-Sălaj – Archäologische Oberflächeforschungen in der Kontakt-Zone der Bezirke Cluj und Sălaj.* In: AMP 1, 1977, 35-39.

Lazin–Pop 1997 : Gh. Lazin – Speranța Pop, *O nouă descoperire aparținând culturii Suciu de Sus (Așezarea de la Tătărești, jud. Satu Mare) – A new discovery belonging to the culture of Suciu de Sus (The settling of Tătărești, Satu Mare county).* In: Satu Mare StCom 14, 1997, 75-84.

Marta 2001: L. Marta, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punctul: Drumul Dorolţ.* In: CCAR,Campania 2000, Bucureşti, 2001, 126, nr. 102.

Marta 2002: L. Marta, *Dorolţ, com. Dorolţ, jud. Satu Mare. Punctul: Pescărie.* In: CCAR, Campania 2001, Bucureşti, 2002, 128, nr. 186.

Marta 2004a: L. Marta, *Un complex arheologic din epoca mijlocie a bronzului descoperit la Halmeu – A Middle Bronze Age Dwelling Discovered at Halmeu.* In: Satu Mare StCom 17-21/1, 2000-2004, 39-46.

Marta 2004b: L. Marta, *Halmeu, com. Halmeu, jud. Satu Mare. Punctul: Vamă.* In: CCAR, 2003, Bucureşti, 2004, 133-134, nr. 83.

Marta 2005: L. Marta, *Der bronzene Nadeldepotfund von Petea, Kr. Satu Mare – Depozitul de ace din bronz descoperit la Petea, jud. Satu Mare.* In: T. Soroceanu (Hrsg.) Bronzefunde aus Rumänien II. / Depuneri de bronzuri din România II, Bistriţa / Cluj Napoca, 2005, 75-94.

Marta şi alţii 2004: L. Marta, R. Gindele, C. Astalos, Z. Kadas, *Medieşu Aurit, com. Medieşu Aurit, jud. Satu Mare. Punctul: conducta de gaz.* In: CCAR, Campania 2003, Bucureşti, 2004, 1191-195, nr. 120.

Motzoi-Chicideanu 2004: I. Motzoi-Chicideanu, *Cu privire la descoperirile funerare ale grupei Verbicioara – Commentaries concerning the Verbicioara funerary discoveries.* In: European Archaeology-online 2004.

Mozsolics 1960: Amália Mozsolics, *Der Tumulus von Nyírkarász-Gyulaháza.* In: ActaArchHung 12, 1960, 113-123.

Németi 1978: I. Németi, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului din jurul Careiului – Découvertes de la fin de l'époque de bronze aux environs de Carei.* In: SCIVA 29, 1978, 99-122.

Németi 1987: I. Németi, *Descoperiri arheologice din teritoriul localităţii Moftinu Mic (jud. Satu Mare) – Archäologische Entdeckungen auf dem Gebiet des Dorfes Moftinu Mic (Kreis Satu Mare).* In: Satu Mare StCom 7-8, 1986-1987, 101-137.

Németi 1997 : J. Németi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri – "Lubi-tag" (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996 – Archaeological discoveries from Lazuri-Lubi-tag (Satu Mare county) in 1995-1996.* In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă II, Bucureşti, 1997, 78-86.

Németi 1999: J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, Bucureşti, 1999.

Németi–Lazin–Gindele–Marta 2000: J. Németi – Gh. Lazin – R. Gindele – L. Marta, *Petea, com. Dorolţ, jud. Satu Mare. Punct: Vamă.* In: CCAR, Campania 1999, Bucureşti, 2000, 74, nr. 104.

Németi–Molnár 2002: Németi J. – Molnár Zs., *A tell telepek elterjedése a nagykárolyi síkságon és az Ér völgyében*, Kolozsvár, 2002.

Nemoianu–Todincă 1981: Larisa Nemoianu – Gh. Todincă, *Şantierul arheologic Călineşti, jud. Maramureş – Le site archéologique de Călineşti, dép. de Maramureş.* In: CercArh 4, 1981, 66-69.

Oanţă-Marghitu 2003: S. Oanţă-Marghitu, *The "Cernavoda III-Boleraz Phenomenon": after 30 Years.* In: European Archaeology-online 2003.

Pop 2003: D. Pop, *Aşezarea din epoca bronzului de la Someş-Uileac – The Bronze Age settlement from Someş – Uileac, Maramureş county.* In: Marmatia 7/1, 2003, 83-104.

Pop–Pop 1999: Speranţa Pop – A. Pop, *Descoperiri arheologice în perimetrul lacalităţii Valea Vinului – Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of Valea Vinului locality.* In: Satu Mare StCom 15-16, 1998-1999, 35-44.

Puskás 1997: Eva Puskás, *Restaurarea şi punerea în valoare a unor obiecte descoperite pe şantierul arheologic Lazuri (judeţul Satu Mare) – The restoration of a few objects discovered on the archaeological site of Lazuri (Satu Mare county).* In: Satu Mare StCom 14, 1997, 443-450.

RepArhMaramureş: C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al judeţului Maramureş*, în pregătire.

Roska 1940: M. Roska, *A kimetszett díszű agyagművesség Erdélyben – Die kerbschnittverzierte Keramik in Siebenbürgen.* In: KözlDebrecen 1, 1940, 1-26.

Roska 1942: M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma* I. Őskor, Kolozsvár, 1942.

Stanciu 1992: I. Stanciu, *Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.Chr. şi mileniul I d.Chr. în judeţul Maramureş – Les découverts provenand de la seconde moitié de 1-er millénaire av.JC et du 1 –er millénaire av. JC dans le dép. de Maramureş.* In: EphNap 2, 1992, 169-191.

Stanciu 1993: I. Stanciu, *Sondajele efectuate la Bicaz, jud. Maramureş (1990, 1991) – Les sondajes entreprinses à Bicaz, département de Maramureş (1990, 1991).* In: EphemNap 3, 1993, 261-272.

Stanciu 1994: I. Stanciu, *Aşezarea prefeudală de la Lăpuşel, jud. Maramureş (Cercetări arheologice din anii 1992, 1993) – The Early Medieval Settlement at Lăpuşel, Maramureş county (Archaeological Excavations 1992, 1993).* In: EphNap 4, 1994, 267-322.

Stanciu 1999: I. Stanciu, *Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri "Lubi Tag" jud. Satu Mare (Cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuţii la cunoaşterea secolelor VI-VII în zona Tisei Superioare – Die frühslawische Siedlung von Lazuri Lubi Tag Kreis Satu Mare (die archäeologischen Forschungen der Jahre 1977, 1993-1995) Beiträge zum Kennen der VI-VII Jh. im oberen Theiss-Gebiet.* In: Satu Mare StCom 15-16, 1998-1999, 115-266.

Stanciu–Marta 2003: I. Stanciu – L. Marta, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punctul: Lubi Tag.* In: CCAR, Campania 2002, Bucureşti, 2003, 177-182 nr. 110.

Stanciu–Marta 2004: I. Stanciu – L. Marta, *Lazuri, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Punctul: Lubi Tag.* In: CronCercArh Campania 2003, Bucureşti, 2004, 173-176 nr. 100.

Teržan 2005: Biba Teržan, *Metamorphose – eine Vegetationsgottheit in der Späthronzezeit.* In: B. Horejs, R. Jung, E. Kaiser, B. Teržan (Hrsg.) Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet, UPA 121, Bonn, 2005, 241-261.

Some considerations about the research stage of the Suciu de Sus culture and the Lăpuș group
(Abstract)

This study presents some problems concerning the research stage of the Suciu de Sus culture (within the Transylvanian area) and the Lăpuș group. We originally started with a published catalogue having 183 sites (map 1) with 186 settlements; funerary and isolated discoveries; cultic deposition (?) in a cave; and other „uncertain find"s belonging to Suciu of Sus culture (106) and Lăpuș (33), as well as sites which can not be ascribe to either one of them (47). Settlements (map 2; table 1-6).

From the 186 sites, 169 are settlements and can be classified thus: 157 are unfortified, 11 are likely unfortified, and 1 is fortified (Boinești). Many settlements (102) are known by surface research; 55 were archaeological excavations; 6 are accidental finds; and for another 6 information are unknown.

In 77 cases the pottery was published and the another 92 were unpublished. The relation between the published artifacts and the research method shows that from the settlements 50,90 % in which had excavations and 45,37% were accidentally found and by surface research have material out.

From a quantitative point of view we have the following situation. From approximately 2,061 published sherds or vessels, 1,692 are found in settlements. Of this, 912 were discovered by archaeological excavations, 722 came up by surface research, and another 58 are accidental finds.

Of these, 55 of the archaeological excavations undertaken, just 10 sites have published partial or incomplete drawings with general or sector plans and profiles. And when these do exist, they don't have the arrow which indicates north, or the measurement scale on the plans.

Dwellings of different types were found in several sites belonging to the Suciu of Sus culture (at least 46) and to the Lăpuș group (likely just one Petea" Vamă").

Funerary discoveries (map 2; table 1, 3-4, 6-8):

From these 186 places with findings, 9 are funerary discoveries or with "funerary characters" and they can be classified thus: tumulus grave cemetery (3) and isolated tumulus grave (1), plane necropolis (1), groups of plane tombs (1), isolated plane tombs (1) as well as "funerary complex" (2). One of them is known from surface research and another 8 are from archaeological excavations. Ceramics and other artifacts are published in 8 cases and one is unpublished. We speak about 317 sherds and from this 307 (96,84 %) are found where archaeological excavations were made and 10 from surface research.

From the presentation above it's clear that the information up to this moment is not sufficient for a good understanding of both cultures. The interpretations and conclusions are in direct connection with the presence, unambiguity, qualitity and quantity of information obtained in the resulting archaeological research. There is an absence of essential details which look at the geographic position, surface area, the spacial positioning of the houses, or another complexes inside the settlements or arrangement of graves in the cemeteries.

In the future I will discuss about the ideas which have been used by archaeologists (about chronology, spread, contacts with another cultures and so on) in the past 120 years from when finds have been collected, researched, and made known the archaeological monuments which we call Suciu de Sus and Lăpuș.

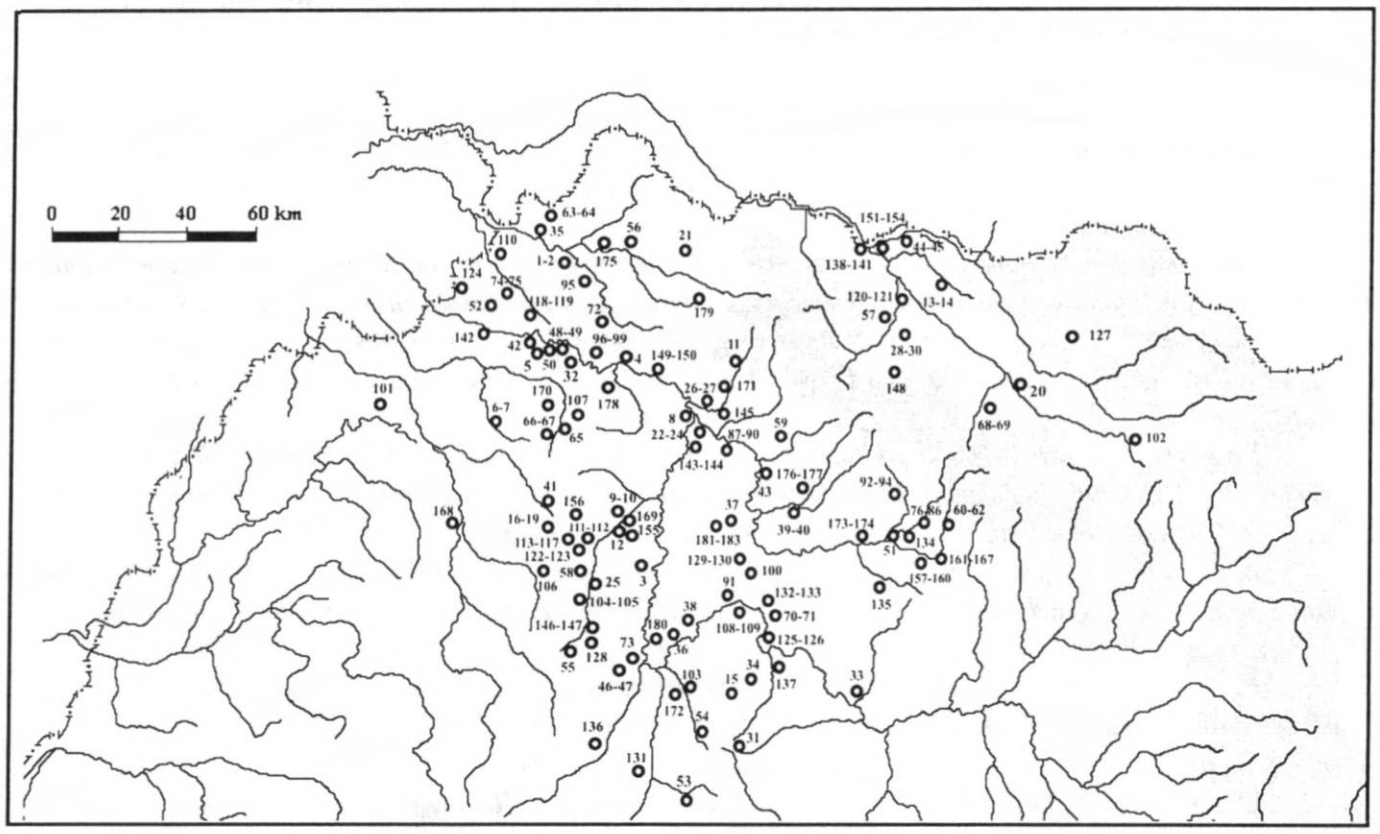

Harta 1. Siturile Suciu de Sus şi Lăpuş din Transilvania
Map 1. Suciu de Sus and Lăpuş sites from Transylvania

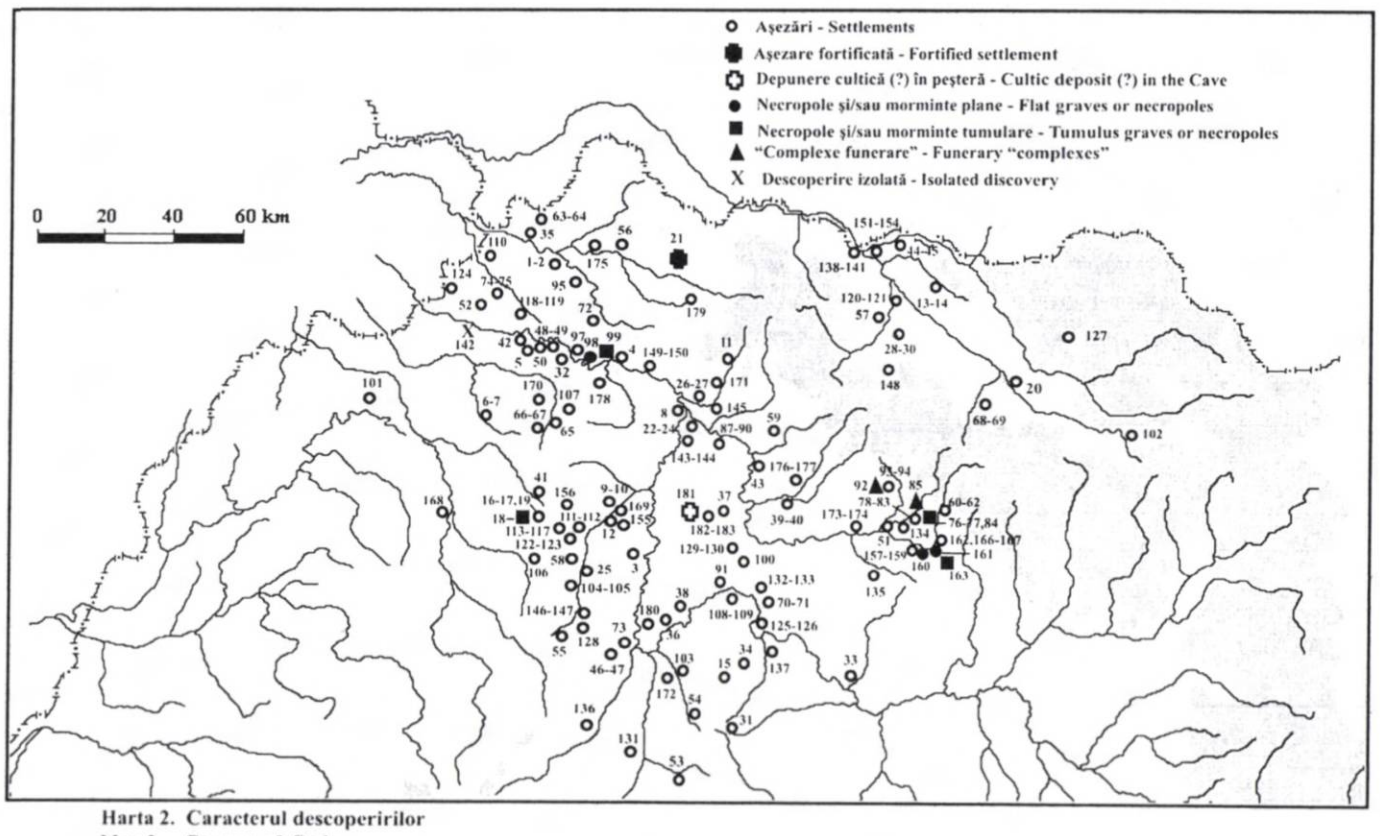

Harta 2. Caracterul descoperirilor
Map 2. Context of finds

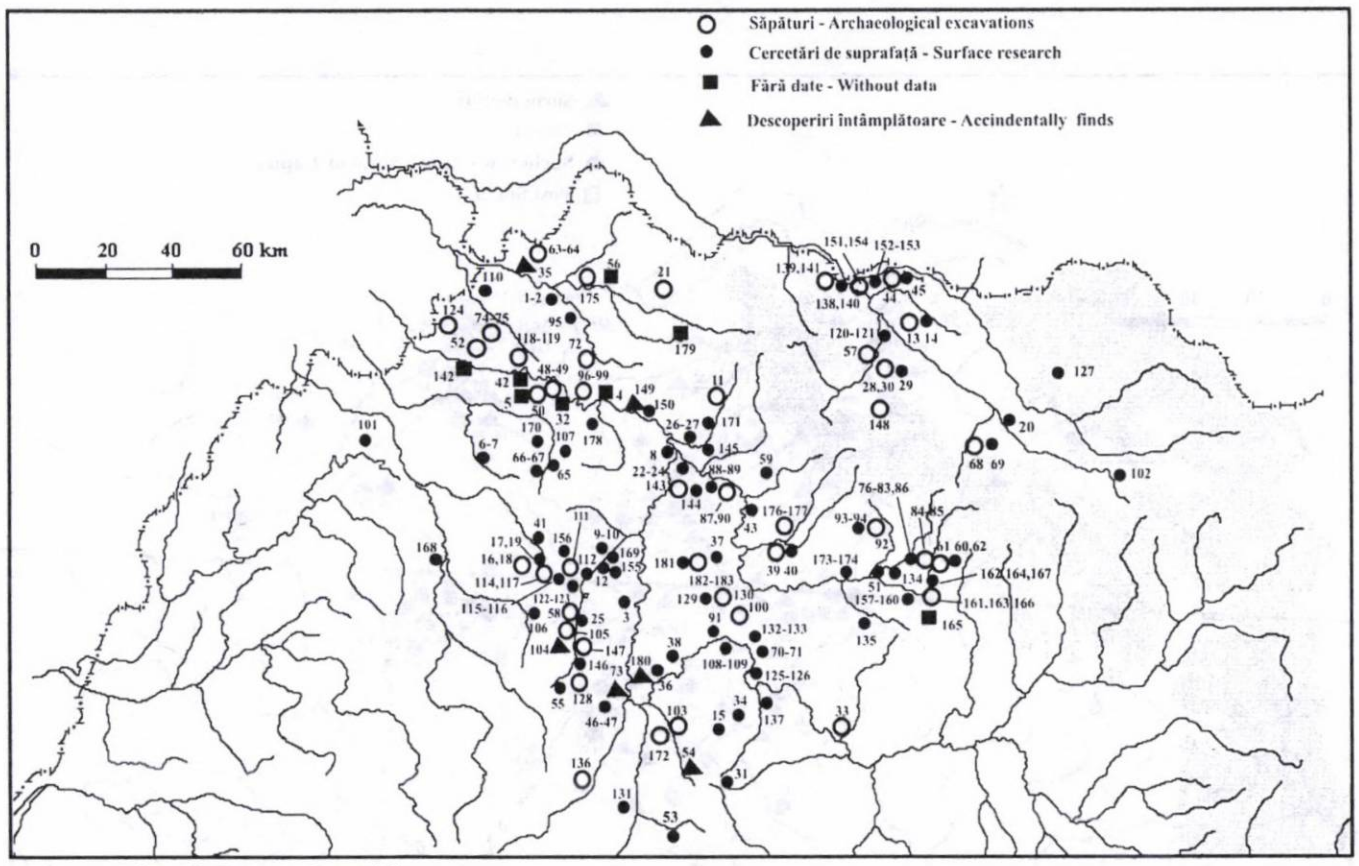

Harta 3. Caracterul cercetărilor
Map 3. Type of research

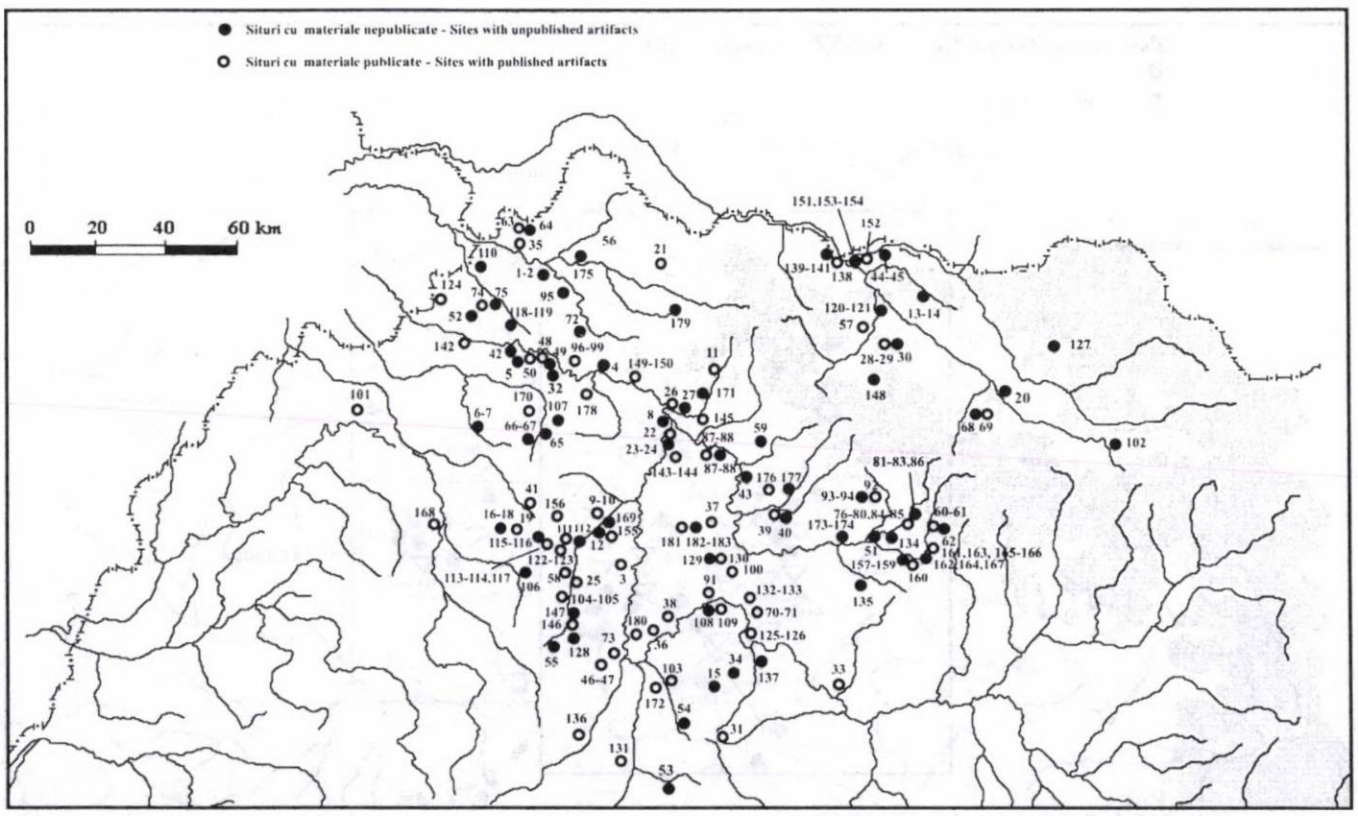

Harta 4. Valorificarea materialului arheologic
Map 4. Stage of publication

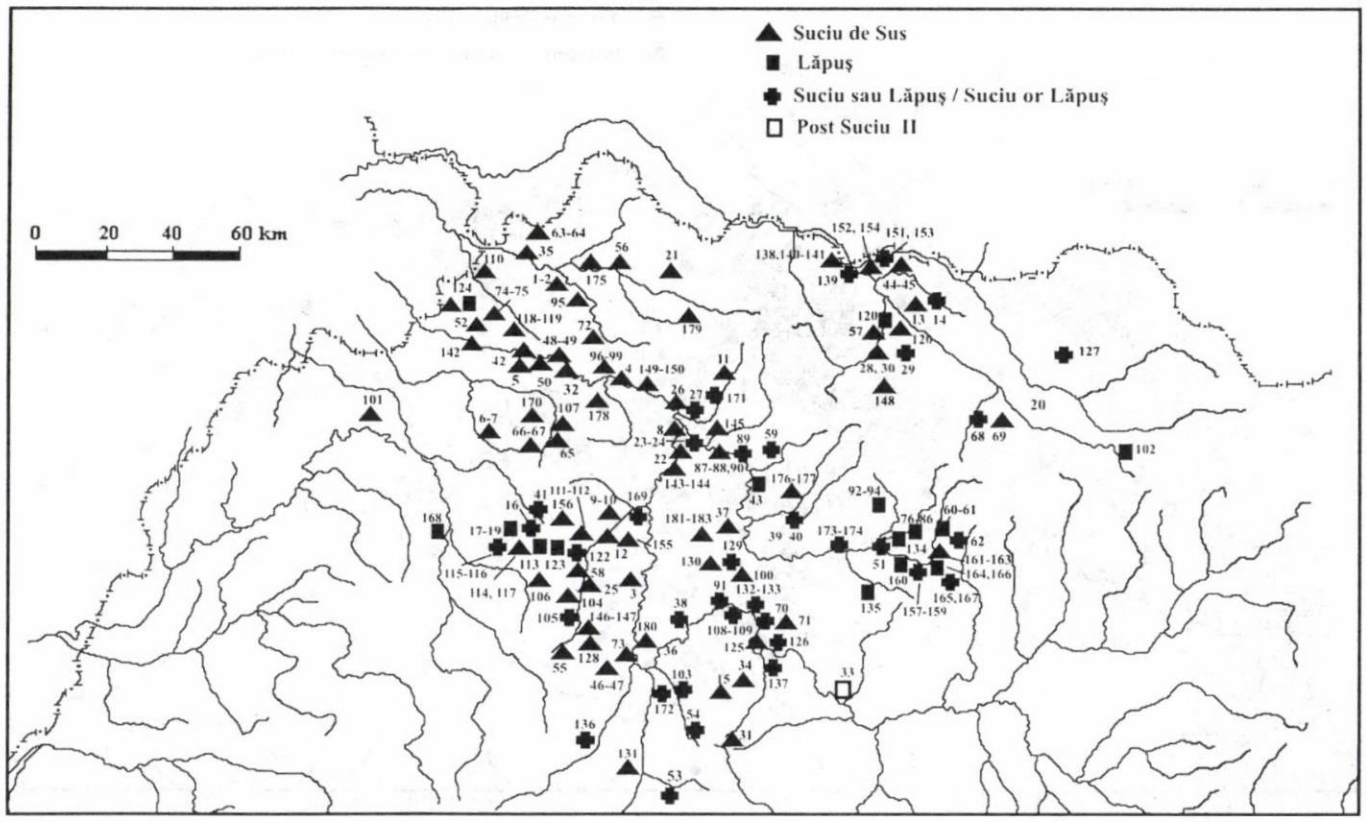

Harta 5. Siturile Suciu de Sus şi Lăpuş din Transilvania (după menţiunile din literatură şi ilustraţii)
Map5. Suciu de Sus and Lăpuş sites from Transylvania (after specification and illustrated finds)

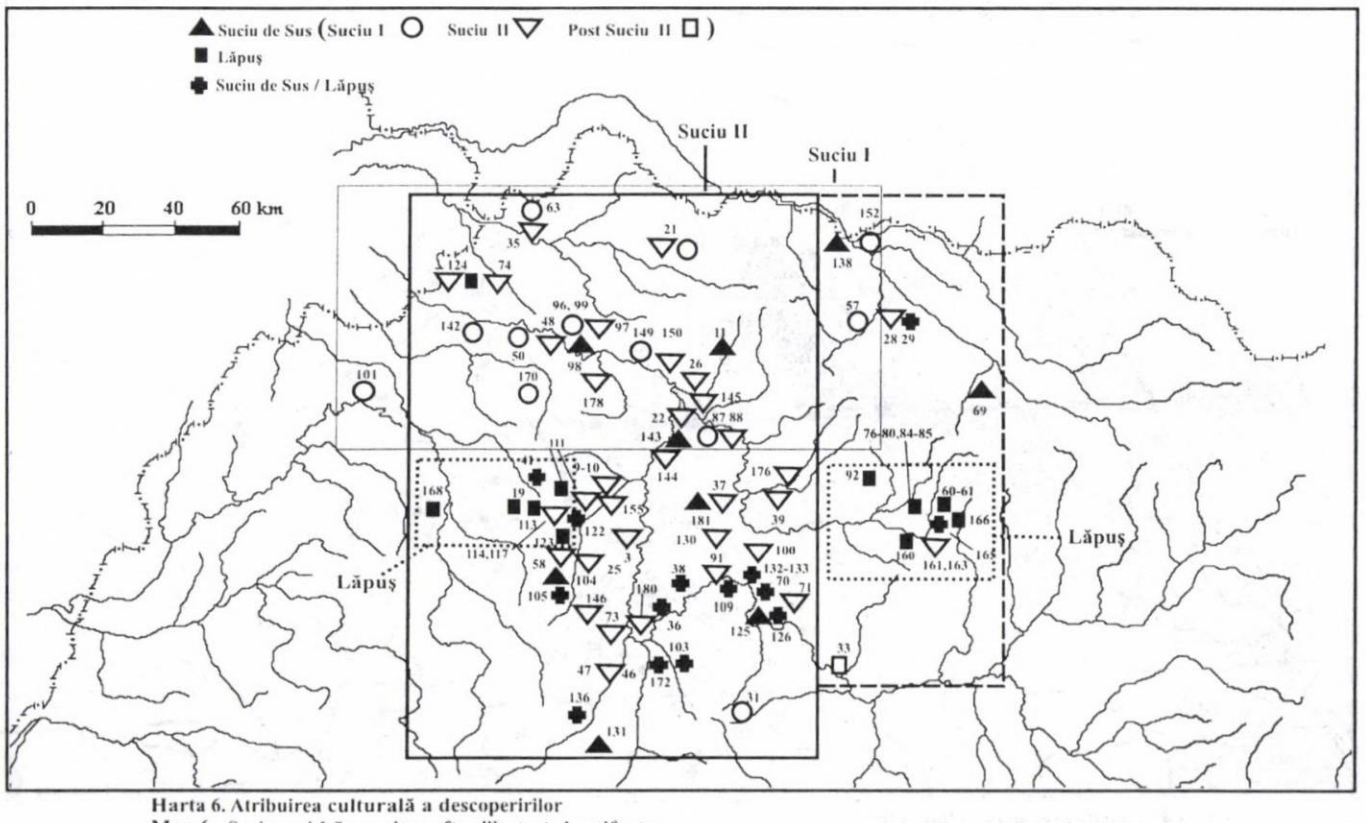

Harta 6. Atribuirea culturală a descoperirilor
Map 6. Suciu and Lăpuş sites after illustrated artifacts

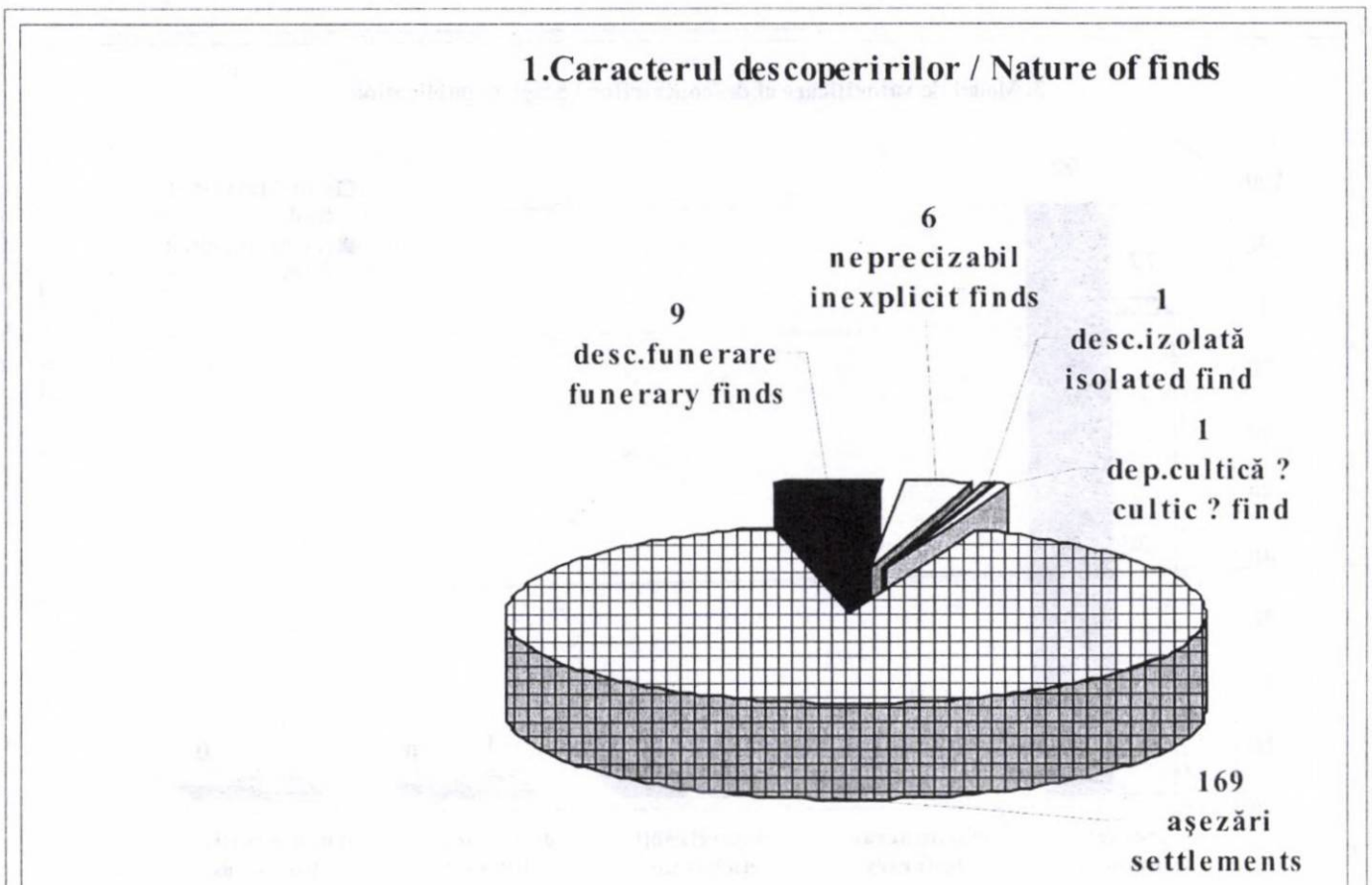
1.Caracterul descoperirilor / Nature of finds
6
neprecizabil
inexplicit finds
9
desc.funerare
funerary finds
1
desc.izolată
isolated find
1
dep.cultică ?
cultic ? find
169
aşezări
settlements
2. Caracterul cercetărilor / Nature of research
120
100
80
60
40
20
0
săpături-archaeological excavations
perieghеze-surface research
fortuit-accidentally finds
izolat-isolated finds
fără date-without data
55
102
6
6
8
1
5
1
1
1
aşezări
settlements
desc.funerare
funerary finds
neprecizabil
desc. izolate
isolated finds
depunere cultică ?
cultic ? finds

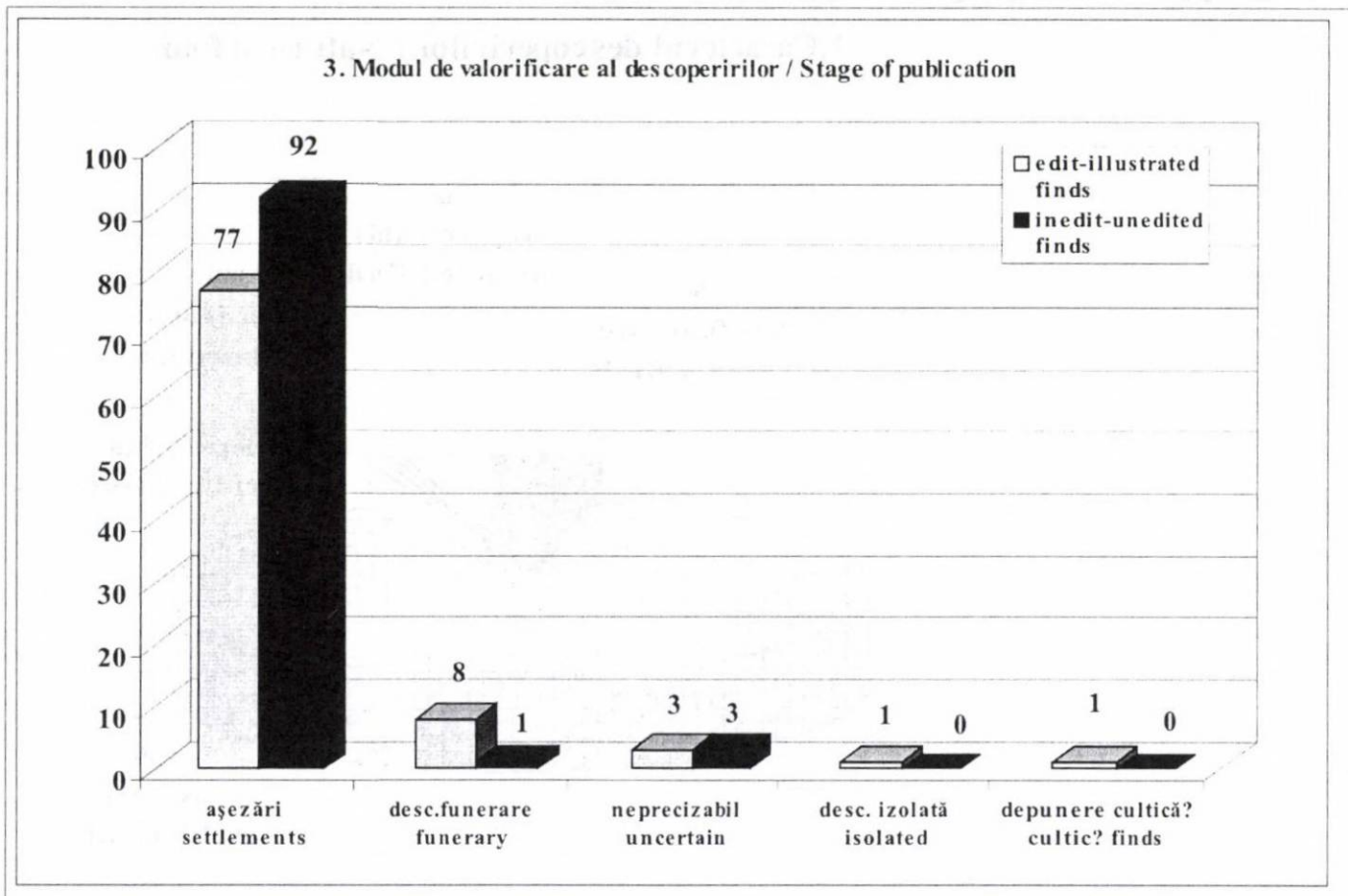
3. Modul de valorificare al descoperirilor / Stage of publication
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
92
77
8
1
3
3
1
0
1
0
edit-illustrated finds
inedit-unedited finds
aşezări settlements
desc.funerare funerary
neprecizabil uncertain
desc. izolată isolated
depunere cultică? cultic? finds

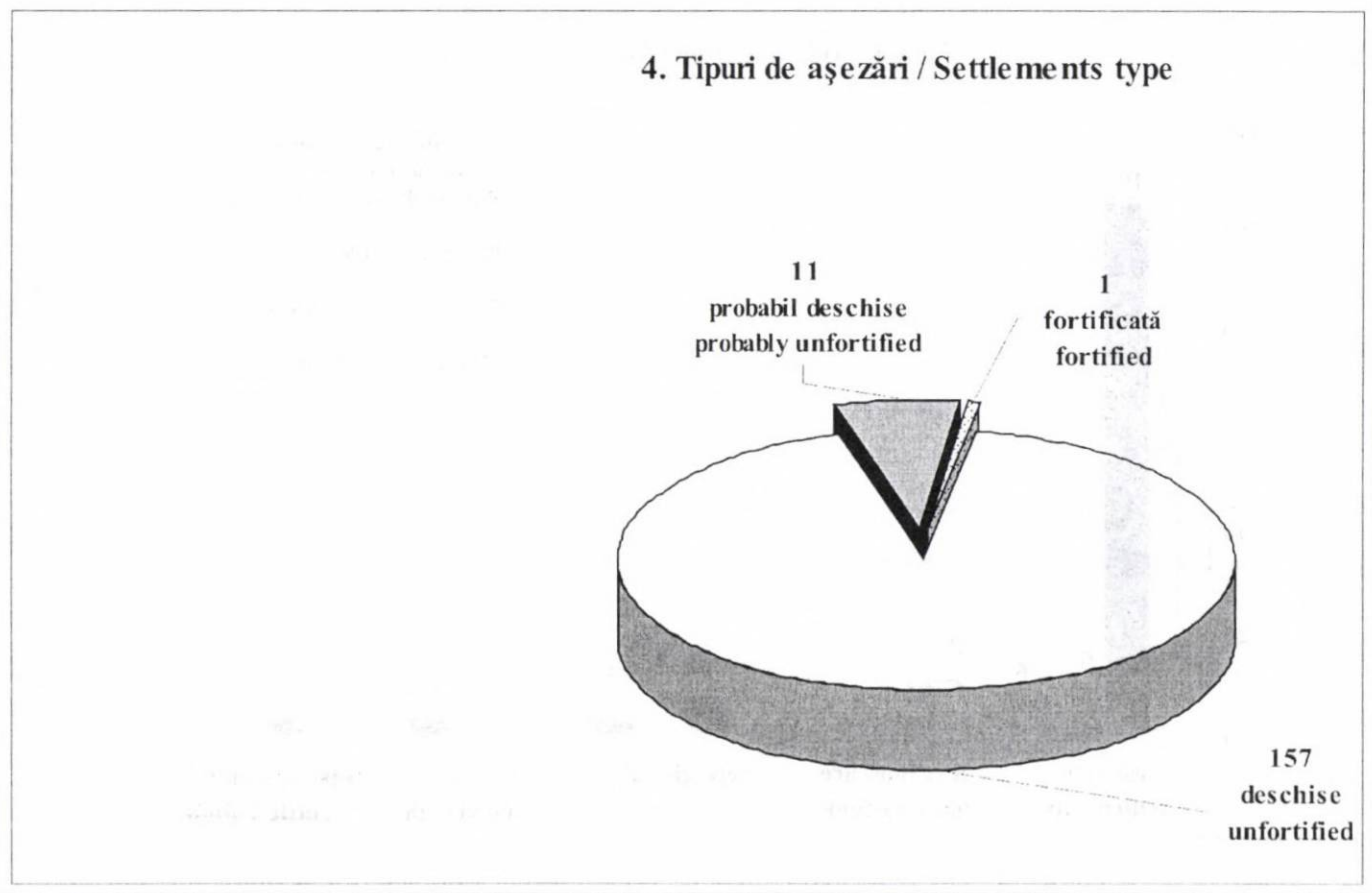
4. Tipuri de aşezări / Settlements type
11
probabil deschise
probably unfortified
1
fortificată
fortified
157
deschise
unfortified

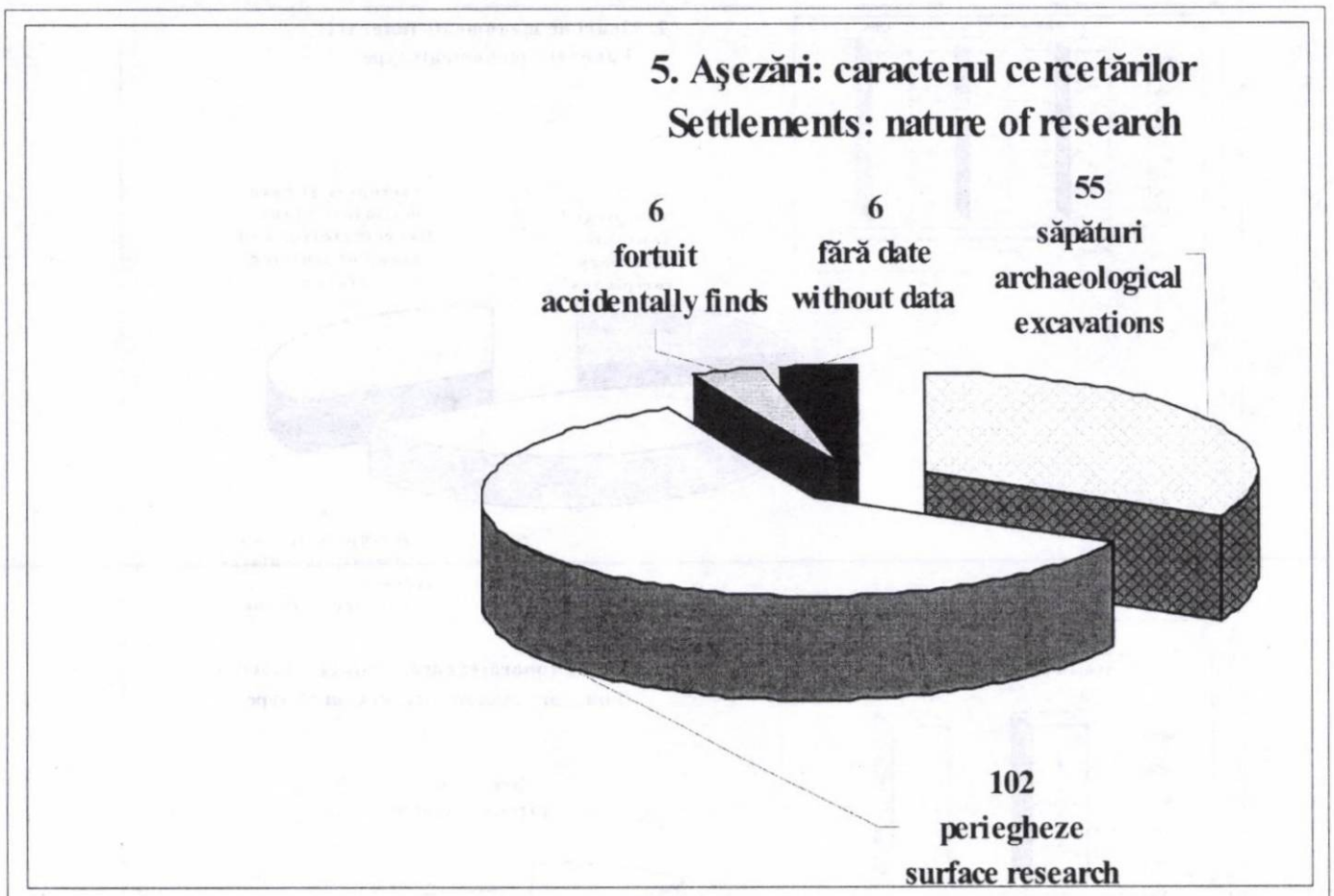
5. Aşezări: caracterul cercetărilor
Settlements: nature of research
6
fortuit
accidentally finds
6
fără date
without data
55
săpături
archaeological
excavations
102
periegheze
surface research

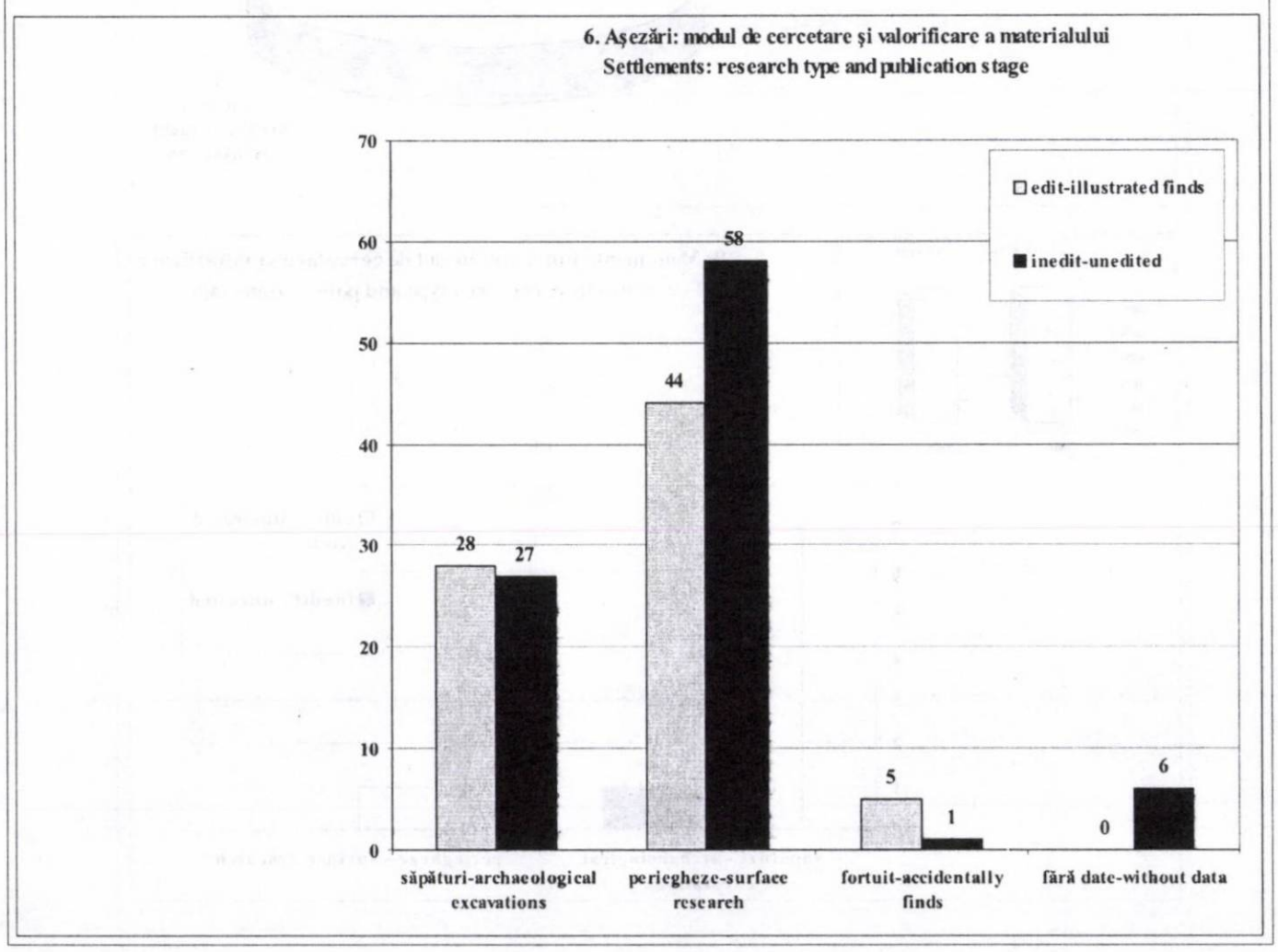
6. Aşezări: modul de cercetare şi valorificare a materialului
Settlements: research type and publication stage
edit-illustrated finds
inedit-unedited
70
60
50
40
30
20
10
0
28
27
44
58
5
1
0
6
săpături-archaeological excavations
periegheze-surface research
fortuit-accidentally finds
fără date-without data

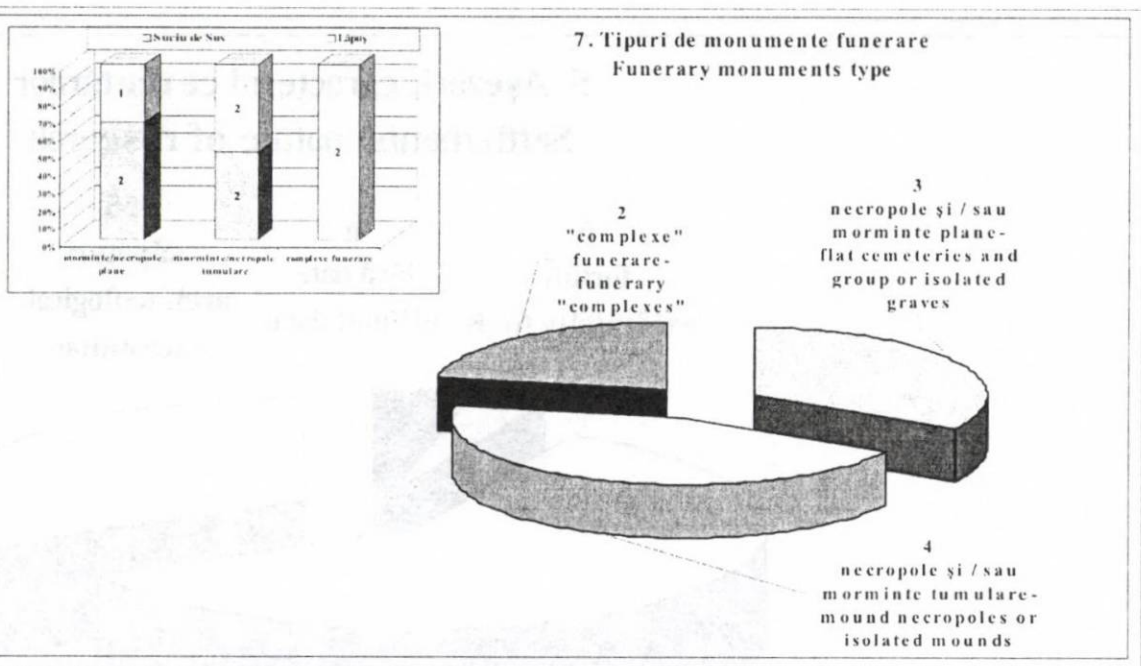
7. Tipuri de monumente funerare
Funerary monuments type
Suciu de Sus
Lăpuş
100%
80%
60%
40%
20%
0%
1
2
2
2
2
morminte/necropole plane
morminte/necropole tumulare
complexe funerare
2
"complexe" funerare-
funerary "complexes"
3
necropole şi / sau morminte plane-
flat cemeteries and group or isolated graves
4
necropole şi / sau morminte tumulare-
mound necropoles or isolated mounds

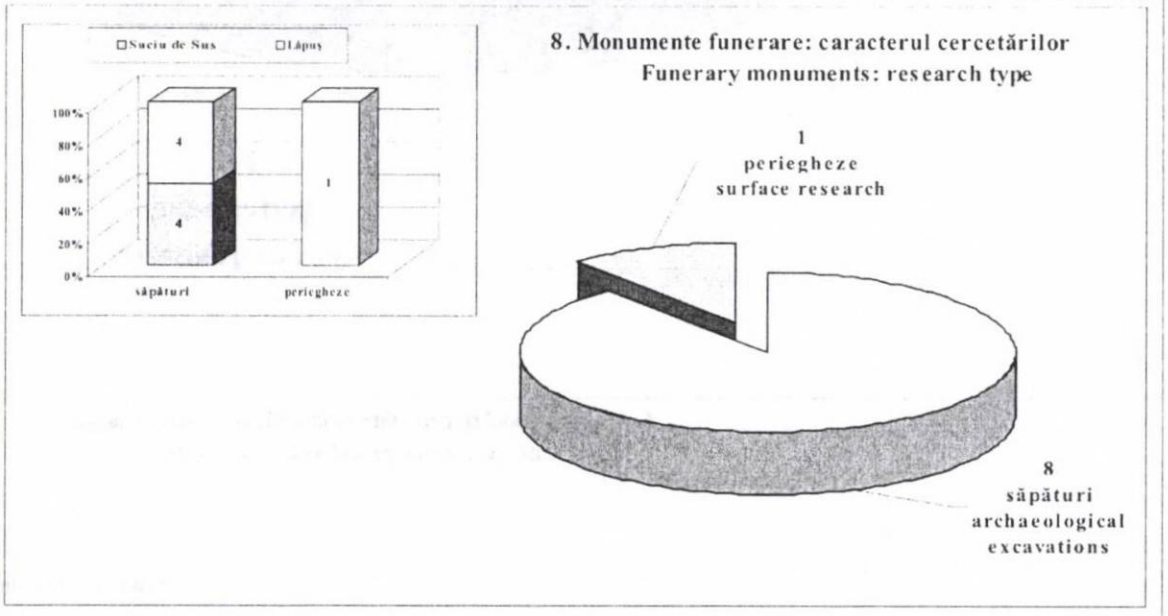
Suciu de Sus
Lăpuş
100%
80%
60%
40%
20%
0%
4
4
1
săpături
perieghece
8. Monumente funerare: caracterul cercetărilor
Funerary monuments: research type
1
perieghece
surface research
8
săpături
archaeological excavations

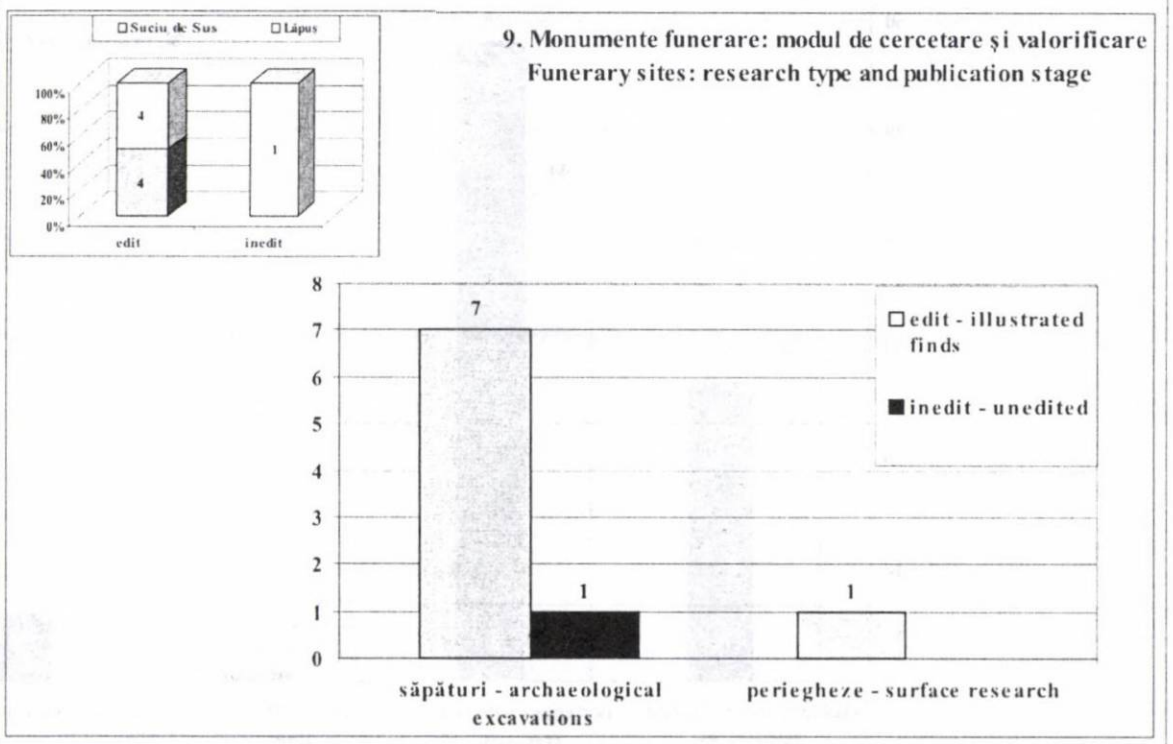
Suciu de Sus
Lăpuş
100%
80%
60%
40%
20%
0%
4
4
1
edit
inedit
9. Monumente funerare: modul de cercetare şi valorificare
Funerary sites: research type and publication stage
8
7
6
5
4
3
2
1
0
7
1
1
edit - illustrated finds
inedit - unedited
săpături - archaeological excavations
perieghece - surface research

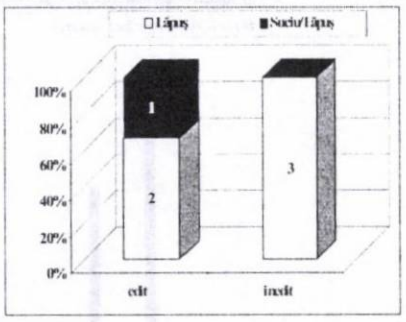

10. Descoperiri neprecizabile: caracterul cercetărilor
Uncertain context of sites: research type

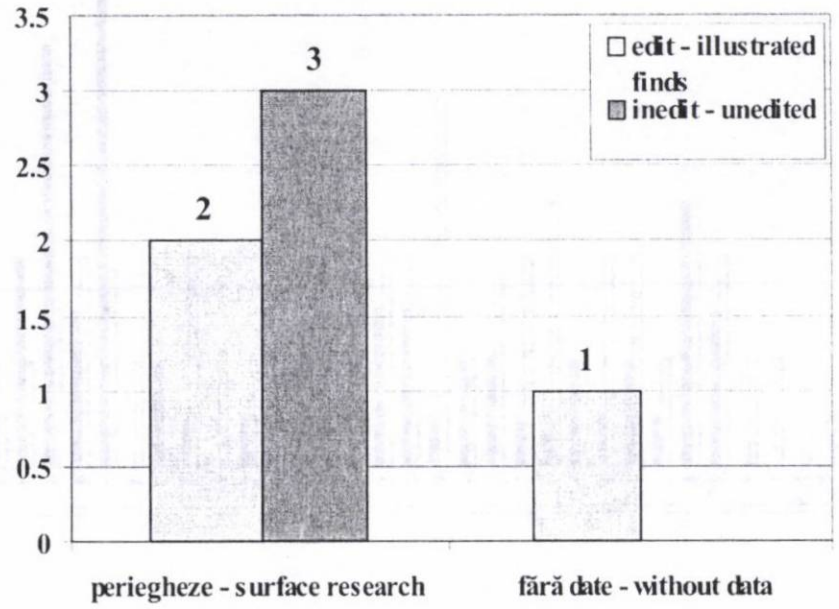

11. Caracterul săpăturilor - Archaeologycal research type

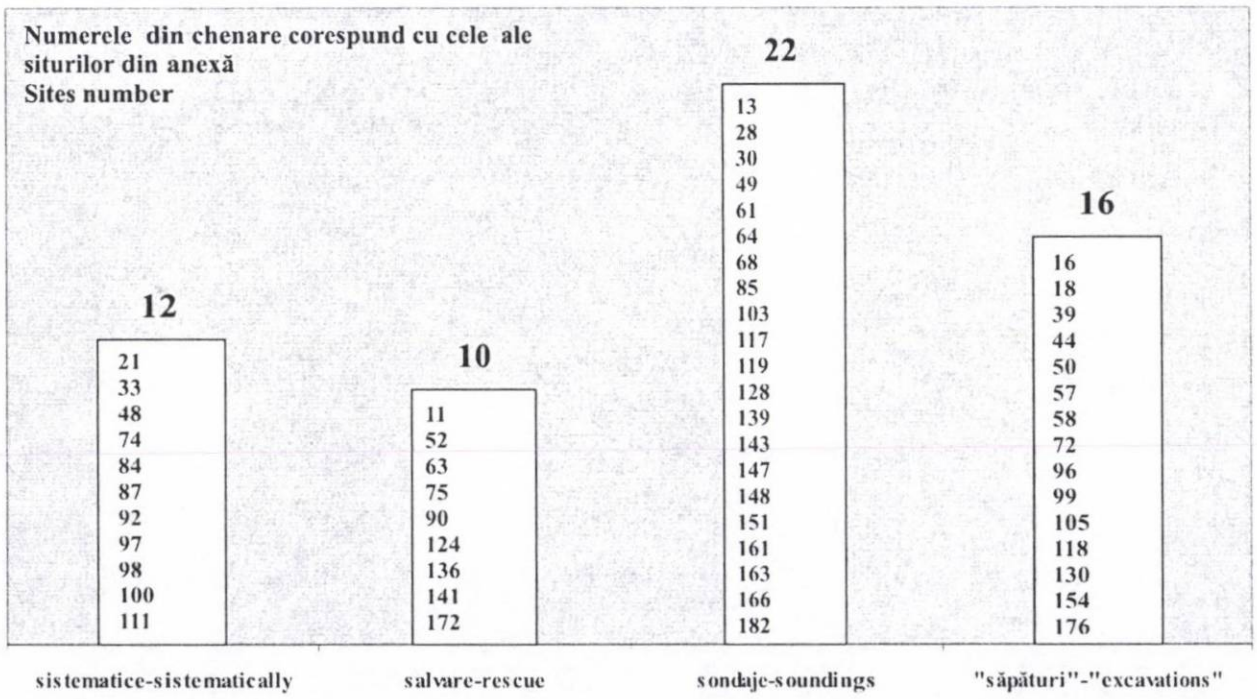

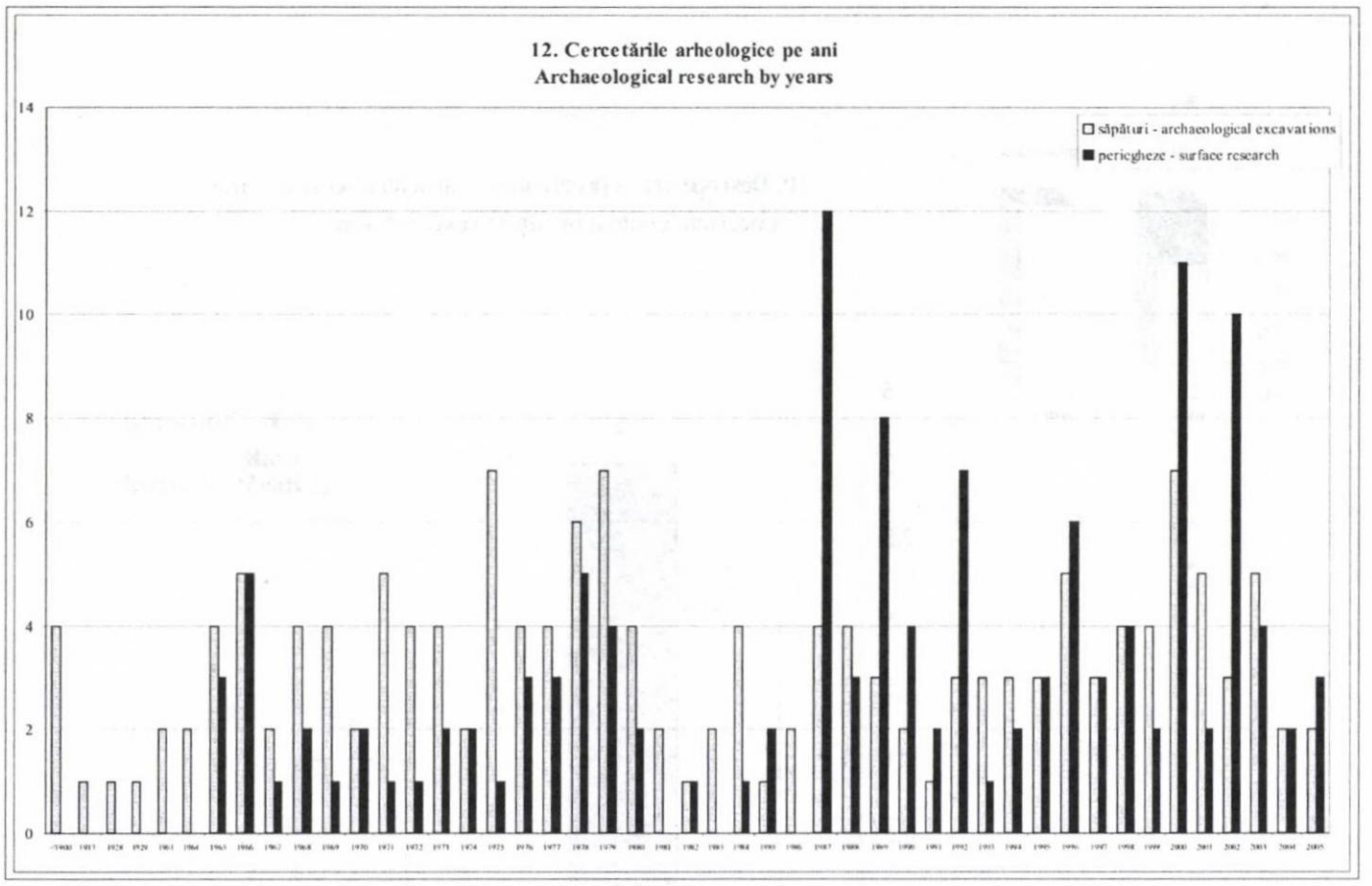
12. Cercetările arheologice pe ani
Archaeological research by years
săpături - archaeological excavations
periegheze - surface research
0
2
4
6
8
10
12
14

Stadiul cercetării epocii bronzului şi primei epoci a fierului pe teritoriul Sălajului

Ioan BEJINARIU

Situat în nord-vestul României, Sălajul se prezintă ca o zonă de tranziţie între Podişul Transilvaniei şi regiunea Tisei Superioare. Unitatea reliefului judeţului este ruptă de Masivul Meseş, zona de la est de munţi fiind conectată prin intermediul cursurilor Almaşului, Agrijului şi Gârboului la bazinul someşan, în timp ce jumătatea vestică prin mijlocirea Crasnei şi Barcăului este mai apropiată de Crişana şi Câmpia Sătmarului. Căile naturale de comunicaţie între cele două jumătăţi ale judeţului sunt puţine. În afara *„Porţii îMeseşene"*, din zona anticului Porolissum, există doar câteva posibilităţi secundare de legătură.

O primă constatare referitoare la cercetarea arheologică a vestigiilor acestor epoci este una de natură cantitativă şi calitativă. Privilegiată a fost zona vestică a judeţului şi îndeosebi Depresiunea Şimleului, unde au fost cercetate cele mai multe situri arheologice ce aparţin acestor perioade. Estul Sălajului, bazinul Someşului este cunoscut mai ales prin intermediul cercetărilor de suprafaţă, ale căror rezultate permit doar creionarea dinamicii prezenţei umane într-o epocă. Puţinele săpături arheologice executate în jumătatea estică a Sălajului, nu au depăşit amploarea unor sondaje reduse şi nu au avut drept scop prioritar cercetarea vestigiilor epocii bronzului şi primei epoci a fierului.

În acest articol ne propunem prezentarea sintetică a acumulărilor rezultate în urma cercetării arheologice a acestor epoci, dar şi obiectivele viitoare ale cercetărilor din zona Sălajului. Dialogul între specialiştii acestor epoci, din zona Tisei Superioare, publicarea constată a rezultatelor cercetărilor, va facilita identificarea obiectivelor comune şi evident realizarea unor progrese semnificative în cunoaşterea acestor perioade ale preistoriei.

Cercetări arheologice „romantice" sunt menţionate încă din a doua jumătate a sec. XIX. Este vorba despre săpături executate în zona *„Măgurii Şimleului"* de către amatori atraşi probabil de tentaţia unor „comori", de felul celor descoperite întâmplător în zonă, la sfârşitul sec. al XVIII-lea, respectiv al XIX-lea. Printre aceştia este pomenit şi numele lui Carol Popp de Szatmary, ulterior ajuns fotograf renumit la Bucureşti. Menţionarea unor descoperiri arheologice din epoca bronzului, o datorăm pentru această etapă de pionierat, lui Fetzer J. Ferenc, pasionat colecţionar şi posesorul, în acea vreme, a unor importante cunoştiinţe de arheologie care i-au permis de multe ori o încadrare generală corectă a descoperirilor[1].

Cercetarea arheologică pe baze ştiinţifice a vestigiilor epocii bronzului din Sălaj, începe cu regretatul N. Chidioşan, la Derşida, *„Dealul lui Balota"*. Pe baza concluziilor rezultate în urma acestor cercetări s-au putut trasa liniile generale ale evoluţiei interne a culturii Wietenberg[2]. Cercetările de suprafaţă şi sondajele executate de echipa condusă de M. Moga, imediat după instaurarea puterii populare, au avut meritul principal de a atrage atenţia asupra amplorii vestigiilor arheologice, din mai multe epoci, existente în zona *„Măgura Şimleului"*[3].

Perioada timpurie a epocii bronzului este foarte puţin cunoscută. În afara descoperirilor mai vechi de la Cehu Silvaniei, menţionate de către M. Roska[4], mai pot fi menţionate recentele descoperiri de la Şimleu Silvaniei *„Observator"*[5], Moigrad *„Măgura Moigradului"*[6]; Sutor[7], precum şi materialele descoperite în perieghează la Zalnoc[8]. Semnificative sunt mai ales cele de la Şimleu, unde au fost descoperite printre altele un mormânt de incineraţie în urnă şi materiale ce pot fi atribuite fazei timpurii a culturii Nir (Nyirség). Sub aspectul sincronismelor culturale şi cronologice importantă este apariţia la *„Observator"* a unor materiale ceramice cu analogii în zona central-transilvăneană. Toate materialele provin însă din contexte stratigrafice ale altor epoci. Cronologic descoperirile de la Şimleu

---

[1] Fetzer 1896, p. 60-65; Fetzer 1897, p. 356-359; Fetzer 1898, p. 416-423; Fetzer 1899, p. 260-264; Fetzer 1901, p. 55-57; Fetzer 1905, p. 432-436.
[2] Chidioşan 1980.
[3] Moga 1950, p. 131-135
[4] Roska 1942, p. 272, nr. 208.
[5] Materiale inedite în colecţia MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 217,239, 605/1994; 1075/1995; 1277,1297, 1381, 1476/1996.
[6] Bejinariu 1994, pl. VI/14.
[7] Ilieş et al., 2002, p. 303.
[8] Perieghează Bejinariu–Pop–Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan. Materiale inedite în colecţia MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 601/1999.

pot fi atribuite fazei *IIa* a *Bronzului Timpuriu din NV României*, dar au apărut şi o serie de materiale mai târzii, de la sfârşitul *Bronzului Timpuriu III* (importuri/influenţe de tip Hatvan). Sub aspectul producţiei metalurgice a bronzului timpuriu, putem aminti doar toporul cu gaură de înmănuşare transversală (probabil tipul Fajsz sau Corbasca) descoperit la Şasa, pe valea Someşului[9]. Este posibilă ca acestei perioade să-i aparţină şi cele două topoare plate de la Dragu, dintre care unul aparţine tipului Altheim, iar celălalt tipului Coldău[10]. Toate aceste topoare sunt piese din cupru-arsen.

În perioada mijlocie a epocii bronzului întreaga zonă actuală a judeţului Sălaj este locuită de comunităţile culturii Wietenberg. Descoperiri ale acestei culturi provin din 41 de localităţi, unde au fost evidenţiate 58 de puncte cu descoperiri de factură Wietenberg, sau cu piese de metal databile în Bronzul Mijlociu, care pot fi atribuite aceleiaşi culturi[11]. Cercetări arheologice sistematice au fost executate doar în zona de la vest de Meseş. În afară de aşezarea de la Derşida, au beneficiat de săpături sistematice siturile acestei culturi de la Şimleu Silvaniei (3-4 puncte)[12], Giurtelecu Şimleului[13], Plopiş[14], Meseşenii de Sus[15], Crasna[16]. Evident, apropierea de situl de la Derşida, reprezintă un avantaj pentru datarea descoperirilor Wietenberg din zona Sălajului. Primei etape din evoluţia culturii îi pot fi atribuite staţiunile de la Plopiş „*Cucleu*", respectiv niv. 1 al aşezării de la Derşida. Din faza II datează locuirea de la Giurtelecu Şimleului (locuinţe, atelier de prelucrarea cornului şi osului, complexe rituale, etc). Majoritatea staţiunilor cunoscute aparţin însă fazei a III a culturii, ceea ce poate semnifica o creştere importantă a staţiunilor Wietenberg pe parcursul acestei faze, fenomen ce poate fi pus în legătură cu formarea culturii Suciu de Sus, în zonele de la nord de teritoriul actual al judeţului[17]. O mare densitate de locuire se constată în zona oraşului Şimleu Silvaniei, unde în jurul staţiunii de pe „*Dealul Cetăţii*" gravitează alte 8 situri ale acestei culturi, aflate la mici distanţe. Toate aparţin fazei Wietenberg III. În zona vestică a Sălajului, sfârşitul acestei culturi este determinat de pătrunderea dinspre vest a purtătorilor grupului Cehăluţ[18], la un moment cronologic apropiat de sfârşitul aşezării de la Derşida. În această zonă există însă şi supravieţuiri izolate ale unor comunităţi Wietenberg, în paralel cu cele Cehăluţ, ulterioare sfârşitului aşezării de la Derşida. Este vorba despre supravieţuiri, probabil de scurtă durată, ale unor comunităţi aflate în etapa Wietenberg IV (Crasna „*Csereoldal*" - nivelul vechi) la începutul bronzului târziu (*Bronz Târziu I*). Pe valea Sălajului şi a Someşului, evoluţia culturii Wietenberg încetează pe parcursul fazei a III-a, zona fiind încorporată arealului culturii Suciu de Sus. O evoluţie ceva mai îndelungată a comunităţilor Wietenberg s-ar putea postula doar pentru regiunea sud-estică şi estică a judeţului. Din păcate este vorba doar despre materiale din perieghеze, ce provin de la Tămaşa[19], Răstolţu Mare şi probabil cele de la Sâmpetru Almaşului[20]. Lor li se adaugă menţiuni mai vechi, cum este cazul celor două puncte de la Gârbou, cu materiale atribuite fazei finale a culturii Wietenberg[21]. Situaţia nu poate fi însă prea diferită de cea constatată în zona învecinată, a Clujului de nord-vest[22].

În bronzul târziu, zona vestică şi nord-vestică a Sălajului este locuită de comunităţile grupului Cehăluţ, pe parcursul etapelor *Bronz Târziu I -II*. Există cca. 47 de puncte cu descoperiri din bronzul târziu (fără a lua în considerare depozitele, descoperirile izolate de piese din bronz şi piese de aur) de pe văile Barcăului, Crasnei şi Zalăului. Săpături arheologice au fost executate la Crasna „*Csereoldal*"[23] (aşezare cu două niveluri de cultură), Cehei „*Mesig*" (3 campanii)[24], Zăuan „*Dâlma Cimitirului*"[25]; Şimleu

---

[9] Bejinariu–Kadar 2002, în curs de apariţie în volumul *In memoriam N. Chidioşan*, editat de Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea.
[10] Beşliu et al., 1992, p. 97-128; Topan et. al., 1996, p. 636.
[11] Bejinariu 2001, p. 95-117.
[12] Bejinariu 1998, p. 243-254.
[13] Bejinariu 2000, p. 40-41.
[14] Bejinariu 2002, p. 239.
[15] Sondaj executat în 1957 de către V. Lucăcel şi É. Lakó de la Muzeul din Zalău. Materiale în colecţia MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 903-904/ 1994.
[16] Lakó 1987, p. 77-81; Bejinariu–Lakó 2000, p. 163-219.
[17] Bejinariu 2001, p. 99.
[18] Kacsó 1980, p. 41; Bejinariu 2001 A, p. 157-174.
[19] Materiale inedite în colecţia MJIA Zalău, nr. inv. C.C.584/1997.
[20] Materiale inedite în colecţia MJIA Zalău, nr. inv. C.C. 784-788/1994
[21] Roska 1944, p. 26, fig. 12/1-3,6; Gogâltan et al. 1992, p. 14.
[22] Aşezări atribuite fazei Wietenberg IV la Gârbău şi Viştea -cf. Boroffka, 1994, pl. 82/1-21, pl. 143-145.
[23] vezi nota 16.
[24] Lakó–Rad 1988, p. 85-89; Bejinariu–Lakó 1996, p. 11-33; Bejinariu–Pop 1998, p. 90-96.
[25] Lakó 1983, p. 91-92.

Silvanici (2 puncte)[26]. Aceste aşezări au furnizat o serie de date referitoare la evoluţia internă a acestui grup, la elementele habitatului uman, practicile rituale, prelucrarea metalului, dar şi date importante legate de conexiunile cu alte culturi stabilite pe baza importurilor ceramice. În ceramica grupului Cehăluţ descoperită în aşezările cercetate din Depresiunea Şimleului, se pot sesiza o serie de moşteniri din fondul anterior al culturii Wietenberg. La est de Meseş, nu se cunosc descoperiri Cehăluţ şi nu este exclus ca lanţul montan să reprezinte limita estică a descoperirilor acestui grup, ale cărui influenţe sunt însă foarte vizibile în cadrul descoperirilor Wietenberg târzii din vestul Podişului Transilvanici[27].

La Cehei „*Mesig*", în partea superioară a nivelului.Cehăluţ, fără a putea fi diferenţiate de acesta, au apărut complexe (locuinţe şi gropi) al căror inventar denotă deja o evoluţie în sens hallstattian. Este vorba despre două locuinţe de suprafaţă şi o groapă, ce aparţin unei faze de locuire mai târzie decât cea reprezentată de materialele Cehăluţ. Din aceste complexe provin fragmente de la străchini cu buza invazată simplă, sau faţetată, vase bitronconice cu decor canelat şi cu proeminenţe rotunde împinse din umărul vasului. Numeroase sunt fragmentele cu ardere specifică roşu-negru, cu cioburi în pastă, cu lustru metalic, etc[28]. Descoperiri apropiate ca şi factură sunt cele de la Zăuan „*Banffy-tag*"[29], Zalău „*Valea Miţii*"[30] şi mai recent Porţ „*Corău*"[31]. În cazul aşezării de la Zăuan, aflată pe valea Barcăului, sunt vizibile şi elemente de factură Igriţa, pe când cele de tip Cehăluţ încep să se estompeze. Şi la Zalău „*Valea Miţii*" componenta Cehăluţ este mai greu sesizabilă, pentru ca în unele complexe, mai târzii să lipsească. Materialele târzii de la Cehei şi cele descoperite la Porţ par să se înscrie la capătul unei evoluţii culturale a bronzului târziu local. Toate aceste descoperiri pot fi atribuite *Bronzului târziu III*, iar în cazul ultimelor, evoluţia în sens hallstattian este evidentă.

Valea Someşului în Bronzul Târziu aparţine comunităţilor Suciu de Sus. Acestea se extind şi spre sud-estul judeţului, fiind documentate pătrunderi pe văile Agrijului şi Almaşului. Nu există aşezări cercetate prin săpături, cu excepţia săpăturii de salvare de la Tihău, cu rezultate din păcate, modeste pentru cunoaşterea monumentelor acestei culturi din zona judeţului Sălaj. La ora actuală se cunosc 33 de puncte cu descoperiri ale acestei culturi, majoritatea de pe Valea Someşului[32]. Se pare că o extindere spre sud, pe teritoriul actual al Sălajului, a comunităţilor Suciu de Sus nu poate fi plasată într-o perioadă anterioară etapei Wietenberg III, etapă căreia îi aparţin o serie de aşezări de pe Valea Someşului[33].

Apariţia aşezărilor fortificate dispuse pe înălţimi (Şimleu Silvanici[34], Bozna[35], Derşida „*Coasta Sorliţii*"), a unor noi tipuri de depozite (Sâg[36]) sunt doar câteva dintre caracteristicile noii perioade în care intră evoluţia cultural-istorică a zonei actuale a Sălajului.

Ambele aşezări fortificate cercetate demonstrează o locuire de lungă durată (Bozna - mijl. Ha B2 - probabil început Ha D). La Şimleu Silvaniei, unde cercetările nu s-au încheiat, putem afirma doar că locuirea începe pe parcursul etapei Ha B1şi se menţine şi pe parcursul etapelor următoare până spre sfârşitul fazei Ha C. La Şimleu Silvanici „*Observator*", săpăturile de mare amploare din 1994-2002 (cu întrerupere între 1997-1998) au evidenţiat existenţa unei mari aşezări fortificate, care închide în mai multe incinte o suprafaţă de peste 35 ha. În cele 7 campanii de săpătură au fost cercetaţi peste 1000 m^2 din acest obiectiv şi au fost descoperite 16 locuinţe, un atelier metalurgic şi 49 de gropi din prima epocă a fierului. Piesele de metal descoperite, nu foarte numeroase, sunt reprezentate de ace, o fibulă, fragmente de brăţară, vârfuri de săgeată, un topor cu aripioare din fier. Au fost surprinse arheologic, în diferite sectoare, mai multe faze de distrugere, urmate de refacerea lucrărilor de fortificaţie. Aşezarea pare să fi cunoscut mai multe faze de extindere şi poate chiar de repliere a incintei fortificate.

---

[26] Bejinariu 2001 B, p.22; Pop et al. 2000, p. 102.

[27] La Bădeni: Lazarovici–Milea 1976, pl.XIV - XV; Cluj - *Mănăştur*: Rotea, 1994,pl.VI/1-2,5; Ciugudean, 1997,fig. 1/2; 2/2,6; 3/1,4-5,7-8, etc.

[28] Bejinariu–Lakó, *op. cit.*, pl.VI/1-3; X; XI/1-3. Materiale similare în locuinţa L1/1996 şi groapa G1/1998.

[29] Lakó, *op. cit.*, p. 91-92.

[30] Săpături de salvare executate de Al. V. Matei – T. Soroceanu. Materiale inedite în colecţia MJIA Zalău. Nr. inv. C.C.209/1977; 92,94-95, 98/1978, etc.

[31] Săpătură de salvare începută în toamna anului 2002. Materiale în colecţia MJIA Zalău. Neinventariate.

[32] Bejinariu, 2003.

[33] ibidem.

[34] Cercetări Bejinariu–Pop între 1994-1996, 1999-2002. Rusu et al. 1995, p.89; Pop et al. 2000, p. 102; Pop et al. 2001, p. 244-245; Pop et al. 2002, p. 304-306.

[35] Vasiliev 1995, p. 61-88.

[36] Soroceanu–Lakó 1981, p. 145-168.

Cunoaşterea activităţii metalurgice, proprie celor două etape istorice, nu poate fi separată de cercetarea arheologică, cu atât mai mult cu cât descoperirile reprezentative pentru acest segment al culturii materiale sunt foarte numeroase. Pe teritoriul Sălajului au fost decoperite până acum cel puţin 50 de depozite de piese de bronz,dintre care două aparţin Bronzului Mijlociu, 28 Bronzului Târziu (Br D-Ha A), 5 primei epoci a fierului, iar restul sunt descoperiri incerte, cu datare nesigură. Depozitele din Bronzul Mijlociu de la Şimleu Silvaniei, cărora li se adaugă alte descoperiri izolate, conţin piese atât piese de factură locală (topoare de tip Pădureni) cât şi piese străine mediului Wietenberg (topoare de tip Hajdúsamson, ac de tip Wetzleinsdorf, sabie scurtă de tip Au, brăţară cu terminaţiile lăţite, etc) caracteristice atelierelor din zona Tisei şi metalurgiei de tip Koszider[37]. În Bronzul Târziu se observă o grupare mai importantă în zona văii Crasnei, respectiv Barcăului de 9 depozite legate de prezenţa grupului Cehăluţ. În această zonă apar şi o serie de depozite de tip Arpăşel,puse în legătură cu activitatea metalurgică a populaţiei grupului Igriţa din zona Crişanei[38]. Frapează raritatea apariţiei în această zonă a topoarelor cu disc şi spin. Nu lipsesc nici piesele de factură răsăriteană (var. răsăriteană a celtului transilvănean[39], vârful de lance de tip Krasnomajak de la Crasna[40], etc.). Se remarcă asocierea în unele depozite a bronzurilor cu piese de aur[41]. Depozitele de pe Valea Someşului, legate de prezenţa culturii Suciu de Sus sunt în număr de 14 sigure şi 3 incerte, majoritatea cu o mare varietate a pieselor componente.

În primăvara anului 2002, în localitatea Brâglez, com Surduc a fost descoperit un depozit de piese de bronz. Importanţa acestei descoperiri rezidă chiar în faptul că a fost scos la iveală de către arheologi, ceea ce a permis efectuarea unor observaţii complete legate de topografia descoperirii, aranjarea pieselor, etc. Depozitul fusese îngropat pe o terasă înaltă, relativ plană, la N-V de sat şi de Valea Gârboului care curge prin localitate, într-o zonă cu mai multe izvoare în apropiere (cel puţin două sunt active şi astăzi). Piesele au fost depuse într-un vas de lut, realizat într-o manieră foarte primitivă, dintr-o pastă nisipoasă, foarte slab ars. Partea superioară a vasului, împreună cu o parte a pieselor au fost împrăştiate în urma lucrărilor agricole pe o rază de cca. 20 m în jurul vasului. Pentru amplasarea vasului, în perioada îngropării depozitului s-a săpat o groapă rectangulară, care s-a conturat mai greu, iar sub vas au fost depuse alte câteva piese, separate de acesta printr-un strat de lut. În ceea ce priveşte organizarea pieselor, s-a putut observa doar că secerile erau aranjate la marginea vasului. Inventarul depozitului este foarte complex. Conţine atât piese întregi cât şi fragmentare, precum şi turte de bronz. Se poate observa că multe piese (secerile şi celturile îndeosebi) au fost fragmentate intenţionat. Complexitatea depozitului este dată şi de tipologia pieselor depuse. Astfel apar arme, unelte, podoabe, materie primă (turte de bronz), resturi de turnare, dar şi câţiva bulgări de plumb şi două fragmente de la o piesă rotundă confecţionată dintr-un material argintiu).

În perspectivă, obiectivele cercetării arheologice, condiţionate evident de constanţa finanţării vizează mai multe ţinte prioritare. O astfel de prioritate o constituie cercetarea vestigiilor Bronzului Timpuriu, perioadă insuficient cunoscută în tot nord-vestul României. Ne propunem apoi,cartarea şi într-o etapă ulterioară cercetarea unora dintre tumulii descoperiţi pe teritoriul Sălajului, în special pe Valea Sălajului. Un alt obiectiv prioritar îl reprezintă demararea unor cercetări arheologice sistematice în jumătatea estică a Sălajului, în principal în situri ale culturii Wietenberg. Dorim astfel să contribuim la lămurirea unor aspecte legate de evoluţia acestei culturi în zona respectivă, respectiv a celor ipotetic tratate legate de succesiunea Wietenberg - Suciu de Sus pe Valea Someşului şi pe afluenţii din zona sudică a Sălajului. Continuarea cercetărilor arheologice de la Şimleu Silvaniei „*Observator*" şi apoi redactarea monografiei aşezării fortificate hallstattiene reprezintă un deziderat al perioadei imediat următoare. Nu în ultimă instanţă, cercetările arheologice de salvare, care se impun tot mai mult odată cu sporirea investiţiilor în domeniul infrastructurii, vor reprezenta o cale importantă de obţinere a informaţiei arheologice. Asta cu atât mai mult cu cât fondurile destinate cercetărilor sistematice tind să se înscrie pe o pantă descendentă.

---

[37] Mozsolics 1967, p. 167, pl. 20/1-3, pl. 68/2-3; Vulpe 1970, p. 45, pl. 10/151-152; Hänsel 1968, p. 174, lista 94; Petrescu-Dîmboviţa 1977, p. 45, pl. 13/1-3, p. 50, pl. 20/2-3; Bejinariu 2001, pl. X/2.

[38] Kacsó 1995, p. 81-130.

[39] În depozitul de la Marca: Fetzer 1910, p. 69-70.

[40] Klocho 1993, p. 43, pl.2/1-8; Klocho 1995, p. 94-100, pl.8/5-7, pl. 9.

[41] Exemplu: depozitul de la Meseşenii de Sus, Rusu 1971, p. 47, nr. 41.

Bibliografie

Bejinariu 1994: I. Bejinariu, *Materiale arheologice preistorice de la Porolissum „Măgura Moigradului"*. In: AMP, XVIII, 1994, p. 25-36.

Bejinariu 1998: I. Bejinariu, *The Settlements of Wietenberg culture in Şimleu Silvaniei Area (Sălaj County)*, in The Early and Middle Bronze Age in the Carphatian Basin (edited by H. Ciugudean and F. Gogâltan), BMA., VIII, Alba Iulia, 1998, p. 243-254.

Bejinariu 2000: I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Giurtelecu Şimleului, punctul „Coasta lui Damian"*. In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 40-41.

Bejinariu 2001: I. Bejinariu, *Consideraţii privind descoperirile culturii Wietenberg din judeţul Sălaj.* In: Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani, BMP., IV, 2001, p.95-117.

Bejinariu 2001A: I. Bejinariu, *Late Bronze Age in the Depression of Şimleu.* In: Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit (Symposium Baia Mare, 7 -10 X 1998, hrgs. von C. Kacsó), Baia Mare, 2001, p.157-174.

Bejinariu 2001B: I. Bejinariu, *Consideraţii privind sfârşitul culturii Wietenberg la vest de M-ţii Meseş.* In: Rev Bistriţei, XV, 2001,p. 21-32.

Bejinariu 2002: I. Bejinariu, I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Plopiş „Cucleu".* In: CCAR, Campania 2001, Buziaş, 2002, p. 239.

Bejinariu 2003: I. Bejinariu, *Noi descoperiri ale culturii Suciu de Sus din judeţul Sălaj.* In: Marmaţia, 2003 (în curs de apariţie).

Bejinariu–Kadar 2003: I. Bejinariu – M. Kadar, *Un topor din bronzul timpuriu descoperit pe Valea Someşului.* In: vol. In memoriam N. Chidioşan, editat de M.T. Crişurilor, Oradea (în curs de apariţie).

Bejinariu–Lakó 1996: I. Bejinariu – É. Lakó, *Despre sondajul arheologic de la Cehei, punctul „Misig"(1987).* In: AMP, XX, 1996, p. 11-33.

Bejinariu–Lakó 2000: I. Bejinariu – É. Lakó, *Contribuţii la cunoaşterea Bronzului Târziu din nord-vestul României. Aşezarea de la Crasna.* In: AMP, XXIII, 1, 2000,p.163-219.

Bejinariu–Pop 1998: I. Bejinariu – H. Pop, *Săpătura arheologică de la Cehei (jud. Sălaj).* In: Carpatica, V, 1998, p. 90-96.

Beşliu et al. 1992: C. Beşliu – A. Olariu – Gh. Lazarovici, *O piesă de cupru din Sălaj şi câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj.* In: AMP, XVI, 1992, p.97-128.

Boroffka 1994: N. Boroffka, Die Wietenberg Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Universitätforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn, 1994.

Chidioşan 1980: N. Chidioşan, Contribuţii la istoria tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida, Oradea, 1980.

Fetzer 1896: J.F. Fetzer, *A Szilágyvarmegyei leletekröl.* In: AÉ, 16, 1896, p. 60-65.

Fetzer 1897: J.F. Fetzer, *Szilágysági régiségekröl.* In: AÉ, 17, 1897, p. 356-359.

Fetzer 1898: J. F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl.* In: AÉ, 18, 1898, p. 416-423.

Fetzer 1899: J. F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl.* In: AÉ, 19, 1899, p. 260-264.

Fetzer 1901: J. F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl.* In: AÉ, 21, 1901, p. 55-57.

Fetzer 1905: J.F. Fetzer, *Szilágy vármegye monographiája.* In: AÉ, 25, 1905, p. 432-436.

Fetzer 1910: J. F. Fetzer, *Szilágysági leletekröl.* In: AÉ, 30, 1910, p. 69-71.

Gogâltan et al. 1992: F. Gogâltan – S. Cociş – A. Paki, *Săpături de salvare la Cluj-"Becaş"*. In: EphNap., II, 1992, p. 7-17.

Hänsel 1968: B. Hänsel, Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken, Bonn, 1968.

Ilieş et al. 2002: C. Ilieş – S. Cociş – F. Marcu – D. Tamba – Al. V. Matei, *Şantierul arheologic Sutoru, com. Zimbor, jud. Sălaj.* In: CCAR, Campania 2001, Buziaş, 2002, p. 302-304.

Kacsó 1980: C. Kacsó, *Descoperiri din epoca bronzului în DEpresiunea Sălajului.* In: AMP, IV, 1980, p. 37-46.

Kacsó 1995: C. Kacsó, *Der Hortfund von Arpăşel(kreis Bihor)*. In: T. Soroceanu (Hrgs.) Bronzefunde aus Rümanien, PAS, 10, 1995, p. 81-130.

Klocho 1993: V. Klocho, *Weapons of the tribes of the Sabatinovka culture* . In: Cult. et Civil. au Bas-Danube, X, Călăraşi, 1993, p. 43-55.

Klocho 1995: V. Klocho. *Zur Bronzezeitlichen Bewaffnung in der Ukraine. Der Metallwaffen der 17-10 Jhs. v. Chr.* In: Eurasia Antiqua, I, 1995,p.81-163.

Lakó 1983: É.Lakó, *Repertoriul topografic al epocii bronzului şi al hallstattului timpuriu în judeţul Sălaj.* In: AMP, VII, 1983, p. 69-100.

Lakó 1987: É. Lakó, *Piese de bronz din aşezarea de cultură Otomani de la Crasna (judeţul Sălaj).* In: AMP, XI, 1987, p. 77-81.

Lakó–Rad 1988: É. Lakó – V. Rad, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Cemei -Misig (jud, Sălaj).* In: AMP, XII, 1988, p.85-89.

Lazarovici–Milea 1976: Gh. Lazarovici – Z. Milea, *Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968.* In: AMN, XIII, 1976, p. 7-35.

Moga 1950: M. Moga, *Traiul populaţiei daco-romane şi barbare la graniţa de vest a Daciei*, în SCIV, 1, 1950, p.131-135.

Mozsolics 1967: A.Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás, Budapest, 1967.

Petrescu-Dîmboviţa 1977: M. Petrescu-Dîmboviţa, Depozitele de bronzuri din România, Bucureşti, 1977.

Pop et al. 2000: H. Pop – I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Crişan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei „Observator".* In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 102.

Pop et al. 2001: H. Pop – I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Crişan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei „Observator".* In: CCAR, Campania 2000, Suceava, 2001,p.244-245.

Pop et al. 2002: H. Pop – I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Crişan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei „Observator".* In: CCAR, Campania 2001, Buziaş, 2002.

Roska 1942: M. Roska, Erdély regeszeti repertóriuma, I, Cluj, 1942.

Roska 1944: M. Roska, *A Koloszkorpádi II.kulturfacies kerámiai emlekei Erdélyben.* In: KözleményekCluj, IV, 1944, p.22-42.

Rotea 1994: M. Rotea, *Penetraţia culturii Otomani în Transilvania. Între realitate şi himeră.* In: Apulum, XXXI,1994, p. 39-57.

Rusu 1972: M. Rusu, *Consideraţii asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D şi Hallstatt A.* In: AMN, IX, 1972, p. 29-64.

Rusu et al. 1995: M. Rusu – H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei „Observator"*, în CCAR, Campania 1994, Cluj Napoca, 1995, p. 89.

Soroceanu–Lakó 1981: T. Soroceanu, É. Lakó, *Depozitul de bronzuri de la Sîg (jud. Sălaj).* In: AMP, V, 1981, p. 145-168.

Topan et al. 1996: Gh. Topan – Gh. Lazarovici – A. Balint, *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă şi cupru arsenic.* In: AMN, 33, I, 1996, p. 635-646.

Vasiliev 1995: V. Vasiliev, *L établissement fortifié du Premier Âge du Fer de Bozna, commune d Agrij, département de Sălaj.* In : Fortifications de refuge et établissement fortifiés du Premier Âge du Fer en Transsylvanie, BiblThrac. XII, Bucharest, 1995, p. 61-88.

Vulpe 1970: Al. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rümanien (I), PBF, IX, 2, 1970.

Lista ilustraţiilor

Pl. I. Descoperiri din Bronzul Timpuriu de pe teritoriul jud. Sălaj

Pl. II . Dinamica descoperirilor culturii Wietenberg din jud. Sălaj

Pl. III. Dinamica descoperirilor din Bronzul Târziu de pe teritoriul Sălajului:

▲ - descoperiri ale grupului cultural Cehăluţ.

\+ - descoperiri ale culturii Suciu de Sus.

The researches stage of Bronze Age and First Iron Age in Sălaj county
(Abstract)

To the Early Bronze Age belong just 6 spots with discoveries, but important is the materials from Şimleu Silvaniei „Observator" spot. The main part of pottery from Şimleu Silvaniei is similar to the early stage of Nir cultur (Nyrseg) and can be dated in Early Bronze II a phase from Transylvania. There are few fragments with common features to Early Bronze Age discoveries from Central Transylvania (the Livezile and Şoimuş group). In the Middle Bronze Age the whole territory of Sălaj county was included in Wietenberg culture areal. In Late Bronze Age the western part of Sălaj county belog to the Cehăluţ group area, and the eastern part was included to the Suciu de Sus culture area.

Szabolcs– Szatmár– Bereg megye szkíta és kelta korának kutatástörténete

Almássy KATALIN

A két vaskori időszak kutatástörténetében sok a hasonló vonás, ezért közösen tárgyalom őket.

Mindkét korszak első leletei már a XIX.sz.-ban értő kezek közé kerültek. Ez egyrészt annak volt köszönhető, hogy 1868-ban létrejött a Szabolcsvármegyei Régészeti Egylet[1]. Másrészt annak, hogy az amatőr-régész múzeumalapító, dr. Jósa András fő céljának tekintette, hogy „megyénkben az ősrégészet iránti érdeklődés felkeltessék"[2]. Ennek megfelelően a helyi lapokban megjelenő rendszeres híradásaival is igyekezett rávenni az olvasókat, hogy ha régészeti leletet találnak, azt az Egylethez juttassák el.

Jósa nemcsak az őt érdeklő korszakok tárgyaira figyelt oda. Mindazokat a régészeti leleteket befogadta, megköszönte és elraktározta, amelyekkel barátai, ismerősei, páciensei meglepték v. régészeti kutatásai-ásatásai során felszínre kerültek. Szerencsés módon nemcsak megőrizte, de dokumentálta (leírta, beleltározta, lerajzolta és alkalmanként fotózta) is az egyes darabokat (1. kép[3]). Sok esetben ma már csak ezek a feljegyzések, ill. illusztrációk állnak rendelkezésünkre. Már a gyűjtemény ilyen karbantartása is bizonysága annak, hogy Jósa András csak papíron volt *amatőr* régész és muzeológus. Ásatási dokumentációiban lapozgatva lehet igazán sajnálni, hogy a vaskorszak népei nem keltették fel érdeklődését. Ennek ellenére több, a vaskorszakban meghatározó lelőhely köszönheti az ő alaposságának ismertségét.

A szkíta időszak első "csokrát" a nyíregyházi temetőrészletek képviselik. 1884-ben költözött a Jósa-család az újonnan megyeszékhellyé lett városba és 1889-ben már múzeumba kerültek a közvágóhídi urnatemető tárgyai. Ezeket követték 1898-1900 között a Pazonyi úti és a Lichtman-sertéstelepről való leletek. Majd 1912-ben a Hunyadi úton is szkíta sírra bukkantak. Olyan lelőhelyekről és tárgyakról van szó, amelyek azóta is megkerülhetetlenek a Felső-Tisza-vidék szkíta korának kutatásában[4]. Ugyanis már ezekből a temetőrészletekből kiviláglik, hogy a későbbi város területén különböző temetkezési rítust használó népek osztoztak (a közvágóhídnál ugyanis egyértelműen csak urnasírok kerültek elő[5], míg a Hunyadi úton zsugorított csontvázas sírt találtak). Ezután kisebb, bár nem kevésbé fontos leletegyüttesek (pl. Nagyhalász-Homoktanyáról állatfejes végződésű csákánnyal) bukkantak felszínre.

Ha a Jósa-időszak kelta gyűjteményét vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a legjelentősebb leletek (elsősorban temetkezésekből) már a múzeumalapító idejében múzeumba kerültek. Gondolok pl. a cserepeskenézi (ma Újkenéz), a tiszarádi leletegyüttesre, az anarcsi amforagyöngyökre v. a petneházi vaseszközökre. Közülük a kenézi leletekről a Borovszky Samu által szerkesztett megye-monográfia sorozatban fotóval kísért leírás is megjelent 1900 tájékán[6]. Ezen túl a Gáva-katóhalmi temetőrészletet kell kiemelnem, amelyik mind tudománytörténeti, mind szűk régészeti szempontból fontos. Itt ugyanis rajzokkal és fényképekkel dokumentált leletmentést vezetett 1914-ben Jósa András, amelynek eredményeit 1915-ben az Archaeológiai Értesítő hasábjain közölte is[7]. Ez az érdeklődés ugyan inkább a halomnak szólt, mint a vaskori anyagnak, mivel a Szabolcs megyei halmok kutatása a honfoglalók és a bronz depot-leletek mellett Jósa A. kedvelt témája volt. A végeredményt tekintve azonban ez lényegtelen. Ennek az érdeklődésnek köszönhetően már 1914-ből vannak pl. sírrajzaink is egy kelta temetőből (2. kép).

Jósa András Kiss Lajos követte a múzeumigazgatói székben. Ő inkább a képzőművészet és a néprajz iránt érdeklődött, de Jósától sok mindent eltanult a régészeti munkára vonatkozóan is. Jó tanítványként próbálta ő is folyamatosan figyelemmel kísérni az előkerülő régészeti leletek sorsát, és alkalmanként ő is vezetett kisebb ásatásokat v. leletmentéseket. A múzeumi nyilvántartási rendszer

---

[1] Jósa 1899. 1.

[2] Jósa–Csallány 1958. 5.

[3] A modern rajzokkal egybevetve mindenki meggyőződhet Jósa A. dokumentációjának pontosságáról.

[4] Jósa érdemét nem csökkenti, hogy ekkor még La Tène kori temetőknek határozta meg őket (Jósa 1899. 5.). A korongolt szkíta, kelta, ill. szarmata kerámia hasonlósága miatt egyébként ez a tévedés gyakran visszaköszön a kormeghatározásban.

[5] Némi zavart okoz, hogy Jósa A. kéziratos vázlatán csontvázak is szerepelnek sírszámmal együtt. Ezeket jóval mélyebbre ásták, mint a szkíta kori urnás temetkezéseket, feltételezhetjük, hogy nem egykorúak az urnasírokkal. Nem véletlen, hogy maga Jósa is urnatemetőről beszél írásaiban (JAM Adattár, Csallány 23-24.).

[6] Jósa é.n. 380. és V. tábla/4.

[7] Jósa 1915.

azonban változott. 1921-ben lezárta a Jósa-féle, korszakok szerint szétbontott leltárkönyvet. Abbamaradt a fényképek készítése és rajzos tárgyleíró kartonokból is csak kevés maradt utána. Folytatta azonban az Alispáni Jelentésekben az ásatások részletes leírását, és az 1931-től meglévő új leltárkönyvet is lelkiismeretesen vezette. A ma meglévő gyűjteményi anyag alapján a II. világháborús pusztítások valószínűleg éppen ennek az időszaknak a dokumentációját és régészeti leleteit érinthették. Ez azért különösen sajnálatos, mert a 20-as évektől egy egész sor vaskori temetőrészlet került elő. Kiss Lajos eleinte inkább a tárgyakat szedte össze (pl. két fontos pecsétlős leletegyüttes Gáva-Szincsepartról 1929-ből és Balsa-kenézlői út 1930-ból), de a 30-as évektől több alkalommal ásott, ill. ásatott ezeken a helyeken (Újfehértó-micskepusztai iskola 1926, Tiszabercel-Pálinkásdűlő 1935, Tiszaeszlár-Kunsírpart 1935). Külső "segítsége" volt a tiszalöki cipész, Rohács József, akinek neve a 30-as években bukkant fel a múzeumi jelentésekben. Amatőr kívülállóként sajnos inkább ártott, mint használt a régészet ügyének, mivel alapvetően a pénzkereset motiválta. Kiss Lajos vele való "küzdelmét" nem segítette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum is vásárolt tőle tárgyakat azután, hogy Kiss Lajos elküldte. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy egy idő után már próbált vele együttműködni és így néhány kisebb leletmentést Rohács végzett el. Mindez azért említésre méltó, mert éppen ezek során kerültek elő a fent említett szkíta temetőrészletek Tiszalök környékén. A helyzetet tovább súlyosbítja az ötvenes évek újraleltározási kampánya, amelyik a legnagyobb kárt okozta a gazdag régészeti gyűjteményben. Az egyes síregyüttesek anyaga elkeveredett, egy-egy lelőhely tárgyai különböző időpontokban és gyakran különböző lelőhely-megjelöléssel(!) kerültek az új leltárkönyvbe. Fotók és rajzok hiányában a viszonylag uniformizált vaskori tárgyakat ma már nem lehet azonosítani. Különösen nem Kiss L. szűkszavú leltárkönyvi bejegyzései alapján. Ezért sajnos e temetőrészletek anyaga szórványként kezelendő.

Érdekes módon jóval kevesebb kelta lelet került a múzeumba a két világháború közötti időszakban. Ezek is többnyire szórvány tárgyak, amelyek nem keltették föl eléggé Kiss L. érdeklődését. Mindössze három alkalommal (Besenyőd 1928., Nyírbogát 1929., Bököny 1940.) ásott késő vaskori lelőhelyeken, de csak csekély eredménnyel. Külön említésre méltó azonban a Tiszalök-Fészekalja dűlőben feltárt négy urnasír, amelyek egy Árpád-kori temető ásatásának "melléktermékeként" kerültek napvilágra. A vegyes szkíta, kelta, ill. szkíta-kelta anyagú sírok ugyanis a kora és késő vaskori népesség együttélésének időpontjára szolgáltattak információt[8].

A második világháború után átalakult a múzeum működése. Annak ellenére, hogy a nyíregyházi múzeum azzal a ténnyel büszkélkedhet, hogy egy rövid időszakot leszámítva régész igazgatói voltak, az ásatások-leletmentések elvégzése a Történeti Múzeumra (a mai Magyar Nemzeti Múzeum jogelődje) hárult. Ennek természetesen elsősorban anyagi okai voltak, a múzeum finanszírozási rendszere alakult át. Az új helyzetnek köszönhetően azonban jóval bonyolultabb lett egy-egy bejelentett lelőhely megvizsgálása. Hogy sikerült-e időben lépni az egyrészt a mindenkori nyíregyházi segédmuzeológuson, másrészt a Történeti Múzeum kapacitásán múlott. Mindenképpen ki kell emelnünk a Nyíregyházán dolgozók sorából Risztics Emíliát, akinek – bár csak rövid ideig tényked ett itt – több jelentését olvashatjuk többek között a vaskori leletekről is.

Ahogy a két világháború között, úgy 1945 után is a nagyberuházások, ill. a rigolírozás jelentette a legnagyobb veszélyt a különböző korszakból származó lelőhelyekre. Ilyenek voltak pl. 1950-ben a 41-es út (rohodi szkíta temetőrészlet), a záhonyi vasútállomás építése v. a tiszai gátépítések (Kisvarsány 1963–1964), ill. így kerültek elő a kemecsei v. az ilki kelta leletek (Kemecse, 1957., Ilk, 1964.). Ebben a korai időszakban valószínűleg sok lelőhely pusztulhatott el épp a fent említett új rendszer miatt. Még ha el is jutott egy-egy lelet előkerülésének híre a múzeumba, mire sikerült megszervezni, hogy valaki Budapestről az ásatási pénzzel együtt megérkezzen, addigra a lelőhely már elpusztulhatott. Tanulságosak voltak ebből a szempontból az utóbbi évek új autópályás ásatásai. Rendre olyan lelőhelyeken dolgoztunk a 4-es főút mentén amelyeket ennek az útnak az építésekor is bolygattak! A hatvanas évek legvégétől épült ki Csallány Dezső, majd Németh Péter szervezésében a megyei múzeumi hálózat. Ennek, ill. a lelkiismeretes múzeumvezetőknek: Gombás Andrásnak (Tiszavasvári), Csiszár Árpádnak (Vásárosnamény), Szalontai Barnának (Nyírbátor), Makai Lászlónak (Kisvárda) köszönhetően szaporodott meg a leletek – köztük a vaskoriak – száma. De kerültek elő kisebb, szórványos, ugyanakkor jelentős darabok is mint pl. az aporligeti (ma Bátorliget) kosfejekkel díszített fülű urna.

[8] Almássy 2003.

A II. világháború után megindul a vaskor szisztematikus kutatása is, bár a megye területén csak igen visszafogottan. Lengyel Irina nevét kell itt megemlíteni, aki Tiszavasvári mellett két szkíta kori temetőrészletet (Csárdapart és Dózsa-telep) is feltárt az 1960-as években[9]. A leletek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek és sajnos mind a mai napig közöletlenek. A késő vaskorral még rosszabb volt a helyzet, hiszen csak „melléktermékként" kerültek elő kelta temetőrészletek Szabolcs község területén az 1970-es évek elején végzett honfoglalás és Árpád-kori kutatások során[10]. A Kovács László által feltárt mintegy 20 síros temetőrészlet szintén közöletlen maradt. Feldolgozását Maráz Borbála végzi.

A fentiek alapján mindenképpen jelentősek az újabb, modern leletmentések, amelyeket Istvánovits Eszter végzett. Néhány síros szkíta kori temetőrészletet tárt föl Kemecsén és Tiszalökön, Tiszavasvári–Városföldje, Jegyzőtag lelőhelyen pedig egy kelta temetkező hely 20 sírját mentette meg a homokbányászástól. S ez utóbbi azóta már közlésre is került[11]. A leletanyagot tekintve még egy fontos állomása van a jelenkori kutatásnak: a nagyberuházásokat megelőző ásatások sorozata. 1993-ban kezdtünk dolgozni az M3-as autópálya akkori nyomvonalán és mindjárt egy intenzív szkíta telep nagy részlete is előkerült (Istvánovits Eszter ásatása). A sort a panyolai ásatás folytatta, ahol – többek között – talán egy dák telep részletén dolgoztunk. Sajnos a leletanyag annyira kevés, hogy nem lehet pontosabban meghatározni a lelőhelyet. A legfontosabb változást azonban a 2004–2005. évi – szintén az M3-as autópálya építését megelőző – feltárásokat hozták. Szkíta és kelta temetők és telepek részleteit is feltárhattuk, az egyik lelőhelyen egy kelta fazekaskemencét is találtak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a megye területén előkerült vaskori leletanyag egyrészt tartalmaz unikális darabokat, másrészt – a modern ásatásoknak köszönhetően – vannak olyan lelőhelyeink, amelyeknek leletei és leletösszefüggései a vaskori népek történetére, életmódjára és kapcsolatrendszerére nyújthatnak adatokat. Nincsenek azonban teljesen feltárt és/vagy hosszú időn keresztül használt temetőink, amelyek alapját képeznék egy pontos kronológiai rendszernek. Egy okkal több, hogy az – amúgy evidens – tudományos lépést megtegyük: kitekintsünk a Felső-Tisza-vidék távolabbi vidékeire, ill. a szomszédos területekre. Két kutató nevét kell megemlítenünk: a Bodrogközben és a hegyvidéki területeken Hellebrandt Magdolna ásott-mentett meg egy sor temetőrészletet[12]. Még fontosabb azonban a jelen kötettel is köszöntött Németi János munkássága. Nagykároly környékének módszeres bejárása[13] mellett két olyan lelőhelyet mentett meg, amelyek döntő módon alakították a vaskori kutatásokat. A Szaniszló/Sanislău-i kora vaskori (Németi 1982) és Piskolt/pişcolti kelta temetőkről[14] van szó.

A továbbiakban a vizsgált terület anyagára épülő tudományos elképzeléseket tekintem át röviden. Ismét Jósa Andrásig kell visszanyúlnunk, mivel máig érvényes gondolatokat fogalmazott meg a Szabolcs megyére vonatkozó összefoglalásában. Ezt az összefoglalást a múlt század végén indított megye-monográfia sorozat megfelelő kötetében olvashatjuk[15]. A Szabolcs megyei tudós orvos figyelemre méltó módon viszonylag keveset tévedett, alapvetően a szkíta és kelta korszak lelőhelyei szerepelnek leírásában. Ez annál fontosabb, mert ekkoriban még épp csak eljutottunk a szkíta leletanyag meghatározásához (Hampel, Reinecke). Ezek után nem meglepő, hogy a szkíták és kelták egymáshoz való időrendi viszonyát nem tisztázta. Több esetben figyelt viszont a távolabbi leletösszefüggésekre is és megállapításai között vannak ma is helytállóak (szemes gyöngyök a Hallstatt területtől a Kubán vidékéig). Abban sem járt messze az igazságtól, hogy viszonylag gyér lehetett az időszámításunk utáni első századokban a lakosság[16].

Az 1940-es években már a kora és késő vaskorra specializálódott kutatók: Bottyán Árpád és Hunyady Ilona összefoglalásaiban olvashatunk a Felső-Tisza-vidékről. Először a kora vaskori időszakra vonatkozó kutatásokat vizsgálom.

Bottyán a hasonló edényformák s a jellegzetes szkíta tárgyak kis száma alapján egy zárt tömböt feltételezett a kora vaskorban a Bükk, a Zemplén, a Felső-Tiszavidék és Kárpátalja területén[17]. A 60-as

---

[9] Lengyel 1960b., 1961., 1963., 1964., 1967., 1973.
[10] Kovács 1973., 1974., Fodor–Németh 1972
[11] Almássy 1998.
[12] Összefoglalóan Hellebrandt 1999. a korábbi irodalommal
[13] Németi 1999.
[14] Németi I–IV.
[15] Jósa é.n. 378–379.
[16] Jósa é.n. 378–383.
[17] Bottyán 1955. 10.

években Lengyel Irina és Párducz M. már kezdik szétválasztani ezt a nagy egységet. Lengyel Irina kifejezetten a Kustánfalvi/ Kuštanovice kultúrával foglalkozik, és annak helyi vonásait emeli ki. Böhm-Jankovich korábbi megállapításai nyomán(!)[18] a helyi, továbbélő lakosság jelentőségéről és a szkítáknak csak hatásáról beszél[19]. Párducz M. már határozottan külön választja a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék területét Kárpátaljától és itt is a helyi népesség továbbélését hangsúlyozza[20]. Említeni kell még J. Chochorowskinak a Kárpát-medencére vonatkozó összefoglaló munkáját is. Ő területünk nagy részét az észak-magyarországi, hegyvidéki szkíta kori csoporthoz sorolta, de Erdély felé is talált rokon vonásokat[21]. A már említett Szaniszló/Sanislău-i temetőnek köszönhetően éppen Németi János finomította tovább a képet: a nagy sírszámú temető (71 sír) rítusa alapján elkülönítette a Szaniszló/Sanislău-i-Nyírség/Nir alcsoportot, ahol a sima gödörbe helyezett urnás temetkezés volt általános. Bóna István ezt az elnevezést átvette, de azt a megye egész területére alkalmazta. Véleménye szerint a keskeny beregi sávot leszámítva egy csoport népesítette be a területet, amelyiket meglehetősen heterogén népesség alkotott.[22] Németi János 1999-ben már pontosan megjelöli, hogy az általa alkotott alcsoport lelőhelyei a Nyírség peremvidékénél beljebb nem húzódnak[23]. Ha ehhez hozzávesszük a régi, ill. publikálatlan megyei, szkíta kori anyagot, szintén azt tapasztaljuk, hogy a Nyírség Ny-i felén az alföldi szkíta kultúra erőteljes befolyása jelentkezik (vegyes – csontvázas és hamvasztásos – rítusú temetők). Vagyis a temetkezési rítus alapján a megye területén valószínűleg három egység létezett: a beregi részeken az urnáit halmok alá helyező Kustánfalvi/ Kuštanovice kultúra v. csoport, a szatmári területen és DK-Nyírségben a Szaniszló/Sanislău-i-Nyírség/Nir csoport, a Nyírség Ny-i felén pedig a fent említett alföldi befolyást mutató csoport. E csoportok pontos területi határait, érintkezési pontjaikat még nem sikerült részleteiben felvázolni, de a Nyíregyháza-közvágóhídi urnatemető alapján a Szaniszló/Sanislău-i-Nyírség/Nir csoport egészen idáig terjeszkedhetett. A fenti bizonytalanságokat látva a szkíta korszak pontos időrendjének meghatározása szerintem még korai lenne. A kezdetére vonatkozóan nyilvánvalóan a keleti, sztyeppe-vidéki tárgyakat használhatjuk. Hogy ezek keltezése sem egyszerű feladat, azt a Nyíregyháza-Mandabokor lelőhelyen, egy hulladék gödörben talált faragott csont tőrnyél példája bizonyítja. A csontnyél díszítése ugyanis nyilvánvalóan keleti eredetű, ugyanakkor a kerámiaanyag és a tárgy állapota (nem volt befejezve) alapján Istvánovits Eszter azt feltételezi, hogy egy helyi készítményről van szó, amit nem is lehet ennek következtében már pontosan datálni.[24] Összességében a Felső-Tisza-vidék korai vaskorában a helyi, továbbélő lakosság sokkal inkább meghatározó, mint a bevándorló, keleti, sztyeppi eredetű népesség.[25]

A kelta időszak tudományos feldolgozásának jelentős állomása volt Hunyady Ilona munkája 1942–1944-ben, a Kárpát-medence kelta leleteinek módszeres összegyűjtésével és elemzésével. Hunyady egyrészt alapos anyaggyűjtést végzett az ország múzeumaiban, ill. több, a modern országhatáron túlra került múzeumban és összeállította a Kárpát-medencei kelta tárgyak katalógusát. Másrészt elvégezte ennek az anyagnak a tipológiai elemzését, ill. ennek során egybevetette azt a közeli és távolabbi területek anyagával, majd felvázolta a Kárpát-medence késő vaskori történetét, amelyet a kelta népmozgásokhoz kötött[26]. Ami a katalógust illeti, az akkor ismert megyei leletek vonatkozásában elég pontos.[27] Ezt az magyarázza, hogy személyesen is járt itt, hogy anyagot gyűjtsön. A történeti fejezetekben az antik auktorok adatai alapján beszél a Kárpát-medencei eseményekről. Ennek megfelelően csak kevés szót ejt az alföldi részről és különösen keveset a Felső-Tiszavidékről. Az akkori ismereteknek megfelelően jelenti ki, hogy gyakorlatilag az i.e. III. sz.-tól beszélhetünk az Alföldön kelta megtelepedésről[28]. Az i.e. I. sz.-i események kapcsán említi a Kis-Alföldről átköltöző Anartii-t, ill. a Noricumból idekerülő Teurisci-t[29], majd később az Alföld ?-i peremén élő Cotini-t, Osi-

[18] Egy újabb példa a korai kutatók igaz és pontos meglátásaira!
[19] Lengyel 1960a. 61–62.
[20] Talán egy kicsit túlzottan is! Bottyán közlései ellenére pl. a lovas sírok teljes hiányáról beszél, ami tévedés. – Párducz 1973. 40., 54.
[21] Ezzel viszont a legkorábbi, általa i.e.VI.sz-ra tehető lelethorizonthoz is kötötte az itteni anyagot! – Chochorowski 1985. 153.
[22] Bóna 1986. 42–43., majd Bóna 1993. 94.
[23] Németi 1999. 174.
[24] Istvánovits 1997. 77–79.
[25] Ezért az ennek a népességnek a származási helyére vonatkozó, szerteágazó vitára itt nem térek ki.
[26] Hunyady 1942., 1944., 1957.
[27] A különböző gávai együtteseket kell csak külön kiemelni. Ezek leírása ugyanis nem teljes, és a síregyüttesek összeállításába is csúsztak hibák. Valószínűleg H. I. nem látta a teljes anyagot (Almássy, doktori kézirat, Katalógus 13.).
[28] Hunyady 1944. 3.
[29] Hunyady 1944. 11.

t, Teurisci-t, Anartii-t, akik M. Vinicius dicsőítő feliratában szerepelnek. A Cotini-t Tacitus nyomán kelta nyelvet beszélő kelta törzsnek, az Osi-t Alföldy után az eraviscusokkal rokon elkeltásodott illír törzsnek tartja[30]. Több szó csik a vizsgált területről a szkítasággal való érintkezést elemző fejezetben. Bottyán kutatásai nyomán elfogadja, hogy az Alföldön jelentős szkíta lakosság élt és tulajdonképpen ez is volt az akadálya a kelták előretörésének[31]. Ez utóbbi megállapításaikat mind a mai napig semmi nem cáfolta meg, sőt a már említett négy tiszalöki sír kelta tárgyainak datálása csak megerősíti.

Hunyady I. munkája a hasonló, összefoglaló európai munkák késői magyar megfelelője. Tény, hogy mind a mai napig nem született hasonlóan alapos és teljességre törekvő tárgykatalóguson alapuló elemzés a Kárpát-medence késő vaskoráról. Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a modern kutatás alapvetően más irányba indult. A nagy összefoglalások után megindultak a regionális kutatások, amit az egyre gyarapodó leletanyag, ill. a modern szisztematikus ásatások alapoztak meg. A regionális kutatások alapvető célja egy-egy kisebb földrajzi egység pontos relatív kronológiai rendszerének kidolgozása volt. A Kárpát-medence ÉNy-i részén ennek alapja a Németi J. által feltárt piskolti/pişcolti temető, amelyik a Kárpát-medence egyik legnagyobb kiásott kelta temetkezőhelye. Ezt a korábban már említett többi temetőrészlet anyagával kiegészítve, közelítőleg a LTB1–LTC1 korszak (i.e.IV.sz. vége – i.e. II. sz. eleje) végig terjedő időszak relatív kronológiai rendszerének kidolgozása volt lehetséges, ami meg is történt[32]. Valószínűleg a Felső-Tisza-vidék különböző részein, ill. a kapcsolódó területeken nem egyidőben jelennek meg az első kelta csoportok. A Tisza bal partján, a Nyírségben ugyanis nincs meg az az i.e. IV.sz. végi leletanyag, amelyik a piskolti/pişcolti temető legelső horizontjára, ill. a borsodi, folyóvölgyi területek korai lelőhelyeire jellemző. A balkáni hadjárat (i.e.278) után idevándorló kelták már a teljes területet megszállják, ahogyan azt a K-Szlovákiától az Ér völgyéig húzódó, egységes anyagú temetők sora bizonyítja. Ekkortól indulhat meg az a békés fejlődés, amelyik több évszázadon keresztül tarthatott, és amelyiknek a pontos végét nem ismerjük. Sötét folt ugyanis a késő kelta időszak, mivel a teljesen erodálódott bükkszentlászlói, ill. a bizonytalan besorolású munkácsi oppidumot leszámítva nincs erődített település területünkön. Azt pedig jelenlegi tudásunk alapján nem tudjuk megmondani, hogy a falvakban, sőt inkább tanyaszerű településeken élő kelták használati tárgyai hogyan változtak az i.e. II. sz. második felétől kezdve. Egyelőre szintén lehetetlen az antik forrásokból ismert dák hadjáratok régészeti nyomait kimutatni. Egyedül a kállósemjéni szondaásatás anyagát datálhatjuk – feltételesen – erre az időszakra. Biztos következtetések levonásához azonban nagyobb felületen kellene folytatni itt a feltárást. Marad tehát számunkra az a már régóta ismert tény, hogy a Felső-Tisza-vidék császárkori leletanyagában Biharkeresztestől Miskolc–Szirmáig megtaláljuk a kelták grafitos fazekainak töredékeit, tehát a keltáknak meg kellett élniük az új népcsoportok bevándorlását.[33]

Bibliográfia

Almássy 1998: K., Almássy: *Kelta temető Tiszavasvári határában. [Une nécropole celtique à Tiszavasvári.]* In: NyJAMÉ, XXXIX–XL. 1997–1998. (1998.) p. 55–106.

Almássy 2001: K., Almássy : *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye késő vaskori leletanyaga.* PhD. értekezés. Kézirat.

Almássy 2001b.: K., Katalin: *New data on the Celto-Dacian relationship in the Upper Tisza Region.* In: International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Ed.: Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár. Aszód–Nyíregyháza 2001. p. 45–55.

Almássy 2003: K., Almássy: *Some new data on the Scythian-Celtic relationship.* Előadás a "Tagung der AG Eisenzeit"-n. Sopron 2002. október 10–12. In print.

Bóna 1986: I., Bóna: *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I.* In. Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. Szerk. Entz Géza. Akadémia Kiadó, Budapest 1986. p. 15–91.

Bóna 1993: I., Bóna: *A honfoglalás előtti kultúrák és népek.* In. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza 1993.p. 63–137.

Bottyán 1955: Á., Bottyán: *Szkíták a magyar Alföldön.* RégFüz. 1. MNM, Budapest 1955.

[30] Hunyady 1944. 12–13.

[31] Hunyady 1944. 49–50.

[32] Németi IV., ezt revideáltam és egészítettem ki jelenleg még publikálatlan doktori disszertációmban.

[33] Összefoglalóan erről a problémáról l. Almássy 2001. és 2001b.

Chochorowski 1985: J., Chochorowski: *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde.* In: Prace archeologiczne. Zeszyt 36. Warszawa–Kraków 1985.
Fodor–Németh 1972: I., Fodor – P., Németh: *A szabolcsi ispáni központ kutatásainak első három évéről (1969–1971).* In: SzSzSz 7. 1972/1. p. 89–100.
Hampel 1893: J., Hampel: *Scythiai emlékek Magyarországban.* In: AÉ. 1893. p. 385–407.
Hellebrandt 1999: M., Hellebrandt: *Celtic Finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic Finds in Hungary III.* Ed. Tibor Kovács–Éva F. Petres–Miklós Szabó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999.
Hunyady 1942., 1944., 1957: I., Hunyady: *Kelták a Kárpát-medencében. Táblakötet/Tafelband. és Szövegkötet.* Diss. Pan. II. 18. Budapest 1942., 1944., Leletanyag. RégFüz 2. MNM 1957.
Istvánovits 1997: E., Istvánovits: Nyíregyháza–Manda-bokor. *Kora vaskori település a Kr.e.VI–IV.sz.-ból. [Iron-Age settlement from the 6th–4th century B.C.]* In: Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. / Paths into the past, Rescue excavations on the M3 motorway. Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra, Budapest 1997. p. 75–80.
Jósa 1899: A., Jósa: *A Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése.* Nyíregyháza, Piringer J. Könyvnyomdája 1899.
Jósa é.n.: A., Jósa: *Szabolcs vármegye őstörténete.* In. Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. szerk. Borovszky Samu. Budapest é.n. p. 369–397.
Jósa 1915: A., Jósa: *Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén.* In: AÉ. 1915. 197–211.
Jósa–Csallány 1958: *Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei I. Összeállította Csallány Dezső.* In: JAM Kiadványai 2. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, Budapest 1958.
Kovács 1973: L., Kovács: *Szabolcs.* In: RégFüz I. 26/1973, p. 88.
Kovács 1974: L., Kovács: *Szabolcs.* In: RégFüz I. 27/1974, p. 78.
Lengyel 1960a.: I., Lengyel: *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuštanovice-Kultur.* In: FA, XII. 1960, p. 61–69.
Lengyel 1960b.: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Dózsa telep.* In: RégFüz I.13./1960, p. 31.
Lengyel 1961: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Dózsa telep.* In: RégFüz I.14./1961, p. 20.
Lengyel 1963: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Dózsa telep.* In: RégFüz I.16./1963, p. 20.
Lengyel 1964: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Dózsa telep.* In: RégFüz I.17./1964, p. 19.
Lengyel 1967: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Csárdapart.* In: RégFüz I.20./1967, p. 26.
Lengyel 1973: I., Lengyel: *Tiszavasvári–Csárdapart.* In: RégFüz I.26./1973, p. 22.
Németi 1982: I., Németi: *Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău.* In: Dacia XXVI. 1982, p. 115–144.
Németi I–IV.: I. Németi: *Necropola Latène de la Pişcolt, jud. Satu Mare. I–IV. [Das latènezeitliche Gräberfeld von Pişcolt, Kr. Satu Mare.I–IV.]* In: Thraco-Dacica t. IX./1988. 49–73., X/1989. 75–114., XIII/1992.59–112., XIV/1993. p. 117–129.
Németi 1999: J., Németi: *Repertoriul arheologic al zonei Careiului. [The archaeological survey of Carei Region. Nagykároly vidékének régészeti repertóriuma.]* Bibliotheca Thracologica XXVIII. Bucureşti 1999.
Párducz 1973: M., Párducz: *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken (Skythen–Urbevölkerung).* In: ActaArchHung. 25. 1973. p. 27–63.

Istorciul cercetări perioadei scitice şi celtice în judeţul Szabolcs– Szatmár– Bereg
(Rezumat)

În acest studiu am urmărit catalogarea rezultatelor cercetărilor de epoca fierului din judeţul Szabolcs-Szatmár- Bereg respectiv zona Tisei Superioare. În prima parte prezint istoria colecţiei de epoca fierului a muzeului Jósa András din Nyiregyháza. Consider că putem da drept model atenţia directorului fondator de muzeu Jósa András, faţă de vestigii găsite în pământ şi faţă de muzeu. Putem învăţa azi studenţii muzeologi modul cum "amatorul" Jósa András a fotografiat, a desenat, a descris şi a depozitat obiectele ajunse la el şi cum documenta informaţiile. Mulţumită activităţii lui, stătea deja la începutul secolului XX la dispoziţia cercetării acel material care a dat baza preocupărilor privind epoca fierului în această zonă. Conform acestuia în repertoriul lui Bottyán Árpád şi Hunyady Ilona zona noastră a fost accentuată. Adevărată prosperare a fost totuşi când la muzee s-au angajat specialişti ai epocii fierului (Hellebrandt Magdolna, Németi János). Mulţumită săpăturilor făcute de ei şi a salvării vestigiilor din anii trecuţi s-a adunat o bază de material care permite scrierea noului repertoriu ai epocii fierului. Această temă în parte a fost deja soluţionată iar definitivarea şi concluzionarea ei ne revine nouă.

Die Geschichte der skitischen und keltischen Forschung im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg
(Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz hat die Verfasserin die Ergebnisse der eisenzeitlichen Forschungen aus dem Bezirk Szabolcs- Szatmár- Bereg zusammengestellt. Im ersten Teil sind die eisenzeitlichen Funde aus der Sammlung des Nyiregyházi Jósa András Museums präsentiert. Sie denkt, dass die Sorge des Stifters des Museums dr. Jósa András für die Funde und das Museum modellartig sei. Man kann für den heutigen Museographstudenten lehren, wie am Ende des XIX. Jahrhunderts der „Amateur" dr. Jósa András die Funde gezeichnet und abgelagert und die Informationen archiviert hat. Dank seiner gründlichen Aktivität steht schon am Anfang des XX. Jahrhunderts das Fundmaterial der Wissenschaft zur Verfügung, damit man sich mit der Eisenzeit im geforschten Raum beschäftigen kann. In den Grundarbeiten von Bottyán Árpád und Hunyady Ilona waren diese Gelände weitreichend präsentiert. Die eigentliche Blütezeit war die Aktivität der Eisenzeitspezialisten in den Museen (Hellebrandt Magdolna, Németi János). Auf Grund ihrer Ausgrabungen und dank der Rettungsgrabungen aus den letzten Jahren kann man die Eisenzeit des Oberen Theißgebiets neuartig beschreiben. Diese Aufgabe wurde teilweise gelöst, die übrigen sollten wir beenden.

Képfeliratok

1. kép A petneházi lelet néhány darabjai. 1. Jósa A. egyik kartonja 2-4. Az üllő és két pöröly modern rajza.

2. kép Jósa András fotója és rajzai a Gáva–katóhalmi ásatásról
1. Az ásatás 2. Az első sír 3. Az ötödik sír

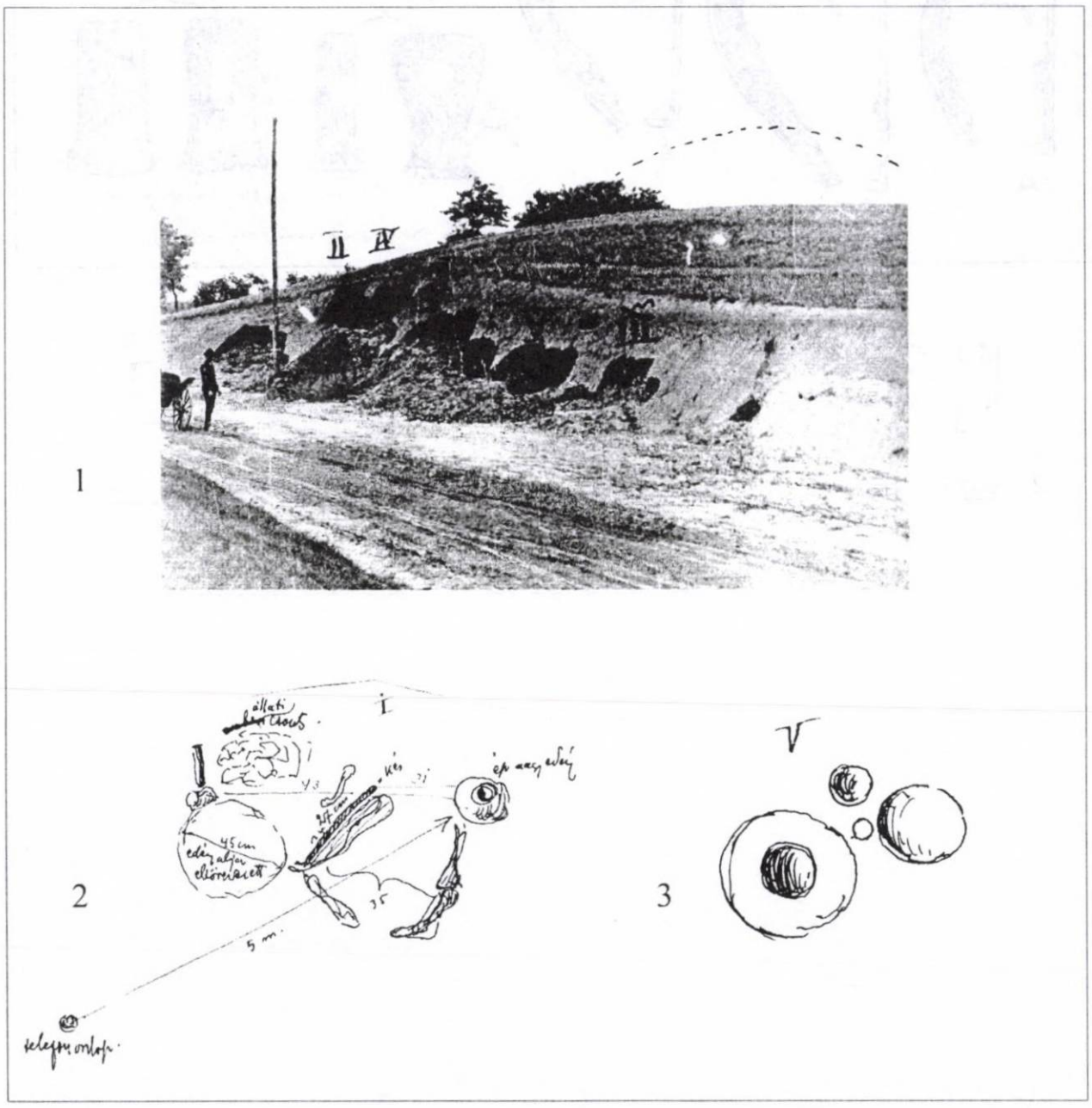

1

2

3

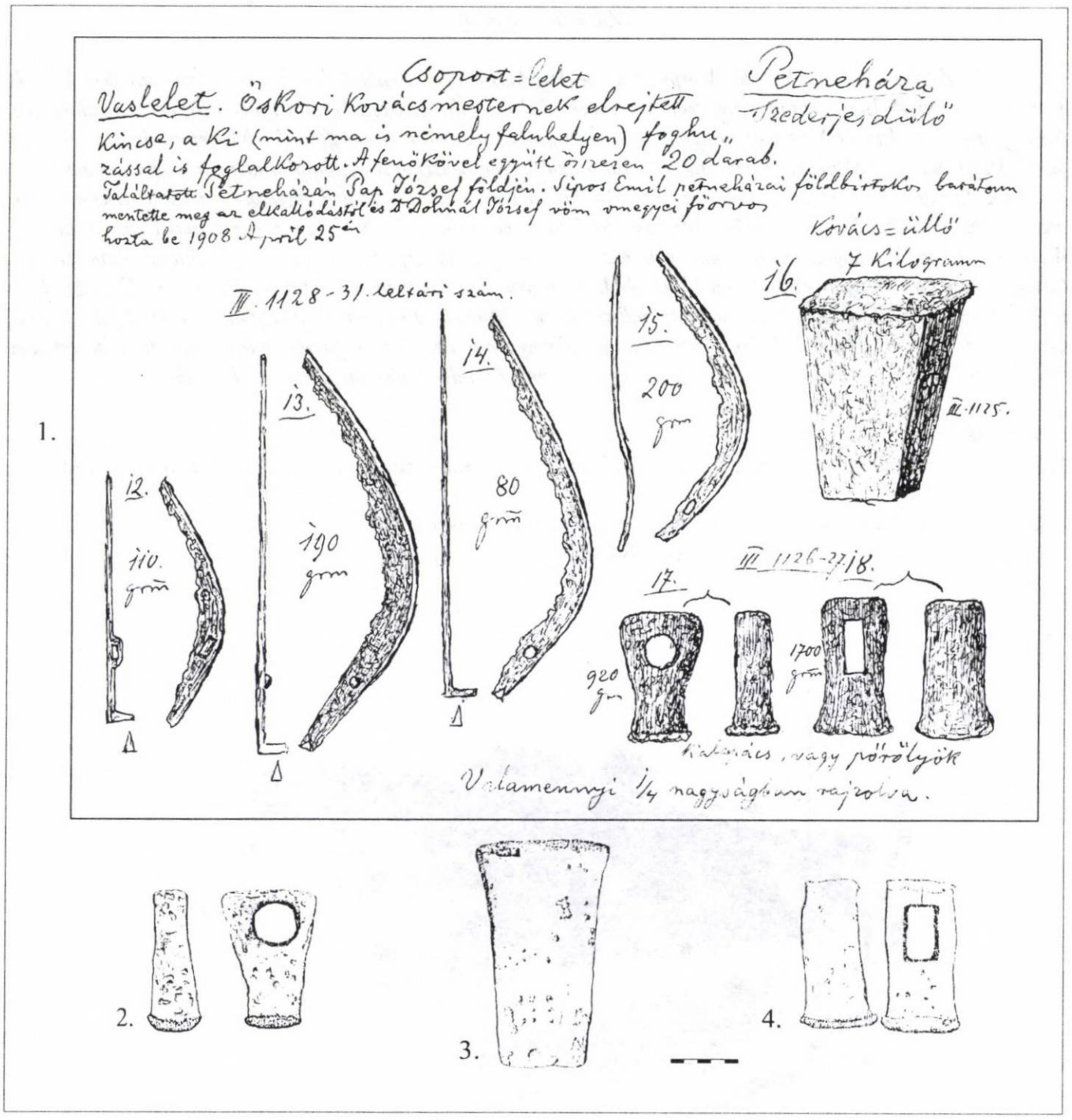
Csoport=lelet
Petnehára
Szederjesdülő
Vaslelet. Őskori Kovácsmesternek elrejtett
Kincse, a ki (mint ma is némely faluhelyen) foghu-
zással is foglalkozott. A fenőkövel együtt összesen 20 darab.
Találtatott Petneházán Pap József földjén. Sipos Emil petneházai földbirtokos barátom
mentette meg az elkallódástól és Dr Dohnál József vöm vmegyei főorvos
hozta be 1908 April 25én
Kovács=üllő
7 Kilogramm
III. 1128-31. leltári szám.
16.
III. 1125.
15.
200 grm
14.
80 grm
13.
190 grm
12.
110. grm
17.
920 grm
III 1126-27 18.
1700 grm
Kalapács, vagy pörölyök
Valamennyi 1/4 nagyságban rajzolva.

1.

2.
3.
4.

Stadiul cercetării epocii dacice în vestul şi nord-vestul României, cu specială privire la judeţul Sălaj

Horea POP

Din punct de vedere geografic zona în discuţie prezintă o interesantă simetrie. Lanţuri de munţi flanchează cele şase râuri principale care curg înspre vest şi nord-vest delimitând spaţiul despre care este vorba în rândurile ce urmează. *Mureşul* este despărţit de *Crişul Alb* de *Munţii Zarandului.* Între *Crişul Alb* şi *Crişul Negru* se află *Masivul Moma Codru.* De asemenea între *Crişul Negru* şi *Crişul Repede* se găsesc *Munţii Pădurea Craiului* şi *Munţii Bihorului. Barcăul* este delimitat de *Crişul Repede* de *Munţii Pădurea Craiului* şi *Munţii Plopişului* din care şi izvoreşte de-altfel. Între râul *Barcău* şi *Crasna* sunt interpuse *Dealurile Silvaniei,* care determină *Crasna* să creeze un defileu pentru a evita impozanta *Măgură a Şimleului.*

Văile acestor râuri, în traseul lor deschid largi depresiuni, uneori duble, între catenele montane şi piemontane (*Depresiunea Brad, Holod, Beiuş, Depresiunea Şimleului* etc.).

În acest vast spaţiu s-au efectuat o serie de descoperiri aparţinând perioadei La Tene D. Studiul reflectă numai situaţia zonei din punct de vedere militar şi demografic fiind marcate aşezările fortificate şi nefortificate şi cetăţile acestei perioade. Prezentarea informaţiilor legate de acest tip de descoperire a constituit baza de date în sprijinul acestui demers.

În urma realizării acesteia putem afirma că în spaţiul delimitat avem 60 aşezări nefortificate (dintre care două în peşteri), 10 aşezări fortificate (dintre care una de refugiu) şi 20 cetăţi. Cele cca. 90 de puncte cu descoperiri sunt amplasate în hotarul a 64 localităţi moderne. Doar o treime (31) dintre situri au beneficiat de săpături arheologice sistematice, publicate însă sumar. În 9 dintre acestea au fost efectuate doar sondaje de mică anvergură. 40 dintre situri au fost cercetate şi/numai prin cercetări de suprafaţă. Informaţiile inegale privind fortificaţiile şi nu numai, mai ales cele de natură bibliografică împietează în procesul de analiză cronologică privind funcţionalitatea, caracterul acestui tip de construcţie. Această situaţie ne-a determinat să optăm în demersul nostru pentru o analiză profundă doar pentru siturile care au oferit datele necesare unui astfel de demers, dar şi unui spaţiu bine delimitat geografic, reprezentativ din punct de vedere al tipurilor de descoperiri şi nu în ultimul rând mai bine investigat sub toate aspectele. Este vorba despre *Depresiunea Şimleului*, amplasată în jumătatea de vest a judeţului Sălaj şi la nordul spaţiului abordat.

Constatam existenţa a trei mari concentrări de aşezări şi fortificaţii dacice, amplasate în mari unităţi geografice în zona de vest şi nord-vest a României.

O primă grupare se observă în bazinul *Mureşului*, la nord de râu, unde constatăm prezenţa a numai puţin de trei cetăţi, patru aşezări fortificate şi 15 aşezări nefortificate. Explicaţia acestei densităţi rezidă din importanţa deosebită a *Mureşului* ca şi cale comercială şi de acces spre şi dinspre *Transilvania.* Un alt considerent este şi fertilitatea luncii râului.

Cea de-a doua concentrare de fortificaţii şi aşezări este amplasată pe *Crişul Alb, Crişul Negru* şi *Crişul Repede* şi afluenţii acestora. În acest caz avem trei cetăţi şi o aşezare fortificată alături de doar 5 aşezări nefortificate. Pe *Crişul Negru* constatăm prezenţa a doar două cetăţi. Explicaţia acestei penurii stă cu siguranţă în stadiul cercetării zonei. În bazinul *Crişului Repede* au fost identificate doar două cetăţi, o aşezare fortificată şi 12 aşezări nefortificate, dintre care două în peşteri. Pe *Crişuri* au fost identificate per total 2 aşezări fortificate, 17 nefortificate şi 7 cetăţi. Deşi stadiul cercetării zonei din punct de vedere perieghetic este departe de a se fi încheiat observăm totuşi importanţa amplasamentului fortificaţiilor în acest sector de acces spre zona auriferă a *Munţilor Apuseni*, dar şi a accesului spre *Transilvania* pe *Crişul Repede.*

Foarte bine conturată din punct de vedere geografic, *Depresiunea Şimleului*, cea de-a treia concentrare de descoperiri dacice, este marcată de formaţiuni geologice care închid accesul în interior. Este vorba de *Munţii Meseş, Munţii Plopiş, Măgura Şimleului, Dealurile Sălajului*[1]. Principalele "porţi" de intrare în Depresiune, care se situează toate pe văile unor cursuri de apă, au fost blocate în epoca dacică prin ridicarea unor fortificaţii cu rol strict militar - strategic (Marca - *Cetate*, Stîrciu - *Cetăţuie*, Mirşid - *Poguior*[2], Şimleu - *Cetate,* Bădăcin - *Dealul Hempului,* Giurtelecul Şimleului– *Coasta lui Damian*,

---

[1] Mac–Idu 1992, p. 39-47.

[2] Mihăilescu 1971.

Subcetate– *Cetate*). Pe lîngă rostul militar, respectivele fortificaţii serveau cu siguranţă şi la supravegherea comerţului cu sare care tranzita aceste regiuni încă din preistorie şi mai apoi în epoce romană şi evul mediu.Tocmai din aceste considerente în regiunile străbătute de cursul superior şi mijlociu al *Crasnei* şi al *Barcăului*, deci în *Depresiunea Şimleului*, se constituie în epoca dacică clasică, foarte probabil, o uniune tribală (situaţie posibilă şi pentru celelalte grupări de descoperiri amintite) care îşi avea nucleul în complexul de fortificaţii şi locuiri de pe *Măgura Şimleului*, un microsistem defensiv foarte riguros articulat, bazat pe 11 fortificaţii (8 cetăţi şi trei aşezări fortificate). Investigaţiile arheologice sistematice din ultimii zece ani permit avansarea afirmaţiilor de mai înainte şi completează substanţial cercetările mai vechi privind acest spaţiu în intervalul sf. sec.II î.e.n. - înc.sec. II e.n.

Cercetarea intensă şi sistematică a civilizaţiei dacice de pe teritoriul actualului judeţ *Sălaj* a coincis cu perioada ultimelor două decenii când atenţia specialiştilor s-a îndreptat mai atent asupra acestora.

Intervalul de timp pomenit a fost însă precedat de numeroase descoperiri întâmplătoare care au stârnit interesul cercetătorilor mai mult sau mai puţin avizaţi.

Majoritatea acestor descoperiri, constând în tezaure dacice de monede asociate sau nu cu podoabe, au făcut obiectul unor studii începând cu mijlocul secolului trecut[3].

Monografiile din ultimii ani n-au reuşit să surprindă însă coerent şi complet aspectele legate de arheologie în judeţul *Sălaj*[4].

Semnalări sau informaţii privind unele descoperiri antice localizate în Depresiunea Şimleului au apărut în monografii consacrate civilizaţiei dacice[5].

Studiile de specialitate privind nord-vestul României au concretizat în mare parte aspectele mai mult sau mai puţin cunoscute ale civilizaţiei dacice din jumătatea de vest a judeţului *Sălaj*[6] semnalând şi conturând integrarea acestui colţ de lume în universul descoperirilor dacice de pe teritoriul României.

Descoperirile de tezaure dacice de argint au constituit principalul obiect aflat în atenţia istoricilor bucurându-se de numeroase pagini în revistele de specialitate începând cu studiile monografice specializate[7] continuând cu descoperiri răzleţe, dar nu lipsite de importanţă de pe teritoriul judeţului[8].

Un însemnat loc în literatura de specialitate l-au ocupat paginile dedicate descoperirilor consacrate deja şi anume tezaurele de la Cehei[9], Cuceu[10], Marca[11], Moigrad[12], Petrindu[13], Sărmăşag[14], Şimleu Silvaniei[15] şi Voievodeni[16].

Anumite confuzii create de informaţiile insuficiente, asigurate de unele din descoperirile pomenite deja, au generat ipoteze menite să susţină existenţa unor manifestări funerare la dacii din nord-vestul României[17] infirmate ulterior din motivele mai sus menţionate[18].

Un alt aspect, deloc neglijabil, al civilizaţiei dacice din *Depresiunea Şimleului*, care s-a bucurat de atenţia cuvenită din partea specialiştilor, este al fortificaţiilor dacice. Mult mai uşor de identificat pe teren, cunoscute încă la începutul secolului fortificaţiile dacice de la Marca[19], Moigrad[20], Şimleu Silvaniei[21] au fost luate în considerare şi în monografii specializate pe acest domeniu[22] beneficiind

---

3 Wagner 1980.

4 Morariu–Sorocovschi 1972; judeţul Sălaj – monografie.

5 Daicoviciu 1945, p. 69; Daicoviciu 1960, p. 275; Preda 1969; Preda 1973; Protase 1980; Muşat 1980; Săşianu 1980; Glodariu 1983.

6 Marţian 1909; Marţian 1920; Roska 1942; Dumitraşcu 1971a; Dumitraşcu 1972 a; Matei 1979; Dumitraşcu 1980; Dumitraşcu 1981-1982; Florea 1985-1986; Pop 1992-1994; Pop 1996 a.

7 Glodariu 1971; Mărghitan 1972; Horedt 1973; Săşianu 1980.

8 Gohl 1925; Chirilă 1967; Lucăcel, Catalogul; Chirilă 1969; Chirilă–Matei 1979.

9 Chirilă–Matei 1986; Matei 1986 a.

10 Chirilă–Matei 1983; Chirilă–Matei 1984.

11 Florescu–Miclea 1979; B.W.F. 1981.

12 Siedl 1855; Gooss 1876, p. 37; Gohl 1900; Gohl 1903; Marţian 1921; Chirilă 1966; Horedt 1973; B.W.F. 1981.

13 Chirilă 1977; Chirilă–Lucăcel 1979a.

14 Glodariu 1968.

15 Szekely 1951; Chirilă 1965; Winkler 1981-82.

16 Chirilă 1968.

17 Macrea–Rusu 1960; Macrea–Protase–Rusu 1960; Macrea–Rusu–Mitrofan 1962; Protase 1962; Protase 1971; Daicoviciu 1972, p. 222.

18 Rustoiu 1994.

19 Dumitraşcu–Lucăcel,1974.

totodată şi de ample cercetări arheologice sistematice. Este şi cazul fortificaţiei de la Ruginoasa[23], dar nu şi cel al cetăţii de la Zalha care a beneficiat doar de cercetări arheologice de suprafaţă[24].

Intensificarea investigaţiilor arheologice în ultimii ani în situri La Tene D în *Sălaj* prin reluarea altora mai vechi[25] sau prin debutul în altele neatinse decât de căutătorii de comori[26] au oferit cercetătorilor un spectru larg de probleme care n-au întârziat să fie abordate prin demersuri specializate pe diverse domenii. Au apărut astfel studii sau comunicări vizând ceramica dacică lucrată cu mâna [27]sau la roată[28], altele care au abordat importul de grafit[29] şi ceramica cu grafit din La Tene D din *Sălaj*[30]. Pietrele de moară rotativă manuală au constituit un alt subiect de cercetare[31].

Piesele de port şi de podoabă mai vechi sau mai recent descoperite au stârnit interesul specialiştilor care au oferit fie publicări inedite fie reconsiderări privind datările sau atribuirile culturale anterioare. Sunt luate astfel în discuţie fibulele[32], paftalele[33], verigile cu capetele petrecute şi înfăşurate[34], brăţările de bronz[35] sau colanele din argint[36].

Înmulţirea descoperirilor în urma investigaţiilor arheologice complexe în siturile deja amintite (Moigrad, Şimleu Silvaniei, Marca) au permis şi abordări ale unor problematici de genul arhitecturii civile şi a habitatului[37] mereu neglijate în favoarea arhitecturii militare. Din aceleaşi considerente au fost posibile şi demersurile înaintate în vederea abordării unor aspecte mult mai delicate cum sunt cele legate de spiritualitate. Avem aici în vedere aspectele legate de depunerile rituale în gropi[38] şi pe cele care aduc contribuţii la cunoaşterea modului de petrecere a timpului liber la daci prin practicarea jocurilor cu jetoane ceramice[39].

Departe de a fi încheiate, cercetările privind aspectele civilizaţiei dacice din jumătatea de vest a judeţului *Sălaj*[40] se cuvin continuate atât prin publicarea exhuastivă a materialelor descoperite în săpături sau periegheze mai vechi, revalorificarea printr-o reconsiderare critică a bibliografiei de dinaintea Marii Uniri, dar nu în ultimul rând printr-o acţiune de mare anvergură menită a realiza un repertoriu complet al descoperirilor de epocă dacică prin ample cercetări de teren, sondaje sau săpături sistematice şi printr-o prelucrare, prin apelarea la metode cantitative, a întregului material arheologic descoperit.

Pentru atingerea obiectivului propus de actualul demers, acela al cercetării civilizaţiei dacice din *Depresiunea Şimleului*, s-a optat pentru investigarea sistematică a unor situri de o deosebită importanţă locală: punctul *Observator* şi *Cetate* de pe teritoriul oraşului Şimleu Silvaniei.

Cunoscut în literatura istorică de specialitate datorită descoperirii, în anul 1964 , a unui tezaur de monede de tip Dyrrhachium[41], punctul *Observator* este amplasat pe platourile superioare ale *Măgurii Şimleului*, complex de dealuri situat la nord de oraşul Şimleul Silvaniei. În urma unor cercetări de teren

---

[20] Daicoviciu 1937-1940; Ferenczi 1941; Macrea–Protase–Rusu 1960; Macrea–Rusu 1960; Macrea–Rusu–Mitrofan 1962; Matei 1986 b; Matei–Stoica 1988; Matei–Pop 1994 a; Matei–Pop, 1994 b; Matei–Pop 1995; Matei–Pop 1996.

[21] Daicoviciu 1937-1940; Ferenczi 1941; Macrea–Protase–Rusu 1960; Macrea–Rusu, 1960; Macrea–Rusu–Mitrofan 1962; Matei 1986 b; Matei–Stoica 1988; Matei–Pop 1994 a; Matei–Pop 1994 b; Matei–Pop 1995; Matei–Pop 1996.

[22] Glodariu 1983 (vezi indicele); Antonescu 1984.

[23] Ferenczi 1986.

[24] Lazarovici 1977, p. 38.

[25] Cazul Măgurii Moigradului, unde au fost reluate cercetările arheologice începând cu anul 1984 de către un colectiv coordonat de Al.V. Matei - MIAZ. Se poate spune că şi în cazul punctului "Observator" de pe Măgura Şimleului, unde cercetările au fost reluate în anul 1994 de către H.Pop şi I.Bejinariu, este similar primului.

[26] Ne referim la punctul "Cetate" de la Şimleu Silvaniei unde colectivul format din regretatul cerc.dr. M. Rusu, cerc. H. Pop şi cerc. I. Bejinariu au executat săpături arheologice în intervalul 1992-1997.

[27] Dumitraşcu 1972b.

[28] Pop–Matei 1996.

[29] Rustoiu 1993a.

[30] Pop 1994.

[31] Dumitraşcu 1986.

[32] Matei 1979; Pop 1992; Rustoiu 1995.

[33] Pop 1996 b.

[34] Rustoiu 1989-1993.

[35] Rustoiu 1992a.

[36] Rustoiu 1987-1988.

[37] Pop 1995b.

[38] Pop 1993.

[39] Pop 1995a.

[40] Vetişanu, 1985, editează o primă tentativă de monografie a Şimleului la un nivel prea romanţat însă.

[41] Winkler, 1981-82; Săşianu, 1980, p. 167.

de la începutul deceniului în acest punct a fost identificată o aşezare fortificată hallstattiană cu suprafaţa de aprox. 35 ha, cu un plan adaptat configuraţiei terenului.Vechea fortificaţie hallstattiană a fost refolosită în mai multe rânduri şi în maniere diferite în epoca dacică şi în evul mediu timpuriu. Debutul unui amplu plan de cercetare a complexului de locuiri din spaţiul Măgurii Şimleului cât şi intenţia de a lămuri evoluţia cronologică a fortificaţiei de la *Observator* a impus deschiderea unui şantier de lungă durată în acest punct[42]. Până în prezent s-au desfăşurat şapte campanii de săpături arheologice (1994, 1995, 1996, 1999 - 2002) prin 14 secţiuni de verificare şi trei casete care au decopertat 1085 mp din sit. În această suprafaţă au apărut 145 gropi de provizii, rituale şi menajere (77 preistorice, 68 dacice), 29 locuinţe (16 preistorice, 13 dacice), 12 cuptoare (8 dacice, 4 preistorice) şi 7 vetre (4 dacice, 3 preistorice). În campania anilor 2001 şi 2002 au fost trasate următoarele suprafeţe: S1/2001 (50/1,5 m, orientată aprox. S-N), S2/2001 (22/1,5 m, orientată aprox. S-N), S1/2002 (13/1,5 m, orientată S-N), S2/2002 (14/2,5 m, orientată S-N), S3/2002 (10/2,5 m, orientată S-N) şi C1/2002 (4/10 m, orientată S-N)[43].

Colectivul de cercetare a fost format din regretatul cercetător II dr. Mircea Rusu (coordonator din partea Institutului de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj Napoca), cercetător II dr. Horea Pop (Responsabil de şantier-Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău - MIAZ, responsabil epoca dacică), cercetător III Ioan Bejinariu (MIAZ, responsabil epoca bronzului şi prima vârstă a fierului - Hallstatt) şi începând cu anul 1999 cercetător III Dan Băcueţ-Crişan (MIAZ, responsabil ev mediu timpuriu) şi cercetător III Sanda Băcueţ-Crişan (MIAZ, responsabil neolitic).

Punctul *Cetate* a fost investigat prin săpături-sistematice prin trasarea a 34 casete şi secţiuni[44]. A fost excavată o suprafaţa de 1051 mp.

Principalele descoperiri se datează în La Tene-ul târziu dacic (a doua jum. a sec. II îen - înc. sec. II en) şi constă în prezenţa a 15 locuinţe (dintre care 6 adâncite, un şopron, un atelier), 5 cuptoare, 10 vetre de foc şi 39 gropi de provizii, menajere şi rituale. În cursul săpăturilor au fost investigate, total sau parţial, trei terase dacice artificiale pe care au fost amenajate diferite construcţii laice. Pe terasa T1 au fost surprinse 7 faze de amenajare dacică. Terasa T2 adăpostea un atelier multifuncţional protejat de o construcţie de tip şopron de mari dimensiuni (lungime cca. 20 m, lăţime cca. 7 m). În acest edificiu se prelucra atât fierul cât şi bronzul, argintul şi aurul . Prezenţa unui rebut de turnare a unui denar de la MARCVS ANTONIVS sugerează ideea că în atelier se realizau şi replici fidele după monedele romane ale vremii, utilizându-se argint de bună calitate. În podeaua fazei vechi intermediare a acestei construcţii a fost descoperit un mic tezaur de 54 denari romani din argint care ajută la datarea finalului acesteia şi anume la mijlocul sec. I en sau poete chiar după primul război daco-roman, având în vedere că ultima monedă a fost emisă de TIBERIUS. Cea de a treia fază va fi dezafectată la

---

[42] Pop–Bejinariu 1995a; Pop–Bejinariu 1997.

[43] H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Satu Mare, 1994, 64; H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Cluj Napoca, 1995, 87-90; H. Pop, *Sisteme defensive dacice în Depresiunea Şimleului (jud. Sălaj)*, în Sargetia, 25, 1992-1994, 25-41; H. Pop, *Contribuţii la cunoaşterea modului de petrecere a timpului liber la dacii din nordvestul României*, în Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Oradea - Cluj, 1995-1996, 71-75; H. Pop, *Civil Architecture and Habitat during La Tene D in the Depression of Şimleu*, în Acta MN , 32, 1995, 103-118; H. Pop, *Der Nordwesten Dakiens vor den dako-romischen Kriegen*, în Sargetia, 26, 1995-1996, 257-263; H. Pop – I. Bejinariu, *The Dacian and Preistoric Fortresses and Dwellings from the Knoll of Şimleu, Şimleu Silvaniei, Sălaj County*, în The Tracian World at the Crossroads of Civilisations, Bucureşti, 1996, 323-324; H. Pop – I. Bejinariu, *The Dacian and Preistoric Fortresses and Dwellings from the Knoll of Şimleu, Şimleu Silvaniei, Sălaj County*, în Actes du VII-e Congr. Int. de Thracologie, Bucureşti, 1997
H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei - Observator*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1996, Bucureşti, 1997, 60-61, pl. XXXIV; H. Pop, *Arhitectură civilă şi habitat în La Tene D în Depresiunea Şimleului*, în Revista Bistriţei, 12-13, 1999, 109-122; H. Pop, *Arhitectură civilă şi habitat în La Tene D în Depresiunea Şimleului*, în Studii de Istorie a Transilvaniei, Familie şi Societate, Cluj Napoca, 1999, 109-122; H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei - Observator*, în Cronica Cercetărilor Arheologice,Vaslui, 1999, p. 117-118; H. Pop – I. Bejinariu–D. Băcueţ-Crişan–S. Băcueţ-Crişan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei - Observator*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Deva, 2000, 102-103; H. Pop–I. Bejinariu, D. Băcueţ-Crişan–S. Băcueţ-Crişan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei - Observator*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Suceava, 2001, 243-245; H. Pop, *Depresiunea Şimleului în antichitatea dacică (mijlocul sec.II î.Hr. - începutul sec.II d.Hr)*, în Alma Mater Porolissensis, II, 5, 2001, 14-18; H. Pop – I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Criăan, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei - Observator*, în Cronica Cercetărilor Arheologice, Timişoara, 2002, p. 304-306; A. Rustoiu – H. Pop – A. Ursuţiu – F. Gogâltan – A. Gudea, *Habitat und Gesellschaft in Westen und Nordwesten Rumaniens vom Ende des 2. Jahrtausends v. Chr. zum anfang des 1. Jahrtausends n. Chr. (11.Jh. v. Chr. - 2. Jh. n. Chr.)*, Cluj Napoca, 2002, 191 p.; A. Rustoiu – H. Pop – E. Nemeth – C. Cosma – A. Ursuţiu, *Fortificaţii din vestul şi nord-vestul României* (carte în limba germană sub tipar).

[44] Rusu–Pop–Bejinariu 1994; Rusu–Pop–Bejinariu 1995; Rusu–Pop–Bejinariu 1996; Pop 1998.

războaiele de la înc. sec. II en, mai precis la cucerirea romană. Pe terasa T3 au fost descoperite mai multe gropi, o mare locuinţă patrulateră adâncită cercetată parţial şi un mic bordei circular.

Dealul pe care se află amplasat situl a fost fortificat probabil şi în epoca bronzului, dar nivelările ulterioare dacice şi medievale au distrus orice urmă de amenajare preistorică. De altfel nici posibilele amenajări defensive dacice de pe platoul superior nu au fost cruţate de amplele nivelări medievale sesizabile numai în acest sector. În epoca dacică dealul a fost fortificat în trei rânduri. Într-o primă fază ,databilă probabil înainte de momentul Burebista, şaua de legătură a dealului cu restul Măgurii Şimleului a fost blocată prin săparea unui şanţ modest ca dimensiuni compensat însă, de construcţia defensivă, lată la bază de 8 m , dispusă în spatele ei. Fortificaţia, înaltă probabil de 4 m, era realizată din 5 palisade paralele, legate între ele cu bârne transversale, casetarea rezultată fiind umplută cu pământ din şanţ şi din jur. Accesul se făcea printr-un turn central exterior. În acest sector şanţul era prevăzut cu pod din lemn. Abia la mijl. sec. I en este ridicată o altă fortificaţie cu drum de rond acoperit, prevăzută cu un şanţ cu vârful ascuţit. Acest element defensiv de formă ovală ,cu diametrele de 70, respectiv 80 m, închidea mamelonul superior al dealului la o cotă cu 10 m mai mică decât cea a platoului superior (372 m) .Dezafectarea acestei fortificaţii în a doua jum. a sec. I en, din considerente care ne scapă deocamdată, a impus, în condiţiile iminentelor conflicte cu romanii, construirea uneia noi menită să extindă aria protejată în interiorul acesteia existând deja construcţii importante. Astfel, în spatele elementelor defensive dezafectate şi nivelate ale primei faze, a fost săpat un sanţ amplu, cu fundul albiat, larg la gură de 3,5 m şi adânc de 2 m. Deasupra acestuia, la o diferenţă de nivel de 5 m faţă de icul său, a fost amenajată, din două rânduri de palisade simple, o construcţie între pereţii căreia au fost aşezate şi tasate pământul şi piatra excavate la săparea şanţului. Cele două palisade, situate la 4 m una de cealaltă, erau prinse între ele cu bârne ale căror urme carbonizate au fost surprinse în săpătură. Se poate aprecia că această fortificaţie este distrusă prin incendiere la războaiele daco-romane de la înc. sec. II en.

Materialul arheologic dacic este foarte bogat: monede din argint, piese de port şi de podoabă din fier, bronz, argint şi sticlă, elemente de harnaşament şi echipament militar din fier şi bronz, unelte şi ustensile din fier, bronz, os, piatră, ceramică, arme din fier, os şi piatră şi o enormă cantitate de ceramică din toate categoriile cunoscute pentru arealul locuit de daci. Nu lipsesc importurile din mediul dacic îndepărtat şi mai ales din zonele vestice învecinate celtice şi mai târziu romane, constând în monede, podoabe, piese de port, vase ceramice pictate sau cu grafit în pastă.

Importanţa cercetărilor arheologice din punctul *Cetate* rezidă în precizările de ordin cronologic pe care le oferă elementelor de fortificare amintite, dar şi fazelor de amenajare şi de locuire dacică din spatele acestora, elemente care protejau de fapt acropola unei aşezări civile dispusă pe terase amenajate pe pantele *Dealului Cetăţii* şi la baza acestuia pe văile care îl mărginesc, aşazare identificată ipotetic cu DACIDAVA pomenită de Ptolemeu[45].

Bibliografie

Antonescu 1984: D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Bucureşti, 1984, p. 219 Celticum, XII, 1965, p. 115-124.

B.W.F. 1981: Bundesministerium Für Wissenschaft und Forschung, „Die Daker Archäologische Funde aus Rumänien", Vien, 1, *Neue Hofburg*, Burggartensäle, 11, Juni, Bish, Oktober, 1981.

Chirilă 1965: E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice în Transilvania.* In: AMN, 2, 1965, p. 645-647.

Chirilă 1966: E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice în Transilvania.* In: AMN, III, 1966.

Chirilă şi colab. 1967: E. Chirilă şi colab. In: AMN, IV, 1967, p. 457.

Chirilă 1968: E. Chirilă, *Tezaurul de monede Dyrrhachiene de la Voivodeni.* In: Apulum, VII/1, 1968, p. 123-144.

Chirilă 1969: E. Chirilă, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (V).* In: AMN, VI, 1969, p. 475-476.

Chirilă–Lucăcel 1977: E. Chirilă – V. Lucăcel, *Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Sălaj).* In: AMP, 1, 1977, p. 63-66.

Chirilă–Lucăcel 1979a: E. Chirilă – V. Lucăcel, *Tezaurul de la Petrindu. Contribuţii la cronologia tetradrachmelor thasiene de tip Dionysos-Herakles.* In: AMP, 3, 1979, p. 89-101.

Chirilă–Matei 1979: E. Chirilă – Al. V. Matei, *O monedă dacică inedită din jud. Sălaj.* In: AMP, 3, 1979, p. 87-88.

[45] Dumitraşcu 1971a.

Chirilă–Matei 1983: E. Chirilă – Al. V. Matei, *Tezaurul monetar de la Cuceu. Contribuţii la studiul circulaţiei monetare în nordul Daciei preromane în sec. I î.e.n.* In: AMP, 1983, 7, p. 101-118.

Chirilă–Matei 1984: E. Chirilă – Al. V. Matei, Al.V., *Piese noi din tezaurul de la Cuceu.* In: AMP, 8, 1984, p. 147-148.

Chirilă–Matei 1986: E. Chirilă – Al. V. Matei, *Tezaurul dacic de la Cehei (Sălaj).* In: AMP, 10, 1986, p. 95-118.

Daicoviciu 1937-1940: Daicoviciu, C., *Neue Mitteilungen aus Dazien.* In: Dacia, VII-VIII, 1937-1940, p. 299-336.

Daicoviciu 1945: Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.

Daicoviciu 1960: Daicoviciu, C., în Istoria României, I, 1960, p. 275.

Daicoviciu 1972: Daicoviciu, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, 416 p.

Dumitraşcu 1971a: Dumitraşcu, S., *Dacidava* ?. In: Crisia, 1, 1971, p. 39-46.

Dumitraşcu 1972a: Dumitraşcu, S., *Aşezări fortificate şi cetăţui dacice în partea de vest a Munţilor Apuseni*, în Crisia, 1972, 2, p. 121-148.

Dumitraşcu 1972b: Dumitraşcu, S., *Un repertoriu al ceştilor dacice din vestul şi nord-vestul Carpaţilor Apuseni descoperite pe teritoriul României, Ungariei, Slovaciei, Austriei, Poloniei*, în Studii şi Cercetări Ştiinţifice, istorice şi Filologice, Bacău, 1972, p. 23-32.

Dumitraşcu–Lucăcel 1974: S. Dumitraşcu – V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974, 37 p.

Dumitraşcu 1980a: Dumitraşcu, S., *Descoperiri dacice în Crişana.* In: Revista Arhivelor, 1980, 57, 2, p. 176-181.

Dumitraşcu 1981-82: Dumitraşcu, S., *Stadiul cercetărilor privind civilizaţia dacică în nord-vestul României.* In: Satu Mare StCom., 1981-82, 5-6, p. 59-68.

Dumitraşcu 1986: Dumitraşcu, S., *Pietre de moară rotativă manuală (mola manuaria) descoperite în vestul Munţilor Apuseni.* In: Crisia, 1986, 16, p. 21-74.

Ferenczi 1941: Ferenczi, I., *Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán.* In: EM., XLVI, 1941, p. 189-214.

Ferenczi 1986: Ferenczi, I., *Cercetări arheologice în aşezarea dacică întărită de la Aghireşu-Ruginoasa. 1983-1984.* In: AMP, 10, 1986, p. 83-94. p. 69-71.

Florea 1985-86: Florea, G., *Descoperirile de epocă dacică din judeţul Cluj.* In: AMN, 1985-86, 22-23, p. 755-766.

Florescu–Miclea 1979: R. Florescu – I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorische Muzeum din Viena*, I, Bucureşti, 1979, p. 39-47.

Glodariu 1968: Glodariu, I., *Tezaurul dacic de la Sărmăşag.* In: AMN, 5, 1968, p. 409-418.

Glodariu 1971: Glodariu, I., *Consideraţii asupra circulaţiei monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. - I e.n.).* In: AMN, 1971, 8, p. 71-90.

Glodariu 1983: Glodariu, I., *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, 196 p.

Gohl 1900: Gohl, Ö., In: AÉ., XX, 1900, p. 434.

Gohl 1903: Gohl, Ö., *Koisztobokus, Éremlelet Aranyosmedgyesen.* In: N.K., Budapest, 1903, II.

Gohl 1925: Gohl, Ö., *Magyarország barbárpénzeinek attekintése.* In: ÉREM, 1925, p. 1-5.

Gooss 1876: C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, (Sibiu), 1876.

Horedt 1973: K. Horedt, K, *Die Dakischen Silberfunde.* In: Dacia, N.S., 1973, 17, p. 127-167.

Lazarovici 1977: Gh. Lazarovici, *Cercetări arheologice de suprafaţă la hotarele judeţelor Cluj-Sălaj*, In: AMP., 1, 1977, p. 35-39.

Lucăcel-Catalogul: Lucăcel, V., *Catalogul colecţiei de monede antice*, Zalău, 1968.

Mac–Idu 1992: I. Mac – P.D. Idu, In: Geografia României, IV, 1992, Bucureşti, p. 39-48.

Macrea–Protase–Rusu 1960: M. Macrea – D. Protase – M. Rusu, *Şantierul 1960 arheologic Porolissum.* In: Materiale, 1960, VII, p.361-391.

Macrea–Rusu 1960: M. Macrea – M. Rusu, *Der Dakische Friedhof von Porolissum und das problem der Dakischen Bestattungsbräuche in der spätlatènezeit.* In: Dacia, N.S., IV, 1960, p. 201-229.

Macrea–Rusu–Mitrofan 1962: M. Macrea – M. Rusu – I. Mitrofan, *Şantierul 1962 arheologic Porolissum*, In: Materiale, VIII, 1962, p. 485-504.

Marţian 1909: I. Marţian, *Archaeölogisch-praechistorisches Repertorium für Siebembürgen*, Viena, 1909.

Marţian 1920: I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920.

Marţian 1921: I. Marţian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921.

Matei 1979: Al. V. Matei, *Repertoriul de aşezări şi descoperiri dacice pe teritoriul judeţului Sălaj.* In: AMP, 3, 1979, p. 11-40.

Matei 1986a: Al. V. Matei, *Tezaurul dacic de la Şimleu Silvaniei – Cehei.* In: Mag. Ist., 1986, 20, 7, p. 18-21.

Matei 1986b: Al. V. Matei, *Aşezarea dacică fortificată de pe Măgura Moigradului.* In: AMP, 10, 1986, p. 126-128.

Matei–Stoica 1988: Al. V. Matei – C. Stoica, *Cercetări arheologice pe Măgura Moigradului. Campania 1987.* In: AMP, 12, 1988, p. 158-160.

Matei–Pop 1994a: Al. V. Matei – H. Pop, *Şantierul arheologic Porolissum – Moigrad..* In: CCAR, Campania 1993, Satu Mare, 1994, p. 50-51.

Matei–Pop 1994b: Al. V. Matei – H. Pop, *Raport preliminar în legătură su săpăturile arheologice şi lucrările de conservare şi restaurare executate la Porolissum în anul 1993.* In: AMP, 18, 1994, p. 111-134.

Matei–Pop 1995: Al. V. Matei – H. Pop, *Şantierul arheologic Porolissum-Moigrad.* In: CCAR, Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995, p. 55-57.

Matei–Pop 1996: Al. V. Matei – H. Pop, *Măgura Moigradului.* In: Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, Brăila, 1996, p. 73-74.

Mărghitan 1972: L. Mărghitan, *Consideraţii cu privire la tezaurele dacice de argint din vestul şi nord-vestul României (sec. I î.e.n.),* In: Centenar Muzeal Orădean, 1992, p. 191-195.

Mihăilescu 1971: V. Mihăilescu, *Porţile Transilvaniei.* In: Crisia, 1971, 1, p. 9-14.

Morariu–Sorocovschi 1972: T. Morariu – V. Sorocovschi, *Judeţul Sălaj*, 1972, Bucureşti.

Moscalu 1983: E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983.

Muşat 1980: M. Muşat, *Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român*, Bucureşti, 1980.

Pop 1992: H. Pop, *Observaţii de topografie arheologică la Şimleu Silvaniei. Aşezarea civilă dacică.* In: AMP, 16, 1992, p. 129-133.

Pop 1992-1994: H. Pop, *Sisteme defensive dacice în Depresiunea Şimleului (jud. Sălaj).* In: Sargetia, XXV, 1922-1994, p. 25-41.

Pop 1993: H. Pop, *Contribuţii metodologice privind cercetarea spiritualităţii dacice, reflectată în descoperirile arheologice.* In: AMP, 17, 1993, p. 91-105.

Pop 1994: H. Pop, *Ceramica La Tène D cu grafit din judeţul Sălaj.* In: AMP, 18, 1994, p. 37-45.

Pop 1995a: H. Pop, *Contribuţii la cunoaşterea modului de petrecere a timpului liber la dacii din nord-vestul României.* In: Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Oradea - Cluj, 1995-1996, p. 71-75.

Pop 1995b: H. Pop, *Civil architecture and habitat during Latène D in the Depression of Şimleu.* In: AMN, XXXII, 1995, p. 103-118.

Pop–Bejinariu 1995a: H. Pop – I. Bejinariu. In: Catalogul expoziţiei "Traci şi daci la Şimleu Silvaniei", nov. 1995.

Pop 1996a: H. Pop, *Nord-vestul Daciei în preajma războaielor daco-romane*, Comunicare susţinută la Simpozionul "Războaiele daco-romane din timpul lui Traian", Deva-Geoagiu, 7-9 nov. 1996.

Pop 1996b: H. Pop, *Paftale La Tène târzii din nord-vestul României*, Comunicare susţinută la Sesiunea de comunicări ştiinţifice dedicată Zilei Naţionale a României, Alba Iulia, 28-30 nov. 1996.

Pop–Bejinariu 1997: H. Pop – I. Bejinariu, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei "Observator", jud. Sălaj.* In: CCAR, Campania 1996, Bucureşti 1997, p. 60-61 (pl. XXXIV)

Pop 1998: H. Pop, *Şimleu-Silvaniei "Cetate", jud. Sălaj, campania 1997.* In: CCAR, Campania 1997, Călăraşi, 1998, p. 76

Preda 1969: C. Preda, *Moneda antică în România*, Bucureşti, 1969.

Preda 1973: C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.

Protase 1962: D. Protase, *Considérations sur les rites funeraires des daces.* In: Dacia, NS, VI, 1962, p. 178-179.

Protase 1971: D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, 223 p.

Protase 1980: D. Protase, *Autohtoni în Dacia*, Bucureşti, 1980.

Roska 1942: M. Roska, *Erdélyi régészeti repertoriuma*, Cluj, 1942.

Rustoiu 1987-1988: A. Rustoiu, *Colanele de argint daco-getice.* In: AMN, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1079-1093.

Rustoiu 1989-1993: A. Rustoiu, *O verigă cu capete petrecute şi înfăşurate din cetatea dacică de la Costeşti (jud. Hunedoara).* In: AMN, 26-30, I/1, 1989-1993, p. 251-261.

Rustoiu 1992a: A. Rustoiu, *O brățară dacică de la Șimleu Silvaniei.* In: AMP, 16, 1992, p. 189-142.
Rustoiu 1993a: A. Rustoiu, *Observații privind importul de grafit în Transilvania în epoca Latène.* In: AMP, 17, 1993, p. 67-75.
Rustoiu 1994: A. Rustoiu, *Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană (sec. I î.e.n. - I e.n.),* în Studii de Istorie a Transilvaniei, Cluj, 1994, p. 33-37.
Rustoiu 1995: A Rustoiu, *Le premier horizon de fibules romains en Dacie préromaine.* In: Thraco-.Dacica., XVI, 1-2, 1995, p. 211-219.
Rusu–Pop–Bejinariu: M. Rusu – H. Pop – I. Bejinariu, *Șantierul arheologic 1994 Șimleu Silvaniei "Cetate", jud. Sălaj, Campania 1993.* In: CCAR, Campania 1993, Satu Mare, 1994, p. 64.
Rusu–Pop–Bejinariu: M. Rusu – H. Pop – I. Bejinariu, *Șantierul arheologic 1995 Șimleu Silvaniei.* In: CCAR, Campania 1994, Cluj Napoca, 1995, p. 87-90.
Rusu–Pop–Bejinariu: M. Rusu – H. Pop – I. Bejinariu, *Șimleu Silvaniei 1996 "Cetate"*, în Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, Brăila, 1996, p. 110-111.
Săşianu 1980: Al. Săşianu, *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, 200 p.
Sield 1855: I. G. Sield. In: A.Ö.G., XV, 1855, p. 324.
Szekely 1951: Z. Szekely, *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*, Bucureşti 1951, p. 43-74.
Vetişanu 1985: V. Vetişanu-Mocanu, *Cartea Șimleului*, Bucureşti, 1985
Wagner 1980: E. Wagner, *Preocupări de arheologie în jud. Sălaj oglindite în documentele din anii 1870-1950*, In: AMP, 1980, 4, p. 665-703.
Winkler 1981-82: I. Winkler, *Considerații asupra pătrunderii emisiunilor illiriene în nord-vestul Daciei*, în SCSM, 1981-82, 5-6, p. 93 sqq.

Der Stand der Forschung der dakischen Zeitspanne im Westen und Nordwesten Rumäniens, mit spezieller Ansicht an das Bezirk Sălaj
(Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz sind die dakischen Forschungen aus dem Bezirk Salaj dargestellt. Im Westen und Nordwesten Rumäniens sind insgesamt 90 dakische Fundorte bekannt, darunter 60 Siedlungen, 10 befestigte Siedlungen und 20 Befestigungen. Diese Fundorte sind in drei geographische Gruppen geteilt: Șimleu- Becken, Criș-Becken und Mureș- Tal.

Repertoriul descoperirilor Latène D din judetul Salaj

Nr.crt.	Localitate	Toponim	Așezare	Fortificații	Necropolă	Monedă	Podoabe
1	Almaș	Valea Cetății	X				
2	Buciumi	?				X	
3	Bădăcin	Cornet	X				
		Dealul Hempului		X			
4	Cerișa	?	X				
5	Cheud	Cetatea Pinti		X		X	
6	Chilioara	?				X	
7	Cuceu	Togul Mic				X	
8	Călacea	?				X	
9	Cizer	?				X	
10	Cehei	Deluț				X	
11	Domnin	Hârbuț	X				
12	Fetindia	?				X	
13	Firminiș	Haltă	X				
14	Giurtelec	Valea Tăului				X	
		Coasta lui Damian		X			

15	Horoatul Crasnei	Malul Crasnei	X				
16	Hălmaşd	Biserică	X				
		?				X	
17	Jac	Citeră		X			
18	Meseşenii de Sus	Osoiul Măcăului		X			
		Din jos de băi	X				
19	Mirşid	Fântâna Albă	X				
		Primărie	X				
		Poguior		X			
20	Moigrad	Măgură	X	X		X	X
		Baza Măgurii	X				
21	Marca	Cetate		X		X	
		La Primărie	X				
		?				X	
22	Nuşfalău	Zovany Kertalja	X				
		?				X	
23	Pecei	La Criptă	X				
24	Perindu	Chenderoaia				X	
25	Plopiş	?				X	
26	Pericei	Keller Tag	X				
		Polypas				X	
27	Ruginoasa	La Stoguri		X			
28	Sărmăşag	?					X
29	Sâmpetru Almaşului	Gura Corbului	X				
30	Sâncraiul Almaşului	Valea Sâncrai	X				
31	Sutor	Castru	X				
32	Stârciu	Cetăţuie		X			
		Valea Ragului	X				
33	Subcetate	Cetate	X				
34	Şimleul Silvaniei	Uliul cel Mic	X			X	X
		Observator	X	X		X	X
		Cetate	X	X		X	X
		Centru	X			X	
		Orhagy			X ?	X	
		Naghy Pista	X				
		Ferma Pescărie	X				
		Str. Soarelui	X				
		Str. Spitalului	X				
		Pokrochegy				X	
35	Voivodeni	Horhaje				X	
36	Vădurele	?	X				
37	Zalău	Măgura Stânii		X ?			
38	Zalha	Dealul Burzuor		X			
		Baza D. Burzuor	X				
		Arinoasa	X				
		Ciureni	X				
		?				X	
Total	*63*	*32*	*15*	*1 ?*	*24*	*7*	

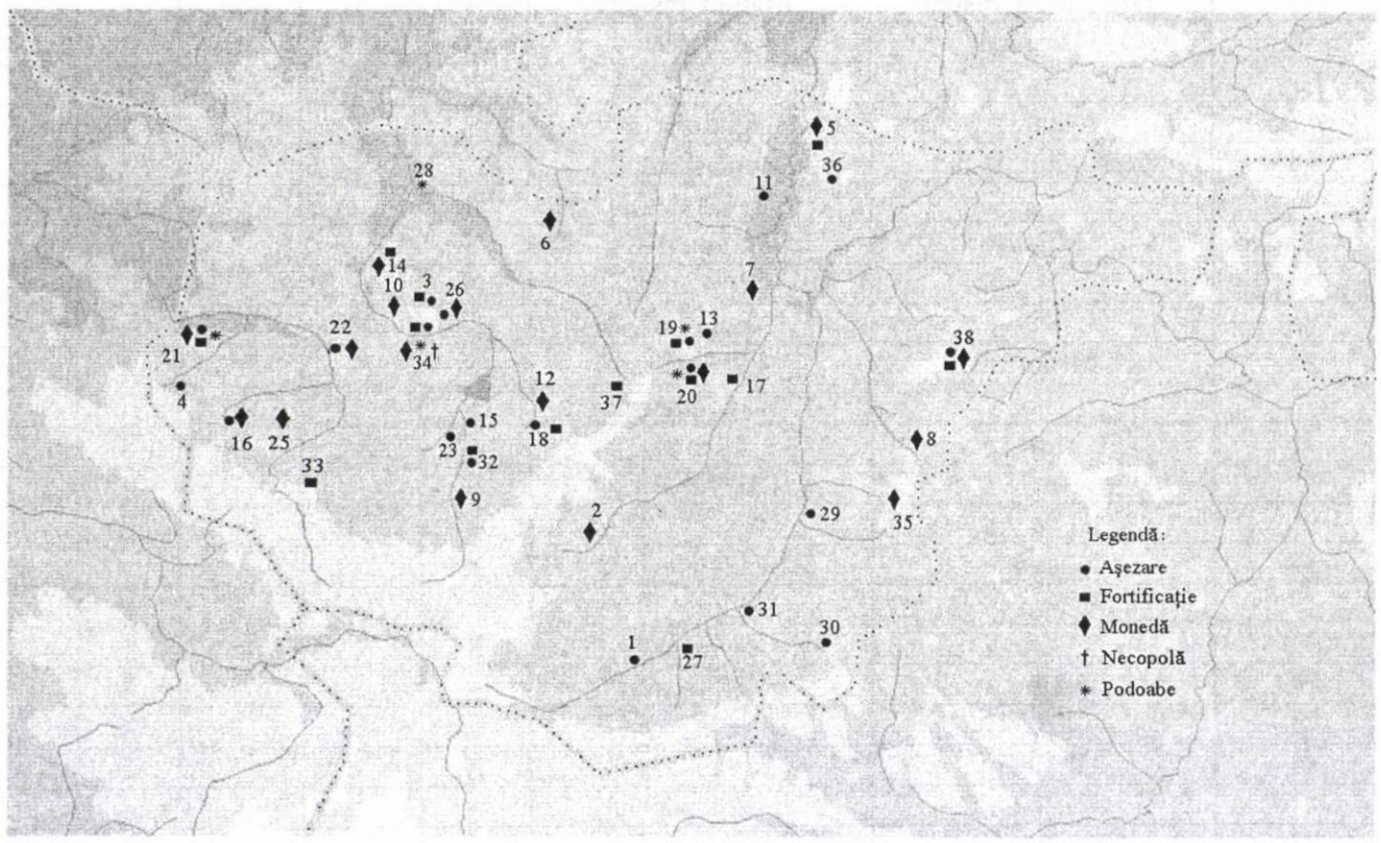

Planşa 1. Descoperirile de epocă dacică (sec. I î.e.n.-I e.n.) de pe teritoriul judeţului Sălaj.

Stadiul cercetărilor din epoca romană şi prima epocă a migraţiilor din Bazinul Tisei Superioare

Robert GINDELE

Delimitarea geografică.

Bazinul Tisei Superioare se delimitează foarte bine geografic pe direcţiile vest, nord şi est. Spre nord limita geografică este bine marcată prin lanţul muntos al Carpaţilor Păduroşi. La est limita geografică o constituie munţii Rodnei, iar spre sud-est limita geografică poate fi considerată linia munţilor Meseş. Limita sud - estică corespunde practic cu limesul nord - vestic al provinciei Dacia[1].

Vestul arealului studiat (bazinul hidrografic al râului Hernad) este îngrădit de munţii Csergo, Levice şi Spiss. Bazinul Hernadului se continuă spre sud-vest cu bazinul hidrografic al râului Sajo, delimitat la sud-vest de munţii Bükk.

Este foarte dificilă definirea limitei sudice a teritoriului studiat de noi, pentru că, deşi în primul rând trebuie avută în vedere întinderea bazinului hidrografic, în unele cazuri graniţele unor fenomene arheologice nu se suprapun automat aceloraşi regiuni geografice. Valea superioară a Barcăului, deşi foarte probabil din punctul de vedere a habitatului are aceleaşi caracteristici ca şi valea superioară a Crasnei, nu o putem include în arealul studiat de noi, pentru că din punct de vedere hidrografic tinde spre sud-vest, şi face parte deja din Bazinul Tisei Mijlocii. Asemănătoare este situaţia şi pentru zona oraşului Tăşnad, unde râurile Cehal şi Checheţ tind prin valea Ieriului spre Bazinul Tisei Mijlocii. Continuând, spre vest se delimitează destul de bine valea superioară a Ierului, cu cumpăna apelor dintre Crasna şi Ier în zona Unimăt- Ady Endre - Ghenci. Apele cu debit mic, care cresc în urma ploilor din Câmpia Careiului, tind spre valea Crasnei, cumpăna apelor fiind între Carei şi linia Ianculeşti- Marna- Ciumeşti. Descoperirile de la sud de aceste cumpene ale apelor nu mai fac parte din materialul studiat de noi.

La vest de Carei, până la Tisa, limita geografică este greu de definit. Deşi din punct de vedere strict hidrografic apele din interdunele din zona de nisipuri Nyirség tind spre nord, spre bazinul Tisei Superioare, în epoca romană această zonă era locuită preponderent de sarmaţi, cu legături din punctul de vedere a culturii materiale înspre bazinul Tisei Mijlocii. Între Dunăre şi Tisa nu putem să tragem o graniţă exactă între cultura materială sarmatică şi cea germanică. Limesul sarmatic a fost considerat drept o materializare a unei graniţe existente anterior. Săpăturile de mari dimensiuni legate de construcţiile de autostrăzi din vecinătatea Dunării au demonstrat însă, că pe de o parte există complexe cu material amestecat sarmato-germanic, pe altă parte complexe cu material sarmatic şi germanic apar şi la sud şi la nord de linia valurilor de pământ. Foarte probabil, această „graniţă" dintre cele două culturi materiale a fluctuat în timp şi au existat şi procese de aculturaţie[2].

La vest de Tisa, în zona sud-vestică a bazinului Tisei Superioare descoperirile sarmatice cu excepţia celor mai timpurii, nu depăşesc spre nord linia valurilor[3]. La est de Tisa, în Nyirség, considerăm că, în lipsa cercetărilor aprofundate, putem stabili deocamdată o limită sudică ipotetică a teritoriului studiat de noi, pe linia valului de pământ exterior al limesului sarmatic, la cca. 20 km est şi nord de oraşul Nyiregyhaza[4].

Stadiul cercetării privind orizontul funerar.

Perioada 1870-1918.

Morminte plane de incineraţie au fost semnalate începând din 1890 pe teritoriul Ucrainei de azi la Ardanovo-Rokutni, unde au fost descoperite două săbii îndoite, care având în vedere caracterul ritualului, provin foarte probabil din morminte de incineraţie[5]. Tot din această zonă provine un inventar funerar mai bogat, descoperit în 1900, format din: o sabie îndoită în trei, un umbo de scut, o aplică de curea, un fragment de mâner de scut, un pinten, o placă de curea, un cuţit, trei vârfuri de

---

[1] Din punct de vedere hidrografic, Bazinului Tisei Superioare îi aparţine şi Someşul superior, dar din considerente istorice am delimitat spaţiul studiat de noi pe linia limesului roman.

[2] Kulcsár 1997, p. 715.

[3] Lovász 1992, p. 42.

[4] vezi harta cu linia ipotetică la Istvánovits 1993, fig. 2.

[5] Kobaly 1998, p. 113-114.

lance, toate din fier. În perimetrul comunei, în punctul Ternik, în 1898, a fost descoperit un inventar funerar format din două vârfuri de lance, o cataramă în formă de D şi doi pinteni. Datorită activităţii colecţionarului Lehoczky Tivadar au mai fost salvate descoperiri care probabil provin din morminte de incineraţie. O sabie a fost cumpărată de la Novoselica în 1875, o sabie scurtă de la Svaljevo în 1885, un umbo de scut, cinci vârfuri de lance, o foarfecă, o cataramă din fier, o oală modelată cu mâna (s-a pierdut) de la Smogolovica în 1908, un vârf de lance de la Stanovo în 1869[6].

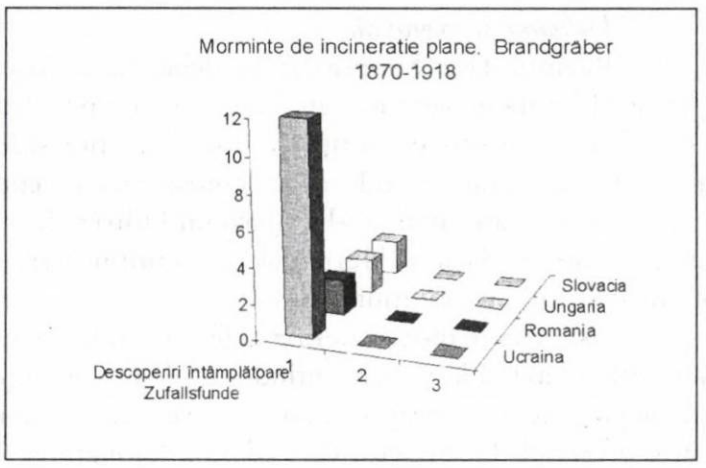

La sfârşitul secolului al XIX-lea în nord-vestul României au fost descoperite inventare funerare, care probabil provin din morminte de incineraţie: în 1895 la Apa un umbo şi un mâner de scut din bronz (tip roman), o sabie lată, cu două tăişuri (tip roman), un vârf de lance, un pinten şi o foarfecă din fier[7]; la Boineşti o sabie, un umbo, un vârf de lance din fier[8].

Pe teritoriul Slovaciei, la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, au fost colecţionate de la Bodrog obiecte care probabil provin din morminte de incineraţie: o brăţară, părţi dintr-un lanţ de bronz, şase vase şi cinci perle de lut, două lame de obsidian, o monedă mică romană din bronz, o sabie, şase vârfuri de lance, şase foarfece, fragmente de fibule de fier, doi pinteni, cinci cuţite. La o dată mai târzie au fost descoperite trei fibule romane, o cheie, un fragment de brăţară din bronz; patru mărgele de sticlă, o mărgea de lut, o mărgea de granit[9]. Piese care provin probabil din morminte de incineraţie au fost semnalate de la Lesne[10].

Pe teritoriul Ungariei, descoperiri funerare din morminte de incineraţie de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea provin de la Kékcse (un umbo de scut, doi pinteni, două vârfuri de lance din fier)[11] şi de la Gibárt (doi pinteni, un vârf de lance încrustat cu argint, un vârf de lance simplă, un vârf de săgeată, şapte cuţite, o sabie, un mâner de scut, toate din fier, şi o urnă)[12].

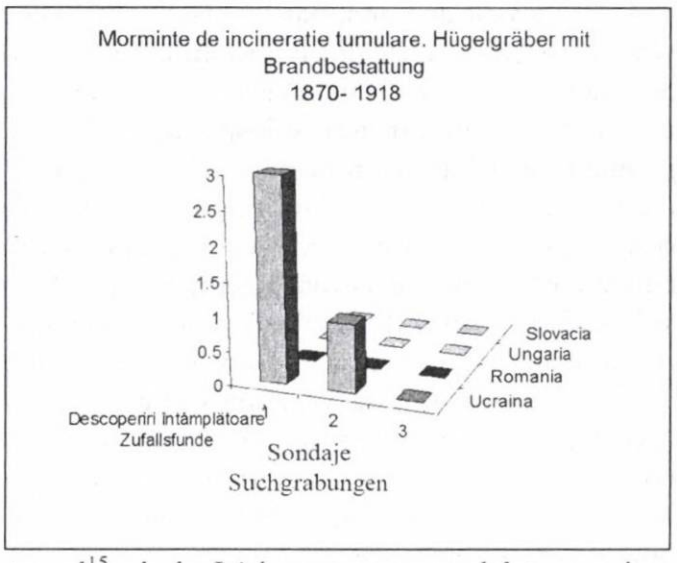

Morminte de incineraţie tumulare au fost semnalate la sfârşitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea pe teritoriul Ucrainei. La *Russkoe Pole* a fost identificată o necropolă tumulară cu 16 tumuli cu diametre de 4-8 m, dintre care a fost secţionat tumulul 11, cu inventar format din vase ceramice. Preotul local a secţionat un alt tumul şi a păstrat din descoperiri 20 de fibule[13]. De la *Kalnik* provine un solidus Constantin II (337-340)[14] dintr-un tumul, de la *Kljucarki* o monedă de aur Nerva (96-98) dintr-un tumul[15], de la *Liskovo* un vas modelat cu mâna, grosolan şi o monedă de aur Maximinius (235-238)[16].

Mormintele de inhumaţie, din păcate, nu au fost bine documentate. Morminte de la care avem informaţii mai multe au fost descoperite la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea.

---

[6] vezi toate la Kobaly 1998.
[7] Semnalat Vende 1909, p. 411; Hampel 1896, p. 177.
[8] Semnalat Vende 1909, p. 411; publicat Kovács 1964-65.
[9] Semnalat Hampel 1892, p. 374; Lamiova Schmiedlova 1969.nr. 6. 405
[10] Benninger 1937, p. 51. Nr. 150.
[11] Publicat Istvánovits - Kulcsár 1992, p. 55.nr.24.
[12] Publicat Kossina 1905, p. 383-384.
[13] Semnalat Mihalik 1892, p. 92.
[14] Lehoczky 1892, p. 76.
[15] Lehoczky 1892, p. 91.
[16] Publicat Kobaly 1997, Nr.10. 40, pl. 9.

La *Barabás* (în publicaţii este cunoscut ca loc de descoperire *Mezőkászony – Kosino-Kosinii-Kosino*[17]), a fost descoperit incidental un mormânt în 1896, orientat V-E, cu adâncimea de cca. 2 m., cu inventar format din două fibule mari de argint, două catarame de argint, o oglindă, o fusaiolă, un colier din mărgele de sticlă şi chihlimbar, un pahar de sticlă, un ulcior de lut.

Mormântul descoperit la *Gáva-Katóhalom* în 1898, este orientat N-S, cu adâncimea de 3,5 m, cu inventar format dintr-o sabie cu mâner cu inel, de 50 cm, pe partea stângă a scheletului, o aplică de bronz, un vas brun-cărămiziu, modelat la roată, cu motive lustruite, pe partea dreaptă a craniului[18]. Foarte probabil dintr-un mormânt de inhumaţie provine ansamblul de obiecte de la *Gáva-canalul Lónyai* format din: două fibule mari de argint, o cataramă de argint, o brăţară şi mărgele de aur, mărgele de chihlimbar, pandantive de aur şi argint[19]; la fel, ansamblul de obiecte din *comitatul Bereg*, fără loc de descoperire mai exact, format din: o brăţară de aur, un şirag de mărgele de calcedon, chihlimbar, aur, două fibule de argint aurite, doi cercei de aur cu cap poliedric, un inel de aur, o fibulă de aur cu acvilă din almandin, un ulcior[20]; ansamblul de obiecte de la *Gelénes* format din două fibule de aur, cu almandin[21]; ansamblul de obiecte de la *Košice*, format dintr-o fibulă de placă din argint, cu placă semicirculară, un cuţit din fier şi un ulcior cu mâner şi motive lustruite[22].

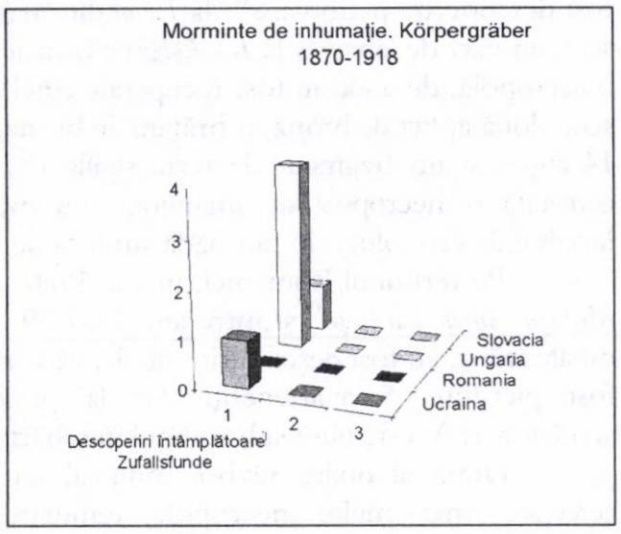

Perioada 1918- 1950.

În perioada interbelică descoperirile funerare au scăzut mult la număr. Pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice la *Verhnya Viznyca* au fost descoperite o sabie şi două coase[23] şi pe teritoriul Ungariei la *Muhi* cu ocazia unei săpături la un obiectiv preistoric a fost cercetat un mormânt, având ca inventar o urnă cu talpă, modelată fin cu mâna, negricioasă, lustruită, ornamentată cu zvastică şi triunghiuri şi trei fusaiole[24].

Perioada 1950-1990.

După al doilea război mondial, începând cu anii 1950 cercetările arheologice au luat amploare în toate cele patru ţări din bazinul Tisei Superioare. De pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice provin inventare funerare din morminte de incineraţie din anii 1960 de la *Ardanovo - Rokutny*: un papuc de lance, un vârf de lance, două fragmente de foarfecă, un cuţit de fier; din 1980 de la *Ardanovo – Kostici:* două vârfuri de lance[25]. Cu ocazia unei săpături pentru alte perioade la *Osoi* în 1954 au fost descoperite trei vârfuri de lance care, probabil aparţin unor morminte de incineraţie[26].

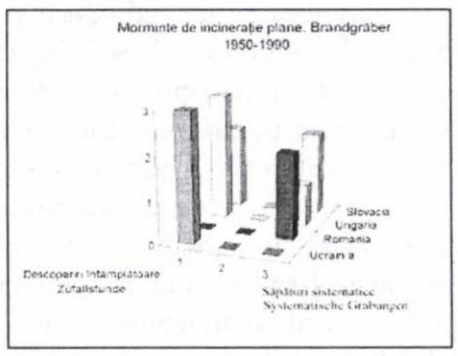

Pe teritoriul Ungariei au fost publicate obiecte ca provenind dintr-un mormânt de incineraţie de la *Hejőkeresztúr*, dintr-un mormânt descoperit în condiţii neclare în 1958, având ca inventar o cataramă circulară de argint, un cercel de aur, un cercel de argint, un pandantiv de aur, o talangă de bronz, două vase de ofrandă (o strachină cenuşie, modelată la roată, şi o oală grosolană, modelată cu

---

17 Vezi toată problematica la Bóna 1986, nota 256.
18 Istvánovits 1990, Nr.10.96, pl. XVII.1,2,3.
19 Hampel 1911, p. 135-147.
20 Semnalat Bóna 1986, p. 73, pl. 24; Hampel.Jelentés a MNM 1906 évi állapotárol 40-43, poza 7.1-7; Alföldi 1932, p. 49. poza 14; Csallány 1961, p. 220, nr.177. 204 t.1-15.218 t.5; Bóna 1976, p. 100.2-3.; Kovrig 1951, p. 132. poza 40a.
21 Bibliografia detaliata la Bóna 1986, nota.243.
22 Semnalat Benninger 1937, p. 57. Nr. 172; publicat fibula Mihalik 1894.
23 publicat Kobaly 1998, p. 117.
24 Publicat Leszih 1939, p. 70, 72, 73, III.t.4-7.
25 Publicate la Kobaly 1998, nr.1, nr.3.
26 Publicat Kobaly 1998, nr.8.

mâna, negricioasă)[27]. La *Nyékládháza - Kavicsbánya* au fost semnalate atât morminte de inhumaţie, cât şi morminte de incineraţie, cu urne şi fragmente de terra sigillata sau imitaţii de terra sigillata[28]. La *Nagyvarsány - Hajnal utca 4* a fost descoperită o sabie şi un vârf de lance şi pe un alt amplasament părţi dintr-un umbo de scut, un mâner de scut cu nit, un vârf de lance, o sabie îndoită, o bandă de fier[29]. Ca descoperire funerară probabilă dintr-un mormânt de incineraţie trebuie să menţionăm un vârf de lance ornamentat de la *Tiszakanyár*[30].

Pe teritoriul Slovaciei morminte de incineraţie au fost cercetate la *Streda na Bodrogom*, unde au fost descoperite patru vase[31], la *Lesne* din mantaua unui tumul provin un umbo de scut, un mâner de scut, un vârf de lance[32], la *Kvakovce* cu ocazia construirii unui lac de acumulare a fost distrusă probabil o necropolă, de unde au fost recuperate cinci fragmente de săbii, 14 vârfuri de lance, două umbouri de scut, două aplici de bronz, o brăţară de bronz, cinci cârlige, cinci catarame, două fibule, două foarfece, 14 cuţite şi un fragment de terra sigillata[33]. Între anii 1960-1975 la *Zemplin - Szélmalomdomb* a fost cercetată o necropolă de incineraţie cu morminte tumulare şi plane, cu o parte din morminte încadrabile cronologic în perioada studiată de noi[34].

Pe teritoriul României, în anii 1960, au fost cercetate 74 de morminte de incineraţie plane la *Mediesu Aurit- La Leşu*[35] şi între anii 1987-89, patru morminte la *Badon- Doaşte* [36]. La *Crasna*, cu ocazia canalizărilor, au fost descoperite fibule, vârfuri de lance, un umbo de scut din fier[37], dar aceste piese au fost pierdute şi apartenenţa lor la perioada secolelor II-V este pusă sub semnul întrebării.

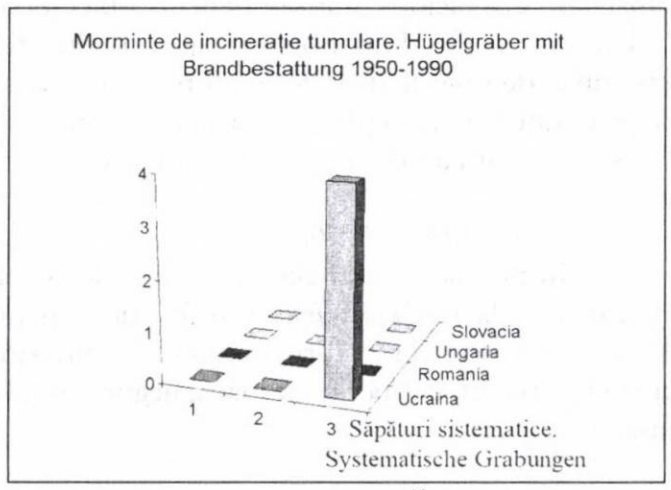

După al doilea război mondial au fost cercetate mai multe necropole tumulare de incineraţie. Pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice au fost cercetaţi: opt tumuli din necropola de la *Iza I*, doisprezece tumuli din necropola de la *Iza II*[38], cu unul sau mai multe morminte sub un tumul, cu inventare compuse din urne, fibule, catarame, mărgele, pandantive, cuţite, un vârf de lance; doi tumuli la *Patkanevo,* cu înălţimi de 1,5 şi 2,6 m, diametre de 18 şi 20 m.[39]; un tumul la *Bratovo* cu cinci morminte, cu un inventar bogat format din urne, fibule, mărgele, catarame, pandantive, umbo de scut, vârfuri de lance, pinteni[40].

În această perioadă descoperirile de morminte de inhumaţie au fost mai bine documentate. În Ungaria, la *Kisvárda - Nagyboldogasszony ut*, cu ocazia exploatării lutului au fost descoperite patru morminte de inhumaţie, din care două morminte de adulţi, unul orientat S-N şi două morminte de copii. Inventarul mormintelor se compune din fibule, catarame, monede romane din argint din secolul al II-lea, câte un vas la picioarele scheletelor[41].

Tot la *Kisvárda*, în punctul *Darusziget* a fost descoperit un mormânt de inhumaţie mai deosebit, orientat N-S, cu o groapă de mormânt adâncă de 4 m, cu sicriu de lemn, în care a fost înmormântată o fetiţă, având ca inventar funerar un piepten de os, cu mâner triunghiular, o cataramă de argint, un ulcior cenuşiu, o strachină şi un cuţit de lemn[42]. După al doilea război mondial au fost deranjate probabil două necropole de inhumaţie la: *Miskolc- Szirma- Fáskert*, datată între 254-361 cu monede de la Gallienus, II. Claudius Gothicus, Diocletianus, I. Constantinus, I. Licinius, II. Constantius, I.

---

27 Publicat Csallány 1958. nr.1., nr.83.
28 Lovász 1992, p. 36, pl.5.
29 Publicat Istvánovits-Kulcsár 1992, p.58, nr.31.
30 Semnalat Bóna 1986, p. 63,vezi nota 149.
31 Semnalat Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 437, nr.98.
32 Publicat Budinsky Kricka 1967, p. 310
33 Publicat Lamiova Schmiedlova –Macala 1991; Lamiova- Schmiedlova 1992, pl.2.
34 Publicat Budinsky-Kricka-Lamiova Schmiedlova 1990.
35 Dumitraşcu-Bader 1967, Horedt 1973, p. 91-98, Dumitraşcu 1993, p. 104-108, nr.3.
36 Publicat Matei-Stanciu 2000, p. 28-30, nr.9 (14).
37 Semnalat Matei 1986, p. 802.
38 Kotigorosko 1980
39 Kotigorosko 1995, p.124.
40 Kotigorosko 1988.
41 Semnalat Németh 1966, 87.
42 Németh 1988. 219-220, pl.V.; Németh 1970 a, p. 51; Németh 1970 b., p. 313.

Constans, cu informaţii mai clare despre patru morminte, unul orientat N-S, cu inventarele compuse din fibule, catarame, mărgele, un vas la picioare, la un mormânt un cuţit şi o sabie[43] şi la *Nyékládháza - Kavicsbánya* morminte de inhumaţie, orientate S-N, cu vase de dimensiuni mici la picioare, mărgele de sticlă, fibule cu picior întors dedesubt din fier şi din bronz[44]. Un mormânt de inhumaţie a fost descoperit la *Tiszapalkonya - Hőerőmű*, cu trei catarame şi o oglindă de bronz[45]. O altă categorie o reprezintă mormântul de inhumaţie de la *Záhony - Ady Endre út*, cu două fibule mari de argint aurit şi un şirag de mărgele. Din păcate nu avem informaţii despre poziţia scheletului[46]. Pe teritoriul României, în arealul geografic studiat de noi a fost descoperit un singur mormânt de inhumaţie în 1986 la *Urziceni- Pichet*, fără informaţii despre poziţia scheletului, cu un singur vas[47].

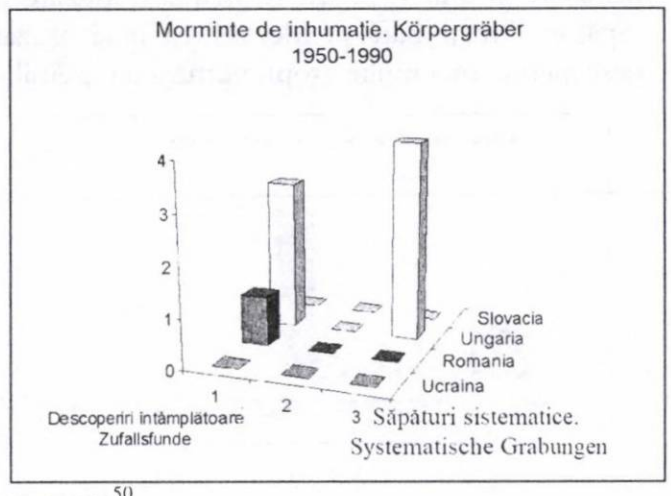

Perioada 1990-2000.

În anii 1990 s-a înregistrat o scădere a informaţiilor despre mormintele de inhumaţie. În Ucraina, cu ocazia săpării unei canalizări au fost cercetate trei morminte de incineraţie la *Kvasovo*[48]. În 1991 cu ocazia săpăturilor pentru alte perioade la *Bicaz - Corbuţu* a fost descoperit un complex, care a fost probabil un mormânt de incineraţie, având ca inventar fragmente ceramice cenuşii, o fusaiolă şi lama unei cuţit de fier[49]. În anii 1995-96 la *Lazuri - Lubi tag* a fost cercetat un tumul cu mai multe morminte sub manta, având ca inventar fragmente ceramice, fier şi bronz topit, şi un fragment de lorica squamata[50].

Majoritatea descoperirilor care provin din morminte de incineraţie sunt accidentale. Dacă facem o comparaţie între microregiunile bazinului Tisei Superioare, putem observa, că numărul descoperirilor incidentale este deosebit de mare pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice. Dacă considerăm relevantă ideea "dinamicii descoperirilor întâmplătoare", aceasta ne poate duce în eroare. Este cert, că numărul descoperirilor depăşeşte constant pe cele din zonele alăturate, dar numărul surprinzător de mare de descoperiri din a doua jumătate al secolului al XIX-lea se datorează activităţii colecţionarului Lehoczky Tivadar, al cărei jurnal ştiinţific s-a păstrat[51] şi furnizează informaţiile primare necesare pentru prelucrarea colecţiei. În comitatele din Nord - Estul Ungariei, descoperirile întâmplătoare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost recuperate de colecţionarul Jósa András[52], păstrarea celor din zona actualei Românii nord-vestice nu se datorează activităţii unui colecţionar, ci controlului Muzeului Naţional Maghiar la investiţiile publice[53] sau cartării descoperirilor antice pentru monografiile de comitate[54]. La sfârşitul secolului al XIX-lea au fost descoperite incidental, pe teritoriul Slovaciei de azi, mormintele cu inventar deosebit de bogat de la *Ostrovany*[55] şi *Cejkov*[56] al căror rit funerar nu este încă mulţumitor clarificat.

---

[43] Végh 1974-75, p. 75.
[44] Lovász 1992.
[45] Publicat Csallány 1958, p. 84, nr. II., Istvánovits-Kulcsár 1993, p. 32., nr.38. pl.VII.1,3-5,9.
[46] Semnalat. Dienes 1960, p. 78; Bóna 1961, p. 93.
[47] Németi 1983, p. 144-145.
[48] Kobaly 1997, p. 40, nr.6.
[49] Publicat Matei - Stanciu 2000. p. 33-34, nr.20 (36).
[50] Kotigorosko 1998.
[51] Kobaly 1998, p. 113. Manuscrisul se păstrează la Muzeul de Istorie al Ucrainei Subcarpatice.
[52] Este fondatorul primei colecţii publice din comitatele Szabolcs-Szatmár-Bereg.
[53] Mormântul de la Apa a fost descoperit cu ocazia exploatării prundişului pentru construcţii de căi ferate.
[54] Mormântul de la Boineşti a fost publicat prima dată în fotografie de Vende Aladár în monografia comitatului Szatmár (Vende 1909, p. 411).
[55] Raporturi semnate de Hampel în fiecare an în AÉ.
[56] Benninger 1931.

Stadiul cercetării privind aşezările.

Perioada 1870 - 1945.

În comparaţie cu studiul descoperirilor funerare, problematica aşezărilor a ajuns mult mai târziu în atenţia cercetării. Deşi au fost executate mai multe săpături în diferite aşezări preistorice, aşezările din epoca romană - probabil şi datorită materialului ceramic mai puţin spectaculos - au rămas nesăpate. Între cele două războaie mondiale au fost executate săpături numai în 1934 la *Miskolc - Zsarnai tag.* A fost descoperită o vatră, databilă în epoca romană, cu posibilitatea datării sitului cu o monedă Claudius Gothicus II (268-270)[57].

Perioada 1945-1960.

Cercetările privind aşezările din epoca romană în ţările din Bazinul Tisei Superioare au fost demarate în anii 1950. În România o aşezare a fost cercetată la *Ciumeşti - Malomhát*a, în cadrul unei săpături direcţionate pe dezvelirea unei aşezări celtice. În afara complexelor celtice au mai fost descoperite mai multe gropi, vetre şi un „semibordei", databile în epoca romană[58].

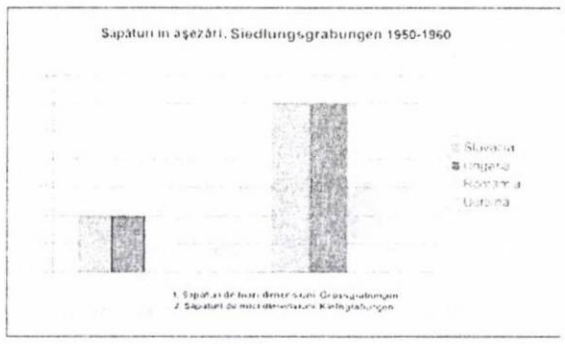

În Slovacia, în anii 1950 a fost demarată o săpătură sistematică la *Prešov* unde au fost cercetate două locuinţe, o depunere de vase şi două gropi de provizii din perioada romană imperială timpurie şi o locuinţă şi şapte gropi de provizii din perioada târzie a epocii imperiale, precum şi mai multe cuptoare sau vetre în aer liber distruse.[59] În 1958-1959 au fost demarate cercetările la *Blažice - Dorina*, cu dezvelirea a două cuptoare de ars ceramică, o locuinţă şi cuptoare gospodăreşti. Sondaje şi săpături de mai mici dimensiuni au fost executate la *Kostany - za cintorinom*, unde au fost cercetate 15 gropi tip „kulturgruben" (gropi cu pereţi arşi), 13 alte complexe şi o locuinţă[60], la *Dubravka - Meierhof Komanica* cinci vetre şi două gropi[61], la *Male Trakany* un singur cuptor[62] şi la *Sena III* şase gropi[63].

În Ungaria, cercetarea aşezărilor din epoca romană, după al doilea război mondial a început în anii 1950 cu ocazia construirii stadionului din *Ózd*. Au fost cercetate 22 de locuinţe, 11 vetre şi cuptoare şi 61 de gropi. La *Bodrogkeresztúr* la *punctul Kutyasor*, cu ocazia cercetării unui sit eneolitic în 1951, au fost descoperite câteva fragmente ceramice din epoca romană şi la *punctul Tokaji út* în 1958, cu ocazia săpării unei şanţ de conductă de gaz, au fost cercetate mai multe gropi[64]. La *Miskolc - Sötétkapu* in anii 1950 au fost salvate câteva complexe de locuinţe[65], la *Árka* o locuinţă cu 22 de greutăţi de lut şi un cuptor în aer liber[66].

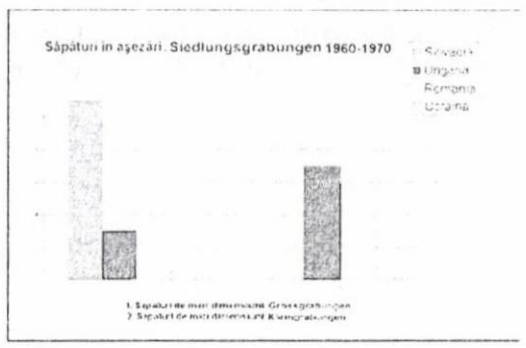

Perioada 1960-1970

Anii 1960 au însemnat intensificarea cercetărilor în Slovacia, Ungaria şi România, dar aceste săpături au fost doar de mici dimensiuni. În România săpăturile sistematice au fost demarate în anii 1960 în aşezarea de la *Mediesu Aurit - Şuculeu*, unde au fost cercetate mai multe cuptoare (13) şi complexe gospodăreşti[67]. Concomitent cu cercetarea de la *Mediesu Aurit* au fost executate sondaje şi săpături de mai mici dimensiuni la *Bolda - La Spini*[68],

[57] Végh 1974-75, p. 74, Nr. 44.
[58] Zirra 1967, p. 6, 7, fig.2, 3.
[59] Budinski -Kricka 1963, p. 42.
[60] Pastor 1962.
[61] Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 407, nr. 23; Cilinska 1959.
[62] Budinsky-Kricka 1960, p. 221.
[63] Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 433-436, nr.89.
[64] Végh 1974-75, p. 68, nr. 27.
[65] Párducz 1957, p. 44-59.
[66] Salamon 1970 a
[67] Dumitrascu-Bader 1967.
[68] Matei- Stanciu 2000, p. 36, nr.26 (43).

unde a fost cercetat un cuptor de ars ceramică, la *Culciu Mare - Zöldmező* trei locuinţe[69], la *Medieşu Aurit - La Oşanu* o locuinţă şi trei cuptoare de ars ceramică[70], la *Moftinul Mic - Pe deal* o locuinţă de suprafaţă şi patru gropi[71], la *Sarasău - Zăpodie* o locuinţă[72]. La *Unimăt* a fost executat un sondaj, dar nu au fost descoperite complexe datate în epoca romană[73].

Pe teritoriul Slovaciei în anii 1960 au fost demarate mai multe săpături: la *Blažice* au fost cercetate un cuptor de ars ceramică, mai multe cuptoare de uz gospodăresc, două locuinţe adâncite în pământ, 12 "gropi cultice"[74], la *Sebastovce- Barca- Zebes*[75] trei locuinţe adâncite în pământ, la *Ostrovany - Nad Imunou*[76] două cuptoare de ars ceramică, foarte multe gropi de stâlpi, o locuinţă, în aşezarea de la *Barca* o locuinţă şi trei alte complexe[77], la *Bracovce* gropi cu pereţi arşi[78], la *Peder - Kenderföld* o locuinţă adâncită în pământ, trei gropi cu pereţi arşi, trei complexe alungite de formă neregulată, trei gropi de provizii[79]. Cu ocazia unor săpături direcţionate pe alte perioade au fost descoperite la *Hrancina pri Hornade* o locuinţă[80], la *Michalovce* o groapă cu pereţi arşi[81], la *Koprovica* o vatră şi două cuptoare[82]. Lamiova-Schmiedlova menţionează o locuinţă la *Kechnec III* fără alte informaţii[83].

În Ungaria în anii 1960 au fost executate săpături de mai mici dimensiuni şi sondaje. La *Sajókeresztúr – TSZ tanya* au fost cercetate patru gropi[84], la *Zalkod - Jakab dűlő* două locuinţe adâncite în pământ, un cuptor şi 12 gropi "din perioada imperială târzie"[85], la *Garadna - Kastélyzug* o locuinţă[86], la *Gibárt - malul Hernádului* mai multe locuinţe şi gropi, în total 13 complexe[87], la *Kistokaj- Gerenda -Homokbánya* opt gropi cu destinaţie nedeterminată[88], la *Kisvarsány - malul Tisei* o fântână şi trei gropi cu destinaţie nedeterminată[89], la *Miskolc - Szabadságtér* o vatră[90]. Săpături de mai mari dimensiuni au fost efectuate la *Miskolc - Szirma* cu dezvelirea a şapte locuinţe, cinci vetre, cinci cuptoare în aer liber 25 de gropi[91], la *Szirmabesenyő* cu cercetarea a două locuinţe adâncite în pământ, un complex de locuinţe, trei cuptoare, 43 de gropi cu destinaţii diferite[92], la *Beregsurány - Barátságkert*, unde au fost cercetate un număr mare, de cincizeci de cuptoare de ars ceramică[93].

Perioada 1970-1980.

În anii 1970 în România, cercetări sistematice au fost demarate în siturile de la *Lazuri - Lubi tag* şi *Lazuri - Râtul lui Bela*, unde de asemenea au fost dezvelite mai multe cuptoare de ars ceramică şi complexe gospodăreşti[94] şi în aşezarea de la *Zalău - Bd. Mihai Viteazul nr. 104 - 106*[95] .

---

[69] Stanciu 1995, p. 143-144, nr. 13/B.
[70] Dumitraşcu 1972.
[71] Németi 1986-87, p. 111; Németi-Gindele 1997, p. 623-624, nr.54.
[72] Popa-Harhoiu 1989, p. 249-256.
[73] Dumitraşcu 1969.
[74] Pastor 1960; Pastor 1961; Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 405, nr.4.; Pastor 1970.
[75] Lamiova- Schmiedlova 1963; Lamiova Schmiedlova 1969, p. 437, nr.101.
[76] Lamiova-Schmiedlova 1964, p. 250.
[77] Budinsky Kricka 1969, p. 231-269; Lamiova –Schmiedlova 1970, p. 141, nr.2 f.
[78] Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 405, nr.9.
[79] Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 412-424, nr.74.
[80] Lamiova-Schmiedlova 1973.
[81] Lamiova-Schmiedlova 1969. p. 411, nr.63.
[82] Budinsky-Kricka 1970, p. 93.
[83] Lamiova-Schmiedlova 1966, p. 7. fig.2.3.
[84] Végh 1985.
[85] Salamon 1966.
[86] Salamon 1970 b, p. 141, nr.40.; Végh 1974-75, p. 70, nr. 34,
[87] Salamon 1970 c.
[88] Végh 1974-75, p. 71, nr. 42.
[89] Korek 1984.
[90] Végh 1964.
[91] Végh 1989.
[92] Végh 1999.
[93] inedit. semnalat Csallány 1966; Csallány 1968; Csallány 1969, au fost dezvelite numai cuptoarele propriu- zise, nu au fost cercetate gropile de deservire (informatie verbală E.Istvanovits)
[94] Lazin 1981-82; Lazin 1989; Lazin 1995; Stanciu 1995, p. 144-145nr. 17/A.

Cercetări de mai mici dimensiuni au fost efectuate la *Călinești - Rogoaze*, unde au fost cercetate două locuințe[96], *Culciu Mare - Boghilaz* o locuință[97], la *Doh - La Izvoare* cercetări fără complexe descoperite[98], la *Mesteacăn - Parhon* o locuință de suprafață[99], la *Mirșid - Pe luncă* cercetări fără complexe descoperite[100], la *Orașul Nou - Pe șes* două gropi rectangulare cu pereți arși[101], la *Satu Mare - Fermele 24* două cuptoare, o locuință adâncită în sol și șapte gropi menajere[102], la *Satu Mare - Pădurea Noroieni* o groapă rectangulară cu pereții arși[103], la *Panic - Uroikert* două locuințe și șase gropi[104], la *Zalău - Valea Mâții/Lamiorul* o locuință și nouă gropi[105], la *Nușfalău- Tigoiul lui Benedek* cercetări fără complexe descoperite[106].

În Ungaria în anii 1970 nu au fost cercetate așezări din epoca romană. A fost recuperat doar inventarul unei gropi la *Kistokaj*[107].

În Ucraina Subcarpatică în anii 1970 cercetările așezărilor au avansat foarte mult datorită săpăturilor de salvare executate la montarea țevilor pentru sistemele de irigații. La Beregovo VI au fost cercetate două ateliere de ars ceramică, trei gropi rectangulare cu pereți arși și mai multe gropi[108], la Cionkas au fost descoperite șapte gropi rectangulare cu pereți arși și cinci complexe cu destinație nedeterminată, la Matievo o locuință, trei construcții, patru gropi rectangulare cu pereți arși, 18 gropi cu diferite dimensiuni, probabil un atelier de fierărie [109], la Perekrestia o construcție cu funcție nedeterminată, la Solonci o locuință și șapte gropi[110], la Rafailovo o groapă și o vatră cu pereți arși, la Kortiany un atelier și trei complexe cu funcționalitate nedeterminată[111], la Bratovo - Patro cinci gropi cu pereți arși[112], la Malye Grevcy 16 gropi rectangulare cu pereți arși, patru anexe gospodărești, la Petrovo locuințe adâncite în pământ, gropi, în total douăzeci de complexe[113], la Hurbok zece vetre rectangulare cu pereți arși și două locuințe, la Verbovec două locuințe adâncite în pământ, trei gropi și patru vetre rectangulare cu pereți arși[114], la Bobovo o groapă rectangulară cu pereți arși[115].

Perioada 1980 –1990.

În România, anii 1980 au reprezentat un regres în cercetări. Până în anul 1983 au mai continuat cercetările sistematice de la *Zalău - Bd. Mihai Viteazul*, stopându-se până în anii 1990. În anii 1980 cercetări de mai mici dimensiuni au fost efectuate la *Acâș - Râtul lui Maitini*, fără complexe menționate din epoca romană[116], la *Boșca - Pietriș* o locuință și șapte gropi cercetate[117], la *Căpleni - Kozard* o groapă salvată[118], la *Zalău- I:S.C.I.P.* patru complexe de locuire și patru gropi dezvelite[119], la *Zalău - Valea Mâții bazinele PECO* un cuptor de ars ceramică cercetat[120], la *Foieni - Cărămidărie* o groapă[121] și la *Foieni - Lutărie* o vatră[122] salvată.

---

95 Matei-Stanciu 2000, p. 86.
96 Popa-Kacso 1974; Nemoianu 1979.
97 Bader- Lazin 1980, p. 16, fig. 50; Lazin 1981- 82, p. 125- 126, nr.1/b; Matei-Stanciu 2000, p. 43, nr. 55 (95).
98 Matei 1980, p. 237- 238; Lakó 1980, p. 32- 34, nr. II; Matei-Stanciu 2000. nr.60. (109).
99 Iuga 1979; Iuga 1980; Stanciu 1995, p. 153, nr. 20/A.
100 Matei 1980, p. 234; Matei-Stanciu 2000, p. 67nr.92. (165).
101 Matei-Stanciu 2000, p. 69, nr. 98 (178).
102 Lazin 1980; Lazin 1981-82, p. 128, nr.7, Matei-Stanciu 2000, p. 75, nr.117 (215).
103 Bader 1975, p. 36-44.
104 Matei-Stanciu 2000, p. 69-71, nr. 100 (182).
105 Matei-Stanciu 2000, p. 104-106, nr. 153 (291).
106 Matei 1980, p. 238.
107 Hellebrandt 1974, p. 54.
108 Informație Kotigorosko.
109 Kotigorosko AO 1979 (1980).
110 Kotigorosko AO 1978 (1980).
111 Balagurij- Kotigorosko- Kobaly- Petrov AO 1977 (1978), p. 293.
112 Kotigorosko AO 1976 (1977), p. 311-312.
113 Balagurij- Kotigorosko AO 1975 (1976), p. 299.
114 Balagurij- Kotigorosko AO 1974 (1975), p. 256.
115 Informație Kotigorosko.
116 Lazin-Cionca 1986-87, p. 85; Matei-Stanciu 2000, cat.1. pl.336.1.
117 Matei - Stanciu 2000, p. 34-35, nr. 23 (39).
118 Németi-Gindele 1997, p. 617, 649, nr.26.
119 Matei-Stanciu 2000, nr. 153 (290), 103-104
120 Matei 1997, p. 367-369.
121 Németi-Gindele 1997, p. 620- 621, nr. 41.
122 Németi-Gindele 1997, p. 620, nr.40.

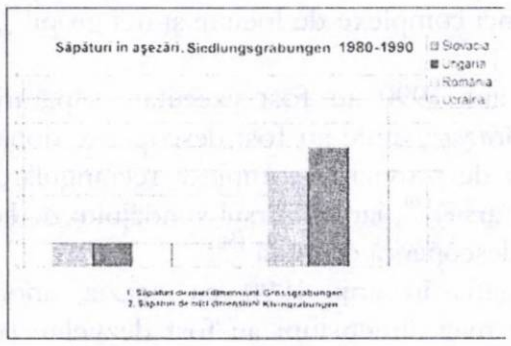

În Slovacia în 1980 săpături sistematice au fost efectuate la *Ostrovany - Nad Imunou*, unde au fost dezvelite o locuinţă adâncită în pământ [123], un cuptor de ars ceramică [124] patru locuinţe adâncite şi 28 de complexe pentru producţie (gropi cu pereţi arşi ?)[125], o locuinţă adâncită în pământ din secolele IV - V, mai multe complexe patrulatere (gropi cu pereţi arşi)[126]. În anii 1980 au fost executate săpături de mici dimensiuni la *Cikava*, cu descoperirea unui cuptor în aer liber[127], la *Dvorianky*, fără complexe descoperite[128]. Săpături pentru alte perioade şi săpături de salvare au fost desfăşurate la *Nižna Mysla*, unde au fost descoperite patru locuinţe adâncite în pământ, două locuinţe de suprafaţă şi mai multe alte complexe [129]. La *Samudovce* au fost descoperite o locuinţă adâncită în pământ şi cinci gropi de provizii [130], la *Fulianka* s-au făcut sondaje, fără complexe descoperite [131].

Pe teritoriul Ungariei în anii 1980 au fost descoperite la *Tiszaladány-Nagyhomokos* patru locuinţe şi 240 de gropi "din secolele II - III"[132], la *Miskolc-Szécsényi út* o groapă şi o parte dintr-o locuinţă adâncită în pământ [133]. O săpătură de control a fost executată în aşezarea de la *Beregsurány - Barátságkert*[134], unde au fost descoperite noi cuptoare de olari, gropi rectangulare cu pereţi arşi şi alte complexe, o săpătură de salvare la *Tarpa - Almatároló* pe o suprafaţă de 112 m^2 două gropi şi două gropi rectangulare cu pereţi arşi cercetaţi[135]. La *Nyékládháza I-II. Kavicsbánya* au fost salvate două locuinţe adâncite în pământ[136], la *Miskolc - Rákóczi út* au fost executate sondaje fără rezultate publicate.

În Ucraina subcarpatică au fost continuate săpăturile de salvare legate de amplasarea conductelor de irigaţii. Au fost cercetate la *Palody Komarovci* trei locuinţe, o anexă gospodărească şi mai multe gropi[137], la *Dedovo* o locuinţă, un cuptor şi o anexă gospodărească[138], la *Bakta* o locuinţă şi mai multe anexe[139]. Săpăturile direcţionate pe neolitic, cu cercetarea şi a patru gropi de provizii au fost continuate la *Zastavnoe*[140] şi au fost demarate săpăturile sistematice la *Lužanka*, care au fost desfăşurate între anii 1986-1991. La Lužanka au fost cercetate 14 cuptoare de olari, 11 cuptoare neterminate, patru locuinţe, şapte construcţii anexe, două vetre, cinci fântâni, 24 de gropi cu funcţionalitate diversă[141].

Perioada 1990-2000.

Anii 1990 în România au reprezentat o perioadă de reluare a săpăturilor sistematice în siturile mai vechi: *Mediesu Aurit- Şuculeu, Lazuri - Lubi tag*[142], sau în situri mai noi ca *Petea - Vamă*. În anii 1990 s-a intensificat şi activitatea privind salvarea vestigiilor afectate de construcţii. Au fost descoperite la *Lăpuşel - Ciurgău* patru gropi[143], *Mădăras - La Păşune* şase gropi[144], *Apa - Moşia Brazilor* zece gropi[145],

---

123 Lamiova-Schmiedlova-Tomasova 1988, p. 95.
124 Lamiová- Schmiedlová- Tomášová 1987; Lamiova-Schmiedlova- Tomasova 1995.
125 Lamiová- Schmiedlová- Tomášová 1990.
126 Lamiová- Schmiedlová- Tomášová 1992.
127 Krizsányi - Macák- Budinsky Kricka- Macala 1984, p. 52.
128 Macala-Macalova 1984, p. 149.
129 Béreš - Lamiová-Schmidlová - Olexa 1987.
130 Gačková 1987.
131 Budinský- Krička –Mačala 1990, p. 43.
132 Rainer 1993; Koós- Lovász 1991.
133 Révész 1986.
134 Istvánovits- Vaday 1983 a; Vaday 1984.
135 Istvánovits- Vaday 1983 b.
136 Lovász 1991.
137 AO 1981 (1983), p. 273.
138 Informaţie Kotigorosko.
139 Informaţie Kotigorosko.
140 Potushniak 2004, p. 53.
141 Publicat parţial Kotigorosko 1995, p. 294, fig.75
142 Matei-Stanciu 2000, p. 53, nr. 79 (146).
143 Matei-Stanciu 2000, p. 62, nr. 81 (151).
144 Lazin - Iercosan 1999; Matei- Stanciu 2000, nr.88 (158).
145 Marta-Gindele 1998-99.

Cehei - Misig trei gropi de provizii[146], *Hereclean - Dâmbul iazului* cinci complexe de locuire şi trei gropi[147], la *Supuru de Sus -Togul lui Cosmi* o locuinţă[148].

În Slovacia în anii 1990 au fost executate săpături sistematice la *Medzany*, unde au fost descoperite două locuinţe , gropi de provizii , complexe rectangulare (gropi cu pereţi arşi?)[149], iar în cursul sondajului de la *Humenne* a fost descoperită o fibulă [150].

În Ungaria în anii 1990 cu ocazia unor săpături de mai mici dimensiuni au fost dezvelite la *Panyola-Ásottfok* o groapă cu material tip "Beregsurány" [151] şi la *Felsőzsolca-Várdomb* două gropi[152]. Un avânt deosebit au adus în cercetarea maghiară în anii 1990 săpăturile de salvare de la *Beregsurány - Vám* cu peste 450 de complexe[153] şi *Petea – Csengersima*, unde au fost dezvelite câteva sute de complexe din epoca romană.

În Ucraina schimbările politice şi agravarea situaţiei economice au dus la oprirea lucrărilor legate de îmbunătăţiri funciare şi numărul săpăturilor au scăzut drastic. La începutul anilor 1990 în cadrul construirii sistemelor de irigaţii au mai fost cercetate la *Bucea* o locuinţă şi două anexe gospodăreşti[154], la o altă aşezare din perimetrul localităţii patru gropi rectangulare cu pereţi arşi[155], la *Mocala* un complex cu funcţionalitate nedeterminată[156]. Cu ocazia cercetării necropolei din secolele IX–X de la *Cioma* a fost descoperit şi un cuptor de ars ceramică[157].

Există şi aşezări cercetate cu ocazia unor săpături sistematice axate pe alte perioade istorice la *Culciu Mare - Sub grădini* şi *Homorodul de Sus- Lunca.*

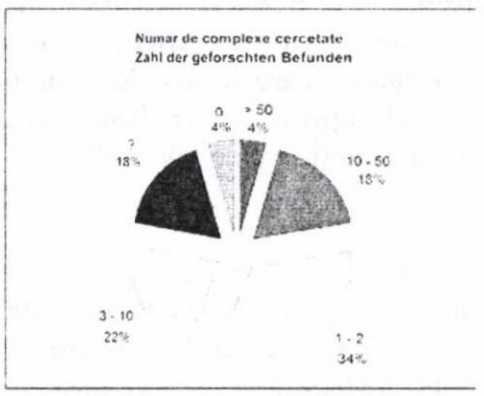

După analizarea stadiului cercetărilor, sintetizând datele putem să observăm, că în 18 % din aşezările cercetate prin săpătură nu avem informaţii privind numărul de complexe arheologice descoperite, în 4 % nu a fost descoperit nici un complex arheologic, în 34 % au fost descoperite 1-2 complexe, în 22 % 3-10 complexe, în 18 % între 10-50 de complexe şi în doar 4 % mai mult de 50 de complexe.

Stadiul publicării privind orizontul funerar.

146 Bejenariu 1999.
147 Matei-Stanciu 2000, p. 49, nr.72 (133).
148 Gindele 2004.
149 Lamiová- Schmiedlová-Tomasová 1991.
150 Strakosova 1992, p. 95.
151 Inedit. Semnalat RF.46. 1994, p. 62, nr.85.
152 Inedit. Semnalat RF.46. 1994, p. 68.nr.98; Wolf 1994
153 Istvánovits 1997.
154 Semnalat Kotigorosko 1995, p. 279, fig.57.
155 Informaţie Kotigorosko.
156 Publicat planul general Kotigorosko 1995, p. 285, pl.65.
157 Informaţie Kotigorosko.

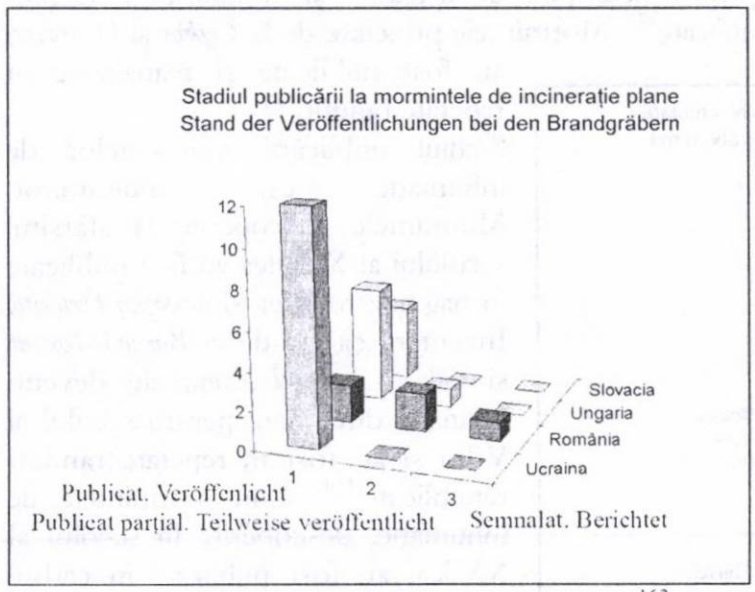

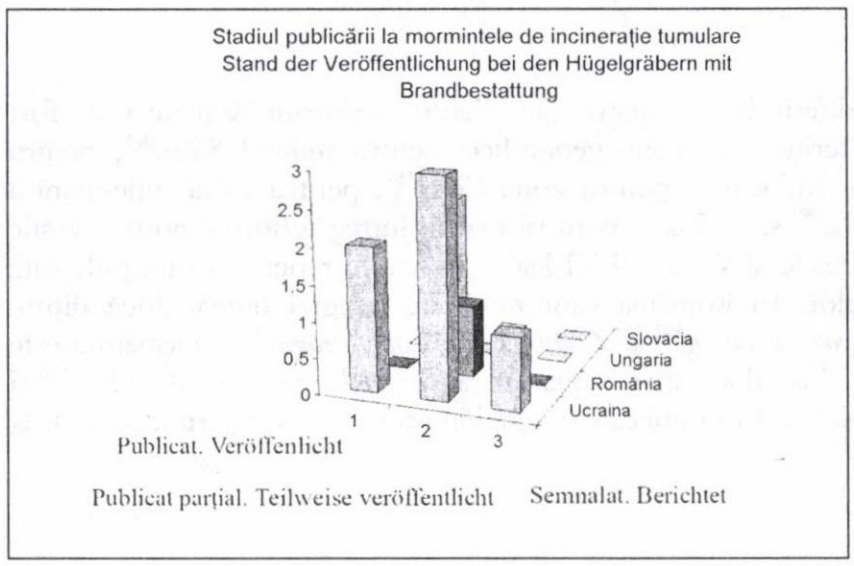

Stadiul publicării.

Stadiul publicării privind orizontul funerar.

Publicarea descoperirilor întâmplătoare care provin din morminte de incineraţie este într-un stadiu mulţumitor. Avem deja informaţii primare începând din secolul XIX, când în cadrul rapoartelor anuale ale Muzeului Naţional Ungar despre achiziţii, au fost publicate mai multe descoperiri funerare[158]. Informaţii despre descoperirile funerare sunt furnizate şi de monografiile de comitat[159], monografiile arheologice semnate de colecţionarii Jósa András pentru nord-estul Ungariei[160] şi de Lehoczky Tivadar pentru Ucraina subcarpatică[161]. Publicarea pieselor a fost continuată în anii 1930 cu reluarea pieselor vandalice din comitatul Szaboles[162] şi cu reluarea pieselor germanice din Slovacia[163]. Publicarea sistematică a descoperirilor funerare de incineraţie a fost posibilă sub forma unui repertoriu în Ucraina Subcarpatică[164] şi în nord-estul Ungariei într-un studiu referitor la umbourile de scut[165]. În Slovacia au fost publicate descoperirile funerare de la *Kvakovce*[166]. Descoperirile din nord-vestul României au fost publicate sub forma unui repertoriu[167]. Au rămas nepublicate descoperirile izolate de la *Bodrog*[168], care provin probabil dintr-o necropolă şi descoperirile de la *Crasna*[169].

Mult mai nefavorabil este stadiul publicării necropolelor de incineraţie. Necropola de la *Zemplin* a fost publicată în 1990[170] dar cea mai mare parte a necropolei a rămas necercetată şi nu sunt publicate desenele legate de stratigrafia mormintelor. Din necropola de la *Mediesu Aurit-La Leşu* au fost publicate doar patru morminte din 74[171] şi au fost grupate pe baza informaţiilor publicate inventarele a încă 22 de morminte, fără să avem certitudinea că informaţiile referitoare la aceste inventare sunt complete. Săpătura din necropola de la *Badon-Doaşte* a rămas numai în stadiul de sondaj, iar cele patru morminte descoperite nu au fost publicate integral. Pe teritoriul Ucrainei subcarpatice a fost publicată platforma de înmormântare de la *Solonci* în repetate rânduri[172],

---

158 Rapoarte semnate de Hampel în fiecare an în AÉ. VI. 1885, p. 151-152; AÉ. XI. 1891, p. 141-142; AÉ. XXVIII. 1908, p. 250-261.

159 Vende Aladár în monografia comitatului Szatmár despre Apa, Boineşti (Vende 1909.411), Jósa András în monografia comitatului Szaboles (Jósa 1899 a 369-397).

160 Jósa 1899.

161 Lehoczky 1892; Lehoczky 1912.

162 Richtofen 1930.

163 Benninger 1937.

164 Kobaly 1997; Kobaly 1998.

165 Istvánovits-Kulcsár 1992.

166 Publicat Lamiova - Schmiedlova –Macala 1991; Lamiova- Schmiedlova 1992, pl.2.

167 Matei-Stanciu 2000.

168 Semnalat Hampel 1892, p. 374; Lamiova Schmiedlova 1969, p. 405, nr. 6.

169 Semnalat Matei 1986, p. 802.

170 Budinsky-Kricka-Lamiova-Schmiedlova 1990.

171 Dumitrascu-Bader 1967.

172 Kotigorosko 1987; Kotigorosko 1995; Vakulenko 1999.

dar lipseşte publicarea completă a materialului ceramic. Au fost în schimb publicate necropola de la *Iza II*[173], tumulul de la *Bratovo*[174] , informaţii privind necropola de la *Iza I*[175] şi tumulul de la *Lazuri-Lubi tag*[176]. Săpăturile de la *Patkanevo* sunt nepublicate[177]. Mormintele princiare de la *Cejkov* şi *Ostrovany* au fost publicate şi reanalizate în repetate rânduri[178]

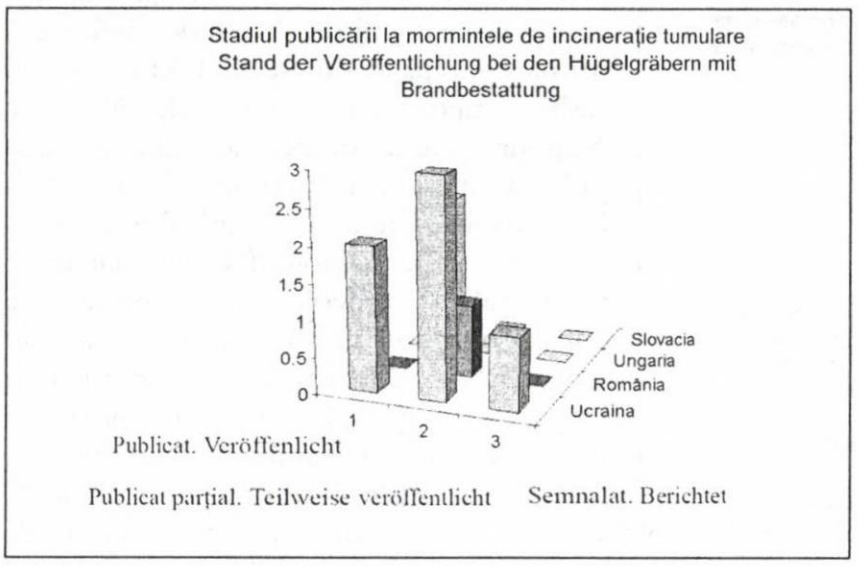

Stadiul publicării mormintelor de inhumaţie este mulţumitor. Mormintele descoperite la sfârşitul secolului al XIX-lea au fost publicate în paginile revistei *Arheológiai Értesitõ.* Inventare ca cel de la *Barabás-Kosino* şi *Gáva - canalul Lónyai* au devenit contexte directoare pentru secolul al V-lea şi au fost în repetate rânduri republicate [179] . Din mormintele de inhumaţie, descoperite în secolul al XX-lea, au fost publicate în cadrul unor studii mai largi mormintele din necropola distrusă de la *Miskolc-Szirma-Fáskert*[180] şi mormântul de fetiţă de la *Kisvárda - Darusziget*[181]. Din celelalte morminte de la *Kisvárda- Nagyboldogasszony út*, a fost publicat numai desenul unui singur mormânt[182]. Mormintele de la *Nyékládháza* au rămas până în prezent numai în stadiu de semnalare[183].

Stadiul publicării privind aşezările.

Stadiul publicării este foarte diferit în cele patru ţări. Pentru teritoriul României au fost publicate mai multe repertorii din diferite microzone geografice: pentru judeţul Sălaj [184], pentru Maramureş[185], pentru valea Someşului Mijlociu[186], pentru zona Carei[187], pentru valea superioară a Barcăului[188], pentru vestul judeţului Sălaj[189] şi în final repertorii pentru întreg teritoriul nord – vestic din secolele al II-lea - al IV-lea[190] şi secolele al V-lea - al VI-lea[191]. În aceste repertorii sunt publicate aproape integral rezultatele prospecţiunilor. În România sunt publicate integral numai două dintre săpăturile de mai mari dimensiuni: *Lazuri - Lubi tag*[192] şi *Zalău - Bd. Mihai Viteazul* [193], o săpătură este publicată parţial: *Medieşu Aurit - Şuculeu*[194] iar două apar numai în rapoarte: *Lazuri - Râtul lui Béla*[195] şi *Petea - Vamă*[196]. Dintre săpăturile mai mici au fost publicate integral în cadrul unor repertorii cele de la

---

[173] Kotikorosko 1980.
[174] Kotigorosko 1988.
[175] Smisko 1960.
[176] Kotigorosko 1998.
[177] Kotigorosko 1995, p. 124.
[178] cel mai recent la Krekovic 1992.
[179] Pentru Barabás-Kosino vezi Bóna 1986, nota 256 şi pentru Gáva: Bóna 1986 notele 269, 270.
[180] Végh 1974-75, p. 75.
[181] Németh 1988, p. 219-220, pl. V; Németh 1970 a, p. 51; Németh 1970 b, p. 313.
[182] Semnalat Németh 1966, p. 87.
[183] Lovász 1992.
[184] Matei 1980.
[185] Stanciu 1992.
[186] Stanciu 1995.
[187] Nemeti - Gindele 1997.
[188] Ignat - Bulzan 1997.
[189] Pop 1997.
[190] Matei - Stanciu 2000.
[191] Stanciu 1998.
[192] Stanciu 1995, p.145-150 / B; Matei- Stanciu 2000, p. 53-60, nr. 79 (146).
[193] Matei 1980, p. 229 -231, nr. 1; Matei 1993; Matei 1997; Matei -Stanciu 2000 p. 86, nr. 153 (287).
[194] Dumitrascu - Bader 1967.
[195] Bader - Lazin 1980, p. 15.
[196] Gindele - Marta 1999.

Moftinul Mic - Pe deal, Foieni-Cărămidărie, Foieni - Lutărie, Ghenci - Lutărie[197], de la *Panic - Uroikert, Zalău - Valea Mâţii/Lamiorul, Bocşa – La Pietriş, Zalău I.S.C.I.P., Lăpuşel - Ciurgău, Bicaz – Corbuţu, Hereclean - Dâmbul Iazului,*[198], *Zalău - Valea Mâţii/ Bazinele P.E.C.O.*[199]; sub formă de studii mai mici *Supuru de Jos - Togul lui Cosmi*[200]. Sunt publicate parţial: *Bolda - La Spini*[201], *Ciumeşti - Malomhata*[202], *Culciu Mare - Zöldmező*[203], *Sarasău- Zăpodie*[204], *Culciu Mare - Boghilaz*[205], *Satu Mare - Fermele 2-4*[206], *Satu Mare - Pădurea Noroieni*[207]. *Au fost semnalate doar săpăturile de la Oraşul Nou - Pe şes*[208], *Mădăras - La păşune*[209], *Apa - Moşia Brazilor*[210].

În Slovacia stadiul publicării este precar. Nu a fost publicată integral nici o săpătură şi există doar un singur repertoriu din anul 1969[211]. Săpăturile mai mari sunt publicate parţial: *Presov*[212], *Blazice*[213], *Ostrovany*[214], alcătuind o vedere de ansamblu. Tot parţial sunt publicate şi săpăturile de mai mici dimensiuni de la *Sebastovce- Barca Dubravka - Meierhof Komanica, Sena III, Cecejovce, Peder*[215], *Vojka*[216], *Male Trakany*[217], *Hranicna pri Hornade*[218], *Nizna Mysla*[219], *Samudovce*[220], *Medzany*[221] şi *Kostany*[222]. Lamiova-Schmiedlova menţionează o locuinţă de la *Kechnec III* fără alte informaţii[223].

Pentru teritoriul *Ungariei* au fost publicate repertorii pentru microzona văilor Sajó şi Hernád de mai multe ori[224], mai multe studii despre periegheze[225] şi un studiu monografic[226] pentru judeţul Szabolcs - Szatmár - Bereg. Dintre săpăturile mari au rămas doar parţial publicate săpăturile ocazionate de construirea stadionului din *Ózd*[227], *Miskolc - Szirma*[228], *Beregsurány - Barátságkert*[229] *Tiszaladány - Nagyhomokos*[230]. Dintre săpăturile de mai mici dimensiuni a fost publicată integral doar săpătura de la *Szirmabesenyő*[231]. Au fost publicate parţial sondajele de la *Sajókeresztúr - TSZ-tanya*[232] şi de la Tarpa-Almatároló[233]. Din păcate cele mai multe săpături de mai mici dimensiuni au rămas la nivel de

---

197 Nemeti-Gindele 1997; Moftinul Mic - Pe deal p. 623-624, nr.54., Foieni - Cărămidărie p. 620- 621, nr. 41., Foieni - Lutărie, p. 620, nr.40.. Ghenci - Lutărie p. 621-622 nr.44.

198 Matei-Stanciu 2000. Panic - Uroikert nr. 100 (182), 70, Zalău - Valea Mâţii/Lamiorul nr. 153 (291), 104, Bocşa - Pietriş nr. 23 (39), 34. Zalău I:S.C.I.P. nr. 153 (290), 103, Lăpuşel - Ciurgău nr. 81 (151), 62 Bicaz - Corbuţu nr. 20 (36), 33, Hereclean - Dâmbul iazului nr. 72 (133) 49, Pericei - Keller tag .nr. 102 (186), 71.

199 Matei 1997, p. 367-369.

200 Gindele 2004.

201 Matei - Stanciu 2000, p. 36, nr.26 (43).

202 Stanciu 1985-86.

203 Stanciu 1995, p. 143-144, nr. 13/B, Matei - Stanciu 2000, p. 43, nr. 55 (97).

204 Popa - Harhoiu 1989, p. 249-256.

205 Bader - Lazin 1980, p. 16, fig. 50; Lazin 1981-82, p. 125-126, nr.1/b, Matei - Stanciu 2000, p. 43 nr. 55 (95).

206 Lazin 1980; Matei-Stanciu 2000, p. 75, nr. 117 (215).

207 Bader 1975, p. 36-47.

208 Matei-Stanciu 2000, p. 69, nr.98 (178).

209 Lazin - Iercosan 1999; Matei - Stanciu 2000, nr.88 (158).

210 Marta - Gindele 1998-99.

211 Lamiova-Schmiedlova 1969.

212 Budinski -Kricka 1963, p. 42

213 Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 405, nr.4.; Pastor 1960; Pastor 1970.

214 cel mai recent Lamiova-Schmiedlova -Tomasova 1995

215 Lamiova Schmiedlova 1969: Sebastovce Barca p. 437, nr.101; Dubravka - Meierhof Komanica, p. 407, nr. 23; Sena III p. 433-436, nr. 89; Cecejovce, p. 406, nr. 16; Peder, p. 412-424, nr. 74.

216 Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 456, nr.120; Siska 1962, p. 774; Lamova-Schmiedlova 1962, p. 34.

217 Budinsky-Kricka 1960, p. 221

218 Lamiova-Schmiedlova 1969, p. 408, nr.32; Lamiova-Schmiedlova 1973.

219 Béreš – Lamiová-Schmidlová – Olexa 1991.

220 Gačkova 1991.

221 Lamiová- Schmiedlová-Tomasová 1991.

222 Pastor 1962.

223 Lamiová-Schmiedlová 1966, p. 7, fig. 2. 3.

224 Végh 1974-75; Lovász 1992.

225 Kurucz –Istvánovits 1992.

226 Bóna 1986.

227 Párducz –Korek 1958.

228 Végh 1988.

229 inedit. semnalat Csallány 1966; Csallány 1968; Csallány 1969, p. 93. Au fost dezvelite numai cuptoarele propriu- zise, nu au fost cercetate gropile de deservire (informatie verbală E.Istvanovits), Istvánovits- Vaday 1983 a; Vaday 1984; Istvánovits 1997.

230 Lovász 1992, p. 38.

231 Végh 1999.

232 Végh 1985.

233 inedit. semnalat în AE.110. 1983, p. 299. nr.44.

semnalare: *Zalkod – Jakab Dűlő*[234], *Árka*[235], *Gibárt*[236], *Szentsimon-Hanfacker*[237], *Miskolc - Szécsényi út*[238], *Nyékládháza I-II, Kavicsbánya*[239], *Panyola-Ásottfok*[240] şi *Felsőzsolca-Várdomb*[241].

Dintre săpăturile din *Ucraina* nu a fost publicat integral nici un sit. Au fost publicate parţial săpături de mici dimensiuni: *Bucea Palodi Komarovcy, Zabolotie, Kortyany, Dedovo I, Mocala, Malye Geevcy, Cioncaş, Vovcanskoe*[242]. Săpăturile de mai mari dimensiuni au rămas şi ele doar parţial publicate: *Matievo*[243], *BeregovoVT*[244], *Luzanka*[245].

Materialul arheologic din aşezările cercetate prin săpătură, din categoria „fără menţionarea complexelor", nu a fost publicat integral, au fost menţionate 55 % din cazuri şi publicate parţial 45 % din cazuri. Din săpăturile „fără complexe descoperite" 40 % au fost semnalate, 20 % publicate parţial, 40 % publicate integral. Rezultatele săpăturilor „cu unul, două complexe descoperite" sunt în proporţie de 44 % semnalate, 32 % parţial publicate şi 24 % publicate integral. Săpăturile „cu trei până la zece complexe descoperite" au fost semnalate în proporţie de 12 %, publicate parţial 52 % şi publicate integral 36 %. Săpăturile cu dezvelirea „a zece până la cincizeci de complexe" au fost semnalate în proporţie de 30 %, publicate parţial 45 % şi publicate integral 25 %. Imaginea privind săpăturile de mari dimensiuni, „cu peste cincizeci de complexe cercetate" este lacunară, nu a fost publicată integral nici o cercetare, au fost semnalate rezultate în 20 % din săpături şi au fost parţial publicate materiale din 80 % din săpături.

Istoricul interpretării materialului arheologic.
Cultura materială şi grupurile culturale.

Bazinul Tisei Superioare în epoca romană imperială şi prima epocă a migraţiilor a fost o zonă de contact între culturile materiale germanice de origine nordică şi sarmatice din zonele de câmpie al Bazinului Carpatic. În studiul acestui spaţiu geografic trebuie să luăm în considerare persistarea culturii materiale dacice din epoca anterioară dar şi procesul de romanizare a culturii materiale barbare între provinciile Dacia şi Pannonia.

Descoperirile au fost analizate printr-o abordare strict tehnică numai după al doilea război mondial. Prima lucrare generală prelucrează descoperirile din prima epocă a migraţiilor din Slovacia estică şi Ucraina Subcarpatică. Autorul leagă aceste descoperiri de grupul de morminte din valea Dunării Mijlocii şi de grupul din nordul Italiei[246]. În continuare analiza materialului arheologic până în anii 1990 a fost limitată de graniţele politice; analize unitare pentru întreg spaţiul Bazinului Tisei Superioare au fost încercate numai în ultimii ani.

În *Slovacia estică* publicarea săpăturii din aşezarea de la Prešov la începutul anilor 1960 a însemnat semnalarea culturii Przeworsk la sud de Carpaţi şi la nivelul aşezărilor. Budinsky Kricka exprimă părerea că această cultură la sud de Carpaţi are două componente, care pot fi laturile etnice sau sociale. Mormintele de luptători le asociază vandalilor şi aşezările unei populaţii de agricultori/crescători de animale, care pot fi chiar primii slavi din Slovacia. Autorul defineşte pentru prima dată mai multe faze în cadrul unei aşezări. Prima fază este caracterizată de cultura materială Przeworsk, cu elemente ale culturii Puchov: majoritatea ceramicii este modelată cu mâna şi sunt menţionate legăturile comerciale cu provinciile romane pe baza descoperirilor de ceramică pannonică. Această prima fază este datată pe baza materialului ceramic la sfârşitul secolului al II-lea. Pentru faza a doua a aşezării autorul semnalează în cadrul ceramicii modelate cu mâna forme tip Praga sau Donau, legate de cultura materială slavă timpurie. La acest nivel este atestată şi legătura cu cultura Cerneahov printr-o cană cu trei torţi şi ornament ştampilat. Această fază este datată în secolele al III-IV, pe baza

[234] inedit semnalat Salamon 1966.
[235] Salamon 1970 a.
[236] Salamon 1970 b.
[237] inedit semnalat Koós- Lovász 1991 b.
[238] inedit semnalat Révész 1986.
[239] inedit descrierea scurtă a locuintelor în Koós- Lovász 1991 a.
[240] inedit semnalat RF. 46. 1994, p. 62. nr. 85.
[241] inedit semnalat RF. 46. 1994, p. 68. nr. 98.
[242] Kotigorosko 1995. Bucea, p. 279. fig. 57; Palodi Komarovcy, p. 278. fig. 56; Zabolotie, p. 282. fig.60; Kortyany, p. 282.fig.61; Dedovo I, p. 283. fig.63; Mocala, p. 285. fig. 65; Malye Geevcy, p. 288, fig.69; Cioncaş, p. 289.fig.70; Vovcanskoe, p. 290- 291, fig. 71- 72.
[243] Kotigorosko 1995, p. 281, fig. 59.
[244] Kotigorosko 1995, p. 306, fig. 93.
[245] Kotigorosko 1995, p. 294, fig. 75.
[246] Werner 1959, p. 431.

ceramicii cenuşii, a unei fibule cu picior întors pe dedesubt şi a unei fragment ceramic cenuşiu cu benzi lustruite. Faza târzie a aşezării este datată printr-o monedă Constantius II, o fibulă cu picior întors pe dedesubt din două părţi, un piepten de os şi printr-un ulcior cu gât cilindric. Autorul presupune o schimbare a economiei aşezării, bazându-se pe scăderea ponderii vaselor cenuşii fine modelate la roată în favoarea oalelor zgrunţuroase modelate la roată. După părerea autorului cultura materială Przeworsk din estul Slovaciei cunoaşte o evoluţie diferită de cea din Polonia, şi formează un grup separat în cadrul culturii, denumit *Grupul Prešov*[247].

În legătură cu materialul arheologic de la Sebastovce - Barca, Lamiova-Schmiedlova defineşte prima dată elementele componente: celtice (vase de provizii, ceramică modelată la roată), dacice (oale modelate cu mâna cu brâu alveolat) şi Przeworsk (ceramică cu suprafaţă grafitată) în aşezare. Pentru estul Slovaciei autoarea defineşte prima dată orizonturile cronologice ale aşezărilor. Primul orizont este caracterizat prin siturile de la Beša - Drahňov-Streda nad Bodrogom - prima fază de la Šebastovce-Barca- necropola de la Zemplin. Această etapă este datată de la începutul secolului I până la sfârşitul secolului al II-lea. Populaţia de bază este formată probabil de conglomeratul etnic din cultura Púchov, puternic influenţată de cultura materială celtică. Pe baza materialului arheologic autoarea nu se poate pronunţa dacă acest teritoriu a fost dominat sau numai influenţat de dacii veniţi din sud. Informaţia oferită de materialul arheologic existent a fost considerată atât de puţină, încât pe baza ei nu s-a putut definitiva clar o expansiune dinspre nord a culturii Przeworsk. A doua etapă începe cu războaiele marcomanice şi continuă până în secolul al IV-lea. Este caracterizată prin siturile de la Šena III-Blaziče - faza târzie de la Šebastovce - Barca, descoperirile funerare Ostrovany – Cejkov - Kapušany. După părerea autoarei, pentru încadrarea etnică este definitorie ceramica modelată cu mâna, care se deosebeşte net de cea din perioadele anterioare. Între aceasta fază şi următoarea nu există o limită cronologică clară: începe de la sfârşitul secolului al III-lea şi intră în secolul al V-lea iar materialul arheologic este definit ca *tipul Prešov.*

La sfârşitul anilor 1960 au fost stabilite principalele grupe de descoperiri de ceramică în aşezări: dacică, Lipica, ceramică modelată la roată şi la mână de epocă romană timpurie, Przeworsk, ceramica cenuşie de tip Blažice, ceramică grosolană locală, vase de provizii, ceramică Cerneahov, ceramică Prešov, terra sigillata. După părerile din perioada respectivă, existenţa unui grup slav poate fi reflectată în aşa numita "ceramică rudimentară cu pereţi groşi"[248].

Cercetarea din Slovacia estică s-a continuat în anii 1970-80 pe aceste considerente. Publicarea necropolei de la Zemplin în 1990 a adus informaţii noi în cercetarea epocii romane din regiunea Tisei Superioare. A fost demonstrat caracterul de amestec ale culturii materiale dacice şi germanice şi la nivelul orizontului funerar[249].

La sfârşitul anilor 1950 Csallány a analizat descoperirile funerare *din nord-estul Ungariei* din secolele IV-V. A observat că există o diversificare a ritualului funerar, tipurile de piese sunt răspândite pe un spaţiu mult mai larg, deci nu s-a putut creiona existenţa unui grup local de descoperiri[250].

În Ungaria nord-estică, anii 1960 au însemnat introducerea în circuitul ştiinţific a noţiunii de *cultură Bereg* de către Csallány pe baza materialului arheologic din aşezarea de olari specializaţi pe producţia ceramicii ştampilate de la Beregsurány. După autor această cultură se extinde în ţările din Bazinul Tisei Superioare, dar etnicitatea şi limitele cronologice vor trebui definite în viitor[251]. Ideea existenţei acestei culturi nu a fost confirmată de cercetările ulterioare, în anii următori fiind exprimate păreri asupra importului tehnologiei din Dacia şi caracterului etnic nedefinibil al ceramicii ştampilate[252].

În anii 1970 K. Végh Katalin a stabilit graniţele nordice ale culturii materiale sarmatice pe valea râului Sajó şi pantele sudice ale munţilor Bükk[253] şi graniţa dintre cultura materială quadă şi Przeworsk pe râul Zagyva. Autoarea semnalizează o perpetuare a culturii materiale locale dacice şi celtice la est de Zagyva şi observă asemănarea uneori până la identitate a materialului cu cel din estul Slovaciei[254].

---

[247] Budinski -Kricka 1963, p. 40- 42.
[248]Lamiova-Schmiedlova 1969.
[249]Budinsky- Kricka - Lamiova- Schmiedlova 1990.
[250]Csallány 1958.
[251]Csallány 1966. Mai târziu se susţine ideea supraetnică, legată de modă a ceramicii ştampilate, Bóna 1986, p. 68; Istvánovits 1986, p. 5; Istvanosvits 1993, p. 132.
[252]Bóna 1986, p. 68.
[253]Végh 1971, p. 99.
[254]Végh 1974-75, p. 92- 93.

Pentru sfârşitul secolului al IV-lea – începutul secolului al V-lea, Istvánovits, pe baza descoperirilor funerare, stabileşte două grupuri de descoperiri pe marginea nordică şi estică a Alföldului: *grupul Tiszadob*[255] cu predominarea elementelor sarmatice în ritualul funerar şi *grupul Ártánd*[256] cu predominarea elementelor germanice în ritualul funerar[257].

În nord-vestul României în anii 1960 a fost cercetată şi publicată aşezarea de olari de la Medieşu Aurit, cu o cultură materială diferită faţă de celelalte din Bazinul Tisei Superioare şi a fost atribuită „*dacilor mari*"[258]. Părerile au început să fie nuanţate din anii 1970, când K. Horedt a atribuit câteva morminte cu armament din necropola de la Medieşu Aurit vandalilor[259].

În Ucraina Carpatică în anii 1950 a fost definită *cultura tumulilor carpatici* pe baza necropolelor cercetate de la Iza. A fost considerată o continuare a ritualului funerar din cultura Kuštanovice din epoca timpurie a fierului şi o manifestare a geto-dacilor şi slavilor[260].

Descoperirile din spaţiul Bazinul Tisei Superioare au fost analizate unitar începând din anii 1990. O prelucrare monografică cu analiza unitară a culturii materiale a fost realizată pornind de la descoperirile din Ucraina Carpatică. Autorul defineşte pe baza ritualului funerar mai multe grupuri culturale: morminte de incineraţie tumulare din cultura tumulilor carpatici, morminte de incineraţie cu armament din cultura Przeworsk, mormintele culturii dacice cu mormintele publicate de la Medieşul Aurit, morminte de inhumaţie plane germanice de la Ostrovany, Cejkov şi Kisvárda, morminte tumulare cu caracter amestecat daco-germanic cu referiri la tumulul 2 de la Zemplin şi la tumulii de la Lesné şi Bratovo. Apariţia unor schelete în complexele din aşezări nu pot fi considerate ca parte a ritualului funerar. Ritualul funerar de la Solonci, manifestat prin arderea consecutivă a defuncţilor pe un rug pe acelaşi amplasament a fost datat în secolele II-IV şi pus în legătură cu continuarea unui ritual al purtătorilor culturii Puchov[261]. Alţi cercetători au pus această descoperire în legătură cu grupul Dobrodzień cu datarea în fazele C2-C3[262] sau faza D[263].

Bazinul Tisei Superioare a ajuns după 1990 şi în atenţia cercetătorilor culturii Przeworsk. Godlowski datează primele elemente Przeworsk la sud de Carpaţi în faza B1 după mormântul de la Malaya Kopanya şi se îndoieşte de faptul că în necropola de la Zemplin apar asemenea elemente în secolul I[264]. Olędzki pe baza inventarului mormântului 20 de la Zemplin datează prezenţa elementelor Przeworsk încă din ultima treime a secolului I (faza B1c), acestea prin inventarul mormintelor 23, 48, 50 se pot data şi în faza B2 dar prezenţa masivă va fi atestabilă numai după războaiele marcomanice. În această fază C1a se datează majoritatea mormintelor de luptători: Ardanovo, Boineşti, Gibárt, Kékcse, Svaljevo, Lesné, Lastovce şi alte morminte de la Zemplin. Faza C1b este reprezentată de mormintele de la Tiszakanyár şi Kisvárda şi acum se termină şi necropolele de la Zemplin şi Medieşul Aurit. După părerea lui, ceramica ştampilată se răspândeşte începând cu faza C1a şi este elementul definitoriu pentru *cultura Blažice- Bereg*[265]. Olędzki defineşte la sud de Carpaţi o zonă de aşezări a culturii Przeworsk care se suprapune cu Bazinul Tisei Superioare şi o zonă de penetraţie la castrele de pe limesul nord-vestic al Daciei şi la „ grupul Szentes - Nagyhegy" în cultura materială sarmatică. Începând cu faza C1b cultura materială Przeworsk dispare din zona de penetraţie şi cea din zona de aşezări se transformă în *cultura Blažice - Bereg*[266].

Identificări etnice.

Identificarea unor triburi menţionate în izvoarele scrise cu grupuri sau culturi arheologice este un aspect, care apare în aproape toate studiile referitoare la descoperirile arheologice din Bazinul Tisei

---

255 Tiszakarád- Inasa pe teritoriul studiat de noi.
256 Kisvárda- Darusziget si Záhony pe teritoriul studiat de noi.
257 Istvánovits 1998, p. 316
258 Dumitraşcu- Bader 1967, p. 51.
259 Horedt 1973, p. 92.
260 Kotigorosko 1995, 110
261 Kotigorosko 1995, p. 125- 129.
262 Godlowski 1994, p. 79.
263 Vakulenko 1999, p. 166.
264 Godlowski 1994, p. 70.
265 Olędzki 1999, p. 108- 118.
266 Olędzki 2001, p. 167- 158.

Superioare, aducând atât idei noi, cât şi centralizând toate datele anterioare. Prezentăm părerile autorilor în legătură cu identificarea acestor triburi cu cultura materială din descoperirile arheologice[267].

Dacii. Datorită caracterului general al denumirii, pe parcursul secolelor II-V apar mai rar ca nume de trib în izvoarele scrise. Până în perioada războaielor marcomanice cultura materială din Bazinul Tisei Superioare a fost identificată predominant ca dacică[268]. După războaiele marcomanice dacii nu mai formează un grup de cultură materială de sine stătător, ci sunt definiţi ca populaţia de bază în Bazinul Tisei Superioară cu o cultură materială care persistă în continuare amestecată cu elementele culturii materiale germanice [269] sau pot forma aşezări cu o cultură materială „neamestecată"[270]. În izvoarele scrise este menţionat un grup de daci refugiaţi la frontierele Daciei în preajma războaielor marcomanice. Ca ipoteză de lucru a fost lansată de Opreanu identificarea acestui grup cu cultura materială dacică din Crişana din secolele II-III[271].

Dacii mari au fost identificaţi arheologic cu cultura tumulilor carpatici[272] sau cu descoperirile de la Medieşul Aurit[273].

Costobocii. Au fost identificaţi cu cultura tumulilor carpatici[274], cu cultura Lipica[275] sau pentru perioada de după războaiele marcomanice cu descoperirile de la Medieşu Aurit [276]. După părerea lui Diaconu costobocii nu pot fi localizaţi în interiorul arcului carpatic la Medieşu Aurit[277].

Vandalii. După părerea lui Godlowski foarte probabil că, asemenea goţilor sau burgunzilor acest nume de trib a fost folosit de autorii antici ca nume de acoperire pentru mai multe triburi germanice[278]. Acest nume de acoperire este folosit de mai mulţi arheologi la identificarea etnică a descoperirilor: (încă din perioada interbelică) cu mormintele princiare de la Cejkov si Ostrovany, cu mormintele de la Lastovce, Smogolovica, Ardanovo, Novoselica, Stanovo, Svaljevo şi alte descoperiri izolate din Slovacia estică şi Ucraina Carpatică[279], cu mormintele cu armament de la Medieşu Aurit[280], cu inscripţiile runice de pe fragmentele ceramice de la Beregsurány[281] şi cu mormintele de la Kékcse, Tiszakanyár[282].

Astingii, Hasdingii. A fost presupus, că sunt o ramură a tribului vandalilor, nou veniţi în zona de graniţă a Daciei[283]. Sunt identificaţi cu descoperirile funerare de la Ardanovo, Boineşti, Bratovo, Gibart, Kékcse, Svaljevo, Lesné, Lastovce şi câteva morminte din necropola de la Zemplin[284]. După părerea lui Bóna după războaiele marcomanice ei se pot identifica arheologic numai în zona de vest al Bazinului Tisei Superioare, legaţi de descoperirile de la Ostrovany şi Cejkov[285].

Burii. Au fost legaţi în izvoarele scrise de lugi şi asemănaţi suebilor. Identificarea lor în descoperirile arheologice este deocamdată neelucidată. După unii autori ei ar trebui căutaţi undeva în nord-estul Ungariei, nord-vestul României în preajma războaielor daco-romane[286].

Cotinii. Acest trib a fost identificat arheologic cu cultura materială Puchov[287].

Lakringii. Nu este clară apartenenţa lor la vandali[288]. Oledzki presupune, (bazându-se pe izvoare antice care relatează că hasdingii pradă aşezările lakringilor) că ei au trăit pe teritoriul studiat de

---

267 Nu repetăm sursele izvoarelor scrise, care au fost larg prezentate şi comenate în ultimul timp în mai multe lucrări în limba română: Dumitraşcu 1993; Dumitraşcu 1997a; Opreanu 1994; Opreanu 1998; Opreanu 2003. Izvoarele scrise pentru diferite triburi vezi Tabula Imperii Romani M-34, XXIV-XXV.

268 Olędzki 1999, p. 108.

269 Godlowski 1994, p. 79; Lamiova-Schmiedlova 1997, p. 760.

270 Se pune problema aşezării de la Medieşu Aurit - Şuculeu Dumitraşcu 1997a, p. 356.

271 Opreanu 1998, p. 71.

272 Bichir 1997, p. 795.

273 Dumitraşcu–Bader 1967, p. 51.

274 Kotigorosko 1991, p. 168; Kotigorosko 1995, p. 189.

275 Ioniţă 1997, p. 891-892.

276 Dumitraşcu 1993, p. 108.

277 Diaconu 1986, p. 303.

278 Godlowski 1994, p. 66.

279 Benninger 1937, p. 153-156.

280 Harhoiu 1997, p. 152; Horedt 1973, p. 92; Godlowski 1994, p. 79.

281 Dumitraşcu 1997 b, p. 531.

282 Bóna 1961 b, p. 91.

283 Bóna 1986, p. 62; Godlowski 1994, p. 70; Oledzki 1999, p. 108.

284 Kotigorosko 1995, p. 190; Oledzki 1999, p. 114.

285 Bóna 1986, p. 62.

286 Bóna 1986, p. 63; Godlowski 1994, p. 69; Stanciu 1995, p. 172.

287 Pieta 1982, p. 213.

288 Godlowski 1994, p. 70.

noi înaintea perioadei războaielor marcomanice şi propune o identificare arheologică cu cele câteva morminte din necropola de la Zemplin care datează în faza B1c-B2[289]. După părerea lui Bóna, bazat pe terminaţia „-ing" denumirea Lakring este un nume de dinastie conducătoare a viktovalilor.

Dakringii. Foarte probabil că ei apar în izvoarele scrise datorită unei greşeli de copiere explicate prin confundarea literei greceşti „Λ" cu „Δ" [290]. Acest nume de trib a fost explicat şi ca posibilă expresie a unei coabitări dacice cu lakringii, reflectat larg în descoperirile arheologice din Bazinul Tisei Superioare[291].

Viktovalii. Nu este clară apartenenţa lor la vandali[292]. După unii cercetători ei sunt de fapt o a doua denumire a hasdingilor, după părerea lui Bóna si Oledzki este un trib separat şi apare după războaiele marcomanice în nord-vestul Daciei şi în secolul al IV-lea undeva în Bazinul Tisei Superioare[293]. Bóna exclude prezenţa hasdingilor după războaiele marcomanice şi leagă mormintele cu armament de viktovali. După părerea autorului acest trib nu se mai individualizează arheologic în secolul al IV-lea, cultura materială identificându-se cu cea a gepizilor[294].

Gepizii. O eventuală legătură a provinciei Dacia cu gepizii a fost deja presupusă pe baza izvoarelor scrise la sfârşitul secolului al II-lea, când un guvernator sau comandantul unei legiuni din Dacia luptă cu ei[295]. Prezenţa gepizilor în a doua jumătate a secolului al III-lea a fost argumentată pe baza unui izvor scris, care relatează despre o bătălie dintre gepizi şi vandali pe de o parte şi goţi şi taifali pe de altă parte. Bătălia de lângă oraşul Galtis, pe râul Auha, a fost datată de Horedt în anul 249 şi localizată în afara arcului Carpatic în valea Prutului. După părerea lui, teritoriul gepidic trebuie căutat în această perioadă undeva în nordul culturii Przeworsk[296]. Identificarea arheologică a gepizilor în secolele III-IV în regiunea studiată de noi a fost propusă de Bóna, care a considerat ca aparţinând lor inventarele funerare fără pinteni de la Svaljevo, Stanovo, umboul de la Şimleul Silvaniei etc.[297] Ideea identificării germanice a umbourilor conice a fost acceptată şi de Dumitraşcu[298]. Într-un studiu dedicat special umbourilor de scut a fost demonstrat însă că umbourile conice nu pot fi legate de un anumit etnic[299]. La un sfert de secol după prima identificare, Bóna aduce o serie de date noi pentru identificarea gepizilor în Bazinul Tisei Superioare în secolul al IV-lea. După părerea lui, descoperirea principală din orizontul funerar este mormântul de inhumaţie orientat N-S de la Kisvárda. Pe lângă acest mormânt, autorul enumără o serie de descoperiri funerare din zona oraşului Nyiregyháza, unele cu morminte orientate S-N, altele V-E şi mai multe descoperiri din aşezări cu caracteristici cerneahoviene. Pe seama gepizilor sunt puse şi mormintele de femei cu inventar bogat din prima epocă a migraţiilor, lor le-au fost atribuite şi tezaurele de la Şimleul Silvaniei, deşi există interpretări legate de originea lor gotică[300]. A fost propusă o identificare a acestui nume de trib în materialul arheologic ceramic de la Mediesu Aurit - La Oşanu, datat în secolul al IV-lea[301]. După părerea lui Godlowski, în stadiul actual al cercetărilor, în secolul al III-lea nu putem să atribuim nici o descoperire gepizilor din Bazinul Carpatic şi urmele lor trebuiesc căutate în arealul culturii materiale Wielbark[302].

„Alte popoare germanice". Bóna foloseşte această expresie privind identificarea locuitorilor aşezării de la Rétközberencs cu „un popor germanic mai mic, altul decât gepizii[303]".

Hunii. Au fost identificaţi încă din anul 1958 cu descoperirile funerare de la Hejőkeresztúr, Palkonya, Nyíregyháza-Stadion, Tiszadob-Ókenéz[304]. În perioada următoare s-a clarificat că aceste descoperiri nu formează un grup aparte, se datează la sfârşitul secolului al IV-lea - prima jumătate a secolului al V-lea, dar nu se pot identifica cu hunii. Până în prezent nu cunoaştem descoperiri din Bazinul Tisei Superioare ce pot fi atribuite hunilor.

---

289 Oledzki 1999, p. 109.
290 Oledzki 1999, p. 109.
291 Stanciu 1995, p. 173.
292 Godlowski 1994, p. 70.
293 Bóna 1986, p. 62; Oledzki 1999, p 132.
294 Bóna 1986, p. 62.
295 Gostar 1968, p. 102.
296 Horedt 1973, p. 707.
297 Bóna 1961 a, p. 205.
298 Dumitraşcu 1993.
299 Istvánovits- Kulcsár 1992, p. 84.
300 Vezi toate referinţele la gepizi sau goţi la Kiss 1991, p.256- 258; gepidic-Harhoiu 1997, p. 153.
301 Dumitraşcu 1997 b, p. 531.
302 Godlowski 1994, p. 81.
303 Bóna 1961 a, p. 93.
304 Csallány 1958, p. 83.

Quazii. Au fost identificaţi arheologic în zona oraşului Miskolc în aşezările de la Rákóczi utca, Sötétkapu, Szirma[305]. Mai târziu elementele quade au fost considerate importuri şi materialul arheologic din aceste aşezări a fost legat de vandali[306].

Bibliografie

Alföldi 1932: A. Alföldi: *Funde aus Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung.* In: ActaArchHung, IX, 1932, p. 49.

Bader 1975: T. Bader: *Contribuţii la cunoaşterea oraşului Satu Mare. Descoperiri arheologice.* In: SatuMare StCom, 3, 1975, p. 19–45.

Bader–Lazin 1980: T. Bader – N. Lazin: *Mărturii arheologice din judeţul Satu Mare.* Satu Mare 1980.

Bejinariu 1999: I. Bejinariu: *Cehei. Misig.* In: CCAR 1999, Campania 1998, Cluj. nr. 30, p. 28.

Benninger 1931: E. Benninger: *Der westgotische-alanische Zug nach Mitteleuropa.* In: Mannus Bibliothek. 1931, p. 51.

Benninger 1937: E. Benninger: *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei.* Leipzig, 1937.

Béreš – Lamiová-Schmidlová – Olexa 1987: J. Béreš – M. Lamiová-Schmidlová – L. Olexa: *Ukončenie záchranného výskumu v Nižnej Myši. Abschluss der Rettungsgrabung in Nižna Myšla.* In: AVANS, 1986 (1987), p. 36.

Béreš – Lamiová-Schmidlová – Olexa 1991: J. Béreš – M. Lamiová-Schmidlová – L. Olexa: *Záchrány vyskum na polykultúrnom sidlisku v Niznej Mysli, poloha Alamenev. Okr. Kosice. Rettungsgrabung auf der polykulturellen Siedlung in Nizná Mysla – Alamenev, Bez. Kosice.* In: VP, III. 1991, p. 166–190.

Budinský – Krička-Mačala 1990: V. Budinský-Krička – P. Mačala: *Nové nálezy na východom Slovensku. Neue Funde in der Ostslowakei. Fulianka.* In: AVANS, 1988 (1990), p. 42.

Bichir 1997: Gh. Bichir: *Die freien Daker im Norden Dakiens.* In: AMP, XXI, (1997), p. 785–800.

Bóna 1961 a: I. Bóna: *Az újhartyáni germán lovassir. Das germanische Reitergrab von Újhartyán.* In: AÉ, 88, 1961, nr. 2, p. 192–210.

Bóna 1961b: I. Bóna: *Korai vaskor- Népvándorláskor.* In: A kisvárdai vár története, Kisvárda, 1961, p. 78–94.

Bóna 1976: I. Bóna: *A középkor hajnala.* Budapest, 1976.

Bóna 1986: I. Bóna: *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei.* I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Budapest, 1986, p. 15–91.

Budinský- Krička 1963: V. Budinský- Krička: *Sidlisko z doby rimskej a zo zaciatkov stahovania narodov v Presove. Siedlung aus der römischen und der beginnenden Völkerwanderungszeit in Prešov.* In: SlovArch, 11, 1963, nr. 1, p. 5–59.

Budinský-Krička 1967: V. Budinský-Krička: *Východoslovenské mohyly. (Ostslowakische Hügelgräber).* In: SlovArch, 15, 1967, p. 277–388.

Budinský-Krička – Lamiová-Schmiedlová 1990: V. Budinský-Krička – M. Lamiová-Schmiedlová: *A late 1st century B.C.–2nd century A.D ,cemetery at Zemplin.* In: SlovArch, 38, 1990, nr 2, p. 245–344.

Cilinska 1959: Z. Cilinska: *Zachrane vyskumy na vychodnom Slovensku.* In: AR, XI, 1959, p. 523–524.

Csallány 1958: D. Csallány: *Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felsõ-Tisza vidékén. Die hunnenzeitliche Brand- und skeletgraber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss.* In: HOMÉ, II, 1958, p. 83–101.

Csallány 1961: D. Csallány: *Archäologische Denkmaler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454-568 u.Z.).* Budapest, 1961.

Csallány 1966 a: D. Csallány: *Die Bereg- Kultur.* In: ActaAntArch, 10, 1966, p. 87–88.

Csallány 1966 b: D. Csallány: *Beregsurán.*In: AÉ, 93, 1966, p. 297, nr.46.

Csallány 1968: D. Csallány: *Beregsurány.* In: AÉ, 95, 1968, p. 132, nr.42.

Csallány 1969: D. Csallány: *Beregsurány.* In: AÉ, 96, 1969, p. 257, nr.49.

Diaconu 1986: Gh. Diaconu: *Dacii din nord-vest în epoca romană. Carpii în teritoriul intracarpatic.* In: SCIVA. 37. 1986, p. 296–308.

Dienes 1960: I. Dienes: *Záhony.* In: RégFüz, ser. I, 13, 1960, p. 78.

Dumitraşcu 1969: S. Dumitraşcu: *Săpăturile de la Unimăt.* In: Satu Mare StCom, 1, 1969, p. 41-47

[305] Lovász 1992, p. 37; Végh 1974-75, p. 92; Végh 1989, p. 495.

[306] Végh 1999, p. 219.

Dumitraşcu 1972: S. Dumitraşcu: O *locuinţă descoperită în staţiunea arheologică "Şuculeu" de la Medieşu Aurit.* In: Apulum 10, 1972, p. 669-683.

Dumitraşcu 1993: S. Dumitraşcu: *Dacia apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul şi nord-vestul Romăniei din vremea Daciei romane).* Oradea, 1993.

Dumitraşcu 1997: S. Dumitraşcu: *Omnis Barbaria.* In: AMP, XXI, 1997, p. 305–366.

Dumitraşcu 1997b: S. Dumitraşcu: *Ceramic discovered in the west of Roman Dacia (centuries II-IV. AD). Vase ceramice din secolele II-IV p. Chr. descoperite la vest de provincia Dacia.* In: AMP, XXI, 1997, p. 487–523.

Dumitraşcu – Bader 1967: S. Dumitraşcu – T. Bader: *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşu Aurit. Die Siedlung der freien Daker von Medieşu Aurit.* Satu Mare, 1967.

Gačková 1987: L. Gačková: *Prvá etapa záchranného výskumu v Šamodovciah. Erste Etappe der Rettungsgrabung in Šamodovce.* In: AVANS 1986 (1987), p. 45.

Gačkova 1991: L. Gačková: *Nálezy z doby rimskej zo Samudoviec, okr. Michalovce. Funde aus römischer Zeit in Samudovce. Bezirk Michalovce.* In: VP, III, 1991, p. 157–166.

Gindele 2004: R. Gindele: *Săpături arheologice în aşezarea din epoca romană de la Supuru de Jos – Togul Cosmi. Archaeological diggins in the Roman Epoch site from Suuru de Jos – Togul lui Cosmi.* In: AMP, XXVI, 2004, p. 327–337.

Godlowski 1994: K. Godlowski: *Die barbaren nördlich der Westkarpaten und Karpatenbecken – Einwanderungen, politische und militarische Kontakte.* In: Specimina Nova, 1994, p. 65–89.

Gostar 1968: N. Gostar: *O stare de alarmă pe limesul de vest al Daciei.* In: AnaleleUniversităţii Iaşi, Istorie, XIV, p. 93–103.

Hampel 1892: J. Hampel: *A Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodása.* In: AÉ, 1892, XII, p. 372–380.

Hampel 1896: J. Hampel: *A Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodása.* In: AÉ, 1896, XVI, p. 176–195.

Hampel 1906: J. Hampel*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906 évi állapotárol.* In: AÉ, XXVI, 1906, p. 40–43.

Hampel 1911: J. Hampel: *A gávai sirlelet. (Szabolcs Megye).* In: AÉ, XXXI, 2, 1911, p. 135–147.

Harhoiu 1997: R. Harhoiu: *Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien.* Bucureşti 1997.

Horedt 1973: K. Horedt: *Archäologische Deutungen. 3. Zur Deutung der Siedlung und des Gräberfeldes von Medieşu Aurit, jud. Satu Mare.* In: Apulum, 9, 1973, p. 91–98.

Ignat–Bulzan 1997: D. Ignat – S. Bulzan: *Roman imperial period discoveries in the middle basin of Barcău river. Descoperiri de epoca romană în bazinul mijlociu al răului Barcău.* In: AMP, XXI, 1997, p. 487–523.

Ioniţă 1997: I. Ioniţă: *Die freien Daker an der nordöstlichen Grenze der römischen Provinz Dakien, Dacii liberi la graniţa nord-estică a provinciei Dacia romană.* In: AMP, XXI, p. 879–905.

Istvánovits 1986: E. Istvánovits: *Északkelet-Magyaroszág területének római kori története. Kandidátusi értekezés tézisei.* Budapest, 1986.

Istvánovits 1990: E. Istvánovits: *A Felső-Tisza vidék legkorábbi szarmata leletei 2.-3. századi sirok Tiszavasváriból. The erliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region-2nd-3rd century burials in Tiszavasvári.* In: NyJAMÉ, p. 83–108.

Istvánovits 1993: E. Istvánovits: *Some data on the history of Upper Tisza Region in the Roman Age.* In: VP, IV, 1993, p. 127–142.

Istvánovits 1997: E. Istvánovits: *Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman age populetion of the Upper Tisa region. Noi săpături arheologice în hotarul localităţii Beregsurány (Comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg).* In: AMP, XXI, p. 717–742.

Istvánovits 1998: E. Istvánovits: *Adatok az Észak-Alföld 4. század végi – 5. század elejei lakosságának ethnikai meghatározásához. Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.* In: MFMÉ- StudArch, IV, 1998, p. 309–325.

Istvánovits–Kulcsár 1992: E. Istvánovits – V. Kulcsár: *Pajzsos temetkezések a Dunától keletre esö Kárpát-medencei Barbaricumban. Schild- Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens.* In NyJAMÉ, 30–32, 1987–1989, 1992, p. 47–96.

Istvánovits-Vaday 1983 a: E. Istvánovits – A. Vaday: *Beregsurány, Barátságkert.* In: AÉ, 110. 1983, p. 298. nr.39.

Istvánovits-Vaday 1983 b: E. Istvánovits – A. Vaday*: Tarpa.* In: AÉ, 110, 1983, p. 299. nr.44.

Iuga 1979: G. M. Iuga: *Raport preliminar privind cercetarea arheologică de la Mesteacăn (judeţul Maramureş).* In: Materiale, XIII, 1979, p. 311–317.

Jósa 1899: A. Jósa: *A Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése.* Nyiregyháza, 1899.

Kiss 1991: A. Kiss: *Die Schatzfunde I und II von Szilágysomlyó als Quellen der gepidischen Geschichte.* In: ArchAust, 75, 1991, p. 249–260.

Kobaly 1997: J. Kobaly: *Kultura przeworska na Ukrainie Zakarpackiej. The Przeworsk Culture in the Transcarpathian Ukraine.* In: WA, 53, 2, 1993–94 (1997), p. 31–56.

Kobaly 1998: J. Kobaly: *A Przeworsk kultúrához tartozó sirleletek a Kárpátalján. Römmerzeitliche Waffen bestattungen in der Karpatoukraine und die Barbarenangriffe auf den Limes.* In: NyJAMÉ, 39–40, 1998, p. 113–126.

Korek 1984: J. Korek: *Késő császárkori kút Kisvarsányról. Spätkaiserzeiltlicher Brunnen von Kisvarsány.* In: FA, 35, 1984, p. 51–57.

Kossina 1905: G. Kossina: *Über verzierte Eisenlanzenspitzen als Kennzeichen der ostgermanen.* In: Zeitschrift für Ethnologie, 37, 1905, 369–408.

Kotigorosko 1980: V. Kotigorosko: *Итоги изучения могильника Иза і в Закарпатье. Results of investigations of the cemetery Iza I in the Trans-Karpathian Region.* In: SA, 1980, 1, p. 229–247.

Kotigorosko 1987: V. Kotigorosko: *Жертвенник III –IV вв.н.э у села Солонцы. A sacrificial altar of the 3rd.–4th. centuries at the Solontsy village.* In: SA, 1987, 2, p. 176–191.

Kotigorosko 1988: V. Kotigorosko: *III. századi harcos sirja Bátyu (Bratovo) határában. Grab eines Kriegers aus dem 3. Jhs. der Gemarkung von Bratovo.* In: NyJAMÉ, 21–23, (1978–1980) 1988, p. 5–18.

Kotigorosko 1991: V. Kotigorosko: *Antichităţile dacice din zona Tisei superioare.* In: Thraco–Dacica, XII, 1991, p. 114–132.

Kotigorosko 1995: V. Kotigorosko: *Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n.* Bucureşti, 1995.

Koós–Lovász 1991 a: J. Koós – E., Lovász: *Tiszaladány – Nagyhomokos.* In: RégFüz, 42, 1991, p. 26. nr. 54.

Koós- Lovász 1991 b: J. Koós – E., Lovász: *Szentsimon – Hanfacker.* In: AÉ, 118, 1991, p. 126. nr.39.

Kovács 1964–65: S. Kovács: *Jegyzetek a Bélavárhegyi leletekről. Aufzeichnungen über die Fundstücke aus Béla–Várhegy.* In: NyJAMÉ, 8–9, 1964–65 (1967), p. 25–33.

Kovrig 1951: I. Kovrig: *A tiszalöki és a mádi lelet. Der Fund aus Tiszalök und Mád.* In: AÉ, 78, 1951, p. 113–120.

Krekovič 1992: E. Krekovič: *Zur Datierung der Fürstengräber der Römischen Kaiserzeit in der Slowakei.* In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter, Krakow 1992, 55–69.

Krizsányi – Macák – Budinsky-Kricka – Macala 1984: J. Krizsányi – J. Macák – V. Budinsky-Krička – P. Mačala: *Cikava. (Okr. Vranov nad Toplou).* In: AVANS 1983, 1984, p. 52.

Kurucz–Istvánovits 1992: K. Kurucz – E. Istvánovits: *Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig.* In: Mátészalka története. Ethnica. Debrecen, 1992, p. 147–178.

Lamiová-Schmiedlová 1966: M. Lamiová-Schmiedlová : *Die Ostslowakei in der römischen Kaiserzeit.* In: VIIe Congrese International des Sciences Prehistoriques, Nitra, 1966, p. 1–16.

Lamiová-Schmiedlová 1969: M. Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südvestslowakei. In: SlovArch, 17, 2, 1969, p. 403–501.

Lamiová-Schmiedlová 1997: M. Lamiová-Schmiedlová: *Dacians on the territories of present Slovakia. Dacii pe teritoriul Slovaciei de astăzi.* In: AMP, XXI, 1997, p. 743–766.

Lamiová-Schmiedlová – Mačala 1991: M. Lamiová-Schmiedlová – P. Mačala: *Nálezy z rozruseného pohrebiska zo starskej doby rimskej v Kvakovciach, okr. Vranov nad Topľou. Funde aus einem gestörten Gäberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit in Kvakovce, Bez. Vranov nad Toipl' ou.* In: VP, 3, 1991, p. 133–145.

Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1987: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Zistovaci výskum v Ostrovanoch. Festellungsgrabung in Ostrovany.* In: AVANS 1986 (1987), p. 65–66.

Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1988: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Osada z doby bronzovej a hrnciarska dielna z doby rimskej v Ostrovanoch, okr.Presov.* In: Nove obzory, 1988, 30, p. 77–96.

Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1990: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Pokračovanie výskumu v Ostrovanoch. Fortsetzung der Grabung in Ostrovany.* In: AVANS 1988 (1990), p. 105–106.

Lamiová-Schmiedlová – Tomasová 1991: M., Lamiová-Schmiedlová – B., Tomasová: *Výskum v Medzanoch. Grabung in Medzany.* In: AVANS 1989 (1991), p. 62.

Lamiová- Schmiedlová – Tomášová 1992: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Štvrtá etapa výskumu v Ostrovanoch. Vierte Grabungsetappe in Ostrovany.* In: AVANS 1988 (1990), p. 105–106.

Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1995: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Töpferöffen von der Wende des 4./ 5. Jahrhunderts in Ostrovany, Bezirk Presov.* In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latene-Zivilization bis zum 2. Jahrhundert. Brno–Nitra 1995, p. 121–127.

Lamiová-Schmiedlová – Tomášová 1999: M. Lamiová-Schmiedlová – B. Tomášová: *Nálezovy horizont z prelomu doby rimskej a doby stahovania národov na viacvrstvovom sidlisku v Ostrovanoch.Der Fundhorizont von der Wende der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit auf der mehrsichtigen Siedlung in Ostrovany.* In: SlovArch, XLVII, 2, 1999, p. 75–132.

Lakó 1980: É. Lakó: *Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978–1979.* In: AMP, IV, 1980, p. 31–35.

Lazin 1980: Gh. Lazin: *Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. II–IV e.n. descoperite la Satu Mare. Dakische Keramikbrenneröfen aus dem III–IV. Jahrhundert unserer Zeit, die im Satu Mare entdeckt wurden.* In: SatuMare StCom, 4, 1980, p. 133– 42.

Lazin 1981–82: Gh. Lazin: *Ceramica ştampilată din sec. II–IV e. n. descoperită în nord-vestul României. Stempelkeramik aus dem III.–IV. Jahrhundert unserer Zeit in Nord-Westen Rumäniens entdeckt.* In: SatuMare StCom, 5 – 6, 1981– 82, p. 123–124.

Lazin 1989: Gh. Lazin: *Rezultatele cercetărilor arheologice în aşezarea (sec. I î.e.n. – sec. I e.n.) de la Lazuri, jud. Satu Mare.* In: SympThrac, 7, p. 312–314.

Lazin 1995: Gh. Lazin: *O categorie aparte a ceramicii din sec. III–IV d.H. descoperită în nord–vestul României. Une categorie a part de la ceramique du III–IV siecle ap.Ch. decouvertes au nord-quest de la Roumanie.* In: RevBistriţei, IX, 1995, p. 145 – 148.

Lazin–Cionca 1986–87: Gh. Lazin – A. Cionca: *Noi descoperiri dacice din judeţul Satu Mare. Nouveles découvertes daces dans le département Satu Mare.* In : Satu Mare StCom, 7–8, p. 85–93.

Lazin–Iercoşan 1999: Gh. Lazin–N. Iercoşan: *Mădăras.* In: CCAR 1998, Campania 1997. Vaslui. (Bucureşti), p. 70, nr. 83.

Lehoczky 1892: T. Lehoczky : *Adatok hazánk archaeologiajához különös tekintettel Beregmegyére és környékére I.* Munkács, 1892.

Lehoczky 1912: T. Lehoczky: *Adatok hazánk archaeologiajához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. II.* Munkács, 1912.

Leszih 1939: A. Leszih: *Borsodmegyei szkita leletek.* In: FA, 1-2, 1939, p. 70–81.

Lovász 1991: E. Lovász: *Nyékládháza I-II. Kavicsbánya.* In: RégFüz, 43, 1991, p. 12. nr. 22.

Lovász 1992: E. Lovász: *Adatok Északmagyarország római kori történetéhez. Neuere Angaben zur römerzeitlichen Geschichte Nordungarns.* In: NyJAMÉ, 30–32, 1987–89 (1992), p. 31–47.

Matei 1980: Al. Matei: *Repertoriul aşezărilor aparţinând dacilor liberi (sec. II–IV e. n.) descoperite pe teritoriul judeţului Sălaj. Verzeichnis der in Kreis Sălaj entdeckten Siedlungen der freier Daker (2–4 Jh.).* In: AMP, IV, p. 229–243

Matei 1986: Al. Matei: *Raport de activitate al Muzeului Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău pe anul 1985.* In: AMP, X, 1986, p. 805–807.

Matei 1997: Al. Matei: *Die Töpferöfen für graue stempelverzierte Keramik aus Zalău. Cuptoarele pentru ars ceramică cenuşie ştampilată descoperite la Zalău.* In: AMP, XXI, 1997, p. 367 – 455.

Matei – Stanciu 2000: Al. Matei–I. Stanciu: *Vestigii din epoca romană (sec. II–IV. p.Chr.) în spaţiul nord-vestic al României. Funde der römischen Kaiserzeit (2. –4. Jh. N. Chr.) im Nordwestgebiet Rumaniens.* Zalău, 2000.

Macala–Macalova 1984: P. Mačala– H. Mačalova: *Dvorianky.(okr. Trebisov).* In: AVANS 1983, 1984, p. 149.

Marta–Gindele 1998–99: L. Marta – R. Gindele: *Săpăturile de salvare din comuna Apa.* In: Satu Mare StCom, 15–16, 1998–99, p. 267–276.

Mihalik 1892: J. Mihalik: *Az úrmezei urnatemető.* In: AE, XII., 1892, p. 95.

Nemoianu 1979: L., Nemoianu: *Sondajul arheologic de la Călineşti (jud. Maramureş).* In: Materiale, XIII, (Oradea), 1979, p. 133–134.

Németi 1983: J. Németi: *Noi descoperiri din epoca migraţilor din zona Carei. Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei - Gegend.* In: SCIV, 34, 1983.

Németi 1986–87: J. Németi: *Descoperiri arheologice din teritoriul localităţii Moftinu Mic (jud. Satu Mare). Archäologische Entdeckungen auf dem Gebiet des Dorfes Moftinu Mic (Kreis Satu Mare).* In: Satu Mare StCom, 7–8, p. 101–137.

Németi–Gindele 1997: J. Németi– R. Gindele: *Beiträge zur Geschichte des Careigegend im 2–4 Jahrhundert n. Chr. Contribuţii la istoricul zonei Careiului în secolele II–IV p.Chr.* In: AMP, 21, 1997, p. 599–703.

Németh 1966: P. Németh: *Az 1965–66. évek fontosabb régészeti adatai Szabolcs-Szatmárban.* In: SzSzBSz, I.2, 1966, p. 84–90.

Németh 1970 a: P. Németh: *Kisvárda.* In: RégFüz, I, 23, 1970, p. 51.

Németh 1970 b: P. Németh: P: *Kisvárda* In: AÉ, 97, 1970, p. 313.

Németh 1988: P. Németh: *Früchgepidische Graberfunde an der oberen Theiss.* In: Germanen, Hunnen und Awaren..., Nürnberg, 1988, p. 219–222.

Olędzki 1999: M. Olędzki: *Kultura przeworska w dorzeczu górnej Cisy. Zarys problematyki. The Przeworsk Culture in the Upper Tisza basin. Outline of problems.* In: PraceMat, 41, 1999–2001, p. 137–159.

Olędzki 2001: M. Olędzki: *The Upper Tisza Basin in the Roman period. Remarks on settlement and cultural changes.* In: Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert, p. 105–136, Brno, 2001.

Opreanu 1994: C. H. Opreanu: *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane şi relaţiile lor politico–diplomatice cu Imperiul. The barbarian Neighbourds of Roman Dacia and their Political and Diplomatic Relation with the Empire.* In: EphNap, 4, 1994, p. 193–220.

Opreanu 1998: C. H. Opreanu: *Dacia Romană şi Barbaricum. Roman Dacia and Barbaricum.* In: Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica XVII, Timişoara, 1998.

Opreanu 2003: C. H. Opreanu: *Transilvania la sfârşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor. Transylvania at the end of Antiquity and during the Migration Period. An approach to cultural history.* Cluj 2003.

Pastor 1960: J. Pastor: *Sidlisko v Blažiciach.* In: AR, XII, 1960, p. 800–810.

Pastor 1961: J. Pastor: *Sidliskový výskum v Blažiciach.* In: Študijné Zvesti, 6, 1961, p. 83–122.

Pastor 1962: J. Pator: *Sidlisko v Kostanoch.* In: AR, XIV, 1962. 5, p. 625–630.

Pastor 1965: J. Pastor: *Blažice, Bohdanovce i Hranicna pod Koszycami (wykopaliska w latach 1963–1964).* In: ActaArchCarp, VII, 1965, p. 87–95.

Pastor 1970: J. Pastor: *Archeologicky vyskum Vychodoslovenskeho muzea v rokoch 1967–1968.Archäologische Forschung des Ostslowakischen Museums in den Jahren 1967–68.* In HC, 2. 1970, p. 143–187.

Párducz 1957: M. Párducz: *Római császárkori telep Miskolcon. Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Miskolc.* In: HOMÉ, 1, 1957, p. 45–59.

Párducz –Korek 1958: M. Párducz – J. Korek: *Császárkori telep Ózdon.* In: AÉ, 85, 1958, p.

Pieta 1982: K. Pieta: *Die Púchov– Kultur.* Nitra, 1982.

Pop 1997: H. Pop: *The Repertoire of Discoveries from the Roman Age Beyond the Limes on the Territory of Sălaj County (2nd –4th Centuries A. D.). Repertoriul descoperirilor de epocă romană din afara limesului pe teritoriul judeţului Sălaj (secolele II–IV. p. Ch.).* In: AMP, 21, 1997, p. 457– 486.

Popa–Harhoiu 1989: R. Popa– R. Harhoiu: *Mărturii arheologice din Maramureş aparţinând mileniului I e. n. Archaologische Zeugnisse aus Maramuresch aus dem I Jahrtausend u. Z.* In: SCIVA, 40, 3, 1989, p. 249–271.

Popa– Kacsó 1974: R. Popa – K. Kacsó: *Cercetări arheologice la Călineşti - Maramureş. Reserches archéologiques à Călineşti- Maramureş.* In: SCIVA, 25/4, 1974, p. 561–578.

Rainer 1993: P. Rainer: *Tiszaladány- Nagyhomokos.* In: AÉ, 120, 1993, p. 114. nr. 31.

Révész 1986: L. Révész: *Miskolc. Szécsényi ut.* In: AÉ, 113, 1986, p. 277. nr. 50.

Richtofen 1930: B. Richtofen: *Néhány III. századi vandál lelet Szabolcs vármegyéből. Einige wandalische Fundstücke des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus dem Kom. Szabolcs.* In: AÉ, 44, 1930, p. 238–240.

Salamon –Török 1960: Á. Salamon – Gy. Török: *Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit.* In: FA, 12, 1960, p. 145–171.

Salamon 1966: Á. Salamon: *Zalkod- Jakab domb.* In: AÉ, 93, 1966, p. 297, nr. 43.

Salamon 1969: Á. Salamon: *Kaiserzeitliches Fundmaterial aus Nord– und Ostungarn.* In: Klio, 51, 1969, p. 325–327.

Salamon 1970 a: Á. Salamon: *Árka. Kaiserzeitliche Siedlung.* In: Anteus, 1, 1970, p. 140, nr. 39.

Salamon 1970 b: Á. Salamon: *Garadna. Kaiserzeitliche Siedlung.* In: Anteus, 1, 1970, p. 141, nr. 40.

Salamon 1970 c: Á. Salamon: *Gibárt. Kaiserzeitliche Siedlung.* In: Anteus, 1, 1970, p. 141, nr. 41.

Smisko 1960: M. Smisko: *Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери*, Київ 1960.
Stanciu 1985–86: I. Stanciu: *Ceramică din secolele II–IV descoperită la Ciumeşti, jud. Satu Mare.* In: AMN, 22–23, 1985–86, p. 553–568.
Stanciu 1995: I. Stanciu: *Contribuţii la cunoaşterea epocii romane în bazinul mijlociu şi inferior al râului Someş. Contribution to the Knowlege ofthe Roman Imperial Period in the Middle and Lower Basin of the Someş River.* In: EphNap, 5, 1995, p. 139–227.
Strakosova 1992: J. Strakosova: *Záchránny vzskum v Humennom. Rettungsgrabung in Humenné.* In: AVANS 1990, 1992, p. 95.
Vaday 1984: A. Vaday: *Beregsurány– Barátságkert und Vásárostóhát.* In: AÉ, 111, 1984, p. 269. nr.38.
Vakulenko 1999: L. Vakuleno: *Beiträge zur ethnischen Bestimmung des Gräberfeldes von Solonzi/ Kisszelemenc (Karpatoukraine). Adatok a szolonci/ Kisszelemenc (Kárpátalja) temető etnikai meghatározásához.* In: NyJAMÉ, XLI, 1999, p. 161–173.
Vende 1909: A. Vende: *Szatmár Vármegye őskora.* Budapest, 1909, p. 402–411.
Végh 1964: K. Végh: *Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság-téren. (Frühkaiserzeitliche Siedlungsreste auf dem Szabadság- tér in Miskolc).* In: HOMÉ, 4, 1962–63 (1964), p. 45–62.
Végh 1971: K. Végh: *Szarmatakori leletek a Miskolci Herman Ottó múzeumban. Sarmatenzeitliche Funde im Herman Ottó Museum von Miskolc.* In: HOMÉ, X,1971, p. 87– 114.
Végh 1974–75: K. Végh: *Régészeti adalékok Észak-Magyarország i. sz. I–IV. Századi történetéhez . Archäologische Beiträge zur Geschichte Nordungarns im I–IV. Jahrhundert n. Z.).* In: HOMÉ, 13–14, 1974–75 (1975), p. 65–129.
Végh 1985: K. Végh: *Császárkori telep Észak-Magyarországon.Kaiserzeitliche Siedlung in Nordungarn.* In: AÉ, 112, 1985, p. 92–109.
Végh 1989: K. Végh: *Császárkori telep Miskolc-Szirmán. A kaiserzeitliche Siedlung in Miskolc-Szirma.* In: HOMÉ, 27, 1989, p. 463–499.
Végh 1999: K. Végh: *Császárkori telep Szirmabesenyőn. Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Szirmabesenyő.* In: HOMÉ, 37, 1999, p. 181–223.
Werner 1959: J. Werner: *Studien zu Grabfunde des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine.* In: SlovArch, 7, 1959, p. 422–438.
Wolf 1994: M. Wolf: *Felsőzsolca. Várdomb.* In: Régl'üz, 46, 1994, p. 68. nr. 98.
Zirra 1967: Vl. Zirra: *Un cimitir celtic în nord-vestul României. Ciumeşti (I),* Baia Mare, 1967.

Der Forschungsstand der Römerzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im Oberen Theßgebiet (Zusammenfassung)

Der studierte Raum wurde auf Grund des geographischen Prinzips umgegrenzt, nach dem hydrographischen System des Flusses Theiß, bis zur endgültigen Verlassung der Hügelland und Ausgang zur Ungarischen Tiefebene. Außer des geographischen Begrenzungsprinzips sollten wir auch die ehemaligen politischen Begrenzungen beachten, nach Süd-Osten von unseren Arbeitsraum war der dakische Limes und nach Süden der sogenannte sarmatische Limes, der theoretisch und ungefähr auch die nördliche Grenze der sarmatischen Sachkultur ist.

Das Obere Theißgebiet liegt heutzutage im Bereich vierer Staaten: Rumänien, Ukraine, die Slowakei und Ungarn. Dieser Raum wurde, auf Grund der Schwerpunkten jedes Staates (Forschungsprogramme, Rettungsgrabungen) und auf Grund der Orientierung der Fachleuten aus den zonalen Forschungszentren (Zalău, Satu Mare, Ujgorod, Nyíregyháza, Miskolc, Kosice) nicht gleichermäsig geforscht. Eine spezielle Characteristik des Obere Theißgebiets ist die Forschung der Siedlungen und wurde keine einzige Siedlung oder kein Gräberfeld ganzwertig freigelegt. Diese Forschungslücken beschweren sehr die Ausarbeitung einer inneren Chronologie und das Definieren einiger Referenzsiedlungen oder Gräberfelder.

Das Obere Theißgebiet war in der römischen Kaiserzeit und in der frühen Völkerwanderungszeit eine Kontaktzone zwischen den germanischen Sachkulturen mit der nördlichen Abstammung und dem sarmatischen Sachkultur aus der Tiefebene des Karpatenbeckens. Im Studium dieses geographisen Raums sollen wir auch mit einem Weiterleben der dakischen Sachkultur aus voriger Zeitspanne und mit dem Romanisierungprozeß der barbarischen Sachkulturen zwischen den Provinzen Dacia und Pannonia rechnen.

Die archäologischen Fundanalysen wurden bis zu den 90er Jahren von den politischen Staatgrenzen beschränkt, es fehlt ein einheitliche Standpunkt für das vollständige Obere Theißgebiet. In fast allen Veröffentlichungen geht es um die Przeworsk Kultur und die dakische Sachkultur. Auf Grund der Siedlugsspuren wurde in der Ostslowakei die Prešov Gruppe wie eine lokale Ausprägung der Przewosrk Kultur in den Phasen C3-D1 definiert, für

die Bereg Kultur im Nord-Osten Ungarns ist die häufige Benutzung der eingestempelten Keramik in den Phasen C2-D1 charakteristisch. Auf Grund der Gräberfunden wurden im Nord-Osten Ungarns die Ártánd und Tiszadob Gruppe in der Phase D1 mit den sarmatisch- germanischen Körpergräbern beschrieben und in der Karpatukraine die Karpatische Hügelgräber- Kultur mit den Brandbestattungen bestimmt.

Die Verfasser haben in fast allen Veröffentlichungen aus diesem Areal die ethnische Identifizierung versucht. Im Allgemeinen sind die Daker auf Grund der handgearbeiteten Keramikfunde mit plastischen Verzierungen, mit einem Vorleben in voriger Sachkultur vorgebracht. Die Karpatische Hügelgräber Kultur und das Gräberfeld von Mediesu Aurit wurden auch mit den Stämmen der Großen Daker und auch mit den Kostoboken identifiziert. Die Przeworsk Kultur wurde zuerst auf Grund von Brandgräbern mit Waffenbeigaben bemerkt, aber die charakteristische Przewosrkkeramik ist auch in den Siedlungen sichtbar. Im Oberen Theißgebiet wurde die Przeworsk Kultur im Allgemeinen mit den Stämmen der Vandalen identifiziert, aber man versuchte die Sachkultur mit der Ausprägung der verschiedenen, in den antiken Quellen erwähnten Stämmen zu identifizieren. Mit großer Wahrscheinlichkeit erscheinen die Dakringi in den Quellen infolge eines Kopiaturfehlers, der griekische Buchstabe „Λ" wurde mit „Δ" verwechselt. Dieser Stammname wurde als ein möglicher Ausdruck des Miteinanderlebens der dakischen und lakringischen Sachkulturen gedeutet, weit widerspiegelt in den archäologischen Funden aus dem Oberen Theißgebiet.

Nach der Meinung einiger Verfasser sollten die Buren theoretisch irgendwo im Nord- Osten Ungarns oder im Nord- Westen Rumäniens, irgendwann im Zeitraum der Dakisch- Römischen Kriegen gesucht werden. Auf Grund der schriftlichen Quellen wurde die Anwesenheit der Gepiden schon im III. Jahrhundert vorausgesetsetzt und mit den Brandbestattungen ohne Sporen, mit konischen Schildbuckeln oder mit Körpergräbern mit dem Sântana de Mureş-Cerneahov Charakter identifiziert. Sie lebten in den Siedlungen von Mediesu Aurit- La Oşanu und Beregsurany-Baratsagkert.

Man hat die archäologischen Spuren der Quaden in der Gegend der Stadt Miskolc freigelegt, später wurden die quadischen Elemente als Importsachen bestimmt und die archäologischen Funde aus den Siedlungen mit den Vandalen identifiziert.

Im Jahre 1958 hat man geglaubt, dass die Grabfunde aus Hejõkeresztúr, Palkonya, Nyíregyháza-Stadion, Tiszadob-Ókenéz mit den Hunnen hätten in Verbindung gesetzt werden. In der nächsten Zeit wurde erklärt, daß diese Funde keine selbständige Gruppe gestallten, man kann die am Ende des. IV. Jahrhunderts- in der ersten Hälfte des V. Jahrhunderts datieren, aber die können nicht mit den Hunnen identifiziert werden.

Asezari cu numär necunoscut de complexe cercetate
Siedlungen mit unbekannter Zahl der erforschten Befunde

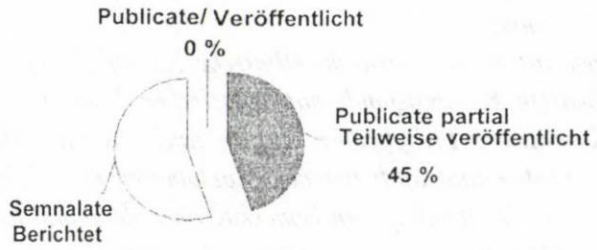

Asezäri cu 1-2 complexe cercetate
Siedlungen mit 1-2 geforschten Befunden

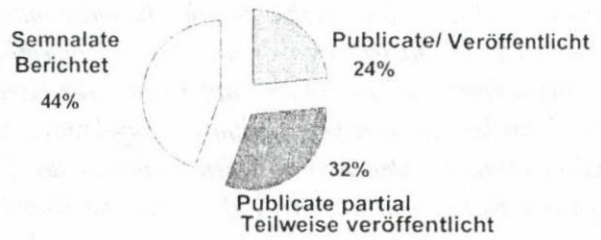

Asezäri cu 3-10 complexe cercetate
Siedlungen mit 3-10 geforschten Befunden

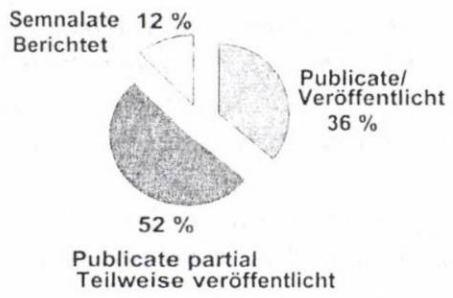

Asezäri cu 10-50 complexe cercetate
Siedlungen mit 10- 50 geforschten Befunden

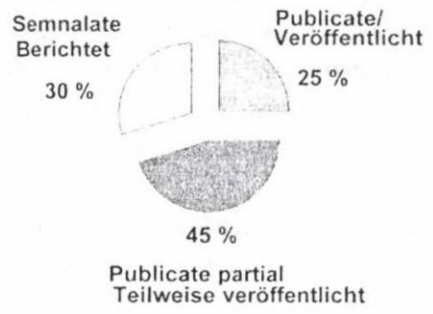

Asezäri cu peste 50 de complexe cercetate
Siedlungen mit mehr als 50 geforschten Befunden

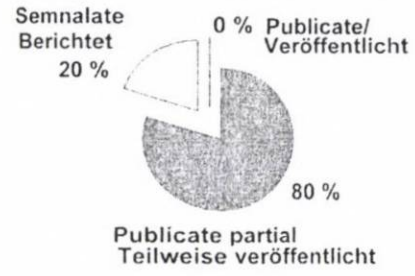

Asezäri färä complexe cercetate
Siedlungen ohne geforschten Befunden

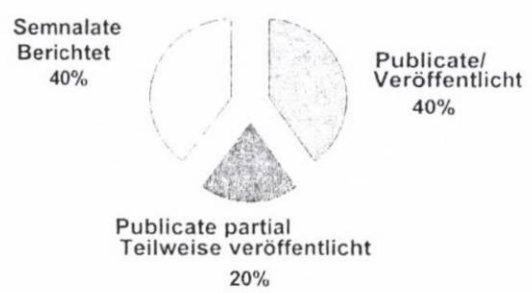

Descoperiri funerare

	Morminte de incinerație plane	Morminte de incinerație tumulare	Morminte de inhumație
1. Apa	1		
2. Ardanovo-Rokutni	5		
3. Ardanovo Ternik	1		
4. Ardanovo Kostici	1		
5. Badon	4		
8. Bicaz	1?		
9. Boinești	1?		
15. Gibárt	1		
16. Hejőkeresztúr	1		
21. Kékcse	1		
27. Kvakovce	?		
28. Kvasovo	3		
29. Lastovce	1		
31. Lesne	1		
34. Mediesul Aurit	74		
36. Muhi	1		
39. Nagyvarsány	1		
40. Nyékládháza	?		
38. Novoselica	1		
47. Stanovo I	1?		
48. Stanovo II	1?		
49. Stanovo III	1?		
50. Stanovo IV	1?		
52. Svaljevo	1		
56. Tiszakanyár	1		
60. Vásárosnamény	1?		
61. Verhnya Viznyica	1		
62. Zemplin	177 cca. 75 sec. II-III	15	
10. Bratovo		1	
17. Iza I		11	
18. Iza II		12	
30. Lazuri		1	
32. Liskovo		1?	
42. Patkanevo		2	
44. Russkoe Pole		16	
45. Russkoe Pole		3	
51. Streda na Bodrogom		1	
6. Barabás Bagolyvár			1
7. Bereg (Comitat)			1
11. Cana			?
12. Gáva Lónyai csat.			1
13. Gáva Katóhalom			1
14. Gelénes			1
22.Kisvárda Nagyboldogasszony ut			4
23. Kisvárda Darusziget			1
33. Mád			1
35. Miskolc Szirma			4
40. Nyékládháza			?
53. Székely			1

54. Szirmabesenyő			1
57. Tiszakarád			50
58. Tiszapalkonya			1
61. Záhony			1
59. Urziceni			1
55. Şimleul Silvaniei	?	?	?

Descoperiri întâmplătoare care provin probabil din inventare funerare

Localitate	Nr. piese	Tip probabil de mormânt
24. Klemovec	1	incineraţie
41. Osoj	3	incineraţie
46. Smogolovica	1	incineraţie
19. Kalnik	1	incineraţie tumulară
20. Kapusany	6	inhumaţie
25. Kosice mina de magnezit	3	inhumaţie
26. Kosice intre Koseice si Barca	3	inhumaţie
43. Rétközberencs	1	inumaţie

	Publicat
	Publicat parţial
	Semnalat

Aşezări cercetate

1870-2000	Locuinţă	Atelier	Vatră/ Cuptor	Groapă cu pereţi arşi	Groapă de provizii	Complex cu destinaţie nedeterminată	Total
1. Acâş- Râtul lui Maitini							?
2. Apa- Moşia Brazilor				2		10	12
3. Árka- nord-estul satului	1						1
4. Badon- La Nove							-
5. Bakta- fără toponim	1					?	?
6. Barca- Baloty	1					3	4
7. Beregovo VI.		2		3			?
8. Beregsurány Barátság kert	?	50					?
9. Beregsurány Vám	2?			1?		1?	450
10. Blazice- Dorina	3	3	5			12	23
11.Bobovo				1			1
12. Bocşa- La Pietriş	1				6		7
13. Bodrogkeresztúr Tokaji ut							?
14. Bodrogkeresztúr Kutyasor						1	1
15. Bolda- La spini		1					1
16. Bracovce- Cimitir				1?		?	
17. Bratovo- Patra				5			5
18. Bratovo- Gadaditag							?
19. Bucea- Fără toponim	1					2	3
20. Călineşti- Rogoaze	2						?
21. Căpleni- Kozard						1	1
22. Cehei- Misig					3		3
23. Cholmoc- Fără toponim						1	1
24. Cikava- Vysne Kliny		1					1
25. Cioma		1					
26. Cioncaş- Macskás				7		5	12
27. Ciumeşti- Malomháta	1						1
28. Culciu Mare- Bogilaz	2						?

29. Culciu Mare- Sub grădini							?
30. Culciu Mare- Zöldmező	3			3			?
31. Culciu Mic- La silozuri							?
32. Dedovo- Fără toponim	1		1			1	2
33. Doh- La Izvoare							-
34. Dubravka- Meierhof Komanica			5			2	7
35. Dvorianky- Velky köves							?
36. Felsőzsolca- Várdomb						2	2
37. Foieni- Cărămidărie						1	1
38. Foieni Lutărie Veche		1					1
39. Fulianka- Dubina							?
40. Garadna- Kastélyzug	1						1
41. Gibárt- Malul Hernádului	?					?	13
42. Hereclean- Dâmbul Iazului	5					4	9
43. Homorodul de Sus- Lunca						12	12
44. Hranička pri Hornade- Mina de piatră	1						1
45. Humené- Terasa Laborecului							-
46.Hurbok- Mocsar	2			10			12
47. Kehnec- Fără toponim	1						1?
48. Kistokaj- Gerenda homokbánya						8	8
49. Kisvarsány- Tisza part						4	4
50. Koprivnica- Surove			3				3
51. Kortnyany- Irtas		1				3	4
52. Kostany- Cintorym	1			15		13	29
53. Lazuri- Lubi tag	1					6	7
54. Lazuri Râtul lui Bela		10					?
55. Lăpuşel- Ciurgău						5	5
56. Luzanka- Sad Druby	2	6	2			47	59
57. Mădăras- La păşune						6	6
58. Male Trakany- zona căii ferate			1				1
59. Malye Grevcy- Fără toponim				14		4	16
60. Matievo- Laz	1			4		21	26
61. Medieşul Aurit- Şuculeu	7	10					?
62. Medieşul Aurit- La Oşanul	1	3					4
63. Medzany- Fără toponim	2			?		?	?
64. Mesteacăn- La Parhon	1						1
65. Michalovce- str. Latomirska n.485				1			1
66. Mirşid- Pe luncă							?
67. Miskolc- Sötétkapu							-
68. Miskolc- Rákóczi ut							?
69. Miskolc- Szabadságtér			1				1
70. Mikolc- Zsarnaitag			1				1
71. Miskolc- Szirma. Soskas	7		10			25	42
72. Miskolc- Szécsényi ut	1					1	2
73. Mocala- Fără toponim						1	1
74. Moftinul Mic- În spatele gării	1					3	4
75. Nizna Mysla- Alemenev	6	3				5	14
76. Nuşfalău- Tigoiul lui Benedek							-
77. Nyékládháza- Kavicsbánya II.	2						2
78. Oarţa de Jos- Valea rusului							-
79. Oarţa de Sus- Măgură							-
80. Oarţa de Sus- Oul făgetului							-

81. Oborin- curtea fermei de stat						1	1
82. Orașul Nou- Pe șes	1			2			3
83. Ostrovany- Nad Imunou	5	1				14	20
84. Ózd- Stadion	22	11				61	94
85. Palody Komarovci- Nadas	3		1			?	?
86. Panic- Uroikert	1					5	6
87. Panyola- Ásottfok						1	1
88. Peder- Kenderföld	1			3		5	9
89. Perekrestia						1	1
90. Pericei- Keller tag						1	1
91. Petea/ Csengersima- Vama							peste 1000
92. Petrovo- Paptag	?		?				20
93. Petrovo- Laz				4			4
94. Petrovo- Fabrica de cărămizi				30		.	30
95. Presov I- Piața Pavlovicovo	4	1		1		35	41
96. Presov II- Myto							?
97. Presov III- str. Cervenej Armady		2					2
98. Resica- curtea fermei de stat				1			1
99. Rafailovo				1	1		2
100. Rétközberencs- Paromdomb							?
101. Sajókeresztúr- Homokbánya						4	4
102. Samudovce- Prvý diel- Úzke						5	5
103. Sarasău- Zăpodie	1						1
104. Satu Mare- Fermele 2,8	1	2					?
105. Satu Mare- Pădurea Noroieni				1			1
106. Sâncraiul Silvanici- Laz							-
107. Sebastovce Barca- Zebes	3	1	1			37	42
108. Sena III- Hlinik						5	5
109. Sol- spre Caklov						1	1
110. Solonci- Kovacs-szene	1				7	1	9
111. Somotor- parcela 560-5	1		1				2
112. Streda na Bodrogom- Bálványhegy						1	1
113. Supuru de Jos- Togul lui Cosmi	1						1
114. Szirmabesenyő- Homokbánya	3		3			43	50
115. Tarpa- Almatároló				2		2	4
116. Tiszaladány- Nagyhomokos	4		2?			214	218
117. Trstené pri Hornáde- Malul Hernadului	1				2	12	15
118. Turnianske Pohradie- Velka luka							?
119. Turulung- sub dealul Pustiu							-
120. Unimăt- La Dâlboci							-
121. Valcău de Jos- Pe șes						2	2
122. Valaliky- grădina Sviatko	1						1
123. Valaliky- între Barca și Buzice	1			4			1
124. Verbovec	2				3		
125. Vinogradovo				1	3		4
126. Vovcanskoe 1,5 km sud-vest de localitate		8		1		9	18
127. Vovcanskoe- Cornaja Voda	3					?	?

128. Zabolotie						1	1
129. Zalau- Bd. Mihai Viteazu	12	1		7		7	27
130. Zalău- ISCIP				3		8	11
131. Zalău- Valea Mâţii						15	15
132. Zalău- bazinele PECO		1					1
133. Zalău- Str. Republicii 21-23							
134. Zalkod- Jakabdomb	2		1			12	15
135. Zastavnoe-					3		3

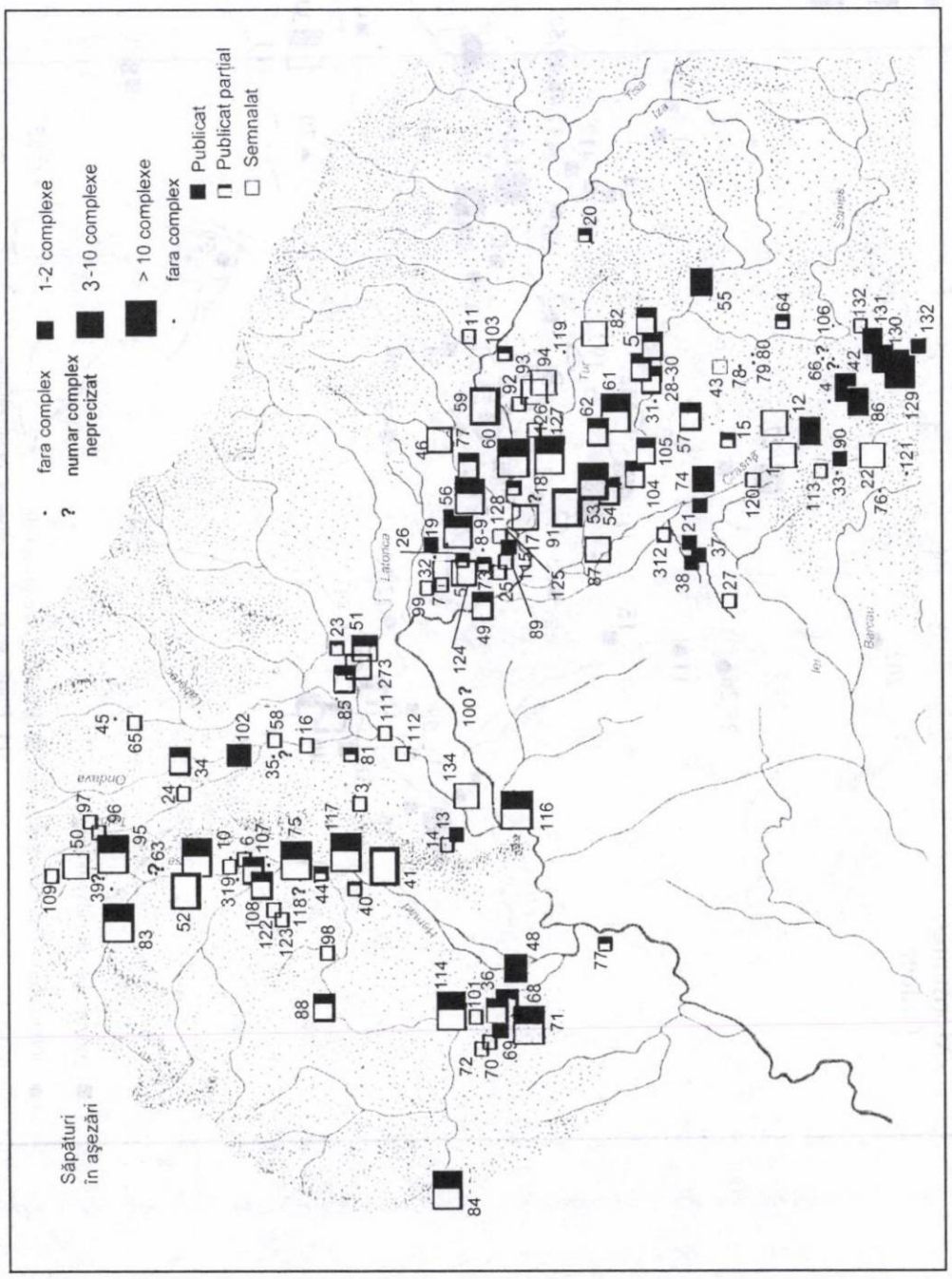

Harta 1. Aşezări din epoca romană şi prima epocă a migraţiilor cercetate în Bazinul Tisei Superioare
Karte 1. Geforschte Siedlungen aus Römerzeit und frühe Völkervanderungszeit im Oberen Theißgebiet

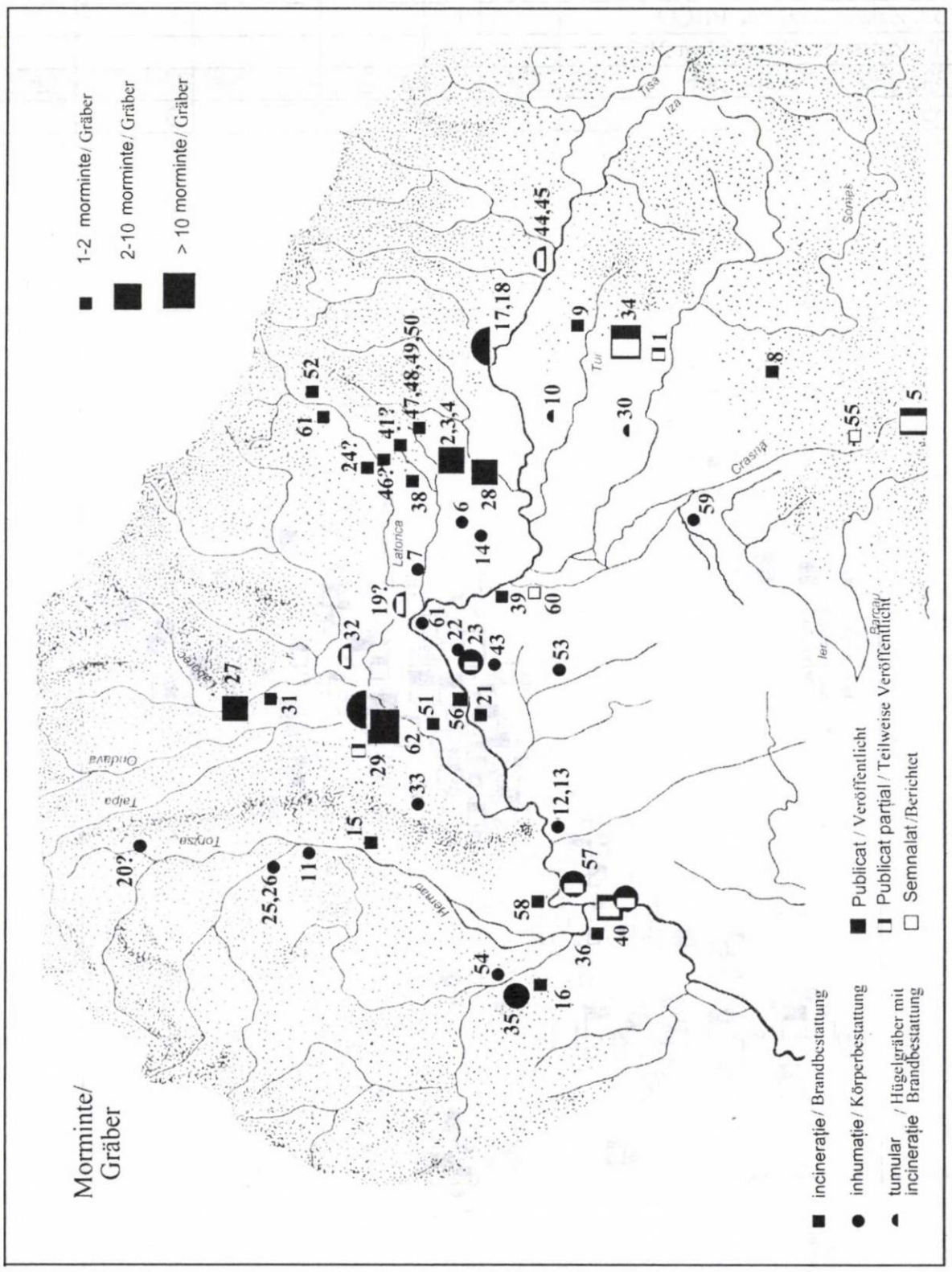

Harta 2. Descoperiri funerare din epoca romanü öi prima epocü a migraäiilor din Bazinul Tisei Superioare
Karte 2. Grabfunde aus Römerzeit und frühe Völkerwanderungszeit im Oberen Theßgebiet

A császárkori kutatás története Szabolcs– Szatmár– Bereg megyében

Eszter ISTVÁNOVITS

A nyíregyházi Jósa András Múzeum Magyarország egyik legrégibb múzeuma. Jogelődjét, a Szabolcsvármegyei Múzeumot, illetve a Szabolcsmegyei régészeti egyletet 1868-ban hozták létre. Ahogy a múzeumalapító és névadó, Jósa András írta: „1868. decz. 1-én b. Vécsey József id. elnök, Tokaji Nagy Lajos id. titkár, Czóbel Albert anarcsi, Elek Pál demecseri, Horváth Imre anarcsi, Mészáros Dániel szakolyi, Ónody Bertalan t.-löki, Szilvási János t.-eszlári földbirtokos urak, Gräffl József bashalomi nagybérlő, Györgyéni Ignácz kis-várdai, Simon Endre nyíregyházai, Támár Imre n.-kállói r. kath. plebános urak, Uray Tamás törvényszéki bíró, és az én csekély személyem megalakítottuk a Szabolcsmegyei régészeti egyletet."[1]

Az alapítás időpontjában Jósa András már komoly gyűjteménnyel rendelkezett. Magához az alapításhoz a végső lökést pedig épp egy császárkori lelőhely kutatása, nevezetesen a geszterédi ásatások adták. Jósa András, a kórházegylet főorvosa egy beszélgetés alkalmával mesélt főispán barátjának, báró Vécsey Józsefnek a *Geszteréd* határában található hat kunhalomról, melyek a hagyomány szerint azoknak a földi maradványait rejtik, akik 1086-ban – a később szentté avatott – László király kunok elleni győztes csatájában maradtak a csatatéren. Jósa és Vécsey megállapodott, hogy érdemes volna megkutatni ezeket a halmokat.[2]

A geszterédi feltárást a főispán költségén 1868 novemberében végezték. A Nemzeti Múzeum őre, Rómer Flóris örömmel fogadta a hírt, hogy *„...támadtak a vidéken is férfiak, kik annyi értelemmel és ügyszeretettel pártolják a régészetet"*, s az akkor meginduló Archaeologiai Értesítő első számában beszámolt az ásatásról (1. kép).[3] Rómer Flóris buzdítása és a leletek okozta öröm hatására még ugyanez év decemberben megalakult a megyei Régészeti Társulat, illetve hivatalos nevén a Szabolcsmegyei Régészeti Egylet.

Az akkor létrehozott „Régészeti Egylet" máig működik, jogutóda a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, melynek központi intézménye a nyíregyházi Jósa András Múzeum. A geszterédi leletek híre pedig azóta bejárta a világot és csaknem folyamatosan a szakmai érdeklődés középpontjában áll.[4]

A római fegyverekkel (lándzsa, pajzs, ónixköves hüvelyű kard, sarkantyú) felszerelt barbár harcos sírjának pontos keltezése máig vitatott (1. kép).[5] A datáláshoz figyelembe kell vennünk a mellékletként elhelyezett edényt, ahogyan azt Jósa András is tette. Ő így írt: *„egy a római terra sigillátához hasonló, de nem mázos, némileg levesestál alakú, kis talpú edényt lehetett összeállítani, pereme alatt körül benyomkodott u.n. ökörszem díszítéssel, ez alatt pedig felösmerhetetlen, elmosódott benyomkodásokkal. Származási korát dr. Rómer Flóris meg nem állapította, de pár év múlva, pár hetet Berlinben töltve, egy ottani muzeumban hasonló nagyságú, alakú, vastagságú, domború díszítéssel ékített fényes felületű edényt láttam, a melynek pereme alatt a Geszterédihez hasonló u.n. ökörszem ornamentika futott körül. Rögtön futottam az akkori ottani Rómerhez, aki azt mondta, hogy az ő edényük Mainzból került, V-ik századbeli római érmek társaságában; a geszterédi edény azonban csak V-ik századbeli barbár utánzat; mert a rómaiak edényeiket nem benyomásosan, hanem domborúan díszítették."* Így lett akkoriban *„hun vagy gót"* temető a geszterédi.[6]

Bár Jósa András közel három évszázadot tévedett a keltezésnél, azonban a módszer, amelyet alkalmazott máig modern és helytálló. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen nagy ismeretanyaggal rendelkezett, a kor színvonalához képest mennyire jól dokumentált és megfigyelt ásatásokat folytatott, csak sajnálhatjuk, hogy korszakunk leletei kevésbé keltették föl érdeklődését, mint a bronzkori vagy honfoglalás kori emlékek, melyekkel odaadóan foglalkozott. *„Úgy látszik, hogy a Kr. utáni első századokban egészen a honfoglalás idejéig gyér volt a népesség, mert ebből az időszakból igen csekély számú leletek vannak."* – írja.[7] Bár a múzeumba bekerült leletek száma valóban nem volt nagy, s ezek is kevésbé

---

[1] Jósa 1899. 1–2.

[2] Az ásatás hátteréről részletesen lásd *Jósa 1899.*1–2., *Kiss 1965.* 2–4.

[3] Rómer 1869.

[4] Legutóbb Carnap-Bornheim 2001. – a korábbi irodalommal.

[5] Igaz, ma már csak úgy merül föl a kérdés, hogy a II. század végére – III. század elejére vagy ennél korábbanra, kizárólag a II. századra lehet-e keltezni a leletegyüttest (Carnap-Bornheim 2001. – további rodalommal).

[6] Jósa 1978. 198–201.

[7] Jósa 1900. 14.

voltak látványosak, mint a bronzkincsek vagy a honfoglaló veretek. A keltezésükkel és etnikai meghatározásukkal is hadilábon állt még a kutatás. Maga Jósa gyakorta La Tène ízlésűnek írja le a császárkori darabokat. Ami pedig az etnikai meghatározást illeti, természetesen a Hampel József-féle azonosítást alkalmazza, s panaszkodik: *„a szarmata–hunnkori griff- és növény-inda-motivummal ellátott szíjdíszítésekre nálunk még nem akadtunk, míg tőlünk délre és nyugatra számos lelettel számolnak be. Úgy látszik, hogy hunn–szarmata elemek nálunk nem tanyáztak."*[8] Amikor ezeket a sorokat 1900-ban leírta, valóban nem volt különösebben nagy számú császárkori lelet a múzeumban, azonban olyan fontos darabok lapultak köztük, mint pl. a Nyíregyháza–Lovaskaszárnya területén talált sírok mellékletei, köztük egy aranyfedlapos kétkarú fibula,[9] az orosi ásólelet[10] vagy a germán (vandál) területről, a megye keleti feléből származó kékcsei[11] vagy a tiszakanyári[12] síregyüttes.

Van azonban a császárkori kutatásnak egy olyan területe, mely nagyon sokat köszönhet Jósa Andrásnak: a halmos temetkezések kutatása. Rendszeresen és nagy érdeklődéssel foglalkozott a Szabolcs megyei halmokkal.[13] A geszterédi kurgánokról a fentiekben már beszámoltam. Jósa András másik híres császárkori „halmos lelete" a gávai Kató-halomból került elő. Az itt elhantolt harcos sírját másodlagosan ásták bele egy korábbi kurgánba.[14] Gyűrűs markolatú kardja a Kárpát-medencében ritkaságnak számít. Alighanem korábbi, sztyeppei hazájából hozhatta magával tulajdonosa Sajnos a legtöbb halom megásása kevesebb eredménnyel járt. Többségüket teljesen kifosztották, s csupán egy-két apró jel utal arra, hogy ott is császárkori temetkezést pusztítottak el a rablók. (Például a Bököny–Micske-pusztai kurgán vagy a Nyíregyháza–orosi Nyírjes–Névtelen-halom stb.).[15]

Ha a császárkori leletek nem is voltak olyan látványosak, mint a bronzkoriak vagy a honfoglalás koriak, annál gazdagabb volt a Jósa-gyűjtemény az V. századi leletekben. A világszerte ismert gávai, zalkodi, székelyi, vencsellői tárgyakhoz hasonló darabok azóta sem gyarapították múzeumunkat.[16]

A múzeumigazgató nemcsak begyűjtötte e tárgyakat, hanem példás gyorsasággal igyekezett ezeket közzé is tenni.[17] Ennek köszönhetően a tárgyak túlnyomó többségének pontos bekerülési körülményeit is ismerjük. Az ún. Alispáni Jelentéseket[18] évente, illetve félévente adta ki a vármegye alispánja. A Jelentésekben külön fejezetet szenteltek a múzeumügynek: az adott év gyarapodásairól, eseményeiről, tevékenységéről a múzeumigazgató írta meg az összefoglalót. Jósa András, majd utódja, Kiss Lajos múzeumában ezeket a jelentéseket rajzos leírókartonok egészítették ki (2–3. kép).[19] E kartonokon több esetben fénykép is szerepel, Jósa András ugyanis elkészítette a gyűjtemény legértékesebb darabjainak felvételét, s egy-egy fotópéldánnyal ellátta a rajzos leírást.

1911-ben Jósa András mellé múzeumőrként kinevezték Kiss Lajost. A háború azonban közbeszólt, az új múzeumőrt behívták katonának, csak 1918-ban tért ismét vissza a nyíregyházi múzeumba.[20] Mester és tanítványa így is közel 6 esztendeig dolgozott együtt.[21] Nem véletlen, hogy a jó hagyományok – a leltárkönyv vezetése, a rajzos kartonok készítése stb. – Kiss Lajos alatt sem szakadtak meg. A császárkori gyűjtemény gyarapodott tovább, bár a publikációk száma megcsappant. Kiss Lajos igazgatósága alatt került be az Apagy–Peckés-tanyai leletegyüttes,[22] mely szórványos volta ellenére is jelezte, hogy a Felső-Tisza-vidék császárkori telepanyagai eltérnek a Közép- és Dél-Alföldön megszokottaktól. Egyrészt megjelennek a közeli Dacia provincia importjai, másrészt

---

[8] Jósa 1900. 16.
[9] Bóna 1986. 61. 14. kép.
[10] Pető 1971.
[11] Istvánovits–Kulcsár 1987/89. 55. – a korábbi irodalommal.
[12] Jósa 1899. 27.
[13] Jósa 1897.
[14] Jósa 1915., Istvánovits 1984/86. 96–97. – a korábbi irodalommal.
[15] Jósa 1897., Párducz 1950. 61–65.
[16] Jósa 1897., Párducz 1950. 61–65.
[17] Jósa András irodalmi munkásságára vonatkozóan lásd a Csallány Dezső által összeállított bibliográfiát: Jósa 1958a, illetve a napilapokban közzétett tanulmányainak gyűjteményét: Jósa 1958b., Jósa 1968., Jósa 1978. A bibliográfia és a hírlapi cikkek egy része olvasható a Jósa András Múzeum honlapján a web- könyvtárban http://jam.nyirbone.hu/jam/archivum/biblio/index.html).
[18] Szabolcsvármegye alispánjának jelentése a vármegye közigazgatásának évi állapotáról.
[19] A Magyar Nemzeti Múzeum őre, Hampel József nem véletlenül állította példaképpen a többi múzeum elé épp a Szabolcs vármegyeit: Hampel 1871. Hampel József dolgozata látható a Jósa András Múzeum honlapján, a web-könyvtárban (http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/E-konyvt.html).
[20] Németh 1993. 360.
[21] Németh 1981.
[22] Publikálására csak egy fél évszázad elteltével került sor: ISTVÁNOVITS 1990/92.

számolnunk kell a szarmatákra nem jellemző, más típusú (olykor pecsételéssel jellemezhető) kerámiával. Kiss Lajos igazgatósága idején jó néhány olyan temetkezés is felszínre került, amelyekről már pontosabb megfigyelésekkel is rendelkezünk (Balsa–Dögtér 9 sír, Oros–Harangod, Tiszalök–Vásárhalom, Érpatak–Zsindelyes-tanya stb.).[23] Az e sírokban talált tárgyak közül külön említhetjük a tiszalöki svasztika- és alföldi típusú számszerű fibulákat, melyeket egy szokatlan módon, fejjel K-re fekvő váz mellett találtak.[24] Az érpataki temetkezések különlegességei pedig a dák jellegűnek meghatározott edénymellékletek voltak.[25]

Az V. századi leletek száma is megnőtt. Elsősorban a nyíregyházi stadion építkezése során talált temetkezést kell itt megemlítenünk. Egy női sírban a nyakláncon, bronzcsengőkön és orsógombon kívül jól keltezhető, ún. Csmi–Brigetio típusú kicsi tükör és egy besimított korsó került elő.[26]

A II. világháború pusztításai ugyan teljesen nem kerülték el a nyíregyházi múzeumot sem, de a gyűjtemény újrarendezése után tisztázódott, hogy ezek mértéke viszonylag kicsi. Kiss Lajos 1945-ben visszatért a múzeumba, de 3 év múlva áthelyezték őt a Magyar Néprajzi Múzeumba. Ekkor Nyárády Mihályt nevezték ki a múzeum élére, s mellette dolgozott – bár rövid ideig – Nováki Gyula segédmuzeológus. A múzeumok államosításakor (1951-ben) Nováki Gyulát Risztics Emília váltotta föl. Régész tehát folyamatosan dolgozott a múzeumban.

1950-ben megváltozott – bővült – a múzeum gyűjtőköre is. 1950-ben alakult ki ugyanis a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe, amikor egyesítették Szabolcs-Ung és Szatmár-Bereg-Ugocsa vármegyét.

A háborús évek és az azt követő időszak a szabolcsi császárkori leletek gyűjtését természetes módon lefékezte. (Kivételt jelent az 1948-ban megtalált gazdag V. századi női sír Tiszalökön.[27]) Ugyanakkor sajátos módon épp ekkoriban jelentek meg a Kárpát-medencei teljes szarmata leletanyag korpuszai, s az összegyűjtött hatalmas mennyiségű adat értékelése Párducz Mihály tollából. Ezekben – természetesen – ott szerepelnek a szabolcsi darabok is.[28] Elegendő azonban egyetlen pillantást vetnünk az itt közzé tett lelőhelytérképekre, hogy belássuk: a Felső-Tisza-vidék nagyobbik része fehér folt, s ahonnan vannak leletek, azok sem túl nagy számban.

A nyíregyházi múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum és a szegedi Móra Ferenc múzeum mellett az ország harmadik olyan intézménye, ahol – rövid időszakoktól eltekintve – ásatásokat végző szakember múzeumigazgató irányította a munkát. Jósa András, Kiss Lajos, Csallány Dezső, Dienes István és Németh Péter egyaránt tekintélyes szakirodalmi munkássággal rendelkezik. Igazgatóságuk alatt a gyűjtemény császárkori leletei folyamatosan szaporodtak. 1954-től Csallány Dezső irányította a munkát a múzeumban. Alapvető változást jelentett az ettől az időszaktól megkezdődő ásatások sora. Valamennyit itt nem sorolom föl, csupán néhány nagyobb feltárást említek, melynek során császárkori leletek láttak napvilágot. Így Fényeslitkén Patay Pál, Kisvarsányban és Oroson Korek József, Tiszavasváriban Makkay János és Kalicz Nándor,[29] Rétközberencsen Kalicz Nándor, a Nyíri Mezőségben (Tiszadadán, Tiszadobon, Tiszavasváriban) Gombás András, Tiszalökön Méri István, Tiszaeszláron Kovalovszki Júlia végzett feltárást. E mellett rendszeresen bekerültek kisebb leletanyagok, szórványos tárgyak is a múzeum raktárába.

Az 1960-as években került sor Csallány Dezső kezdeményezésére a megyei tájmúzeumi hálózat kialakítására is. Új múzeum alakult régészeti gyűjteménnyel Vásárosnaményban, Tiszavasváriban, Kisvárdán és Nyírbátorban. A császárkori leletek gyűjtésében főként Tiszavasváriban Gombás András jeleskedett, Vásárosnaményban pedig Csiszár Árpád. 1969-ben a kisvárdai múzeumigazgató, Makay László révén értesült a múzeum egy olyan V. századi leletről, mely unikum, s mely azóta bejárta az egész világot. Kisvárda határában, a Daruszigeten a tőzeg csaknem épen konzerválta egy germán kislány koporsóját. A koporsóra egy besimított, nyakpárnás korsót helyeztek.

---

[23] A leletek és rájuk vonatkozó adatok módszeres összegyűjtése megtörtént (ISTVÁNOVITS 1986.), azonban a munka máig kéziratban maradt.

[24] Istvánovits 1984/86. 99. Szabolcs megye legkorábbi (II. sz. végi) szarmata leletei közé tartoznak.

[25] Bóna 1986. 56.

[26] Csallány 1958. 85. I: 10–20., II: 4.

[27] A leletek – gyöngyök, sokszöggombos arany fülbevaló, bronztükör, két lemezfibula, aláhajlított lábú fibula aranyozott ezüstcsat, karperecpár, tűtartó, orsógomb – a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek: Kovrig 1951.

[28] Párducz 1941., Párducz 1944., Párducz 1950.

[29] Makkay János külső munkatársként több hónapon át dolgozott a Jósa Múzeumban, Kalicz Nándor pedig 1955 és 1957 közt a múzeum segédmuzeológusa volt.

A lányka hajába fésűt tűztek. Cipőjét csattal fogták össze, lábához fatányéron kést és pár szem mogyorót helyeztek.[30]

Az 1960-as évek második felében került sor a megye addigi legnagyobb léptékű feltárására, épp egy császárkori lelőhelyen. Beregsurányról van szó, a kiterjedt fazekastelepről, ahol Csallány Dezső több mint félszáz kemencét tárt föl.[31] A beregsurányi feltárás nyomán vált egyértelművé, hogy a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe több különféle kultúra találkozási szférája volt.

A szarmata foglalás előtti időből származó leletek száma területünkön máig csekély, s etnikai meghatározásuk komoly nehézségekbe ütközik. Beregsurány–Barátság-kertben Csallány Dezső a fazekaskemencék mellett két épület maradványait is föltárta. Ezek leletanyagát egy sarkantyú alapján datálhatjuk az I. századra. Maga Csallány Dezső úgy vélte, hogy a beregsurányi leletek egyetlen településhez tartoznak, s a vandálokhoz köthetők.

Ugyanezen a lelőhelyen 1995–96-ban a határállomás építését megelőzően nagy felületen végezhettünk ásatást.[32] Ennek során vált világossá, hogy voltaképpen két egymásra épülő császárkori település maradványait találta meg Csallány Dezső. A korábbi falu leletanyagára a korong nélkül készített edények a jellemzőek, míg a később itt lakók készítették a korongolt, szürke árut.[33] Az viszont már a 60-as években is nyilvánvalóvá vált, hogy az a fajta kerámia, amely – akár a korai, akár a kései – településen Beregsurányban használatban volt, a Nyírség nyugati felére nem jellemző, ott legfeljebb szórványosan fordul elő. Ugyanakkor az Alföld egészén oly gyakori szarmata leletek – legyenek azok települések vagy temetők – a Nyírség keleti felén, a Szatmárban és a Beregben hiányoznak vagy ritkák.[34] A kétféle leletanyag közti határ nagyjából ott húzódik, ahol a Csörsz-árok vonala fut. E tekintetben szerencsés véletlen volt, hogy épp a 60-as évek végén indult meg – megyénkben is – a Csörsz-árok módszeres kutatása.[35]

Míg a leletanyag – mint láttuk – szépen szaporodott az 1950-es évektől, a publikációkról ez korántsem mondható el annak ellenére, hogy 1958-tól rendszeresen megjelent a Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, s Csallány Dezső elindította a Jósa András Múzeum Kiadványai sorozatot is.[36]

Csallány Dezső 1972-ben ment nyugdíjba. Helyét előbb rövid ideig Dienes István, majd Németh Péter töltötte be, aki 1965 óta dolgozik a nyíregyházi múzeumban,[37] s aki az igazgatói állást 1974-től mind a mai napig betölti[38].

Németh Péter igazgatósága idején a császárkori kutatás új lendületet kapott. Megnövekedett a régész munkatársak száma (Varga Béla, Pappné Kurucz Katalin, Lőrinczy Gábor, a szerző, Almássy Katalin, hogy csak a hosszabb ideig a múzeumi szervezetünkben dolgozó régészeket említsem[39]). Másrészt elkezdődött a korszak módszeres kutatása is, amit jól mutat, hogy – ahogyan Németh Péter fogalmazott 1986-ban a „Jósa András Múzeum tudományos műhelyéből került ki egy kandidátusi disszertáció" éppen ebből a témakörből.[40] Egy másik meghatározó munka is napvilágot látott ugyanebben az évben, nevezetesen Bóna István összefoglalója a megye régészeti emlékeiről.[41]

A nyíregyházi múzeum munkatársai mindinkább bekapcsolódtak a nemzetközi kutatásba is. Ennek legjobb példája az 1999-ben Nyíregyházán és Aszódon megrendezett rangos nemzetközi konferencia, melynek anyaga is megjelent.[42] De említhetünk itt olyan publikációkat is, amelyek a megye

---

30 Istvánovits 1998.

31 Sajnálattal kell megjegyeznem, hogy ennek a feltárásnak a színvonala messze elmaradt a kor nívója mögött. Így a publikálatlanul maradt mintegy 40000 tárgyat jelenleg csak hatalmas szórvány leletegyütteseként tudjuk kezelni.

32 A szerző és Almássy Katalin irányításával.

33 Istvánovits 1997.

34 E ritka szarmata leletek közé tartozik a Kisvárda–Nagyboldogasszony utcában Németh Péter által feltárt temetőrészlet (Németh 1967.).

35 Garam–Patay–Soproni 1983.

36 A felsorolt ásatások közül mintaszerűen közzé tett a tiszaeszlári (Kovalovszki 1980.) és publikált a tiszalöki (Méri 2000.). A többi ásatásra vonatkozóan lásd Istvánovits 1986. Kéziratban maradt Csallány Dezső összefoglaló monográfiája is a beregsurányi ásatásokról (Csallány é.n.).

37 Csallány Dezső igazgató mellett Németh Péteren kívül rövid ideig régészként dolgozott itt Magyar Kálmán is.

38 A kézirat 2002 év elején történt lezárása után Németh Péter nyugállományba vonult. Helyét a megyei önkormányzat Közgyűlése Dám László néprajzossal töltötte be.

39 Rövidebb időt töltött el Tóth Katalin és Száraz Csilla.

40 Istvánovits 1986. Németh Péter idézett mondata a védésen hangzott el.

41 Bóna 1986. Ugyanennek bővített és módosított kiadása Bóna 1993.

42 International... 2001.

területéről származó leletek értékelésével foglalkoznak vagy azokra is részletesen kitér.[43] Az érdeklődés csak részben köszönhető az újabb publikációknak. A tárgyak külföldi kiállításokon való bemutatásának legalább ekkora szerepe lehetett.[44]

A régész-muzeológusok számának növekedése és a korszak specialistájának jelenléte a (szerző személyében) az ásatások és publikációk egész sorát eredményezte. Anélkül, hogy ezeket tételesen fölsorolnám, röviden vázolom, hogy hol tart jelenleg a kutatás.

A Felső-Tisza-vidék a császárkor időszakában különleges helyzetet foglalt el a Kárpát-medencén belül. A források alapján a dák állam részét képező vidékhez tartozott. Ennek ellenére az időszámításunk kezdetétől a II. század végéig, a nagy markomann–szarmata háborúig tartó időszak leletei területünkön rendkívül gyérek, s elsősorban a megye keleti felére korlátozódnak. Minthogy ettől az időszaktól kezdve a két terület – a Nyírség keleti felének, a Szatmárnak és a Beregnek, valamint a Nyírség nyugati felének – története kettéválik, az alábbiakban én is külön tárgyalom.

Ami a keleti régiót illeti, annak vezérleleteiként említhetjük az Almássy Katalin és a szerző által 1998–99-ben Csengersima–Határátkelő lelőhelyen feltárt[45] korai és késő császárkori teleprészletet,[46] a feljebb már tárgyalt beregsurányi ásatásokat, valamint két éremkincset. Az egyik Csenger–Halomdombról származik, ahol 16 db – Vespasianustól Traianusig tartó időszakban vert pénz került elő, a másik az 1972-ben talált tyukodi II. sz-i együttes.[47]

A csengeri éremkincs talán összefüggésbe hozható a traianusi dák háborúkkal, melyek nyilvánvalóan meghatározták az általam tárgyalt vidék történetét ebben az időszakban. Azt előre kell bocsájtanom, hogy temetkezést a császárkor időszakából a megyének erről a részéről egyelőre nem ismerünk, így csupán a telepleletek állnak rendelkezésünkre, ami alaposan megnehezíti az etnikai meghatározást. A telepobjektumok és a leletanyag alapján azonban talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy az I. század végétől dák, illetve a dákokra telepedő, s velük összeolvadó Przeworsk (vagyis germán) lakosság élt e vidéken.

A markomann háborúk eseményei nem kerülték el őket (lásd a tyukodi leletet!). A II. század végén – III. század elején bevándorló új germán hullám emlékei közé tartozik a fent említett, még Jósa András idején múzeumba került kékcsei és tiszakanyári lelet.[48]

Nagyobb törés azonban e telepek életében csak a III. század végén következett be. Ekkor a gótok meg-megújuló nyomása következtében a rómaiak feladták a barbarikumba vízfejként kinyúló, s mindinkább védhetetlenné váló, közeli Dacia provinciát. Feltételezésem szerint valahonnan Porolissum környékéről ekkor vándorolhattak be olyan mesterek, akik már nem tudtak időben visszavonulni a Duna vonala mögött kialakított új Daciaba, s így inkább a mi vidékünkön telepedtek le. Ők kezdték gyártani a pecsételt szürke árut, melyet Csengersimán nagy mennyiségű szemcsés, illetve festett, római jellegű kerámia kísért.

A Nyírség nyugati fele a források alapján az I. században ugyancsak dák uralom alatt állott. Ennek azonban még kevesebb nyoma van, mint a megye keleti felében. Az egyetlen lelőhely, amellyel kapcsolatban fölmerült az I. századi keltezés lehetősége, Kállósemjén–Forrás-tanya, melyet Almássy Katalin ásott 1996-ban.[49] Leletek hiányában ma még nem dönthető el, hogy a dákok politikai uralma alatt álló vidéket a kelták vagy a dákok lakták-e.

A kérdés annál is égetőbb, mivel a szarmaták jelenlegi ismereteim szerint csak a II. század végén szállták meg az Alföld irányából a Felső-Tisza-vidék egy részét. Erre utal legalábbis a legkorábbi szarmata leletek kronológiája.[50] Újabban Nyíregyháza határában, az Ipari Park területén folytatott építést megelőző leletmentés során Kurucz Katalin tárt föl II. század végére keltezhető

---

[43] Pl a geszterédi leleteket újra feldolgozó már említett Carnap-Bornheim 2001. vagy Godłowski 1993.

[44] Pl. Germanen... 1988. 219–222., Reitervölker... 1996. 113–116.

[45] Külön ki kell emelnem, hogy ezen a helyen sikerült először megvalósítanunk egy gyümölcsöző együttműködést a szatmárnémeti múzeum munkatársaival, hisz ugyanennek a császárkori településnek folytatását az államhatár másik oldalán, Petén is sikerült megszondázni, s a két ásatást közösen felmérnünk az összesítő térképre. A leletek feldolgozását is közösen tervezzük.

[46] Előzetes közlése Istvánovits 2004.

[47] Istvánovits 2002.

[48] Kisvárda határában, a TV-toronynál került elő az egyetlen olyan vandálnak meghatározható sírlelet, melynek lelőhelyét pontosan sikerült lokalizálni. Ezen a helyen hitelesítő ásatással próbálkoztam, azonban további sírokra nem bukkantunk. A leletek viszonylag alacsony száma arra utal, hogy a megszálló vandálok létszáma nem lehetett túl magas.

[49] Almássy 2001. 53.

[50] Istvánovits 1984/86.

temetkezéseket.[51] Ettől az időszaktól kezdve a szarmaták sűrű településhálózatával számolhatunk a megye nyugati felén.

A leletanyagban jelentős változás a IV. század végén mutatható ki. Az új típusú temetők és települések létét a Tiszadob–Szigeten feltárt temető,[52] illetve a Tiszavasvári–Városföldje–Jegyzőtagban feltárt településrészlet[53] fémjelzi. A tiszadobi temető véleményem szerint egy olyan új iráni népesség hagyatéka, amely a szarmata belháborúkkal összefüggésben került ide. A hozzá hasonló IV. század végi temetők a Csörsz-árok mentén sorjáznak (Tiszakarád, Tiszavalk, Szihalom, Mezőszemere, Újhartyán).[54] A csoport körülhatárolása az 1990-es évek új eredményei közé tartozik. A tiszavasvári telepet egy cikádafibula keltezi az V. századra. Az itt előkerült leletek meghatározása ugyancsak fontos előrelépést jelent a kutatásban, mivel jó néhány cserép nagyon hasonló az Árpád-koriakhoz, s így a zárt együttesek vizsgálata teszi lehetővé, hogy a jövőben el tudjuk különíteni a két időszak kerámiáját.

Végül néhány szó a jövőről! A szarmata leletek zömét a telepanyagok teszik ki. Ezek túlnyomó többsége máig publikálatlan. Ez már csak azért is gondot jelent, mert az elmúlt évtized történései megmutatták, hogy hazánkban a régészet új irányban indult el. A nagyberuházásokat megelőző leletmentések során 10, sőt lassan 100 ezres nagyságrendben kerülnek elő leletek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is tervezik az M3-as autópályát és a Nyíregyházát elkerülő utat. Ezek régészeti mentése során feltehetőleg ugyancsak hatalmas mennyiségű tárgyra számíthatunk, új feltárásokra és új eredményekre. Elengedhetetlen azonban az új módszerek kidolgozása, ami lehetővé teszi az egyre nagyobb mennyiségű leletanyag – és a növekvő mennyiségű, s lassan áttekinthetetlenné váló szakirodalom – feldolgozását, értékelését.

A kéziratot 2002- ben zártam le. Azóta valóban sor került a fent említett nagy volumenű feltárásokra, elsősorban az M3 autópálya, illetve a hozzá csatlakozó Nyíregyházát keletről elkerülő út nyomvonalán. Ezt a munkát önerőből már nem tudtuk volna elvégezni, így egyfelől a múzeumban dolgozó hazai régészek létszámát bővítettük, másfelől a szatmárnémeti múzeum segítségét kértük. A Románia különböző városaiból érkező 17 főnyi régészcsapat segítsége nélkül a 34,2 km- nyi szakaszon 45 lelőhelyet aligha tudtuk volna feltárni. Az előkerült objektumok között – természetesen – a legnagyobb hányadot a császárkoriak jelentik. Ha csupán a szarmata sírokat vesszük figyelembe, ezek száma is több száz. Így a Jósa András Múzeum és a Szabolcs- Szatmár- Bereg megyei császárkori kutatás történetében mindenképpen új fejezet kezdődött. Ennek értékelése azonban már egy másik dolgozat témája.

Bibliográfia

Almássy 2001: K., Almássy: *New data on the Celto–Dacian relationship in the Upper Tisza Region.* In: INTERNATIONAL... 2001. p. 45–55.

ARANYAK 1997: Almássy Katalin – S. Csernák Zsuzsanna – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin – Lőrinczy Gábor – Németh Péter– Ulrich Attila – Vörös István: *Aranyak a Jósa András Múzeumban. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán I.* Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin. Nyíregyháza 1997.

Bóna 1986: I., Bóna: *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X.* Szerk. Entz Géza Akadémia Kiadó, Budapest 1986. p. 15–91

Bóna 1993: I., Bóna: *A honfoglalás előtti kultúrák és népek.* In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza 1993. p. 63–137.

Carnap-Bornheim 2001: C., von Carnap-Bornheim: *Das Waffengrab von Geszteréd (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg) aus „germanischer" Sicht.* In: INTERNATIONAL... 2001. p. 125–138.

Csallány 1958: D., Csallány: *Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. [Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in dem Gebieten am oberen Lauf der Theiss.]* In: HOMÉ II. 1958, p. 83–99.

Csallány é.n.: D., Csallány: *Die Töpfersiedlung von Beregsurány im spätkaiserzeitlichen Barbaricum.* Kézirat a Jósa András Múzeum adattárában.

Garam – Patay – Soproni 1983: É., Garam – P., Patay – S., Soproni: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken.* In: RégFüz II. 23. 1983.

Germanen....1988: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit.* Hrsg. Gerhard Bott. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg- Frankfurt 1988.

[51] Köszönöm Kurucz Katalinnak, hogy anyagát megnézhettem.

[52] Istvánovits 1993.

[53] Istvánovits 1999.

[54] Legutóbb Istvánovits 1998. – a további szakirodalommal.

Godłowski 1993: K., Godłowski: *Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderungen, politische und militärische Kontakte.* In: Specimina Nova 1993. Pécs 1994 , p. 65–89.

Hampel 1871: J., Hampel: *A Szabolcsmegyei Múzeum egyszersmind rövid utalással vidéki múzeumok berendezésére.* Kiadja Aigner Lajos, Pest 1871.

International... 2001: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries* A.D. Múzeumi Füzetek 51. – Jósa András Múzeum Kiadványai 47. Ed. Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár. Aszód–Nyíregyháza 2001.

Istvánovits 1984/86: E., Istvánovits: *A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból. [The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári.]* In: NyJAMÉ XXVII–XXIX. 1984/86. (1990), p. 83–133.

Istvánovits 1986: E., Istvánovits: *Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés,* Budapest 1986.

Istvánovits – Kulcsár 1987/89: E., Istvánovits – V., Kulcsár : *Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. [Pogrebenyija sz umbonami v Barbarikume Karpatszkovo basszejna k vosztoku ot Dunaja. Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens.]* In: NyJAMÉ XXX–XXXII (1987–1989) 1992. p. 47–96.

Istvánovits 1990/92: E., Istvánovits: *Az apagyi császárkori telep. [Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy.]* In: NyJAMÉ XXXIII–XXXV. (1990–1992.) 1993. p. 9–31.

Istvánovits 1993: E., Istvánovits: *Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob–Sziget.* In: ActaArchHung. XLV. 1993. p. 91–146.

Istvánovits 1997: E., Istvánovits: *Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman age population of the Upper Tisza region. / Câteva observaţii în legătură cu determinarea etnică a populaţiei din regiunea Tisei Superioare şi a evoluţiei ei cronologice.* In: AMP XXI. 1997. p. 717–742.

Istvánovits 1998: E., Istvánovits: *Adatok az Észak-Alföld IV. század végi – V. század elejei lakosságának etnikai meghatározásához. Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.* In: MFMÉ–Stud.Arch IV. 1998. p. 309–324.

Istvánovits 1999: E., Istvánovits: *Tiszavasvári–Városföldje–Jegyző-tag. A settlement of the 5th century. [Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén.]* In: NyJAMÉ XLI. 1999. p. 173–254.

Istvánovits 2002: E., Istvánovits: *Römische Münzen im oberen Theißgebiet.* In: Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník. Hrsg. Klára Kuzmová – Karol Pieta – Ján Rajtár. Communicationes Instituti Archaeologici Nitrensis Academiae Scientiarum Slovacae V. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 2002. p. 275–285.

Istvánovits 2004: E., Istvánovits: *Settlemenst of the Imperial Age in the Upper Tisza region.* In: Študijné Zvesti 36. 2004. p. 219- 228

Jósa 1897: A., Jósa: *Szabolcsmegyei őshalmok.* In: AÉ XVII. 1897. p. 318–325.

Jósa 1899: A., Jósa: *Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése.* Pringer Nyomda, Nyíregyháza 1899.

Jósa 1900: A., Jósa : *Szabolcs vármegye őstörténete.* In: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs Vármegye Monográfiája. Szerk. Borovszky Samu. Apolló Irodalmi Társaság, Budapest 1900. 369–397.

Jósa 1915: A., Jósa: *Ásatások a Gávai Katóhalmon és környékén.* AÉ, XXXV. 1915. 197–210.

Jósa 1958A: *Jósa András (1834–1918) irodalmi munkássága.* Jósa András Múzeum Kiadványai 1. Összeállította Csallány Dezső. Budapest 1958.

Jósa 1958B: *Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1889–1900).* A Jósa András Múzeum Kiadványai 2. Összeállította: Csallány Dezső. Múzeum Központi Propaganda Irodája, Budapest 1958.

Jósa 1968: *Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1901–1907).* A Jósa András Múzeum Kiadványai 5. Összeállította: Csallány Dezső. Nyíregyháza 1968.

Jósa 1978: *Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1908–1918)* A Jósa András Múzeum Kiadványai 13. Összeállította: Csallány Dezső. Nyíregyháza 1978.

Kiss 1965: L., Kiss : A Szabolcs Vármegyei Múzeum története 1868–1918. Múzeumtörténeti sorozat 2. 1965.

Kovalovszki 1980: J., Kovalovszki: *Telepásatások Tiszaeszlár–Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század). [Siedlungsgrabungen in Tiszaeszlár–Bashalom (Bronzezeit, 3.–4. und 11.–13. Jahrhundert.)]* FontesAH 1980.

Kovrig 1951: I., Kovrig: *A tiszalöki és a mádi lelet. [Nahodki v ssz. Tiszalok i Mad.].* In: ArchÉrt 78. 1951. 113–120.

Méri 2000: I., Méri: *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása Tiszalök–Rázom, 1950–53. A szöveget gondozta és a rajzokat készítette Kovalovszki Júlia.* Opuscula Hungarica II, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2000.

Németh 1967: P., Németh: *Kisvárda–Nagyboldogasszony u. 34.* In: RégFüz I. 20. 1967. p. 56.

Németh 1981: P., Németh: *Kiss Lajos, a múzeumigazgató. 100 éve született Kiss Lajos.* In: SzSzBSz XVI: 1. 1981. p. 42–48.

Németh 1993: P., Németh: *A 125 éves Jósa András Múzeum történetéből.* In: SzSzBSz XXVIII: 4. 1993. p. 359–365.

Párducz 1941: M., Párducz: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I.]* ArchHung. XXV. 1941.

Párducz 1944: M., Párducz: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II.]* ArchHung. XXVIII. 1944.

Párducz 1950: M., Párducz: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.]* ArchHung. XXX. 1950.
Pető 1971: M., Pető: *Szarmata kori ásólelet Orosról. [Sarmatian period spades from Oros.]* In: FA XXII. 1971. p. 29–34.
Reitervölker...1996: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog.* Eisenstadt 1996.
Rómer 1868: F., Rómer: *A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum.* In: AÉ 1. 1869. p. 181–185.
Rómer 1871: F., Rómer: *Képes Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában.* Athenaeum Nyomda, Pest 1870.

Istoricul cercetărilor de epocă romană în județul Szabolcs-Szatmár-Bereg
(Rezumat)

În acest studiu sunt prezentate cercetările de epocă romană efectuate de muzeul Jósa András din Nyiregyháza în județul Szabolcs- Szatmár- Bereg, începând cu săpăturile din 1868 de la Geszteréd până la șantirele de salvare din ultimii ani de pe traseul autostrăzilor.

Die Geschichte der kaiserzeitlichen Forschung im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg
(Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz hat die Verfasserin die kaiserzeitlichen Forschungen des Nyiregyházi Jósa András Museums dargestellt, angefangen mit den Ausgrabungen aus dem Jahr 1868 aus Geszetred bis zu den großflächigen Rettungsgrabungen an der Autobahn aus den letzten Jahren.

Képek
1. kép A geszterédi leletek a Magyar Nemzeti Múzeum 1870-es katalógusában (RÓMER 1871.)
2. kép A tiszakanyári lelet Jósa András rajzos leírókartonján
3. kép A tiszakanyári lelet Jósa András rajzos leírókartonján

40

arczói tálakhoz nagyon hasonlit. (l. Arch. Ért. I. 49 l. — Alatta van a b e n e i pusztán (Pestm.) lelt koponya, ezüst diszitmények és vas tárgyak. (Akad. Érte. II. 281. — Továbbá a v e r e b i pusztán (Fehérmegye) talált ko-

115. ábra.

116. ábra.

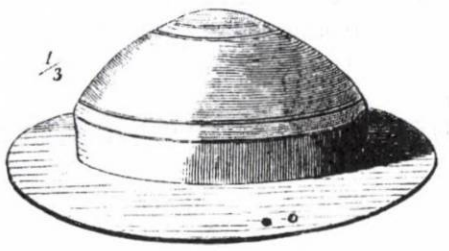

117. ábra.

ponya azon ezüst lemezzel, mely valamikor a rajta volt tenyérnyi nyilást födte. Feltünök még a v a s k e n g y e l e k, melyek — talán az elsök az ismeretosek közül — lóháton visszafordulva harczoló keleti népekre utalnak. Ilyeneket legujabban a s z o l y v a i halomban is találtak. Ritka az aranyazott sisak, melyet Horpályon (Bihar m.) találtak. (Ak.

118. ábra.

41

Évk. IX. 16. l.) Legalul vannak a v a s k ú t i (Bácsm.) halmokban talált fakoporsók vaskapcsai, szegei és pántjai.

II. szekrény.

119. ábra.

Vas-kések, lándzacsúcsok kardok, nyilheygek, (120. 121. ábra); f i b u l a (122. ábra); ollók, szántóvasak, ások, sarló, láncz ok, összehajtható tábori szék.

120. ábra.

121. ábra.

122. ábra.

III. szekrény.

123. ábra.

Római korsék, csészék, m é c s e s e k (123. ábr.) és azokhoz való a g y a g m i n t á k. A mécsesek egy része, a fazekasok ne-

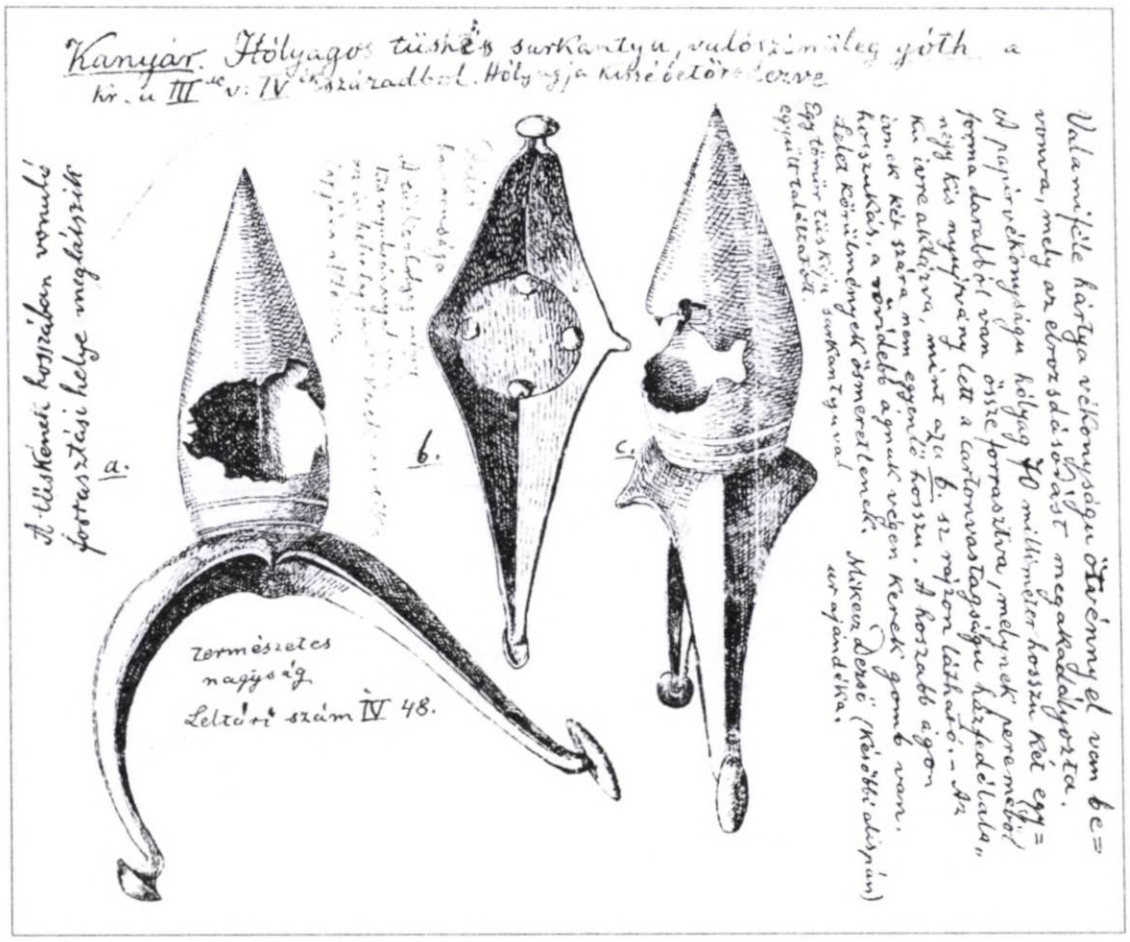
Kanyar. Hólyagos tüskéjű sarkantyú, valószínűleg góth a
kr. u. III-ik v. IV-ik századból. Hólyagja kibéletörött.
Valamiféle hártya vékonyságu ötvénnyel van be=
vonva, mely az elrozsdásodást megakadályozta.
A napisugárkönyvsága hólyag 70 millimeter hosszu. Két egy=
forma darabból van összeforrasztva, melynek peremében
négy kis nyugvóvány lett a tartozmányaszilárdabb elhelyezése
kuvára, mint a b. 12. rajzon látható. – Az
ömök két szára nem egyenlő hosszu. A hosszabb ágon
korszukás, a rövidebb ágnak végén kerek gomb van.
Lelet körülményeiről ismeretlenek. Mikecz Dezső (Később közlésben)
A természetes nagyság.
Leltári szám IV 48.
a.
b.
c.

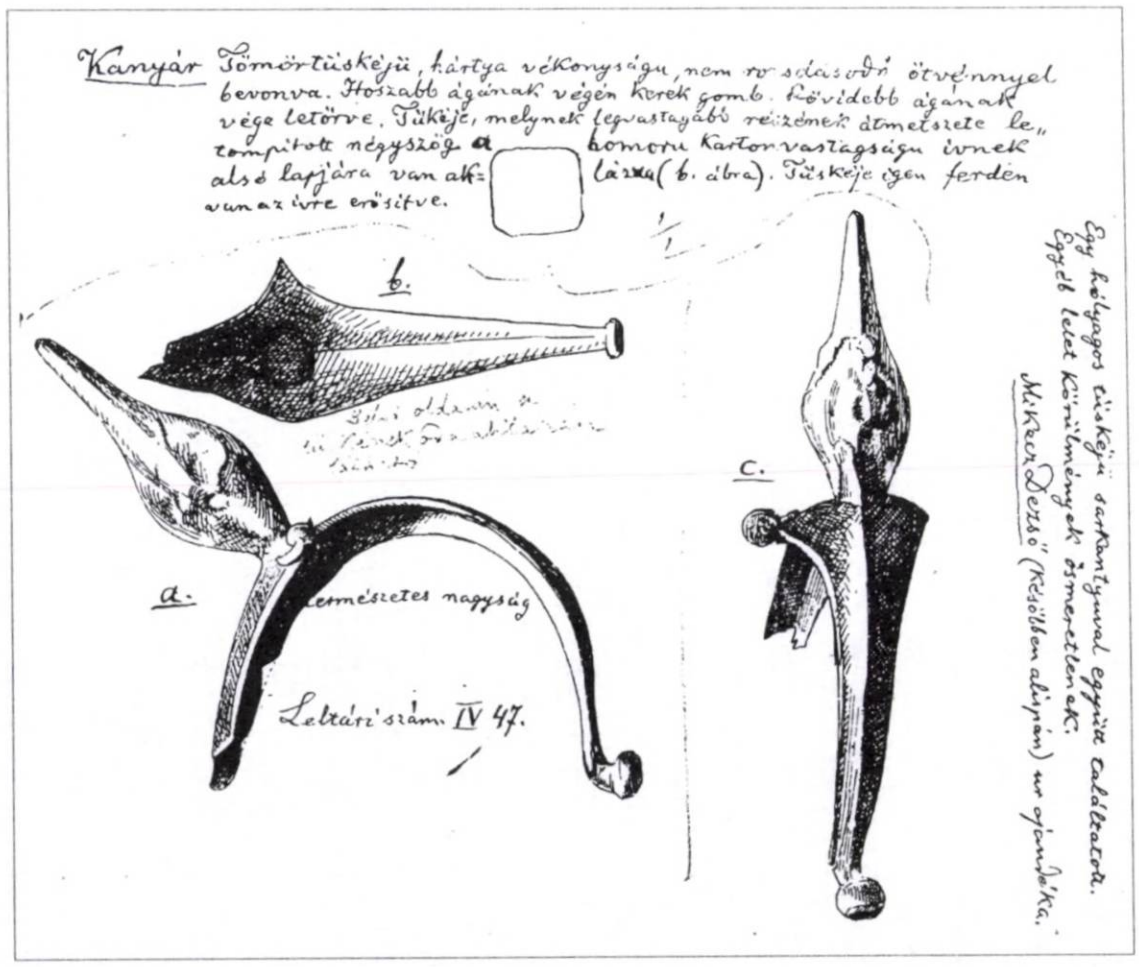
Kanyar Tömörtüskéjü, hártya vékonyságu, nem rozsdásodó ötvénnyel
bevonva. Hosszabb ágának végén kerek gomb. Rövidebb ágának
vége letörve. Tüskéje, melynek legvastagabb részének átmetszete le=
kompitott négyszög a bronzu kartonvastagságu ívnek
alsó lapjára van alk= lázva (b. ábra). Tüskéje igen ferden
van az ívre erősitve.
Egy hólyagos tüskéjü sarkantyuval együtt találtatott.
Egyéb leletkörülmények ismeretlenek.
Mikecz Dezső (Később közlésben)
b.
a.
természetes nagyság
Leltári szám IV 47.
c.

Scurt istoric al cercetărilor arheologice privind secolele VII-XI pe teritoriul judeţului Sălaj

Dan BĂCUEŢ-CRIŞAN

Cercetările arheologice privind perioada medievală timpurie, desfăşurate până în prezent pe teritoriul judeţului Sălaj au avut şi au încă un caracter restrâns, ceea ce a determinat un stadiu al cunoaşterii destul de scăzut. Materialul arheologic încadrabil în această perioadă provine în principal din cercetări de suprafaţă, foarte puţine situri beneficiind de sondaje arheologice.

a. Cercetări arheologice privind secolele VII-IX

În astfel de situri, pe teritoriul actualului judeţ Sălaj primele săpături sistematice s-au făcut la Nuşfalău în necropola tumulară. În 1878 Mattyasovszky sapă unul din tumuli, în 1879 Torma cercetează încă un tumul, iar în 1880 Hampel[1] sapă un altul. Cercetările din acest punct au fost reluate de către M. Comşa, care, în 1958, sapă alţi trei tumuli, unul singur rămânând necercetat (dintre cei nedistruşi de lucrările agricole) şi anume tumulul cel mare[2].

În anul 1976 au fost demarate cercetările arheologice de la Zalău - *"B-dul Mihai Viteazul, nr.104-106"*/Panic - *"La Blocuri"*[3], cercetări continuate până în anul 1997. Tot Al. V. Matei întreprinde cercetări arheologice cu caracter de sondaj la Popeni *"Pe pogor"*, în 1978-1979 şi Cuceu *"Valea Bochii"*, în 1978[4], rezultatele cercetărilor fiind publicate exhaustiv în 1994[5].

La Badon, punctul *"La Nove"*, cercetările arheologice au debutat în 1976, finalizându-se cu identificarea mai multor complexe medievale timpuri[6]. Situl de la Nuşfalău, punctul *"Ţigoiul lui Benedek"*, a fost sondat arheologic în anul 1978, fiind surprinsă în săpătură o singură vatră de foc, amenajată în aer liber[7].

Cercetările de la Bocşa *"Pietriş"*, au fost iniţiate de către E. Lakó şi Al. V. Matei în 1989[8], fără ca rezultatele acestora să fie publicate în totalitate.

Săpăturile arheologice cu caracter sistematic de la Zalău - *"B-dul Mihai Viteazul, nr.104-106"*/Panic *"La Blocuri"* au fost reluate în anul 1998, având atunci un caracter de salvare, datorită lucrărilor de amenajare a şoselei Zalău-Satu Mare. Investigaţiile au dus la identificarea mai multor complexe (locuinţe, cuptoare, gropi), datate în a doua jumătate a sec. VII-prima jumătate a sec. VIII[9]. De asemenea, în 1999, au fost reluate cercetările de la Popeni *"Pe pogor"*[10] şi Cuceu *"Valea Bochii"*[11], cercetări care au dus la identificarea unor noi complexe medievale timpurii, şi la recoltarea unui interesant material arheologic. Tot în anul 1999 au fost reluate cercetările din aşezarea neolitică de la Pericei, punctul *"Keller Tag"*, fiind identificat un nivel de locuire medievală timpurie şi o locuinţă de tip adâncit[12].

În urma unor cercetări de suprafaţă efectuate în anul 1998, pe teritoriul localităţii Badon a fost identificat un nou punct de interes arheologic, punctul *"La răstignire"*, fiind apoi sondat arheologic în anul 1999, săpătură cu caracter de salvare, datorită lucrărilor de amenajare a şoselei Zalău-Satu Mare şi de introducere a cablului optic de telefonie. În suprafaţa deschisă a fost surprinsă şi cercetată parţial o locuinţă de suprafaţă încadrată cronologic, pe baza materialului arheologic aferent, în secolele VIII-IX[13].

---

[1] Hampel 1881, p. 156-161.
[2] Comşa 1961, p. 519-529.
[3] Matei 1993, p. 321.
[4] Matei 1979, p. 483-484.
[5] Stanciu–Matei 1994, p.135-164.
[6] Matei 1979, p. 475, 477.
[7] Matei 1979, p. 481-482.
[8] Matei–Stanciu 2000, p. 34.
[9] Băcueţ-Crişan 2000a, p. 147-168 ; Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003, p. 32-36.
[10] Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000a, p. 78.
[11] Băcueţ- Crişan–Băcueţ-Crişan 2000b, p. 32-33.
[12] Pop–Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000, p. 73-74; Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000c, p. 501-505.
[13] Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000c, p. 499-501.

Situl de la Mirşid - *"Fântâna albă"* a fost cercetat arheologic (săpătură de salvare) în anul 2000[14], aici fiind identificate urmele mai multor complexe medievale timpurii.

Cercetările arheologice desfăşurate în 1978 la Nuşfalău - *"Ţigoiul lui Benedek"* au fost reluate în 2001[15]. În cele patru secţiuni deschise, au fost surprinse două locuinţe medievale timpurii şi un interesant material arheologic.

La Bobota, în punctul *"Pe vale"* aflat pe malul stâng al râului Crasna, au fost cercetate în anul 2003, prin săpături arheologice de salvare, mai multe locuinţe, gropi şi cuptoare amenajate în aer liber[16]. Noi informaţii privind locuirea medievală timpurie de la Pericei - *"Keller Tag"* au furnizat săpăturile arheologice preventive de pe traseul conductei de gaz natural Zalău-Şimleu Silvaniei din anul 2004[17].

Pe teritoriul oraşului Zalău, în urma unor săpături arheologice preventive (anii 2003-2004) a fost identificată o nouă aşezare medievală timpurie şi, tot prin săpături arheologice preventive (2004-2005), o necropolă de incineraţie (plană) databilă în sec. VIII-IX[18].

b. Cercetări arheologice privind sec. X-XI

Cercetările arheologice au avut în principal un caracter de prierghează, foarte puţine situri beneficiind de săpături arheologice, iar dintre acestea cele mai multe au fost supuse unor mici sondaje arheologice, fără să fi fost urmate de cercetări mai extinse.

Cercetările arheologice de la Moigrad punctul *"Măgură"*, au fost executate în mai multe campanii, perioada 1938-1939[19], perioada 1940-1941[20], perioada 1958-1959[21]. Ceea ce se cunoaşte acum foarte bine sunt rezultatele săpăturilor din anii 1984, 1987-1995 şi 2002. Descoperirile de epocă dacică au fost publicate, materialul arheologic medieval timpuriu este încă inedit.

S. Dumitraşcu face cercetări arheologice în fortificaţia dacică de la Marca, în anul 1972, fiind sesizate şi urmele unei fortificaţii medievale[22].

Al. V. Matei efectuează o săpătură cu caracter de salvare la Zalău *"Valea Mâţii"*, în anul 1977, unde identifică mai multe complexe preistorice, de epocă romană, slave timpurii precum şi un nivel de locuire databil în sec. XI[23]. Tot Al. V. Matei realizează mai multe sondaje şi săpături arheologice sistematice în diferite puncte de pe teritoriul judeţului Sălaj. Astfel în 1987-1988 au loc cercetări arheologice la Badon *"Doaşte"*, unde este sesizat un nivel de locuire din sec. XI[24], în 1989 un sondaj la Bocşa *"Pietriş"*[25], într-o aşezare de epocă romană, aici fiind dezvelit şi un complex medieval timpuriu.

Fortificaţia de la Cheud *"Dealul Cetate"* a fost sondată arheologic în anul 1989, dar rezultatele nu au fost încă publicate.

Săpăturile arheologice de la Ortelec (jud. Sălaj) au demarat în 1980, în incinta fortificaţiei de pământ fiind identificată o necropolă medievală timpurie[26]. În anul 1996, C. Cosma sondează sistemul defensiv al fortificaţiei de pământ de la Ortelec[27]. Cercetările au fost extinse în anii 1996-1999[28] şi reluate în anul 2001[29].

În anul 1995 H. Pop şi I. Bejinariu realizează un sondaj arheologic în fortificaţia de pământ de la Tusa. Punctul arheologic de la Giurtelecu Şimleului *"Coasta lui Damian"* a fost sondat în două campanii (1998-1999). Cercetările din anul 1998 au fost făcute de către I. Bejinariu, D. Băcueţ-Crişan şi S. Băcueţ-Crişan[30] iar cele din 1999 de către I. Bejinariu şi D. Sana[31].

---

[14] Matei–Băcueţ-Crişan–Stanciu 2001, p. 146.
[15] Băcueţ-Crişan 2002, p. 218-219.
[16] Băcueţ-Crişan–Sana 2005, p. 491-514.
[17] Matei–Băcueţ-Crişan–Bejinariu–Pop–Băcueţ-Crişan–Cârstea 2005, p. 259-263.
[18] Matei–Pop 2005, p. 411-413.
[19] Daicoviciu 1937-1940, p. 323.
[20] Ferenczi 1941, p. 199-206.
[21] Macrea–Rusu 1960, p. 201-229; Macrea–Protase–Rusu 1960, p. 361-391; Macrea–Rusu–Mitrofan 1962, p. 485-504.
[22] Dumitraşcu–Lucăcel 1974, p. 13.
[23] Matei 1979, p. 486; Matei–Stanciu 1999, p. 119-126; Matei–Stanciu 2000, p. 104.
[24] Matei–Stanciu 2000, p. 28-29.
[25] Matei–Stanciu 2000, p. 34.
[26] Iambor 1983, p. 513-514.
[27] Cosma 2000a, p. 473.
[28] Cosma 2000b, p. 114.
[29] Cosma 2002, p. 339-342.
[30] Bejinariu–Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 1999, p. 48-49.

Săpăturile sistematice din importantul obiectiv arheologic de la Şimleu Silvaniei *"Observator"* aparţin cercetătorilor H. Pop şi I. Bejinariu, aici fiind pusă în evidenţă pe lângă elementele de fortificare din perioada dacică şi o fortificare din perioada medievală timpurie[32]. Tot la Şimleu Silvaniei, H. Pop iniţiază cercetări sistematice în fortificaţia din punctul *"Cetate/Várhegy"*, fără publicarea materialului arheologic medieval timpuriu[33].

Primele cercetări arheologice de la Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"* s-au întreprins în anul 1989 şi au avut un caracter de salvare. Cercetările au fost conduse de către I. Bajusz, rezultatele acestora fiind publicate în 1994[34]. Săpăturile arheologice au fost reluate de către D. Băcueţ-Crişan, în anii 2000, 2001 şi 2002 în sectorul necropolă şi aşezare[35]. Primele cercetări în fortificaţia de pământ de la Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"* s-au limitat la periegheze (cercetări de suprafaţă D. Băcueţ-Crişan), în anul 2002 fiind făcut un prim sondaj arheologic (săpături D. Băcueţ-Crişan), care a vizat sistemul defensiv[36] cercetările fiind continuate în anul 2003[37].

Prima repertoriere a descoperirilor aparţinând feudalismului timpuriu pe teritoriul judeţului Sălaj a fost realizată în 1979, însumând puncte de interes arheologic încadrate în perioada secolelor IV-IX[38]. Acest repertoriu a fost îmbogăţit de rezultatele cercetărilor de suprafaţă întreprinse în vara anului 1987, pe valea Someşului, sectorul Căpâlna-Jibou[39]. Repertoriul arheologic al judeţului Sălaj a fost completat cu rezultatele cercetărilor de suprafaţă desfăşurate între anii 1997-1998[40] şi anii 1999-2002[41], cercetări referitoare la secolele VII-XIII.

Bibliografie

Bajusz–Tamba 1988: I. Bajusz – D. Tamba, *Contribuţii la topografia arheologică a văii Someşului. Sectorul Căpâlna-Jibou.* In: AMP, XII, 1988, p. 91-120.

Băcueţ-Crişan 2000a: D. Băcueţ Crişan, *Săpături arheologice de salvare la Panic, punctul "La Blocuri" (jud. Sălaj).* In Marisia, XXVI, 2000, p. 147-168.

Băcueţ-Crişan 2000b: D. Băcueţ-Crişan, *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Sălaj. Descoperiri de suprafaţă din secolele VII-XIII d.Chr.* In AMP, XXIII, 2000, vol. I, p. 521-574.

Băcueţ-Crişan 2001: D. Băcueţ-Crişan, *Zalău "Palvar".* In: CCAR, Campania 2000, p. 274.

Băcueţ-Crişan 2002: D. Băcueţ-Crişan, *Zalău "Palvar".* In: CCAR, Campania 2001, Buziaş, 2002, p. 338-339.

Băcueţ-Crişan 2003: D. Băcueţ-Crişan, *Cercetări arheologice de suprafaţă privind habitatul medieval timpuriu (sec. VII-XI) pe teritoriul judeţului Sălaj.* In: Marmaţia, 7, 2003, 1, p. 317-344.

Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000a: D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ Crişan, *Popeni "Pe Pogor".* In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 78.

Băcueţ-Crişan – Băcueţ-Crişan 2000b: D. Băcueţ-Crişan, S. Băcueţ Crişan, *"Cuceu "Valea Bochii".* In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 32-33.

Băcueţ-Crişan – Băcueţ-Crişan 2000c: D. Băcueţ-Crişan, S. Băcueţ-Crişan, *Două locuinţe prefeudale descoperite în judeţul Sălaj.* In: AMP, XXIII, 2000, vol. I, p. 499-520.

Băcueţ-Crişan – Băcueţ-Crişan 2003: S. Băcueţ-Crişan, D. Băcueţ-Crişan, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Zalău. Descoperirile neo-eneolitice şi medievale timpurii (sec. VII-XI),* Zalău, 2003.

Băcueţ-Crişan–Sana 2005: D. Băcueţ-Crişan – D. V. Sana, *Contribuţii privind habitatul medieval timpuriu din nord-vestul României. Cercetările arheologice din aşezarea de la Bobota "Pe Vale/Iertaş" (jud. Sălaj),* în Omagiu profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi Cercetări Arheologice, Alba Iuliua, 2005, p. 491-514.

Bejinariu–Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 1999: I. Bejinariu – S. Băcueţ-Crişan – D. Băcueţ-Crişan, *Giurtelecu Şimleului "Coasta lui Damian".* In: CCAR, Campania 1998, Vaslui, 1999, p. 48-49.

Bejinariu–Sana 2000: I. Bejinariu – D. V. Sana, *Giurtelecu Şimleului "Coasta lui Damian".* In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 40-41.

---

[31] Bejinariu–Sana 2000, p. 40-41.

[32] Pop–Bejinariu–Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2000, p. 102-103.

[33] Pop 1988-1991, p. 707-713.

[34] Cosma 1994, p. 323-329.

[35] Băcueţ-Crişan 2001, p. 274; Băcueţ-Crişan 2002, p. 338-339; Bejinariu–Băcueţ-Crişan 2003, p. 344-345; Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003, p. 38-46.

[36] Bejinariu–Băcueţ-Crişan 2003, p. 345.

[37] Bejinariu–Băcueţ-Crişan 2004, p. 374-375.

[38] Matei 1979, p. 475-513.

[39] Bajusz–Tamba 1988, p. 91-120.

[40] Băcueţ-Crişan 2000b, p. 521-575.

[41] Băcueţ-Crişan 2003, p. 317-344.

Bejinariu–Băcueţ-Crişan 2003: I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan, *Zalău "Palvar"*. In: CCAR, Campania 2002, Covasna, 2003, p. 344-345.

Bejinariu–Băcueţ-Crişan 2004: I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan, *Zalău "Palvar"*. In: CCAR, Campania 2003, Cluj-Napoca, 2004, p. 374-375.

Comşa 1961: M. Comşa, *Săpăturile de la Nuşfalău.* In: Materiale, 1961, p. 519-528.

Cosma 1994: C. Cosma, *Morminte din secolele IX-X p. Ch. descoperite la Zalău (jud. Sălaj).* In: EphNap, IV, 1994, p. 323-329.

Cosma 2000a: C. Cosma, *Fortificaţii din secolele X-XI din vestul şi nord-vestul României. Consideraţii privind stadiul actual al cercetărilor.* In: AMP, XXIII, 2000, vol. I, p. 472-475.

Cosma 2000b: C. Cosma, *Ortelec "Cetate"*. In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 114.

Cosma 2002: C. Cosma, *Ortelec "Cetate"*. In: CCAR, Campania 2001, Buziaş, 2002, p. 339-342.

Daicoviciu 1937-1940: C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien.* In: Dacia, VII-VIII, 1937-1940, p. 318-364.

Dumitraşcu–Lucăcel 1974: S. Dumitraşcu – V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca,* Muzeul de Istorie şi Artă Zalău, 1974

Ferenczi 1941: I. Ferenczi, *Regeszeti megfigyelesek a limes dacicus eszaknyugati szakaszan,* in EM, XLVI, 1941, p. 199-206.

Hampel 1881: J. Hampel, *Asatások Szilágy-Nagyfaluban.* In: AÉ, 1, 1881, 1, p. 156-161.

Iambor 1983: P. Iambor, *Sondajul arheologic de la Zalău-Ortelec.* In: Materiale, 1983, p. 513-514.

Macrea–Protase–Rusu 1960: M. Macrea – D. Protase – M. Rusu, *Şantierul arheologic Porolissum.* In: Materiale, VII, 1960, p. 361-391.

Macrea–Rusu 1960: M. Macrea – M. Rusu, *Der Dakische Friedhof von Porolissum und das problem des Dakischen Bestattungsbrauche in der spatlatènezeit.* In: Dacia (N. S.), IV, 1960, p. 201-229.

Macrea–Rusu–Mitrofan 1962: M. Macrea – M. Rusu – I. Mitrofan, *Şantierul arheologic Porolissum.* In: Materiale, VIII, 1962, p. 485-504.

Matei 1979: Al. V. Matei, *Repertoriul de aşezări şi descoperiri aparţinând secolelor IV-IX e. n. pe teritoriul judeţului Sălaj.* In: AMP, III, 1979, p. 475-514.

Matei 1993: Al. V. Matei, *Aşezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj.* In: Materiale, XVII, 1993, II, p. 325-327.

Matei–Băcueţ-Crişan–Stanciu 2001: Al. V. Matei – S. Băcueţ-Crişan – I. Stanciu, *Mirşid "Fântâna albă",* In: CCAR, Campania 2000, Suceava, 2001, p. 146-147.

Matei–Băcueţ-Crişan–Bejinariu–Pop–Băcueţ-Crişan–Cârstea 2005: Al. V. Matei – S. Băcueţ-Crişan – I. Bejinariu – H. Pop – D. Băcueţ-Crişan – A. Cârstea, *Pericei "Keller Tag"*. In: CCAR,. Campania 2004, Mangalia, 2005, p. 259-263.

Matei–Pop 2005: Al. V. Matei – H. Pop, *Zalău "Valea Mâţii-Dealul Lupului"*. In: CCAR, Campania 2004, Mangalia, 2005, p. 411-413.

Matei–Stanciu 1999: Al. V. Matei – I. Stanciu, *O locuinţă din perioada târzie a migraţiilor la Zalău "Valea Mâţii" (jud. Sălaj).* In: Relaţii româno-ucrainiene, istorie şi contemporaneitate, Satu Mare, 1999, p. 119-126.

Matei–Stanciu 2000: Al. V. Matei – I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Ch.) în spaţiul nord-vestic al României,* Zalău-Cluj-Napoca, 2000.

Pop 1988-1991: H. Pop, *Observaţii de topografie arheologică la Şimleu Silvaniei. Cetatea feudal timpurie,* In: Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 707-713.

Pop – Bejinariu – Băcueţ-Crişan – Băcueţ-Crişan 2000: H. Pop – I. Bejinariu – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Crişan, *Şimleu Silvaniei "Observator"*. In: CCAR. Campania 1999, Deva, 2000, p. 102-103.

Pop – Băcueţ-Crişan – Băcueţ-Crişan 2000: H. Pop – D. Băcueţ-Crişan – S. Băcueţ-Crişan, *Pericei "Keller Tag"*. In: CCAR. Campania 1999, Deva, 2000, p. 73-74.

Stanciu–Matei 1994: I. Stanciu – Al. V. Matei, *Sondajele din aşezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observaţii cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania.* In: AMP, XVIII, 1994, p. 135-163.

Discoveries from the VIIth and XIth centuries AD in Sălaj County. The stage of research.
(Abstract)

After many surface researches, we know in the territory of the Sălaj County an important number of sites from the VII-th-XI-th centuries A. D. Even if we know many sites, just a few settlements were sistematically researched:

Settlements from the VII-th-IX-th centuries A. D. From this period, just in a few archaeological sites was made different tipes of diggings (sistematically and rescue excavations): 10 settlements and 2 cemeteries.

Settlements from the X-XI-th centuries A. D. From this period, just in a few archaeological sites was made different tipes of diggings (sistematically and rescue excavations): 6 settlements, 2 cemeteries and 6 fortresses.

Abrevieri bibliografice

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AASzeg	Acta Universitatis Szegediensis, Szeged
ActaAntArch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpatica, Krakow
ACMI	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Cluj
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ	Archeologiai Értesítő, Budapesti
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AlbaRegia	Alba Regia, Anales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungarica, Budapest
Antiquity	Antiquity. A quarterly review of archaeology, Cambridge
AÖG	Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen, Wien
APA	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin
Apulum	Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
AR	Archeologické Rozhledy, Praga
ArchAus	Archaeologia Austriaca, Wien
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi
AVANS	Archeologické Vyskumy a Nálezy na Slovensku
BAR	Britisch Archaeological Reports, Oxford
Bericht RGK	Bericht der Römisch–Germanischen Kommission, Mainz a. Rhein
BiblMarmatia	Bibliotheca Marmatia, Baia Mare
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BMA	Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia
BMN	Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj
BMP	Bibliotheca Musei Porolissensis, Zalău
Bul.Grăd.Bot.	Buletinul Grădinii Botanice, Cluj
Carpatica	Carpatica, Ujgorod
CCAR	Cronica cercetărilor arheologice din România , Bucureşti
CercArh	Cercetări Arheologice. Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Crisia	Crisia, Oradea
Cult. et Civil. au Bas-Danube	Culture et Civilisation au Bas-Danube, Călăraşi
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti
DMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár/ Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből, Szeged
EM	Erdélyi Múzeum, Cluj
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Eurasia Antiqua	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archáologie Eurasiens, Mainz am Rhein
EJA	European Journal of Archaeology, London
FA	Folia Archaeologica, Budapest
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch- Germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz
HC	Historia Carpatica. Zborník Vychodoslovenského Múzea v Košiciach, Košice
Jahresschr. Halle	Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle (Saale)
JAnthrArch	Journal of Anthropological Archeology
HOMÉ	A miskolci Hermann Ottó Múzeum évkönyve, Miskolc
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, Nyíregyháza
Klio	Beiträge zur alten Geschichte, Berlin
KözleményekCluj	Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)

KözlDebrecen	Közlemények Debrecen
MagIst	Magazin Istoric, Bucureşti
Marmaţia	Marmaţia, Baia Mare
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Marisia	Marisia, Târgu Mureş
MFMÉ	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ- StudArch	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve- Studia Archaeologica, Szeged
Near Eastern Archaeology	Near Eastern Archaeology, Boston
NK	Numizmatikai Közlöny, Budapest
Nove obzory	Nove obzory. Spoločenskovedy Zborník Vychodného, Slobvenska, Prešov
Offa	Offa, Kiel
PA	Památky Archeologické, Praga
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa
PBF	Prähistorische Bronzefunde
PraceMat	Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódzi, Łódz
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
Prace archeologiczne	Prace archeologiczne, Warszawa–Kraków
PrzA	Przeglad Archeologiczny, Poznan- Wroclaw
RevBistriţei	Revista Bistriţei, Muzeul Judeţean Bistriţa, Bistriţa
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
SA	Sovietskaia Archeologia, Moscova
SAX	Százhalombatta Archaeological Reports, Százhalombatta
Sargetia	Sargetia, Acta Musei Devensis, Deva
Satu Mare StCom	Satu Mare. Studii şi Comunicări, Satu Marc
SborníkPracíFilFa kBrno	Sborník praci filosofické fakulty Brněnské university. Brno
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
Specimina Nova	Specimina Nova. Dissertationum ex Instituto Historica Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. A pécsi JPTE Történeti Tanszékének Évkönyve, Pécs
StCom Bruckenthal	Studii şi Comunicări al Muzeului Bruckenthal, Sibiu
Studia UBB	Studia Universităţii Babeş- Bolyai, Cluj
Študijné Zvesti	Študijné Zvesti. Archeologického Ústavu Slovenskei Akadémie Vied, Nitra
Szolnok MMÉvk.	Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve, Szolnok
SzSzBSz	Szabolcs- Szatmár- Bereg Megyei Szemle, Nyíregyháza
RégFüz	Régészeti Füzetek
SympThrac	Symposia Thracologica, Bucureşti
Sibiu StCom	Studii şi Comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România, Sibiu
Thraco – Dacica	Thraco - Dacica. Academia Română, Bucureşti
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
VP	Vychodoslovensky Pravek, Kosice
WA	Wiadomości Archeologiczne, Bulletin archéologique Polonais, Warszava

ISSN 0258-1558
editura muzeului sătmărean